

ItK

SZEGEDI TUDOMÁNYOS
MAGYAR IRODALMTUDOMÁNYI INTÉZET

1

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1970**

A TARTALOMBÓL

Györfly György: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége

Szilágyi Ferenc: Csokonai Békaegérharcának keletkezéséről, politikai vonatkozásairól, szövegeiről

Telegdi Bernát: A versforma néhány kérdése Berzsenyinéél

Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc szabadverse

Kisebb közlemények

Adattár

Markos András: Árva Bethlen Kata Vallástétele és Önéletírásának kiadatlan töredékei

Kiss József—Miklós Dezső: Petőfi-versek a Népbarát című pápai naptárban

Szemle

André Karátson: Le symbolisme en Hongrie (Rába György)

Il Romanticismo (Martinkó András)

Arany László: A délibábok hőse (Gergely Gergely)

Az Intézet életéből

Hegedüs Nándor (1884—1969)

Forgács László (1931—1969)

Az Arany kritikai kiadás XI—XII. kötete (*Rigó László*)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1970. LXXIV. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Czine Mihály
Király István
Klanczay Tibor
Komlós Tibor
Németh G. Béla
Rába György
Szauder József
Tarnai Andor
Tolnai Gábor
Varga József

BZEGEDI TUDOMÁNYEGYZET

Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Közgyűlése

746

SZERKESZTIK

Németh G. Béla
Szauder József
felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlós Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Tarnai Andor

Budapest XI., Ménesi út 11–13.

<i>Győrffy György</i> : Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége	1
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Csokonai Békaegérharcának keletkezéséről, politikai vonatkozásairól, szövegeiről	14
<i>Telegdi Bernát</i> : A versforma néhány kérdése Berzsenyinnél	27
<i>Kabdebó Lóránt</i> : Szabó Lőrinc szabadverse	36

Kisebb közlemények

Csomasz Tóth Kálmán: A prágai Gálszécsi-töredék énekei. 51 — *Holl Béla*: „Sajtóhibák” Heltai Gáspár Bonfini-kiadásában. 59 — *Bényei Miklós*: Eötvös József kultúr-történeti szintézisének terve. 60 — *Pirnat Antal*: Megjegyzések Melius és az erdélyi antitrinitáriusok közötti küzdelem történetének néhány kérdéséhez. 61

Adattár

V. Kovács Sándor: Váradai Péter ismeretlen levelei. 63 — *Markos András*: Árva Bethlen Kata Vallástétele és Ön-életírásának kiadatlan töredékei. 67 — *Kiss József-Miklós Dezső*: Petőfi-versek a Népbarát című pápai napilapban. 76 — *Vértes O. Augusztá*: Arany János még mindig ésonkán ismert „egyetlen epistolájáról.” 83 — *Áfra János*: AdyEndre első nyilatkozata saját költészetéről. 87

Szemle

André Karátson: Le symbolisme en Hongrie (<i>Rába György</i>)	89
Il Romanticismo (<i>Martinkó András</i>)	93
Arany László: A délibábok hőse (<i>Gergely Gergely</i>)	98

*

Két szigetvári Zrinyi-füzet. — Pražák, Richard: Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist. — Lengyel Dénes: Jókai Mór. — Acsády Ignác: Fridényi bankja. — Heltai Jenő: Álmokháza. — Benedek Marcell: Babits Mihály. — Tamás Aladár: Fényben és sötétben. — Galla Endre: A világhíró magyar irodalom. — Nagy József: Szép magyar szó. (Sz. Tinn Mária, Kókay György, Szabó Zoltán, Tódor Ildikó, Schéda Mária, Vargha Kálmán, Agárdi Péter, Miklós Pál, Péch Zoltán)

100

Az Intézet életéből

Hegedüs Nándor (1884–1969) (<i>Varga József</i>)	110
Forgács László (1931–1969) (<i>Szauder József</i>)	110
Az Arany kritikai kiadás XI–XII. kötete. (<i>Rigó László</i>)	111
Az Irodalomtudományi Bizottság 1969. évi munkájáról (<i>Hopp Lajos</i>)	124
Szlovák-magyar kapcsolattörténeti konferencia (<i>Sziklay László</i>)	125

GYÖRFFY GYÖRGY

ANONYMUS GESTA HUNGARORUMÁNAK KORA ÉS HITELESSÉGE

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára Cod. Lat. Medii Aevi 403 szám alatt őrzí a *Gesta Hungarorum* c., XIII. század közepi, 24 lapból álló hártyakódexet,¹ amelynek kora és hitelessége felett 220 év óta annyi vita zajlott a magyar és délkelet-európai történeti irodalomban, mint talán egyik más elbeszélő forrás felett sem.

A Prologuson kívül 57 fejezetre tagolt *Gesta Hungarorum* lényegében a magyar honfoglalás és a megtelepedés történetét beszéli el, szól azonban rövidebben a magyar történet IX. századi előzményeiről, valamint X. századi eseményeiről is.

A Prologus kezdő mondatában utal a szerző saját személyére: *P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius . . .*, a továbbiakban ír iskolai tanulmányairól, ahol a trójai és a görög történetet, valamint Dares Phrygius művét megkedvelte, ugyanis ezek indították őt arra, hogy megírja a „magyar királyok és nemesek genealogiáját”, valamint azt, hogy miként költöztek Szkítiából Magyarországra. Az 1. fej. Szkítia leírását adja jórészt szó szerint a Iustinus művéből kivonatolt *Exordia Scythica* alapján; a 2. fejezetben a *Hungari* népvétet magyarázza a *Hunguar* (Ungvár) helynévből; a 3—6. fej. Álmos vezérről és Szkítiában történt megválasztásáról szól. A 7—11. fej. tartalmazza a magyarok vándorlását Szkítiából Pannóniába. A Volga (*Ftyl*) folyón, Szuzdal tartományon (*in Rusciam, que Susudal dicitur*) való átkelés után Kíev városához (*ad civitatem Kyeu*) vezeti a magyarokat, ahol szerinte hét kun vezér (*VII. duces Cuminumorum*) csatlakozott népeivel a magyarokhoz és az orosz vezérek (*duces Ruthenorum*) 10 000 márka évi adó (*tributum*) fizetésére kötelezték magukat; innen Vlagyimír városhoz (*ad civitatem Lodomer*), majd Halicsba (*in Galiciam*) vonultak, hol a vlagyimíri és halicsi vezérek megnyitották városaik kapuját, nagyon gazdag ajándékot adtak Álmos vezérnek és kérték a magyarokat, hogy költözzenek Pannóniába, ismertetve annak országait és lakóit.² A magyar honfoglalás szakaszait 41 fejezetben beszéli el. Ebből a 12—13. foglalkozik a Kárpátokon (*per silvam Houos*) való átkeléssel és Ungvár megszállásával; a 14—18. a Tisza és a Tátra (*mons Turtur*) közötti vidék, a 19—23. a kazárok (*populus Cozar*) felett uralkodó Menumorout vezérnek a Tisza és a Maros között elterülő országa elleni hadjárattal; ezt megszakítva az utólag beszúrt 24—27. Erdély megszállásával, ahol állítólag Gelou vlach vezér (*dux Blacorum*) uralkodott; a 28—29. ismét a Menumorout elleni hadjárattal; a 30—37. a Tiszától a Nyitraig terjedő vidék elfoglalásával, amelyen kisebbrészt Salan bolgár vezér, nagyobb rész Zubur cseh vezér uralkodott, a 38—41. a görögöktől függő Salan bolgár vezér Duna—Tisza közti tartományának megszállásával; a 42—43. Dalmácia,

¹ Facsimile kiadása: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. Ed.: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, Bp. 1892.; általunk használt kiadása: Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed.: EMERICUS SZENTPÉTERY (röviden: SRH) I. (Budapestini 1937.) 33—117. Irodalmát l. *Pothast*: Repertorium II.² (Romae 1967.) 357—359.

² Az orosz vonatkozású fejezetek beható vizsgálatát történeti értékük túlbecsülésével l. V. P. SUSARIN: Russzko-vengerszkie otnosenija v. IX. v. Mezsdunarodnye szvjazi Rosszii do XVII v. (Moszkva 1961.) 131—180.

Horvátország és Zágráb vidékének elfoglalásával; a 44–45. a Maros és Duna közötti Glad országának meghódításával és egy balkáni hadjáratral, a 46–52. a rómaiak kezében levő Pannónia elfoglalásával és a Menemorout elleni hadjárat befejezésével foglalkozik. Az 53–56. a Zulta fejedelem alatt zajlott nyugati kalandozó hadjáratokat ismerteti részben Regino évkönyvének folytatása nyomán, az utolsó, 57. pedig Magyarország határainak megállapításáról és beköltözött idegen népek X. századi letelepítéséről ír. A szerző szerint a németek felé eső határon Zulta vezér oroszokkal építtetett egy várat (*dedit castrum construere Ruthenis*), a mai *Oroszvár* helységet (1946 óta: *Rusovce* Csehszlovákiában), és közelében besenyőket telepített le, Taksony vezér idejében (955–972?) pedig a volgai Bolgárországból (*de terra Bular*) jöttek mohamedánok (*Hismahelite*), akik Pest várát is megkapták, emellett besenyők kaptak szálláshelyet a Tisza mellett.

Amióta ezt a forrást Schwandtner J. György és Bél Mátyás 1746-ban kiadta,³ a történészek sora foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mikor írták, ki lehetett a szerzője és mi a forrás történeti értéke. Minden történész ugyanis, aki a Kárpát-medence IX–X. századi történetével foglalkozott, szembetalálta magát ezzel a terjedelmes forrással, és döntenie kellett, hogy adatait felhasználhatja-e a IX–X. századra, avagy csak a szerző korára nézve vonhat le belőle következtetéseket.

A szerző korának megállapítását az tette sokáig bizonytalanná, hogy magát „Béla király” jegyzőjének mondja, Magyarországon pedig négy Béla király uralkodott: I. Béla 1061–1063., II. Béla 1131–1141., III. Béla 1172–1196. és IV. Béla 1235–1270. Jóllehet már a kiváló kritikai érzékkel rendelkező Cornides Dániel 1802-ben kiadott posztumusz művében valószínűsítette, hogy III. Béla jegyzőjéről van szó és nyomában a történészek sora (Mátyás Flórián [=M. Florianus], Pauler Gyula, Sebestyén Gyula, Hóman Bálint, Domanovszky Sándor, Erdélyi László, Szilágyi Loránd, C. A. Macartney, I. Tóth Zoltán, Váczy Péter, Györy János, e sorok írója, Horváth János és Sólyom Károly) bizonyította, hogy a szerző ismeretanyaga az 1200 körüli Magyarország társadalmi és politikai viszonyait tükrözi,⁴ az első kiadás óta újból és újból felmerülnek vélemények, amelyek a forrás valamely részletére építve I., II. vagy IV. Béla korába helyezték a szerzőt. Bár a kiváló rendszerező Bél Mátyás már 1746-ban, az első kiadás kapcsán megállapította, hogy Halics és Lodomeria fejedelemség a XI. század közepén nem létezett, és így I. Béla jegyzőjéről nem lehet szó, abból a körülményből, hogy Anonymus Béla királyról nem mondja, hogy második, harmadik, vagy negyedik, valamint abból, hogy a legkésőbbi személy, akiről krónikájában említett tesz I. Endre (1046–1061) volt, Bárdossy János, Keresztury J. Alajos, Szabó Károly, Vass József és Foltiny János I. Béla kora mellett foglalt állást. II. Béla kora mellett tört lándzsát Fejér György és Podhradczy

³ *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmatiarum, Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini . . . cura et studio IOANNIS GEORGI SCHWANDTNERI*. I (Vindobonae 1746.) 1–38.

⁴ DANIEL CORNIDES: *Vindiciae anonymi Belae regis notarii*. Ed. a J. CHRIST. ENGEL. Budae 1802.; *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Ed.: M. FLORIANUS II (Lipsiae 1883.) 258–302.; PAULER GYULA: *Anonymus külföldi vonatkozásai*. Száz. 17 (1883.) 97–116.; *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. köt. (Bp. 1893.) 464–467., 662–664.; I² (1899.) 359–361., 516–517.; SEBESTYÉN GYULA: *Ki volt Anonymus?* II. (Bp. 1898.); HÓMAN BÁLINT: *A Szent László-kori Gesta Hungarorum*. Bp. 1925. 44. skk.; DOMANOVSKY SÁNDOR: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*. Száz 67 (1933.) 38–54., 163–184.; ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Anonymus*, III. Béla jegyzője. (Szeged 1933.); SZILÁGYI LORÁND: *Az Anonymus-kérdés revíziója*. Száz 61. (1937.) 1–54., 136–202.; SRH II. köt. (Budapestini 1938.) 631–634.; C. A. MACARTNEY: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources I–II*. (Bp. 1938.), III. (Bp. 1941.), VI–VII. (Oxford 1951); I. TÓTH ZOLTÁN: *Tuhutum és Gelou*. Száz 79–80 (1945–46.) 21–84.; VÁCZY PÉTER: *Anonymus és a Justinus-kivonat*. Turul 58–60 (1944–46.) 1–13. GYÖRY JÁNOS: *Gesta regum – gesta nobilium*. (Bp. 1948.); GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. (Bp. 1948.); HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái* (Bp. 1954.) 196–238.; P. mester és műve. ItK 1966. 1–53., 261–282. Vö. még SÓLYOM KÁROLY: *Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához*. Uo. 54–84. és KLANICZAY TIBOR: *A magyar irodalom története 1600-ig*. (Bp. 1964.) 80–83.

József azzal a megokolással, hogy a magyarok Anonymus szerint (50 §) a nyugati határon a *Carinthinorum Moroaensium fines* területet a honfoglalás óta az ő koráig birtokolják, márpedig ezt a területet a XII. század közepén foglalta el Pettai Frigyes a magyaroktól. Mátyás Flórián és Pauler Gyula azonban kimutatta, hogy erre a forráshelyre építeni nem lehet, mert Anonymus e kifejezést Regino évkönyvének egy 889. évre vonatkozó adatából kölcsönözte.⁵ Az újabb időben Anonymus magyar nyelvi szórványainak archaikus hangállapota, kiváltképpen pedig a XII. század végén már ritkává váló sorvadó tővégi magánhangzó jelentkezése Anonymus művében, indította Jakubovich Emil nyomán több nyelvészünket (Pais Dezső, Kniezsa István és Melich János) és történészünket (Juhász Kálmán, Csóka Lajos) arra, hogy a XII. század közepére helyezték a Gesta keletkezését. Ugyanide konkludált az osztrák Heilig Konrad néhány latin nyelvi sajátosság alapján.⁶ Ami a magyar nyelvi sajátosságokat illeti, Szilágyi Loránd és legújabban Horváth János sorakoztatott fel adatokat, amely szerint a vitatott hangjelenségek a XIII. század elején is fellelhetők, főként a *Várad Regestrum* magyar szórványai-ban (1205—1235).⁷ Bizonyos, hogy a sorvadó tővégi magánhangzó 1200 körül mint nyelvjárási sajátosság élt Magyarország némely vidékén. Általánosan ejthették még idős emberek, tovább, mintsem az irodalom sejtnei engedné, mert az írást viszonylag fiatalon abba kellett hagyni, nem lévén a szemüveg feltalálva.

Még inkább élhetett a sorvadó magánhangzó az énekmondók nyelvében, akiknek énekeit Anonymus meghallgatta és helyel-közzel forrásul is használta. A kötött szövegű és dallamú énekben a szótagtöbblettel járó sorvadó magánhangzót ugyanúgy énekelhették 1200 körül, mint ma a francia énekben az *e muet*-t, s így az énekelt szöveg szükségszerűen konzerválta a régi hangállapotot. Amennyiben volt Anonymus idejében kötött formájú hősi ének, ez még inkább hathatott arra, hogy Anonymus régiesen zengő neveket merítsen belőle. Anonymus Gestájában éppenséggel megfigyelhető egy bizonyos nyelvi archaizálás. Erről az árulkodik, hogy olyan nevekhez is odabiggyesztette a sorvadó tővégi magánhangzót, amelyekben semmi helye nincs. Így lett a német *Eitelburg* névből Anonymus tollán *Ecilburgu*, de bizonyára így hibázta el Budavár (Óbuda) régi nevét is, amikor *Budauaru* helyett *Buduuar*-t írt.⁸

Arra a kérdésre, hogy lehet-e 1200 körül tudatos archaizálásról beszélni, a nehéz megközelíthetőség dacára is igennel kell válaszolnunk. Mutatkozik az Árpád-kor utolsó 150 évében egy olyan irodalmi jelölésmód, amely csak archaizáló törekvés eredménye lehet; az *ę* (*e caudata*) késői használata.

Tudvalevő, hogy a latin *ae* diftongus kiejtése a középkori latinban *e* volt, a diftongus jelölése azonban évezredünk elejéig fennmaradt. Az István király udvarában is működött Heribert C. a német császári kancellárián írt okleveleiben változtatva használta az *ae*-t és *e*-t. Ettől kezdve Magyarországon az *ę* *caudata* használata a XII. század elejéig szinte kizárólagos,

⁵ E véleményeket ismerteti SEBESTYÉN GY. i. m. I. és II. köt.; vö. még FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A magyar honfoglalás kútfői. Szerk.: PAULER GYULA és SZILÁGYI SÁNDOR (Bp. 1900.) 384.; SZILÁGYI LORÁND: A 200 éves Anonymus-kérdés. MKSz 70. (1946.) 5—24.; C. A. MACARTNEY: The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide (Cambridge 1953.) 59—64.

⁶ JAKUBOVICH EMIL: P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.) Emlékkönyv... Klebelsberg Kuno... emlékére. (Bp. 1925.) 169—213.; SRH I. köt. 15—30.; PAIS DEZSŐ: Magyar Anonymus. (Pécs 1926.) 7—9.; KNIEZSA ISTVÁN: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. (Bp. 1952.) 83.; MELICH JÁNOS: Dolgozatok II. köt. (Bp. 1963.) 4—7. s a továbbiakban egy sor elavult és megcáfolt nézet felelevenítésével; JUHÁSZ KÁLMÁN: Bischof Paul von Tschanad, Notarius König Bélas. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 52. (1929.) 208—214.; CSÓKA J. LAJOS: Ki volt Anonymus? MNy 56. (1962.) 153—159., 334—346.; HEILIG, KONRAD JOSEF: Wer war der Anonyme Notar? A Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve. 2. (1932.) 1—61.; CSÓKA J. LAJOS: A latin nyelvű történelmi irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Bp. 1967. 428—453.

⁷ SZILÁGYI L., Száz 71. (1937.) 136—176.; HORVÁTH J., ItK 1966. 26—34.

⁸ SRH I. köt. 35.; az elnevezés korára l. GYÖRFFY: i. m. 133.

a XII. század derekán fokozatosan átadta helyét az egyszerű *e*-nek és a század végén már nem használatos. Van azonban néhány későbbi kézirat, amelyben feltűnik az *e*, de sorozatosan rossz helyre kitéve. Ilyen pl. Anonymus művének 50–51. fejezete, a nagyobb és kisebb István-legenda legkorábbi kézírata, és némely oklevélhamisítvány (pl. 1082). Ez a jelölésmód a XIII. század körül archaizáló törekvés meglétéről tanúskodik. Mindezt figyelembe véve a régies hangállapotrta támaszkodó nyelvészeti érvek III. Bélával szemben erőtlenné válnak.

Ha Anonymus régies magyar nyelve és helyesírása a XII/XIII. század fordulójára még elfogadható, ezek az archaikus jelenségek IV. Béla halála (1270) után már nem magyarázhatók meg.

Azok a történészek, akik Anonymust IV. Béla jegyzőjének tartották (Kollár Ádám, Pray György, Bartal György, Roesler Róbert, Marczali Henrik, Kaindl R. F. és legújabban Karsai Géza)⁹ legnagyobb súllyal azt hozták fel érviül, hogy a kunok (*Cumani*) honfoglalás kori be-költözését Anonymus csak a kunok IV. Béla kori beköltözése nyomán rajzolhatta meg. Anonymus kunjai azonban nem azonosíthatók a kunokkal, mert telephelyüket másutt jelöli ki, mint ahol a mongolok elől menekülő kunok megtelepedtek, és Anonymus kun eredetűnek mondja a magyarországi Aba nemzetséget, amelyből az 1041–1044 között uralkodó Sámuel magyar király származott. „*Kun*” (latinul 1200-ig *Cuni*, 1200-tól *Cumani*, *Comani*) néven emlegetett nomád néprészek 1200 előtt is csatlakoztak a magyarokhoz, s valószínű, hogy Anonymus kunjai alatt a kazárok három nemzetségét kell érteni, az ún. kabarokat, akik a magyar honfoglalás előtt a kazárok ellen fellázadtak és a magyarokhoz csatlakoztak.¹⁰

A tatárjárás után Magyarországon nagy változások következtek be. Valójában Anonymus minden vonatkozásban tatárjárás előtti állapotokat tükröz. Hogy csak az előbb említett *Buduuar-Ecilburgu* példát hozzam fel, *Budavár* a XIII. század elejéig Óbudát jelölte, a tatárjárás után pedig a mai budai várat, amelyet IV. Béla király 1243 után alapított.

Melyek azok a fő érvek, amelyek alapján történészeink ma már szinte egyhangúan III. Béla egykori jegyzőjének mondják P. magistert?

Mátyás Florián nyomán elindulva Szilágyi Loránd összevetette Anonymus társadalmi, gazdasági és diplomatikai vonatkozású kifejezéseit a korabeli magyarországi oklevelek kifejezé-seivel és megállapította, hogy ezek együttesen csak a XII. század végére jellemzők.¹¹

Pauler Gyula az Anonymus által ábrázolt Magyarország és a szomszédos országok viszonyát vette vizsgálat alá és megállapította, hogy ez csakis III. Béla korára jellemző.¹² Perdöntő értéke van ebben a vonatkozásban Anonymus azon kitalált elbeszéléseinek, hogy a IX. században a bulgáriai Vidinből jött Glad vezér kunok segítségével (*adiutorio Cumanorum*) foglalta el Maros és Duna közötti területet (11 §), majd kun, bolgár és vlah segédcsoportokkal (*cum*

⁹ A régebbi véleményeket I. SEBESTYÉN i. m. II. köt. 22–41.; ROESLER, ROBERT: *Romän-nische Studien* (Leipzig 1871.) 147–230 MARZALI, HEINRICH: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden* (Berlin 1882.) 94–102.; KAINDL R. F.: *Studien z. ungar. Geschichts-quellen*. IX. (Wien 1899.) 30–31.; KARSAI GÉZA: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez*. MKsz 76. (1960.) 166.; vö. még 84. (1968.) 42–51. Ide sorolható látszólag tudományos, valójában féldilettáns megoldási kísérlet FODOR, HEINRICH: *Petrus dictus magister Parisiensis*. Berlin 1954. (Forschungen und Fortschritte Bd. 28. Heft. 6.). Elhibázott SZEGFÜ L. cikke, amelyben Anonymus kun vezereit komán hospeseknek magyarázza (MKsz 85. [1969.] 220–238.).

¹⁰ SEBESTYÉN: i. m. II. köt. 26–29.; NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. (Bp. 1930.) 223., 238–241.; TOLESZTOV Sz. P.: *Horezmijszkaja genealogija Szamuila Aby. Szovjetszkaja Etnografija*. 1947. 104–107.; GYÖRFFY: i. m. 115–118., 124–125.; *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez*. *Antiquitas Hungarica* 2. (1948.) 158–176.; *A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. Száz 92. (1958.) 55–87., 544, 551–552. = *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. (Bp. 1959.) 44–76. *A XIII. században Magyaror-szágra költözött kunokról* I. GYÖRFFY: *A kunok feudalizálódása. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk.: SZÉKELY Gy. (Bp. 1953.) 104–116.

¹¹ SZILÁGYI L.: Száz 71. (1937.) 4–54.

¹² PAULER Gy.: Száz 17. (1883.) 97–116.; vö. DOMANOVSKY S.: Száz 67. (1933.) 50–54 és HORVÁTH J.: i. m. 34–42.

magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum) harcolt a magyarok ellen (44 §). Bulgáriában 1186-ban Aszen és Péter felkelése nyomán jött létre a második bolgár cárság, amely kun, bolgár és vlach népelemekre támaszkodott. A XIII. század közepével viszont a kun és vlach elem eltűnik Bolgárországból.¹³

Hozzávéve az elmondottakhoz az Anonymus magyar nyelvében, földrajzi ismereteiben, az általa ábrázolt uralkodó osztály viszonyaiban és az egész mű politikai tendenciájában megmutatkozó jellegzetességeket, amelyek a XII/XIII. század fordulójára mutatnak, ma már eldöntöttnek tekintjük azt, hogy Anonymus ez idő tájt írta Gestáját.

A *Gesta Hungarorum* műfaja szintén ennek a kornak a terméke, ha nem is szűkíthető le néhány évtizedre.

Anonymus gestája nem sorolható a középkori történeti irodalom klasszikus műfajai közé: nem krónika, amelynek szerzője a megtörtént események összefüggő elbeszélésére törekszik, nem évkönyv, amelybe az annalista évenként jegyzi be a tudomására jutott híreket, de nem is gesta abban az értelemben, ahogy több középkori író használta, ti. viselt dolgok elbeszélése a szerző koráig vezetve.

Anonymus gestája a nyugati latin nyelvű irodalomban a XII. században divatba jött regényes gesta, amelyben a szerző a régmúlt időkét saját elképzelése alapján eleveníti meg. A regényes gesta írója nem hitelességre törekvő történetet ír források vagy az emlékezet alapján, hanem források híján, vagy azokat félretéve egy érdeklődést felkeltő irodalmi alkotást. A történet gerincéül szolgáló esemény lehet megtörtént, mint a magyarok honfoglalása, lehet kitalált, mint pl. a frankok eredeztetése Trójából, a szereplő hősök között van akinek a nevét irodalmi vagy szóhagyomány tartotta fenn, az író azonban a meseszövésszerű szükséglete szerint kénytelen alakokat létrehozni, alakjait pedig kitalált történeti környezetben, elképzelt események és epizódok során át szerepelteti.

Éppen ezért a regényes gestában elbeszélte történet nem szolgál hiteles forrásul történészeknek. A mű a maga egészében elsősorban irodalomtörténeti vizsgálat tárgya, s csak beható forrás-elemzés után állapítható meg, hogy a gestairó milyen ismeretanyag birtokában alkotta művét; mennyiben támaszkodott korábbi irodalmi alkotásokra, mennyiben szóbeli hagyományra és mennyiben jelenítette meg saját korának viszonyait, elképzeléseit és törekvéseit.

Anonymus használt frott forrásokat. Művében megbecsüléssel szól a historiographusok műveiről.¹⁴ Ő pedig historiographusokon a korabeli nyugati iskolákban olvastott antik és középkori történeti műveket értette. Ezek sorából műve bevezetésében meg is nevezi Dares Phrygius trójai történetét (*De excidio Troiae historia*), melyet példaképpül választott magának. Barátjához, N.-hez intézett bevezető szavaiban írja, hogy iskolai tanulmányaikon — elterjedt feltevés szerint Párizsban — együtt olvasták e művet.¹⁵ Ennek, valamint Dares Phrygius másik művének (*Gesta Alexandri Magni*) ismeretéről néhány szó szerinti átvétel tanúskodik.¹⁶ A forráskritikai kutatás mutatta ki, hogy Anonymus bekezdéseket vett át Regino prúmi apát (megh. 915) évkönyvéből, ill. folytatásából; innen merítette a magyarok szkíta eredeztetését, valamint a X. századi kalandozó hadjáratok leírásának történeti gerincét, i., *De Scythia c.* fejezetét pedig nagyrészt a II. századi Justinus művéből a VII. században készített *Exordia Scythica c.* kivonat szó szerinti felhasználásával írta.¹⁷ Átvett kifejezések tanúskodnak a Biblia, Isidorus Hispalensis *Etymologiarum libri* és Hugo Bononiensis *Rationes dictandi prosaice c.*

¹³ SRH I. köt. 49–50., 90. Vö. MACARTNEY, C. A.: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources.* (Bp. 1940.) 148.; GYÖRFFY: *Krónikáink* 125.

¹⁴ SRH I. köt. 36.

¹⁵ I. m. 33. Franciaországi iskoláztatásáról több tévedéssel SEBESTYÉN: i. m. 73. skk.; VÖ. GYÖRY J.: i. m.

¹⁶ JAKUBOVICH E.: i. m. 196.

¹⁷ SZILÁGYI LORÁND: P. magister forrásai és módszere. MNy 43. (1947.) 118–122.; GYÖRFFY: *Krónikáink* 48–53.

műve ismeretéről.¹⁸ Meglepő stiláris egyezések mutatják, hogy ismerte a nyugaton (Franciaországban, Angliában és Aragóniában) a XII. században divatba jött regényes gesta-irodalmat.¹⁹

Amilyen megbecsüléssel volt az antik s nyugati historiographusok iránt, olyan lenézéssel nyilatkozott a parasztok hamis meséiről és a regösök csacska énekeiről, bár hivatkozik is rájuk. Úgy látszik, hogy ezekkel azonos értékűnek tekintette a magyar mondákat őrző ősgestát, a *Gesta Ungarorumot*. Ez a feltehetőleg a XI/XII. század fordulója körül írt magyar történet ugyan eredeti formájában nem maradt fenn, de átalakított szövege bekerült a bővebb magyar krónikákba (*Chronicon Pictum*, *Chronicon Budense* és Thuróczy krónikája). Hogy milyen kevéssé becsülte Anonymus ennek elbeszéléseit, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar honfoglalás ebben megőrzött naiv mondáját: Pannónia megvásárlását *Morot* (morva) vezértől egy fehér ló, nyereg és fék árán elhagyta, és csak elemeit dolgozta be epizódjainak színesítésére.

Régebben azt hitték, hogy az Anonymus művében és a krónikákban található szó szerinti egyezések erre az ősgestára vezethetők vissza. Mióta azonban bizonyítást nyert, hogy Anonymus művét ismerte a XIII. századi krónikaíró is, megállapítható, hogy ezek többségét — így pl. az Álmos születését elbeszélő mondát — nem az ősgestából merítette Anonymus, hanem maga fogalmazta — talán valamilyen genealogikus szájhagyomány alapján.²⁰

Anonymus azt tűzte célul, hogy a magyar királyok és nemeseik genealógiáját írja meg. Ennek megfelelően bőven merített a főnemeseik családi hagyományaiból. A királyi udvarhoz és a kancelláriához közelálló főurak és főpapok közölték vele: hogy hívták honfoglalás kori vagy X. századi őseiket; mely földet szállták meg a honfoglaláskor, mi volt a várak és melyek nemzetségi birtokaik. Családi hagyomány alapján jegyezte fel, hogy egy-egy vezér egy-egy földvárat szállt meg a körülötte fekvő vidékkel. Bár ezekből csak 1000 után keletkeztek vármegyék, *comitatus*-ok, Anonymus anakronisztikusan úgy tüntette fel, hogy Árpád vezér *comitatus*-okat adott a vezéreknak, vagy egy-egy várban ispánná, *comes*-szé tette őket. Ugyancsak hagyományra megy vissza az a megjegyzése, hogy egy-egy várat birtokló vezér népének 2/3 részét engedte át a fejedelemnek.²¹

A személyneveken és a birtokok megjelölésén túl azonban az a történet, amibe Anonymus e neveket beágyazta, mindenestől kitalált.

Anonymusnak semmilyen forrása nem volt arra nézve, hogy mint zajlottak le honfoglalás harcai 300 évvel korábban; ő viszont színes epizódokkal tarkított harci leírásokon keresztül be akarta mutatni, hogy X vagy Y őse mint foglalta el azt a területet, amelyet birtokol.

Mínthogy az írott forrásokból csak annyit tudott meg, hogy Pannónia valaha a rómaiak, majd Attila földje volt, az ősgesta pedig csak a morva népnévből perszonalifikált *Morot* fejedelem nevét tartotta fenn, neki pedig szüksége volt ellenséges vezérekre, akiket a magyarok legyőznek,

¹⁸ MÉSZÁROS, EDUARDUS: Qua ratione Anonymus Hungarus in conscribendis Gestis suis Sacra Scriptura usus sit. *Quinqueecclesiis* 1936.; HORVÁTH J.: ItK 1963. 454–455.; JAKUBOVICH E.: i. m. 195–197.

¹⁹ GYÖRNY J.: i. m.

²⁰ GYÖRFFY: Krónikáink 6., skk. Bár azt, hogy Anonymus szövegéből merített a magyar krónika XIII. századi összeállítója, legutóbb HORVÁTH JÁNOS frappáns módon bizonyította (ItK 1963. 454–455.), MÁLYUSZ ELEMÉR legújabbban az ősgestáról írva visszatért *Hóman* nézetéhez, ki Anonymus irodalmi hatását tagadta (Száz 100. [1966.] 715, skk.).

²¹ Vö. GYÖRFFY: Tanulmányok 16–36. Bár Anonymus fogalmazásmódja a *comitatus*-ok adományozását illetően a korabeli szóhasználatot tükrözi, mint erre HORVÁTH JÁNOS rámutat (ItK 1966. 10. skk.), egész magyar vármegyeterület (pl. Veszprém, Zaránd, Komárom stb.) eladományozását Anonymus nem meríthette korabeli példákából, mínthogy ilyenre a legnagyobb mérvű eladományozások során sem került sor. A III. Béla által adományozott Modrusnak nem volt vármegyei szervezete; II. Endre alatt néhány várispánság (*comitatus*) eladományozására került sor (pl. Locsmánd), ezek azonban nem voltak vármegyék, ill. másodlagosan fejlődtek ki több eredeti vármegye területéből.

ellenséges vezéralakokat talált ki. Az ismétlődő szabályosság alapján megállapítható, hogy Anonymus egy-egy, az ő korában ismert helynévhez költött névmagyarázó etimologikus történetet. Módszere, mely rokon a mindenütt elterjedt névmagyarázó mondaköltéssel, a következő:

X hely neve onnan ered, hogy élt valaha egy X nevezetes személy, akit ezen a helyen megölték. Példát erre a módszerre a Bibliában is talál, így pl. az általa jól ismert Sámuel II. könyve 6. fejezetében, ahol a 7—8. versben ez olvasható: „... felgerjede az Úr haragja Uzza ellen és megölte ott őt . . . , . . . Dávid . . . nevezé azt a helyet Péres Uzzának mind a mai napig.” Ilyen módszerrel költötte Anonymus a *Laborcy* folyó, *Turzol* hegy, *Zubur* hegy, *Gelou* vár és *Glad* falu nevéből az említett helyeken utód nélkül meghalott *Laborcy* bolgár, *Turzol* kun, *Zubur* cseh, *Gelou* vlach és *Glad* vidini vezéreket.²²

De a forrásában talált nevekből új neveket és szereplő alakokat is gyűrt össze, ill. bontott szét neveket. Az ősgesta származás mondájában olvashatta, hogy a magyarok ősanynjai *Enech*, továbbá *Dula* és *Belar* leányai voltak, és e nevek kezdőszótagjaiból összevonás útján fabrikálhatta Álmos anyai őse: *Eunedubelianus* nevét. Az ősgestában szereplő többnejű *Menrot* ősapja és a Pannóniában uralkodó *Morout* vezér nevéből vonta össze kazár nép felett uralkodó *Menmorout* bihari vezér nevét, akit azután bekapcsolt az Árpád családfába is.²³

Ezzel rokon névelemző eljárásra bukkanunk az *Aba* Sámuel magyar király „kun” őseiként szereplő *Ed* és *Edum(en)* (*Ed*, *Edum* ~ *Ed*, *Edumen*, *ex quorum progenie . . . rex Samuel descendit, qui pro pietate sua Oba vocabatur*) vezérek²⁴ neveinek forrását vizsgálva. A Bibliában „*Sámuel*” II. könyvében (6, 11—12) olvassuk: „... megáldá az Úr *Obed Edom*-ot és egész háza népét . . . Megáldotta az Úr az *Obed Edom* házát és mindenét amije van.” Korábban a kutatás az *Oba*, *Ed*, *Edum(en)* nevek etimológiájában csak török értelmezéshez folyamodott.²⁵ Anonymus *Aba* (*Oba*) ’jámbor’ etimológiája azonban nem alapulhat a kipszak-török *aba* ’apa’ szó ’jámbor’ értelmezésén, hiszen a pietás nem az atyák tulajdonsága, hanem vallási fogalom. Anonymus valójában az archaikus közélatin *abba* ’apát’ szó²⁶ alapján tulajdonított Sámuelnek kegyességet. Nem problémamentes az *Ed* név elterjedt etimológiája sem: az őstörök *adyü* ’jó’ szónak egy X. századi kazár (?) *Ed* alakon keresztül a magyar nyelvbe való átvétele sem, mivel az őstörök -d- hang a X. századra már -d-, -z-, -j- vagy -r- hanggá változott. Nem vitatva most, hogy volt-e az *Aba* nemzetségnek *Ed* és *Edemen* nevű ősapja, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a Sámuel könyvében olvasott *Obed—Edom* nevek hatottak Anonymus neveire, amit egyrészt az *Ed*-del említett *Edum* névalak tesz kétségtelenné, másrészt az a sajátlagos bibliai hozzáfűzés, hogy megáldotta az Úr *Obed Edom*-ot és egész háza népét. Anonymus ugyanis másutt is kiemelteti az isteni kegy által *Aba* Sámuel utódait, amikor ezt írja: „ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására”. Mivel ilyen érdekközösséget egyik más főúri családdal sem árul el, nagyobb joggal lehet a szerzőt az *Aba* nemzetségből eredeztetni bármely más nemzetségnél.²⁷

Anonymus etimologizálás révén nemcsak neveket és „történelmi regényalakokat” hozott létre, hanem többször az eseményeket helynévmagyarázatok nyomán formálta. Legeklatásabb példa erre az *Alpár* melletti *Görög-rév* (*portus Grecorum*) szerepe. *Alpárról* tudjuk, hogy harmadrésze a XII. században került a szávaszentdemeteri görög monostor birtokába és révjét ezért

²² GYÖRFFY GY.: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. *Ethnographia* 76. (1965.) 411—434.

²³ GYÖRFFY: Krónikáink 11—27. Vö. Tanulmányok 81. CSÓKA: (i. m. 503) a bibliai *Debelaim* após reminiscenciájára gondol.

²⁴ SRH I. köt. 42., 46., 73.

²⁵ GOMBOCZ ZOLTÁN: Árpádkori török személynevek. Bp. 1915. 40.; NÉMETH GY.: i. m. 239.; PAIS D., SRH I. köt. 74.; HORVÁTH J.: ItK 1966. 21. Magunk is e nézetet vallottuk.

²⁶ DU CANGE: Glossarium mediae et infimae latinitatis I (Niert 1883.) 11.; l. pl. Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum regum et imperatorum tomus II. (Hannoveriae 1893.) 400 (Dipl. Ottonis III. n. 6.: 984 nov. 28.): *Salemannus abba*. Vö. CSÓKA: i. m. 358.

²⁷ GYÖRFFY: Krónikáink 115. Bővebben l. alább.

nevezték Görög-révnék. Anonymus e helynév alapján találta ki, hogy a honfoglaló magyarok Alpárnál görög katonasággal ütköztek meg és ahol a menekülő görögök befoglalták a Tiszába, azt a helyet Görög-révnék nevezték (*Unde locus ille, ubi Greci mortui fuerunt, a die illo usque nunc portus Grecorum nuncupatur*).²⁸

Hogy Anonymus mennyire nem volt tisztában a Kárpát-medence IX. századi viszonyaival, a következő három összeállításból derül ki.

1. Hiteles egykorú források e térségben avar, dunai szlovén, bajor-frank, morva, bolgár és gepida lakosságról tesznek tanúságot. Ezek közül ő csupán szlávokról és bolgárokról tud. Az Anonymus által Attila népének mondott székelyek azonosítása az avarokkal kétséges. A morva népnév nála csak a mondai áttétellel megszemélyesített *Morout dux* alakjában jelentkezik.²⁹ Ezzel szemben egy sor olyan népet szerepeltet, amely a IX. században nem volt a Kárpát-medence lakója, így római, cseh, görög, vlach, kazár és kun (*Cumani*). A kunokról tudvalevő, hogy Ázsiából csak 1050 táján nyomultak elő az ukrán steppére és a XI. század végétől terjesztették ki uralmukat Moldva és Havasalföld területére is, melyet ettől kezdve a XIII. század második feléig *Cumania*-nak neveztek.

A románok (vlachok) a bizánci források szerint a X. század végétől *Βλάχοι* néven a Balkánon szerepelnek, ahol lakterületüket *Βλαχία, μεγάλη Βλαχία* néven emlegetik. A XI. század elején a Macedóniában székelő püspökük az ochridai bolgár érsek alá tartozik;³⁰ a vlachok itt vették fel a szláv rítusú kereszténységet. A latin nyelvű románok Magyarországon nem vehették fel a szláv rítust, hiszen Magyarország egész lakossága, beleértve az itt lakó szlávokat 1000 körül a latin rítusú kereszténységre tért át. A vlachok politikai jelentőségre 1186-ban emelkednek, amikor a bolgárokkal együttesen megalapítják az Aszenida államot, melynek uralkodója a *dominus* vagy *imperator Blachorum et Bulgarorum* címet viseli. Amikor Bolgárországból eltűnnek a XIII. század első felében, akkor jelennek meg tömegesen Magyarország, valamint „Cumania” területén (adatokban 1210-től).

A *Cumani* és *Blachi* népnév szerepeltetése a Kárpát-medencében a IX. században egyforma anakronizmus; az 1200 körüli viszonyok visszavetítése az ősidőkbe. A „komán” anakronizmusra részben az az említett tény szolgáltatott alapot, hogy a magyarokhoz a IX. században *Cuni*-nak is nevezett kazár népelemek csatlakoztak; a *Blachi* anakronizmusra pedig az a szláv hagyomány, amely szerint a honfoglaló magyarok kiűzték a Duna mellékéről a szláv nyelven *voloch*-nak nevezett frankokat.³¹ A X. századi szláv *vlach* népnév többes *vlasi* alakja újlatin, olasz, francia' értelemben átkerült a magyar nyelvbe is *olasz(i)* alakban; így nevezték a magyarok az Árpád-korban neolatin népeket, így a franciákat, ill. a frankokat (pl. latin *Franca-villa* = magyar *Olaszi*), s így nevezik ma is az olaszokat.

2. Egykorú források a következő történelmi személyeket említik, akik a IX. század második felében a Kárpát-medencében jelentékeny politikai szerepet játszottak: A morva fejedelemség részén: Rasztilzláv és Szvatopluk fejedelem és fiai — Szvatopluk és Mojmir, Metód és Wiching püspök; a Keleti-Frank Birodalom pannóniai mark-ján: Német Lajos, Vastag Károly és Arnulf császár; Karlmann és Luitpold herceg, Aribo és Ratpold örgróf, Pribina, Kocel és Braslav dux; Adalvin és Theotmár érsek; Bolgárországban: Borisz, Oldamur és Simeon cár.³² Jellemző, hogy Anonymus e 21 történelmi személy közül egyetlenegynek a nevét sem ismeri; ezek helyén csupán kitalált regényalakokat szerepeltet.

²⁸ SRH I. köt. 83., vö. GYÖRFFY: Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Száva-szentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jh. Studia Slavica A.S.H. 5. (1959.) 46—47.; Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.² (Bp. 1966.) 890.

²⁹ GYÖRFFY, Ethn 1965. 423.; Die Erinnerung an das Grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns. Acta Archaeologica Hung. 17. (1965.) 41—45.

³⁰ GYÓNTI, MATIAS: L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe—XIVe siècles. Études Slaves et Roumaines. Bp. 1. (1948.) 148—159., 224—233.

³¹ GYÓNTI, M.: Les Volochs des Annales primitives de Kiev. Uo. 2. (1949.) 56—92.

³² PAULER—SZILÁGYI: i. m. Index.

3. Az egykorú források a magyar honfoglalás hadi történetéből két helyhez kötött adatot őriztek meg; 896-ban Arnulf császár Pannónia és a *Paludarium urbs* (Mosaburg, Blatinski grad, Zalavár) védelmére Braslavot nevezte ki. 907-ben a magyarok *Bretslavsporc* (>*Pressburg*> *Prešporok*; Pozsony, Bratislava) mellett döntő győzelmet arattak az ellenük felvonuló bajor hadseregen.³³ Anonymus, bár műve nagy részét a magyar honfoglalás csatáinak szentelte, egyik helyet sem ismeri, csak olyan csatahelyeket, amelyeket, mint pl. az említett *portus Grecorum*, a meseszöveg során kitaláltak lehet itélni.

Anonymus korának és hitelességének kérdését a teljes forrásanyagot ismerő és elfogulatlan történészek ma már megoldottnak tekintik.

Nyitva áll az a sokat vitatott rejtélyes kérdés: ki volt Anonymus? Két évszázada a tudósok és dilettánsok sora próbált feleletet adni erre, azonosítva a névtelen szerzőt valamelyik oklevélben szereplő személlyel.

Sokáig az is vitás volt, hogy a szerző *P. dictus magister* megjelölése *P.* kezdetű személynevet takar-e, avagy a *Praedictus magister* előbb mondott mestert jelent-e, mely az előző levakart oldal címzésére mutat. Mióta Jakubovich Emil XII. századi példák során mutatta be a *P. dictus*-féle szerénységi formula elterjedtségét, a levakart oldalról pedig ultraviolet megvilágítással kiderült, hogy a scriptor eredetileg azon kezdte el a ma is ismert első oldalt, de elrontotta és ezért levakarta,³⁴ azóta szűkül a kör és csak olyan korabeli szereplő jöhet számba, akinek neve *P.* betűvel kezdődik.

Hosszú ideig úgy látszott, hogy Szilágyi Loránd 1937-ben közzétett azonosítása időt álló lesz. Véleményét, mely szerint Anonymus, III. Béla jegyzője Péter esztergomi préposttal azonosítható, e sorok írója is elfogadta.

1966-ban az Irodalomtörténeti Közlemények két figyelmet keltő tanulmányt közölt: Horváth Jánosét *P. mester és műve*, valamint Sólyom Károlyét *Új szempontok az Anonymus kérdés megoldásához* címen. A két szerző egymástól függetlenül arra az eredményre jutott, hogy *P. magister* Péter győri püspökkel azonosítható. Mivel pedig *P. mester* honfoglalástörténetében Velek vezért kitüntetett helyzetben szerepelteti, arra gondoltak, hogy a szerző saját nemzetségének őseit tüntette ki és így Péter győri püspök Velek nemzetségéből származott. Horváth János továbbmenve feltette, hogy Péter püspök azonos azzal a Torda püspökkel, akiről Anonymus azt mondja, hogy Velektől származott le.

Az Anonymus-kutatás történetében először fordult elő, hogy két szerző egyszerre azonos jelölttel lépett elő³⁵, s egy ideig sokak előtt úgy tűnt, hogy az Anonymus-rejtély megoldódott. A megoldás azonban nem volt olyan szilárd érvekkel körülbástyázva, hogy minden ellenvéleményt elhallgattatott volna s más Anonymus jelöltek azóta is szerepeltek az irodalomban.³⁶

Horváth János és Sólyom Károly tanulmányának legnagyobb érdeme, hogy újabb bizonyítékokat szolgáltatott arra, hogy a *Gesta* minden szálával a XII–XIII. század fordulójának magyar társadalmához kapcsolódik, s ez az érdem akkor is megmarad, ha az író személyének azonosítása nem bizonyul is maradandónak.

P. magister személyének kilétére a művéből nyert ismeretanyagból következtetnek vissza a kutatók. Ez az ismeretanyag — attól eltekintve, amit a szerző elmond magáról — két csoportra osztható: egyrészt a *Gestában* szerepeltetett személyekre és nemzetségekre, másrészt az ott említett földrajzi vonatkozásokra. A két csoport azonban nem válik el élesen egymástól: a legjobban kiemelt főúri nemzetségek ősei a hét magyar és hét kun vezér sorában kaptak helyet s Anonymus a legjobb földrajzi tájékozottságot többnyire a kiemelt nemzetségek lakterületén árulja el.

³³ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXX/2. 742.

³⁴ I. h.

³⁵ ItK 1966. 1. skk., 54. skk.

³⁶ L. pl. Csörge, Karsai és Szegfű i. m.

Anonymus földrajzi tájékozottságát több kutató vonta be bizonyítékai sorába, ez az eljárás azonban meglehetősen mechanisztikusan történt. Többnyire egy csokorra való kiragadott helynév egybevágását vizsgálták valamilyen jelenségcsoporttal, tekintet nélkül az egész helynévanyag vallomására és tekintet nélkül arra, hogy egy ember helyismerete milyen eltérő elemekből alakul ki, vagy egy-egy hely ismeretének milyen eltérő értéke van. Hogy szemléltetés végett két szélsőséges esetet említek, az a körülmény, ha valaki Budát vagy a Balatont említi, semmit sem árul el a szerzőről, viszont egy jelentéktelen határnév ismerete szükségszerűen hosszabb ott-tartózkodást bizonyít. Bárki által elvégezhető kísérlet tanúsítja, hogy határnevet az ember csak ott ismer, ahol hosszabb ideig lakott, ahol gyakorta megfordult, vagy ahol éppen háza, földje volt. Ebből következik, hogy a valódi földrajzi tájékozottságot nem a jelentős, hanem éppen a jelentéktelen helyek ismerete árulja el, tehát ahhoz, hogy Anonymus valódi helyismeretét megismerjük, olyan térképet kell szerkesztenünk, amelyen a jelentéktelen helyek nevei ugranak ki és a közismert „váras” helyek, folyók szinte eltűnnek.

Anonymus földrajzi ismeretanyagát ezen az alapon három csoportba oszthatjuk: 1. Országos hírű helyek, amelyekről egy kancelláriai írnoknak tudomása volt. (Helység, amelyben királyi vagy ispáni vár, határvár, királyi udvarhely, vagy királyi főegyház (püspökség, prépostság, apátság) állott; jelentős hegység és 100 km-nél hosszabb folyóvíz; nagybirtokközpont.) 2. Helyek, amelyeknek ismerete legalábbis rövid ott-tartózkodást tételez fel. (Falu, rév, továbbá ide sorolandó egy-egy jelentős helység, amelynek az író fekvését vagy valamilyen részletét is ismeri; közepes nagyságú hegy és folyóvíz (10 és 100 km között); pontatlanul körülírt nagybirtok.) 3. Jelentéktelen helyek, amelyek csak huzamos ott-tartózkodással ismerhetők meg. (Határnév; egy falu határán belül fekvő hegy, domb; 10 km-nél rövidebb folyóvíz; pontosan körülírt birtok.)

Megjegyzendő, hogy Anonymus Gestájában viszonylag kevesebb határnév van, mint első pillanatra látszik. A látszólagos határnevek ugyanis valójában Árpád-kori falunevek (Szarvas-halom, Apróhalom, Tetétlen stb.), a szerző azonban abból a feltevésből indulva ki, hogy a honfoglaláskor még nem voltak falvak, e faluneveket valamilyen terepalakulat nevéként szerepelteti.

Tényleg jelentéktelen hely, határnév kevés fordul elő Anonymus művében; ilyen pl. Ketelpataka, vagy az a kőárok, amely Fehéregyház felől Óbuda felé vezet. A többség a határnévként szerepeltetett falunév, s így a középső csoportba sorolandó.

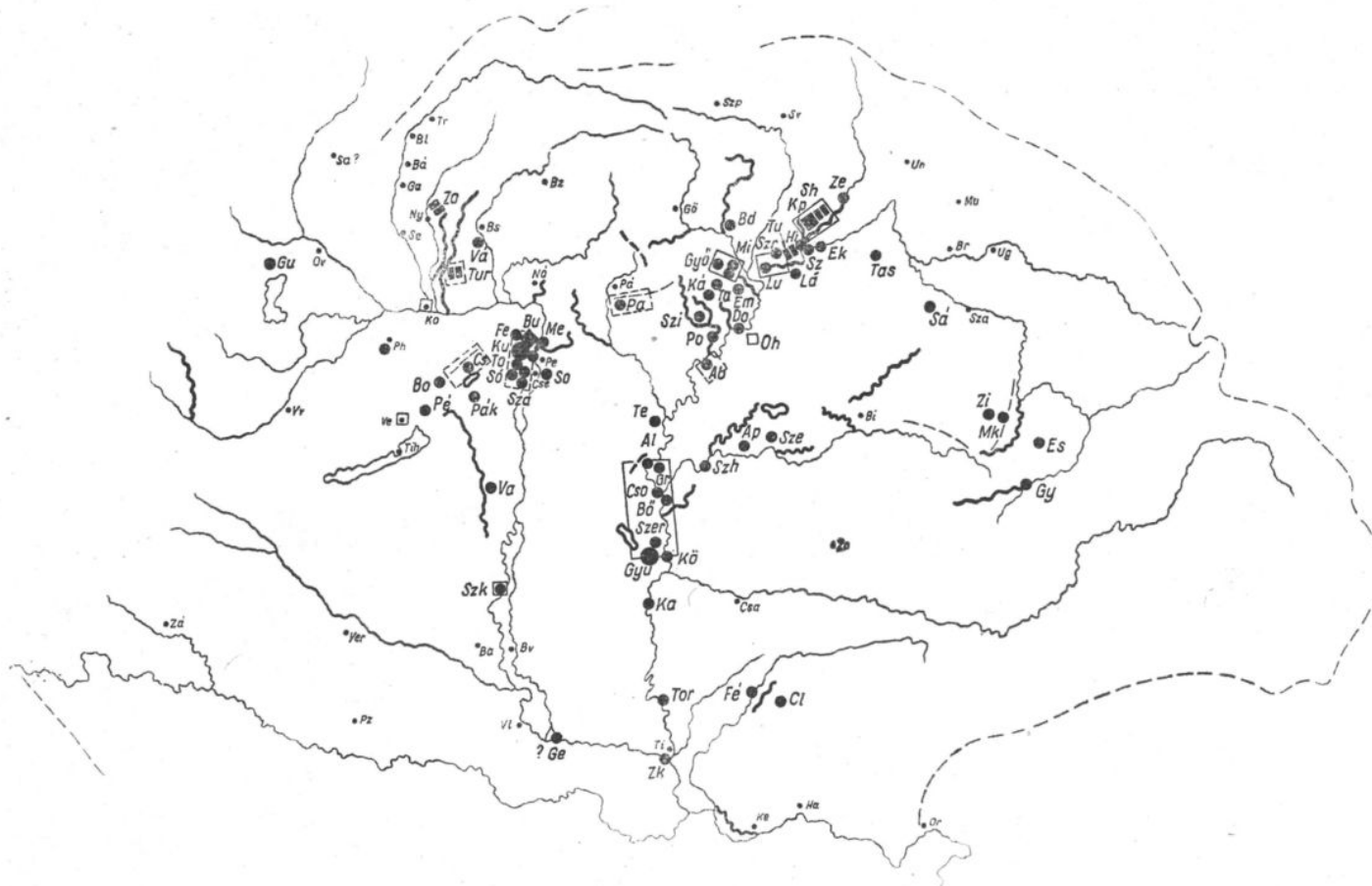
Ha az ilyen módon elkészített térkép telítettségét szemügyre vesszük, két hely ugrik ki legjobban: Óbuda a Csepel-szigettel együtt, valamint a Felső Tisza-vidék. Igaz, hogy e két helyen volt királyi udvarhely is, de ezek önmagukban nem magyarázzák a telítettséget. A XII. században minden vármegyében volt néhány udvarhely, amelyet a király évente rendszeresen felkeresett a termény felélése végett. Sőt az ily módon utazgató III. Béla Esztergomban épített palotát, de midőn Barbarossa Frigyest kísérte, Esztergom után megszállott Óbudán és Csepel-szigeten is. Imre Óbudát már el is adományozta és a Csepel-szigeti udvarhelyet tartotta meg (1202); emellett a sárospataki uradalmat építette ki (vallon telepeseit 1201-ben kiváltsággal látta el). Csepel-sziget és „Ketelpataka” szerepeltetését a Gestában mindenesetre a két Imre-kori fő udvarhely magyarázza.

Ami a két királyi székhelyet illeti, a szerző elég jól ismeri Székesfehérvár környékét, viszont meglepetéssel tapasztaljuk, hogy Esztergom környékén egyetlen helyet sem nevez meg. Nézetem szerint ez erős érv azzal szemben, hogy Anonymust Péter esztergomi préposttal azonosítsuk. Hozzávéendő ehhez, hogy az esztergomi prépost tisztét az Árpád-korban nem a királyi kancellária tagjai közül töltötték be, hanem — úgy látszik — a káptalan tagjai közül választották.

A királyi nótáriusok e korban általában valamelyik királyi prépostságot, többnyire a székesfehérvárit vagy budait nyerték el, de sokan püspöki vagy érseki székbe is emelkedtek.

A térkép jelmagyarázata:

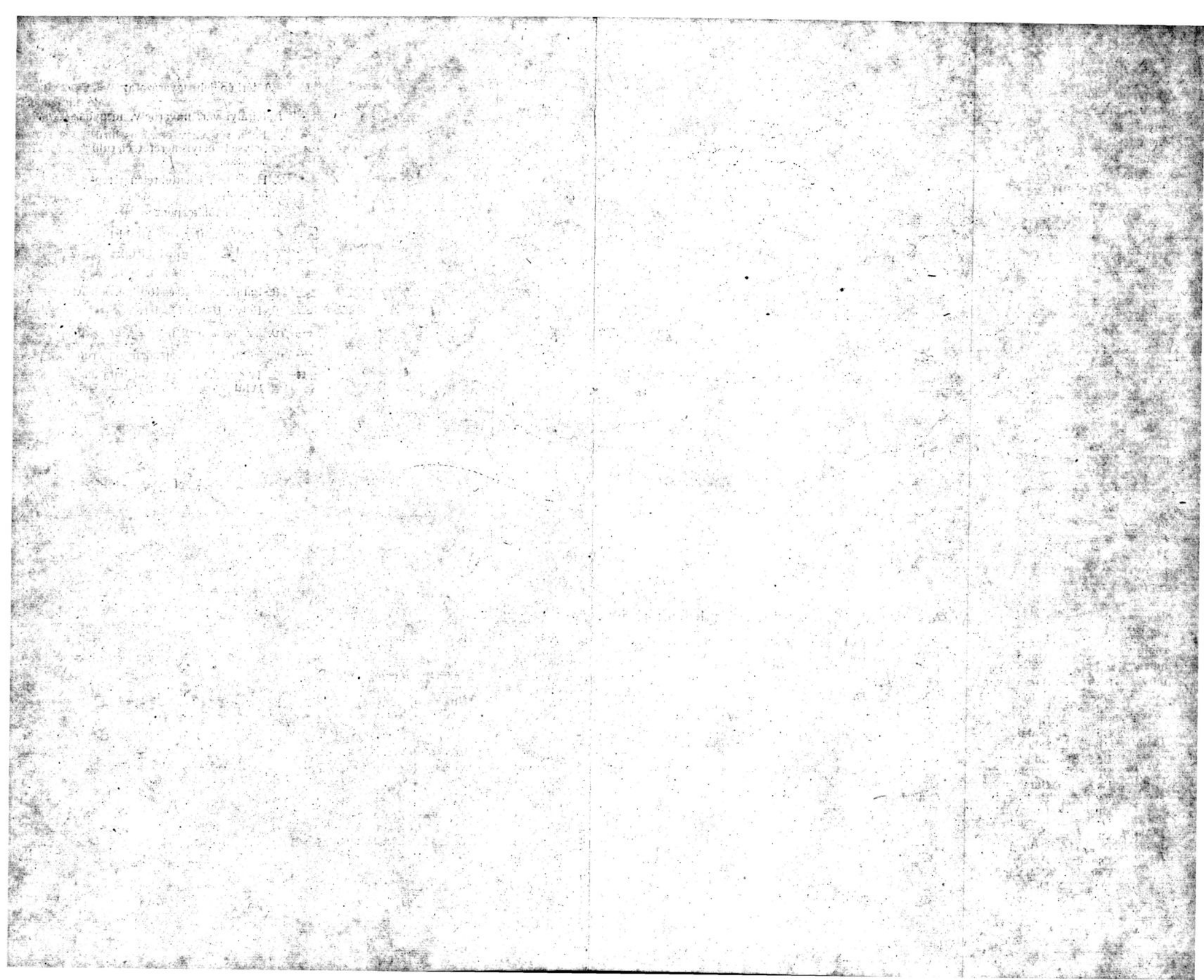
- 1. Királyi vár, udvarhely, főegyház
- 2. Falu, rév vagy országos híri helység, helyismeretet eláruló sorokkal
- 3. Határnév, jelentéktelen terep-alakulat
- 4. Nagybirtokközpont
- ⋯ 5. Pontatlanul megjelölt birtok
- ▭ 6. Pontosán körülírt birtok
- 7. Patak, árok 10 km. alatt
- ~ 8. Patak, folyó 10 és 100 km. között
- 9. Folyó 100 km. felett
- - - 10. Országos híri hegység, erdőség
- - - 11. Több falura terjedő hegy, erdő
- 12. Hegy, domb egy falu határán belül

Az „Anonymus helyismerete“ c. térkép helynév-rövidítéseinek magyarázata

Ab	= Abád	Em	= Emőd	Ku	= Kurszánvár	Sá	= Sárvár	Tor	= Tarhos
Al	= Alpár	Es	= Esküllő	Lá	= Lád	Se	= Sempte	Tr	= Trencsén
Ap	= Apróhalom	Fe	= Fehéregyház	Lu	= Luc	Sh	= Sátorhalom	Tu	= Tarcal
Ba	= Baranyavár	Fé	= Fény	Me	= Megyer-rév	So	= Soroksár	Tur	= Tursok erdő
Bá	= Bánya	Ga	= Galgóc	Mi	= Miskolc	Só	= Sósút	Ug	= Ugocsa
Bd	= Borsod	Ge	= Geréc-rév	MK	= Meszes kapu	Sv	= Sóvár	Un	= Ungvár
Bi	= Bihar	Gl	= Gilád	Mu	= Munkács	Sz	= Szabolcs	Va	= Vajta
Bo	= Bodajk	Gö	= Gömör	Nó	= Nógrád	Sz	= Szatmár	Vá	= Várad
Bl	= Bolondocs	Gr	= Görög-rév	Ny	= Nyitra	Szá	= Százhalom	Ve	= Veszprém
Bő	= Bődi rév	Gu	= Göncöl hídja	Oh	= Ohat	Sze	= Szeghalom	Ver	= Verőce
Br	= Borsova	Gy	= Gyalu	Or	= Orsova	Szer	= (Puszt)szer	Vl	= Valkóvár
Bs	= Bars	Győ	= Győr (Diós)	Ov	= Oroszvár	Szh	= Szarvashalom	Vv	= Vasvár
Bv	= Bodrogvár	Gyü	= Gyümölcsény	Pa	= Pata	Szi	= Szihalom	Za	= Zaránd
Bu	= Budavár (Óbuda)	Ha	= Haram	Pá	= Pásztó	Szk	= Szekcső	Zá	= Zágráb
Bz	= Borsod—Zólyom	Hi	= Himesudvar	Pák	= Pákozd	Szp	= Szepes	Ze	= Zemplén-vár
Cs	= Csepel	Ka	= Kanizsa-rév	Pe	= Pest	Szr	= Szerencs	Zi	= Zilah
Csa	= Csanád	Ká	= Kács	Pé	= Pét	Ta	= Tapolca	Zk	= Zalánkemén
Cso	= Csongrád	Ke	= Keve	Ph	= Pannonhalma	Tas	= Tas-vására	Zo	= Zobor-hegy
Csv	= Csákvár	Ko	= Komárom	Po	= Poroszló	Te	= Tetétlen		
Do	= Dorogma	Kő	= Körtvély-tó	Pz	= Pozsega	Ti	= Titel		
Ek	= Ekölc	Kp	= Ketelpataka	Sa	= Sasvár	To	= Torbágy		

Anonymus földrajzi ismeretei, ill. ennek hiánya alapján kizártnak tarthatjuk, hogy ő gyulafehérvári püspökséget töltött be, de eszik a csanádi, bács-kalocsai, pécsi és győri püspökség is, melynek közvetlen környéke üres foltként tátong a térképen, legfeljebb egy-egy országosan ismert földrajzi név bukkan fel táján. Így a legutóbb gyanúba fogott Péter győri püspökkel szemben méltán felhozható, hogy a püspökség belső területéről Pannonhalmán és Vasváron kívül egyetlen helyet sem vezet meg.

Némileg tájékozottabb nevez Anonymus Veszprém, Nyitra, Vác, Várad és Eger körül, mind-ammellett nem áll fenn a Súlyom Károly által hangoztatott egybevágás az egri püspök birtokai és Anonymus helynevei között. Az egri püspök legtöbb birtoka Heves megye sík vidékén terült el s éppen ez a hely üres térképünkön.

Ha Anonymus helyismereti térképe alapján próbálnánk választ adni arra a kérdésre, hogy melyik királyi főegyházhoz kapcsolható leginkább a szerző, egy hely ugrik ki mindent túlszárnyalva: Óbuda. Óbudát III. Béla jegyzője úgy is jól ismerhette, mint királyi udvarhelyet, de ne feledjük, hogy számos udvarhely volt, amelyet a király rendszeresen felkeresett, III. Béla halála után pedig Imre király felhagyott az itteni udvarhellyel és a várost az óbudai prépostságnak adományozta.³⁷ Ha már most megnézzük, hogy kik voltak ez idő tájt a budai prépostok, a következő képet kapjuk: 1164-ben Barabás, aki korábban királyi jegyző volt; 1178-ban Boleszló, akiről feljegyezték, hogy korábban királyi oklevelet állított ki (*in charta regio sub sigillo posuit*), 1186-ban pedig Adorján, aki 1185-ben jegyzőként szerepel, majd kancellár lett.³⁸ Ez arra mutat, hogy a XII. század második felében királyi jegyzők kerültek a budai préposti székbe.

Adorján után, aki 1190-ben már erdélyi püspök volt,³⁹ minden valószínűség szerint Béla király egy másik jegyzője nyerte el a budai prépostságot. Ennek neve nem maradt fenn, mert az Adorján 1186-i és Jakab 1211-i prépostsága⁴⁰ közötti 25 évben nem jegyezték fel egy budai prépostnak a nevét sem. Logikus következtetés oda vezet, hogy ez a névtelen prépost azonos lehet a névtelen jegyzővel, aki a nagy egyházas helyek közül Óbudát ismeri legjobban.

A XIII. század második felében hamisítottak egy átirólevelet 1124 évszámmal, amelyben Péter budai prépost mint királyi oklevél megpecsételője szerepel: *presentem paginam per Petrum prepositum ecclesie Budensis sigillo nostro proprio iussimus communiri*.⁴¹ Ez a formula 1124-re teljesen korszerűtlen,⁴² viszont Imre király korának felel meg: pl. 1202: *presentem paginam . . . sigillo regie maiestatis fecimus communiri*; 1203: *sigilli nostri testimonio presentem paginam iussimus communiri*;⁴³ ezt követően pedig, még II. Endre alatt, a kettős pecsét bevezetésével a formula átalakult. Ez a körülmény megengedi azt a feltevést, hogy a garamszentbenedeki hamisítók egy 1200 körüli királyi oklevélből merítették Péter budai prépost oklevélpecsételő nevét. Mivel pedig más Péter budai prépostot az Árpád-korban nem ismerünk, valószínű, hogy abból a 25 évből való, amelyből nem ismerjük a prépostok nevét, s amelyre a corroborációs formula mutat. Szilágyi Loránd fejtette ki, hogy Anonymus saját művét a *presens pagina* kifejezéssel jelölte, amely a kancellárián 1193-ban jelent meg és

³⁷ GÁRDONYI ALBERT: Budapest történetének okleveles emlékei. Budapest 1936. 8.

³⁸ SZENTPÉTERY: Regesta 106., 124 (vö. FEJÉR: Codex Diplomaticus VII/1. 161.), 140., 142–144., 146. sz.

³⁹ Uo. 151. sz.

⁴⁰ GÁRDONYI: i. m. 6.

⁴¹ KNAUZ F.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigonii 1874. I. 82.; vö. SZENTPÉTERY: Regesta 54. sz.

⁴² L. pl. 1111., 1113.: *confirmatum est hoc privilegium sancti Ypoliti et sigillatum per manus domini Manasis episcopi Zagoriensis* (FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Kálmán király oklevelei. Budapest 1892. 44., 61–62.); 1135.: *regnante gloriosissimo Bela secundo ipsoque sigilli sui impressione confirmante . . . Johannes filius Tybus de his omnibus privilegium Vacie sigillo regali consignaverat* (FEJÉR: i. m. VII/5. 105.).

⁴³ GÁRDONYI: i. m. 4.; FEJÉR i. m. II. 414.

Imre korában terjedt el.⁴⁴ Ha pedig ennek használata egyrésztől Anonymushoz, másrésztől Péter budai préposthoz kapcsolódik, továbbá hozzávesszük, hogy a budai prépostságot ekkor volt királyi jegyzők foglalták el és P. mester Buda környékét ismeri legjobban, akkor az egybevételeket alig lehet véletlennek tekinteni.⁴⁵

A fenti megoldásnak az az előnye, hogy nem a P. szigla azonosításából indul ki; az ilyen azonosítás ugyanis rendkívül bizonytalan alapokon nyugszik. Egyrészt túl sok a P. betűvel kezdődő személy (Péter, Pál stb.), másrészt túl kevés oklevéllel rendelkezünk ahhoz, hogy a vizsgált korban folyamatos archontológiát össze lehessen állítani. Viszont a helyismeretnek kísérletileg igazolható objektív alapjai vannak; ehhez a szilárd alaphoz pedig egy intézménybeli gyakorlat párosul, ami esetünkben nem törvényszerűen, hanem tendencia formájában érvényesül.

Anonymus helyismereti térképe némi egybevételeket mutat a százdi apátság birtokaival, amint erre már Foltiny János 1882-ben felfigyelt.⁴⁶ Ez azzal magyarázható, hogy a százdi apátság kegyura az Aba nemzetség bodrogkeresztúri ága volt. Ez az ág birtokolt a Sajó és „Tarczal hegye” közti Takta víz környékén, amelyről Anonymus azt állítja, hogy „Isten kegyelméből még most is érdemesek e földek birtoklására”.

Ha Anonymus helyismereti térképét szemügyre vesszük, valójában a Takta tágabb környéke, Dél-Zemplén és Dél-Borsod az a terület, amelyet Magyarországon mindennél jobban ismer, amelyről elmondható, hogy e helyütt P. mester „otthon van”.

Ezen kívül igen jól ismerte volt kancelláriai főnökének, Kalán püspöknek, továbbá barátjának, a „bölc” Szemere semptei ispánnak és végül a Miskolc nemzetségnek a birtokait.

Térképünkben viszont az is kiderül, hogy Velek nemzetségének szállásterülete, Zaránd megye, üresen tátong; ez egyike azon vidékeknek, amelyet Anonymus legkevésbé ismert s így Gestájában sem szerepeltet. Ha Anonymus idevaló birtokos lett volna, ez a Gestában erősen megnyilatkozott volna.

Az a körülmény, hogy Anonymus honfoglalástörténetében Velek vezért kitüntető helyzetben szerepelteti, nem jelent többet, mint hogy az 1225-ben Miskolc nembeli Bors comes apósa-ként szereplő Velek urat igen nagyra becsülte, s könnyen lehet, hogy a Gestában olyan szerepben jeleníti meg, mint amelyet Velek III. Béla korában ténylegesen betöltött (követjárás, leánykérés stb.). Ebből azonban ugyanúgy nem következik az, hogy Anonymus Velek nembeli volt, mint abból, hogy Kézai Simon Bábsztély nembeli Rénoldot magasztalja, nem következik, hogy Kézai a Bábsztély nemzetségből származott.

Befejezésül meg kell jegyezni, hogy Anonymus Gestájának társadalmi mondanivalóját nem látom egyeztethetőnek II. Endre törekvéseivel, melyről egyébként Horváth János igen jó ismertetést ad.

Anonymus nem az „új rend” szószólója volt, hanem azé az ősi, *de genere* joga birtokló rétegé, amely az új rend haszonlesőitől, a nyugatról a királynék kíséretében bejött „zabáló” udvaroncoktól féltette befolyását és birtokait. Ennek a rétegnek az érdekében foglalta a pusztaszeri pontok közé azt, hogy a vezérek utódai a tanácsból ki nem hagyhatók, ugyanakkor maga állította össze a hét magyar és hét kun vezér listáját. Ha pedig a vérszerződés 4. pontja halállal sújtja azokat, akik hűtlenné válnak a „vezér” személyéhez és a vezér és rokonai között egyenlenséget szítanak, ez állásfoglalás Imre király mellett az ellene törő Endre herceggel szemben.⁴⁷

⁴⁴ Száz 1937. 51—54.

⁴⁵ Az 1124-i hamis oklevélben szereplő Péter budai prépost már KATONA (Historia critica primorum Hungariae ducum. Pestini 1778. 16) és JAKUBOVICH (i. m. 213) Anonymus jelöltje volt, de ők II. Béla jegyzőjét keresték benne. A budai prépostság 1148 előtt befejezetlen, mellőzött egyház volt (GOMBOS: Catalogus. I. [Bp. 1937.] 488; GÁRDONYI: i. m. I. 3.), prépostságát csak ez után viselhette királyi jegyző.

⁴⁶ A zátyi apátság. Eger 1882. 48. kk.

⁴⁷ VÖ. SEBESTYÉN: i. m. II. 47 és SZILÁGYI: Száz 1937. 197.

Ugyancsak Endrével ellentétes Anonymus állásfoglalása a király életében megkoronázott trónörökös érdekében, amit ő az Árpád idejében vezérré tett gyermek Zolta alakjában ábrázolt. Ez az ábrázolás szintén azzal a politikai ellentéttel kapcsolatos, amely III. Béla halála után Imre és Endre között kibombant az uralomért.⁴⁸ Imrét még 12 éves korában megkoronáztatta apja, majd 1204-ben Imre saját gyermekét, IV. Lászlót. Imrének és feleségének mindvégig az uralomra törő Endrével kellett megküzdenie. Ha valaki a századforduló évtizedeiben a gyermekkorban megkoronázott uralkodó intézményét történetileg megalapozta, az szükségszerűen Imre oldalán állt és nem lehetett Endre híve, mint Péter győri püspök.

Annak, hogy Gertrúd megölése után, 1214-ben II. Endre is megkoronáztatta fiát, Bélát, már semmi belpolitikai jelentősége nem volt, de az sem bizonyítható, hogy a Gesta 1214 után készült volna. Az ország közvéleményét felrázó Bánk bán tragédiára való konkrét utalás ugyanúgy hiányzik a Gestából, mint ahogy hiányoznak II. Endre korának szereplői.

Ha az Anonymus helyismeretéből és a királyi jegyzők sorsából levont következtetés helyt áll, ez azt jelenti, hogy P. mester volt az a budai prépost, aki Imre királynak olyan szolgálato-
kat tett valamivel, hogy a király a prépostságnak adta egész Óbudát tartozékaival együtt. Amennyiben pedig ez a szolgálat a király és a trónörökös uralmának történeti megalapozása volt, akkor ez volt az első és egyben legnagyobb szerzői honorárium Magyarországon.

Anonymus Imre-párti ideológiájával hozható kapcsolatba, hogy mihelyt Imre meghalt és II. Endre lépett uralomra, visszavette Óbudát a prépostságtól, s azt csak a prépost halála után, 1212-ben adta vissza egy új prépostnak.⁴⁹

Igy fonódik össze a Gesta írójának problémája Budapest történetével.

György Győrffy

LA DATATION ET L'AUTHENTICITÉ DE GESTA HUNGARORUM D'ANONYMUS

Le *Gesta Hungarorum*, dont l'auteur est: *P. dictus magister ac quondam . . . Bele regis Hungarie notarius*, est une narration romantique de la conquête arpadienne (895–900), des événements qui l'ont précédée et des suites au Xe siècle. Comme l'auteur omit de préciser sous lequel des rois Béla il servait de notaire, les opinions en étaient partagées depuis deux siècles. D'après des critères du contenu et de la forme la grande majorité des historiens est d'avis qu'Anonymus était notaire du roi Béla III (1172–1196) et écrivit son ouvrage vers 1200. Anonymus consulta de peu de sources écrites (pour l'histoire antérieure à la conquête arpadienne: *Histoire Troiana*, *Gesta Alexandri Magni*, *Exordia Scythia*, pour l'histoire de Xe siècle les *Annales de Regino*); il puisa parfois des chansons historiques, mais pour la plupart il utilisa pour source les traditions des familles de la haute noblesse. Sa narration romantique est, dans sa grande majorité, un récit de son invention; il fit figurer vers 900 des peuples de son époque (p.e. *Cumani*, *Blaci*), il créa des personnes historiques des toponymes de son époque (p.e. *Zubur*, *Gelou*, *Glad*), et ne connut le nom de personne des figures illustres de l'histoire de la Pannonie de IXe siècle.

Des tentatives ont été faites depuis 200 ans pour découvrir la personne qui s'était cachée derrière le pseudonyme Anonymus, en cherchant avant tout la solution et l'identification du sigle P. L'auteur étudie la connaissance des lieux d'Anonymus à l'aide d'une carte géographique, laquelle met en vedette des localités insignifiantes qui figurent dans le Gesta et n'indique qu'avec le repère le plus petit des lieux importants généralement connus. Il en devient évident que le notaire Anonymus était familier dans les régions de la Haute Tisza et de Buda, le premier devait être son lieu d'origine; Óbuda était l'une des résidences royales, mais il y avait là une collégiale importante également, où les prélats étaient des notaires royaux. Comme Anonymus ne connaissait pas si bien les environs d'autres domaines ecclésiastiques, il peut être avancé qu'il jouit vers 1200 de cette prébende.

⁴⁸ Vö. uo. 199.

⁴⁹ GÁRDONYI: i. m. 6–11.

CSOKONAI BÉKAEGÉRHARCÁNAK KELETKEZÉSÉRŐL, PÖLITIKAI VONATKOZÁS AIRÓL, SZÖVEGEIRŐL

A *Békaegérharc*, Csokonainak ez az első jelentősebb verse, olyan filológiai s textológiai kérdéseket foglal magában, amelyeket tisztázván a mű politikai vonatkozásairól is tisztább képet kaphatunk.

Lássuk először a szövegeket!

Mindjárt az első elénk kerülő kérdés: hány Békaegérharcot írt a költő?

A *Magyar Hirmondó* 1794. november 7-i számában (II. 643—645.) megjelent felhívás három kidolgozását jelzi a témának: „A' *Batrachomyomachia*, vagy Békaegérhartz, *Homérusból* fordítva. Ugyanaz *Blumauer* Úr módja szerint travestiálva. Ugyan az bővebben, 's mái Világhoz ki tsinálva. Utánna van egy Apológia, mely is Satírának mondathatik: és a Travestirozásról, vagy Paródiákról valami Értekezés.” Ezek szerint a költő először lefordította volna a Homérosznak tulajdonított hexameteres görög verset magyarra, azután csinált volna belőle még egy travesztált változatot, ahogy *Blumauer* *Vergilius Aeneiséből*: elsősorban az antik — és minden más — mitológia irracionális elemein gúnyolódva a felvilágosodás mítoszrombolásának jegyében. Ezen fölül írt volna még egy travesztált változatot a kis görög eposzparódiából: „a mái Világhoz” alkalmaztatva: időszerű politikai célzásokkal megbővítve.

Mi készült el mindezekből?

Tudjuk, hogy a *Magyar Hirmondó*ban az „Érdemes Olvasó Publicum”-hoz intézett 1794-i felhívás inkább csak írói program, mint kész művek jegyzéke, hiszen *Loredanónak* itt bekonferált *Iliász-travesztiájáról*, *A' tréfás Iliásról* (*Iliade Giocosa*) maga Csokonai mondja 1800 táján eposztanulmányában, hogy stiláris nehézségek miatt lemondott fordításáról, ahogyan *Tassoni Elragadtatott vederjéről* is azt írja ugyanott, hogy hasonló stiláris okokból „félbe hagyta” s „*Vulcanasnak* dedicalta” — noha ezek is már mint kész művek szerepeltek az 1794-i újságközleményben.¹

Nem kell tehát szó szerint vennünk azt sem, hogy a görög *Batrachomyomachiából* három változatot is készített a költő. Az *epopoeáról közönségesen* címmel megírt értekezésében a megfelelő helyen nem tesz említést arról, hogy a Homérosznak tulajdonított eposzparódiát magyarra fordította volna, noha a világirodalom eposzainak magyar fordításait, fordítóit mindenütt felsorolja. Mindenesetre, ha nem fordította is le a görög eredetit, azért kitűnően ismerte, s travesztiája készítésekor ebből indult ki, nem pedig *Balde* latin átdolgozásából, amint *Ferenczi Zoltán* hiszi, azt írván: „Csokonai . . . mint maga mondja, csak *Balde* *Jakab* (1603—1668) jezsuita hexameteres, elnyújtott, öt énekű átdolgozását ismerte, mely először 1637-ben jelent meg.”² Ez tévedés, mert Csokonai nem mondja sehohol, hogy *Baldéból* dolgozott, hanem pontosan azt írja: „*Balde* nevű német jésövita kidolgozta ezt a görög originál szerint deák hexameterekben, de sokkal bővebben, és V könyvekre szabta fel; én is hasonlóképpen *nem szószerént* for-

¹ L. HARSÁNYI ISTVÁN—GULYÁS JÓZSEF: Csokonai Vitéz Mihály Összes művei Bp. é. n. (A továbbiakban: HG) II. köt. 555—556.

² L. FERENCZI ZOLTÁN: Csokonai. Bp. 1907. 32—33.

ditottam.”³ Ferenczi ugyan — korábbi kijelentésével ellentétben — később azt írja, hogy „[Csokonai] Blumauer versalakját használta; de az eredeti görög szöveg állt előtte, a mit mutat az egész menetén kívül a több megtartott görög név: Vizignatus (Physignatos), Pszikharpax, Troxartax, továbbá több név fordítása, mint Lichomile = Lisztnyalóczi, Hypsiboas = Grand Brekeke, Lichenor = Nyalnádtói stb.” (I. m. 32—33.) Ferenczi tévedését Pintér Jenő is átvette, s ő is azt írta már Csokonai travesztiájáról, hogy „Forrása nem az eredeti görög Batrachomyomachia volt, hanem Balde Jakab ... latin átdolgozása.”⁴ A későbbiek során látni fogjuk, hogy Csokonai híven követte a görög eredetit.

Fontosabb most ennél számunkra a *Magyar Hirmondó*ban jelzett másik két kidolgozás, illetőleg ezek viszonya egymáshoz. Elkészült-e vajon mind a kettő? S amelyik reánk maradt, vajon melyik a kettő közül s mikor készülhetett? A *Békaegérharc*ról a *Magyar Hirmondó*beli közleményen kívül Kazinczyhoz írt játékos verses levelében, a *Trocheus lábakon* című vers záradékában is hírt ad a költő: „Békaegérharc velem volt: írtam itten hevertemben annak elejébe teendő tractamentescskét, melynek címje: *Vitéz az elyziumi Törvényszék előtt a Békaegérharc iránt*. Bírák: Minós, Menippus, Mátyás Király, Erasmus, Voltaire. Vádolók: Domine Spectabilis, Pater Süsdhanemhiszy és Csajkos, hajdan Librorum Revisor, most udvari bolond, a mi mindegy. Az alperes Cs. Vitéz M. etc. az az én magam, prokátorom Blumauer sat. stb.”⁵ Tehát azt a bizonyos Apológiát, amelyet a *Magyar Hirmondó* említ, a levél írásának helyén: Miskolcon, illetőleg Szikszón „hevertében”, azaz ott várakozva, „rostokolva” írta meg a költő. A verses levél keletkezését Váczy János Kazinczy levelezésében (II. 541—542.) 1802 végére vagy 1803 elejére tette; Harsányi István és Gulyás József szerint 1801-ben íratott. (Föltevésüket külön nem indokolják.) De már maga a *Magyar Hirmondó* felhívása is tanúsíthatja, hogy ekkor, tehát 1794-ben készen volt a *Békaegérharc* „tractamentescskéje”, azaz apológiája. A levél tehát 1794 után semmiképpen sem keletkezhetett. De 1793 előtt sem, mert a levélben említett *Tempefői* ekkor íródott. Az 1801-i keltezésnek különben más mozzanatok is ellene mondanak: 1801-ben, a fogságából szabadult Kazinczynak nem írt, nem írhatott volna a költő olyan hetyke, gúnyos fölényvel Pater Süsdhanemhiszy fanatizmusáról s a Librorum Revisorok korlátoltságáról! De az is nehezen érthető, hogy miért említené 1801-ben hogy „Tanulok olaszt, a mely a poezisnak tulajdona”, mikor olaszul 1792 táján kezdett el tanulni; ekkoriban, 1792 körül íródhatott tehát maga a verses levél is.⁶ 1793. július 29-én Csokonainak írt válaszában már azt írja Kazinczy Regméről, hogy „Várom a’ Békaegérharcot és a’ Szent Péter énekét Lőrinc-kor.”⁷ A Lőrinc itt augusztus 10-ét, Lőrinc napját jelenti, amely régi vásárnap volt, s alighanem a vásári fuvarosokkal akarta műveit Csokonai felküldetni, illetőleg azokkal szeretett volna maga is fölmenni. A *Trocheus lábakon* a „letördelt tengerik”-et említi: tehát kukoricatörés után vagy táján mehetett a költő Kazinczy látására, ősz elején, mégpedig bizonyára 1793 őszén; máskülönben a *Magyar Hirmondó* nem adhatott volna hírt 1794-ben a regmeci kirándulás kényszerű, egy hónapos szünetében („Itten egy hónapja telt el, míg szerencsémét lesém . . .”) írt apológiáról.

Nagy veszteségünk, hogy a levélben jelzett apológia nem maradt ránk (vagy legalábbis nem bukkant fel még idáig; sajnos, nem sok reményünk lehet előkerülésére, mert radikális hangja miatt alighanem maga Csokonai semmisítette meg, amikor Kazinczy fogságba jutásának hírért vette; s ha az eredeti példány még akkor is Kazinczynál volt, ugyancsak nehéz órákat kellett kiállnia miatta a fiatal debreceni poétának, aki társszerzője volt Nagy Sámuel 1794-ben megjelent, s Kazinczynak ajánlott Sander-fordításának is. (A mű 1798-i, második kiadásából

³ HG II. köt. 553. (Én emeltem ki: Sz. F.)

⁴ A magyar irodalom története. V. köt. 316.

⁵ HG II. köt. 696.

⁶ Más érvekkel KARDOS ALBERT már korábban bizonyította, hogy a verses levél 1793-ban keletkezett. L. Debreceni Szemle 1940. 198—200.

⁷ KazLev II. köt. 303.

természetesen elmaradtak a kufsteini rabnak szóló ajánló sorok.) Ezek a körülmények is jól mutatják, hogy Csokonait nagyon is közelről érintette a magyar jakobinusok, közelebről Kazinczy elfogatása.

Mielőtt azonban a *Békaegérharc politikai vonatkozásairól* beszélünk, tisztázzuk *keletkezésének idejét*. Láttuk, hogy 1793-ban készült a mű apológiája, de a vers maga már korábban megíródott. Csokonai azt mondja eposztanulmányában, hogy „tizennyolc esztendő s ijeder korá”-ban írta eposztravesztiáját. Ennek alapján tette az irodalomtörténet 1791-re a *Békaegérharc* keletkezését. A versben előforduló néhány politikai mozzanat és politikai személy neve azonban arra mutat, hogy 1792-nél korábban nemigen készülhetett el a munka, legfeljebb csak elkezdhetette a verset 1791-ben a költő. A Második Pipadohányban Fizignát „kezdi hivatni A nemzeti conventet” (16. vsz.). A *nemzeti convent*, a *convention nationale*, csak 1792. szeptember 21-én alakult meg a felfüggesztett királyi hatalom helyébe; ugyancsak itt (31. vsz.) szerepel a Conventben *Barrére*, voltaképpen *Barère de Vieusac*, aki szintén nem szónokolhatott a conventben korábban, mint 1792 szeptembere. (Személyről különben tudjuk azt is, hogy mindjárt a convent megalakulásának évében megválasztották a nemzetgyűlés tagjává a pireneusi választókerületben.) Csokonai a *Békaegérharc* elején említi a „novákat” és a „hadi aktákat”, amelyekben a versében leírt jelenetekről olvasható; természetesen itt a tényleges politikai eseményekre, a franciaországi változásokra kell gondolnunk, amelyeknek híre némi késéssel érkezett Magyarországra.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy tréfás versét 1791-ben elkezdhetette ugyan a költő, de már a Második Pipadohányt is csak 1792 utolsó negyedében írhatta meg.

Következő feladatunk a mű politikai mondanivalójának s vonatkozásainak elemzése, hogy ennek alapján eldönthessük: készült-e, készülhetett-e a témának — amint azt a *Magyar Hirmondó* jelezte — egy aktualizált és egy kevésbé aktualizált kidolgozása. Mielőtt ezt el akarnánk véglegesen dönteni, végezzünk el egy „mikrofilológiai” elemzést: vegyük vizsgálat alá a *Békaegérharc*ban előforduló neveket. A *nevek etimológiája* — mint látni fogjuk — ezúttal kulcs lehet a mű *politikai vonatkozásainak* megértéséhez, megfejtéséhez is.

Mint láttuk, már Ferenczi megállapította, hogy a költő néhány egér- és békanevet átvett a görögökből, másokat pedig lefordított magyarra; *Lichomile* nála *Lisztnyalóci*, *Hypsiboas* nála *Grand Brekeke* stb. Így járt el már Balde is, aki átdolgozása bevezetésében jegyzékbe vette a békák és az egerek neveit, s a görögül nem értő olvasók kedvéért a görög neveket „tűkörfordítás”-ként lefordította latinra. *Polyphonus* így lesz nála *Multisonus*, *Limnocharis* pedig *Palude gaudens*; hasonlóan járt el az egérnevekkel is: *Sitologus* nála *Fruementator*, *Meridarpax* neve *Particularum raptor* stb. (Magában a vers szövegében meghagyja a görög neveket, annyit változtat csak, hogy latinosított szóvéggel látja el őket: *Limnesius*, *Sitophagus*, *Physignathus* stb. (Különb. Csokonai is hasonlóan járt el néhány meghagyott görög névvel: *Vizignatus*, *Peleus*).

A görög *Batrachomyomachia* nevei ún. „beszélő nevek”, azaz pár szóval körülírva jellemzik a név viselőit; Csokonai átdolgozásában jórészt szintén ezt az utat követi. Travesztiájának neveit Kovalovszky Miklós is említi az irodalmi névadásról szóló tanulmányában: „A Békaegérharcban ... a nevekről már megismerjük az ellenfeleket: *Vizignátus*, *Vizellősi Sára*, *Alkekengi*, *Bürbő*, *Döbrete* békák. — *Lisztnyalóci*, *Pörcnyali*, *Üregjári*, *Mézvájó*, *Deszkarági*, *Morzsalopó* stb. egerek.”⁸ Módszeres elemzésre azonban, amely kideríthette volna pl. az olyan homályos alkotású és indítékú nevek eredetét, mint amilyen pl. *d'O*, *Major de Szű*, *Markaszó*, *Blatowszki* stb., még nem került sor.

A görög eredeti ún. „beszélő neveit” Csokonai többféleképpen adja vissza:

⁸ Az irodalmi névadásról. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 34. sz. Bp. 1934. 53.

- a) megtartja őket (latinos átírásban);
 b) „(tükör)fordítás”-t készít belőlük magyar, illetőleg
 c) idegen (francia, német, szláv) nyelven.

Néhány nevet szabadon alkot, „költ”, függetlenül a görög eredeti szövegétől:

a) Nem fordította le a költő a két főhős nevét: 'Pofaduzzasztó' nála (latinosított alakban): *Fizignátus*;⁹ egyes kiadásokban azonban *Vizignátus* (igy Mártonnál és Toldynál is); *Ψιχάρπας* 'Morzsalopó' is megmarad eredeti nevén: *Ψικηαρπαξ*ként szerepel; ugyancsak fordítás nélkül, eredeti alakjában marad meg *Ψικηαρπαξ* atyjának neve, *Troxartax* (tkp. *Τρωξάρτης*; Csokonai elnevezte a helyes alakot) 'Kenérfaló' és *Πηλεός* 'Sárlakó' neve (Csokonai szövegében: *Peleus*). *Πηλεός* neve egyébként kettős ötletből kerülhetett a vígeposz szövegébe: a görög eposzparódia szerzője gúnyos célzattal ruházta éppen az Iliász-beli Akhilleusz atyjának, Péleusznak nevét egyik békahősére.

A legtöbb görög nevet azonban magyar fordításban adja vissza a költő — remekül eltalált tükörszavakkal vagy némileg szabad átköltésben. Szellemessége, nyelvi leleménye itt már teljes fényében csillog. A későbbi fordítók egyike sem tudja e tekintetben utolérni.

A felsorolásban a nevek előfordulási rendjét követjük. *Λειχομόλη* 'Lisztnyaló' nála *Donna Lisztnyalóczi*; 'Υφιβάς' 'Nagyhangú' *Báró de Grand Brekeke*; *Λειχήνωρ* 'Nyalánk' a Harsányi—Gulyás kiadásban, amelyre a nevek tárgyalásában is támaszkodom: *Nyalnádtói*; Mártonnál is ugyanígy szerepel; Toldy kiadásában azonban *Nyalnádtói* alak van; *εγέρ* nevéől lévén szó, nem valószínű, hogy Csokonai a tóval ('lacus') akarta volna a nevet asszociálni.

Τρωγλοδότης 'Lyukban lakó' Csokonainál *Üregjári*;

Ἐμβασιχτηρος 'Kőcsögbe mászó' *Csuprai*;

Ἀρτοράγος 'Kenyérevő' nevét leleményesen így adja vissza: „a kenyérmezei Bán”.

Κνισσοδιώκτης 'Pecsenyeszaglászó' *Pecsenyési*; *Ψιχάρπας* nevét egy helyen így fordítja: *báró Morzszakapó*; másutt meghagyja *Ψικηαρπαξ*-nak.

Σιτοφάγος 'Gabonaevő' Csokonainál *Magrág*.

Oberster monsieur de Turó nevének nincs mintája a görög eredetiben; a megfelelő helyen *Πρασσοφάγος* 'Hagymafaló' áll, amit Csokonai másutt franciául „d'Onnyó”-val fordít.

A „(mese) földrajzi” neveket is lefordítja a költő:

Ἡριδαῖος 'posvány' nála *Mocsárvár*.

A *Vízvári uradalom* viszont saját írói leleménye, nincs pontos mása a görög szövegben.

Az idegen nyelvű (tükör)fordítások előtt célszerűbbnek látszik, ha áttekintjük a költő leleményéből szabadon alkotott neveket.

Ἵδρομεδούση 'Vizikirálynő' Csokonainál *Madame Vizellői Sára*;

Λειχοπίνας 'Tálcanyaló' megfelelője: *Oberster Pörcznyali úr*;

Σεντλαῖος 'Céklakedvelő' Csokonainál *Döbrete*;

Λιμνόχαρις 'Mocsárkedvelő' helyén Csokonai *Bürböt* szerepelteti.

Az egyik békát sajtósággal *Alkekenginek* nevezi (e szereplőnek görög megfelelőjét nem találtam az eredetiben); az *alkekengi* növénynév: a *zsidócserezsnye* néven ismert ebszőlő-féle egyik neve (*Physalis alkekengi* L.). „*Physalis Alkekengi* különben a muharc vagyis piros

⁹ A görög nevek magyarázatánál ARTHUR LUDWICH művét (Die Homerische Batrachomachia des Karers Pigres. Leipzig. 1896.) és C. CAPELLE, Wörterbuch des Homeros. Leipzig. 1889. c. munkáját vettem alapul. Fölhasználtam GULYÁS FERENC kétnyelvű kiadását (A kalocsai kir. kat. főgimnázium értesítője. 1903.) valamint DEVECSERI GÁBOR fordítását Magyar Helikon. 1960.) SZEPESY TIBOR kollégámnak szíves segítségéért ezúton is köszönetet mondok.

páponyának tudományos neve, melynek igen szép függő piros csészéje van” — írja Toldy Csokonai-kiadásának jegyzetében (945). Elképzelhető, hogy *Döbrete* és *Bürbő* esetében is — hasonlóan az *Alkekengi* nevéhez — valamilyen nyelvjárási szót vett mintául a költő. Pontos másukra nem akadtam nyelvjárási gyűjteményeinkben, de talán megfejtésükhöz figyelembe vehető a ’gödör, mély vízmosás’ jelentésű *debre*, *debrő* tájszó¹⁰ s a régi nyelvben ’mormol, dűnyyög’ jelentésben előforduló *börbitel*, *börbötül* ige.¹¹

Kovalovszky Miklós idézett munkájában említi az utóbbi problematikus neveket is, azt azonban nem jelzi, hogy az *Alkekengi*, *Bürbő*, *Döbrete* esetében a *jelentés* vagy pusztán csak a *szóhangulat* alapján ismeri fel a *béka*-neveket. Szóbeli tájékoztatása szerint a három utóbbi név esetében a *szóhangulatra* alapozta véleményét. S valóban a hangutánzás nagy művésznél, Csokonainál, joggal gondolhatunk arra, hogy e három név megalkotásába, ill. kiválasztásába hangutánzó motívumok is belejátszottak: az *Alkekengi* és a *Döbrete* nevével talán a békák ismétlődő brekegését, a *Bürbő* nevével pedig a békakoncert jól ismert mély torokhangját akarta visszaadni.

Τρογλόφος ’Sajtvájó’ nevének gróf Turódvány a megfelelője; e név talán kettős ihletésű: hangalakjában és jelentésében is a görög eredeti inspirálhatta: alakilag világos az összefüggés; jelentésbelileg már lazább a kapcsolat: de a *túró* (ha ugyan ez lapul a névben!) és a *sajt* eléggé összetartozó fogalmak — különösen egy egér képzetvilágában. *Mészvájó* nevének nincs közvetlen mintája a görögben; Márton kiadásában e név helyén *Mészvájó* áll; egérről lévén szó (de logikailag is: a mézet nem „vájják”), az utóbbi látszik hitelesebbnek.

Μεσιδάριος ’Morzsalapó’ megfelelője: gróf Börrágódi Csokonainál; az eredetiben (233. sor) *Λειχοπίνας* (’Tálcanyaló’) neve újra előfordul; Csokonai előbb már *Oberster Pörcznyi* néven szerepeltette, most azonban gróf Deszkarági néven új szereplőt állít a helyére; az eredetiben *’Εμβασίχυτρος* ’Fazékba bújtó’ megy követségbe a békákhoz; Csokonainál az egereknél „akkreditált” békakövet: gróf Nagy-Kákai viszi haza a hadüzenetet honfitársainak.

c) Már eddig is föltűnhetett, hogy Csokonai némely szereplő neve előtt franciás címetek és méltóságneveket használ; azt is láttuk, hogy legtöbbször a görög nevek tükörfordítására törekszik; ez indít arra, hogy a homályos eredetű, „franciás” hangzású nevek mögött francia közszókat keressünk. Néhol igen könnyű az azonosítás; másutt azonban — nyilván a másolás következményeként — úgy eltorzulnak a francia szók, hogy a görög eredeti nélkül nehéz volna fölismerni őket.

Πολύφωνος ’Sokhangú’ neve Csokonainál *Marsal Kriőr* (Mártonnál: *Kriőr*); e név mögött nyilvánvalóan a francia *crieur*t kell keresnünk.

Κραμβογάρος ’Káposztaevő’ neve helyén Csokonainál *Major de Szű* áll; Mártonnál és Toldynál *Májor* ill. *Major de Szűk*. Ha a *szóalakokból* indulunk ki, nehezen boldogulunk; de ha a megfelelő görög név *jelentését* tartjuk szem előtt, célhoz érünk. Nyilván a ’káposzta’ jelentésű francia *chou* eltorzult magyar átírásával van dolgunk! Az eredetiben tehát a fonetikus leírt *Major de Su* állhatott, s a másoló (vagy a diktáló?) „franciásította”, torzította tovább a „Su”-t „Szű”-re.

Λιμναῖος ’Tavi, Tókedvelő’ Csokonainál *Markaszó*, illetve Márton kiadásában *Markészó*. Itt is a görög szó jelentése igazít el: valószínűleg a ’lápos, mocsaras, mocsári’ jelentésű *maréca-geux* (fonetikus átírásban: „*marékaszó*”) szó volt e név atyja; ám a másoló hibájából a fonetikus írású „*Marékaszó*” „*Markaszó*”-re változott (úgy látszik, hogy az ékezet nélkül maradt *e*-t néma *e*-nek tekintette).

Καλαμίνος ’Nádkedvelő’ megfelelője *De Rőso* (Mártonnál *De Rosó*; Toldynál *De Roso*); ez minden bizonnyal a ’nád’ jelentésű francia *roseau* torzulata. (Jegyezzük meg itt zárójelben, hogy a legtöbb fennmaradt görög kéziratban *Καλαμίνδιος*, azaz ’Mentakedvelő’ fordul elő,

¹⁰ L. SZINNYEI: Magyar Tájszótár.

¹¹ SZARVAS—SIMONYI: Magyar Nyelvtörténeti Szótár.

s csak egy kéziratban van meg a hasonló hangzású *Καλαμίνος* [*Κάλαμος* = 'nád'] 'Nádkedvelő'; Csokonai céljainak jobban megfelelt ez az utóbbi változat.)

Πηλοβάτης 'Sártaposó' Csokonainál *Limönö* (Márton kiadásában *Limonnó*, Toldyban *Limonö*); ez is tükörfordításféle: az 'iszapos, iszapbeli' jelentésű francia *limoneux*-t ismerhetjük föl benne.

Κραυγασίδης 'Lármázófi' neve a Csokonai versében *Crüssör* (Mártonnál: *Knisször*, Toldynál: *Krisör*); a Márton kiadásában szereplő alak nyilván hibás — de a másik kettő sem igazít el egészen. Ennek a névnek az etimológiája nem egészen világos; a francia *crieur* 'kiáltozó, kikiáltó' volna az alapja, amelyet valamelyik másoló összekapcsolt a 'tökfilkő' jelentésű *cruche* szóval? Az látszik valószínűnek, hogy a francia *crieur* torzult el itt a másolók tollán.

Πισσαρος 'Hagymakedvelő' nevének *d'Onnyó* a megfelelője (Mártonnál *Donnö*). E névben nyilvánvalóan a 'hagyma' jelentésű francia *oignon*-t kell felismernünk.

Υδροχαρις 'Vízserető' neve Csokonainál *d'O*. Ez meg nem más, mint a francia *eau* 'víz' fonetikus átírása — kiegészítve egy franciás családnévképzővel. Szerepel még egy francia név, az eposzparódiában: *madame de Grenovill* neve (Mártonnál és Toldynál: *Grenouill*); e szóhoz Márton kiadása jegyzetet is csatolt: „Grenoville, franciául van: olv. Grenuill azaz béka.” (Az az epizód, amelyben ez a név előfordul, nincs meg a görög eredetiben, tehát ez a név is Csokonai egyéni leleményéből került ide.)

Két esetben *német* szót használ Csokonai a görög nevek megfelelőjeként:

Πηλείων 'Sárbanlakó' megfelelője nála *Kröte*, amelyről már a Márton-kiadás jegyzéte megmondta, hogy: „német szó, tesz varasbékát”.

Πτεροφάγος 'Sonkarágó' megfelelője *Khalchfresszer* (Toldynál *Khalakfeszti*), Márton kiadásában *Szaladfüszti* áll. Ezek közül a *Khalchfresszer* látszik leghitelesebbnek; második tagjának (*fresszer* 'zabáló') nyilvánvaló a görög szóval való megfelelése; a szó előtagja nem egészen világos; föltehető, hogy a német *Kalk* ('mész') lapul benne, ámbár gondolhatunk valami drasztikusabb szóra is, Márton ugyanis ilyen esetekben szokott változtatni, „szépiteni” az eredeti szövegben.

Egy esetben szláv szót használ Csokonai a görög név megfelelőjeként: *Βορβοροκοίτης* 'Sárban heverő' szerepét nála a *Tót Blatowszki* veszi át (Mártonnál *Gróf Blatorszki*; Toldynál *Tót Blatávszki*). A változatok itt is a másolók, a másolások torzító nyomait viselik magukon. Alighanem a *Blatowszki* alak a leghitelesebb, amely föltehetőleg a 'pocsolya, iszap' jelentésű szlovák *blato* szó származéka.

A görög szövegben előforduló többi név, - ill. szereplő hiányzik Csokonai átdolgozásából.

Ez a kis szövejtés talán önmagában sem egészen haszontalan: rávilágít Csokonai leleményes alkotó módszerére, s a tükörfordítások megfejtésével előresegíti a kritikai kiadás munkáját is. Igazi jelentőségét azonban a *belöle levonható következtetés* adja. Ha ugyanis végigtekintünk Csokonai névadásain, megállapíthatjuk, hogy a magyar (illetve a német és szláv) neveket mind egerek viselik, a francia (franciás) neveket pedig kivétel nélkül békák. Téved tehát Ferenczi, mikor azt írja, hogy „egy-egy ironikus célzást tesz . . . a francziáskodás majmolására, a mit a sok franczia béka- és egérnevekkel fejez ki” (i. m. 33.). *Francia nevekkal* ugyanis csak a *békákat* jelöli Csokonai, az egereket sohasem. S a célzás is sokkal komolyabb dologra irányul, mint a „francziáskodás majmolására”. Jellemző, hogy az *egerek ellenségei*, az ölyv és a macska is *franciás címet kapnak*: „*Monsieur Ölyv*” és „*madame de Macska*”. S ha már a névadásban ilyen rendszer mutatkozik, nyilván kell legyen valamilyen oka és magyarázata. S van is. Blumauer-stílusú komikus eposzában nemcsak az ötletszerű betétekben a „betoldások”-ban politizál a költő — ahogy eddig gondoltuk —, hanem úgy látszik, hogy a *mű egész szerkezetét* — a békák és egerek harcát — *politikai mondanivalójához alkalmazta*. A nevek tanúsága szerint tehát a vígeposzi harcban a *békák képviselnék a franciákat*, az *egerek* pedig a francia forradalom ellen fellépő *Habsburg* (magyar, német és szláv) seregeket. Ennek a föltevésnek nem egy további bizonyítéka található.

Magára a gondolatra, hogy az egykori emberi küzdelmek (a trójai háború) paródiájául készült állattörténetet most mintegy „rehumanizálja”, s az újabb emberi történelemre alkalmazza, Balde művéből kaphatott ösztönzést a költő. Balde ugyan előszavában és függelékül közölt jegyzeteiben azt mondja, hogy nem egy bizonyos háborúra (nem a korabeli háborúkra) vonatkoztatta művét, hanem általában akarja parodizálni az emberi történelmet,¹² egyik megjegyzése szerint azonban mégis leginkább a karthágói-római küzdelmek, a pun háborúk voltak szemé előtt eposza megírásakor.¹³ Balde példája adhatta tehát a bátorítást Csokonainak arra, hogy az ókori állattörténetet az újabb emberi történelem egyik eseményére vonatkoztassa.

A nevek etimológiájából levonható következtetésünket megerősítheti maga a *Békaegerharc* szövege is; az *egerek* seregéről ezt mondja:

Látván ezt gróf *Deszkarági*,
Egy nagy vitéz generál,
Hogy már a *magyarországi*
Nép is mindjárt retirál:
Elállja a széledőket,
Jól őszveadtásván őket,
Visszaüzi mérgesen.

(I. 27–28)

Jellemző, hogy Márton meg is változtatja kiadásában a harmadik sor kritikus szavát:

Hogy már a' *Belsőországi*
Nép is mindjárt retirál.

Egy másik helyen ezt olvassuk az egerekről:

Az alatt gróf *Bórrágódi*,
Az egész *alföld* bánja,
A *magyarországi* hadi
Sergek főkapitánya,
Vitézeivel eljőve,
S még messziről reá löve
A küszködő békákra.

(I. 31.)

Itt Márton megintcsak „*Belsőországi*” sereget említ kiadásában.

Mikor Jupiter a felhőkből meglátja a végső leszámolásra induló Bórrágódit, így szól az istenekhez:

„... Isten ugyse! ez a fickó
Mind megeszi a békát;
Ebugatta kis *scythája*,
Magamnak is hogy reája
Néztem, lógott a szügyem.” (I. 32.)

¹² „Quis autem soror est, arguat alius, prodigere bonum sanguinem in ignobili bello? aqua caestaliā diluere lutum? Mouisses classicum viris: infregisses lituos et tubas pugnae Praegeni, Lipjicae, Cimbricae; bello Bohemico, Germanico, Suecico, aut si vetera mauuisses, Ciuili Gallico, Punico. Iam dixi: Iuuenis lusi... Si Murium Ranarumque; nomina non intellegas; credeste nostratia praelia spectare, et ANTROPOMACHIAE interesse. Referuntur virtutes ac vitia paci bellōq; communia. exhibentur simulachra pugnae, dubij successus, crudelissimi Fortunae ac Mortalium lusus... HOC ET HOMINES AGUNT. peioribus odijs aguntur. ridendis de caussis deflenda bella mouent etc.” (Praefatio)

¹³ „Lector: in quam Olympiade arbitraris incedisse?... De NOSTRA quid sentis? cui temporis imputatur?... Et hercule, propiore coniecturā assecutus, crediderim bonam partem huius Batrachomyomachiae fuisse á Bellis punicis exhaustam. Ita lib. 3. n. 4. ipse Iuppiter orans periuadet. possit videri Mausolus iustinere personam Annibalis, Mures Carthaginensium. etc.” (A prózai fordítás után következő függelékben.)

A haldokló egér király, Pszikharpax a „Rákóczi nótáját” kezdi danolni (I. 11); a hadba készülő egerek

a mohácsi nótát
Hangoztatják bús szóval
(I. 16.)

Az egér seregekben németek is szereplenek; ezt nemcsak a nevek, de a szöveg is bizonyítja:

Ez [d'O, az egyik békavezér] Khalchfresszert, egy nagyszájú
Német marsalt levága
(I. 27.)

A versszak nyilvánvaló célzása miatt Márton kénytelen volt kiadásában *Tokos Marsalt* írni Ugyanitt írja Csokonai:

Elég, hogy princ Khalchfresszernek
Ily véletlen halála
A pór német egereknek
Rémülésekre vála
(I. 27.)

Márton — óvatosságból — tompít a célzás élén: *Sógor Egerek*-et ír e helyen (bár a „sógor”-ok jelentése is egészen nyilvánvaló volt a maga idejében).

A *békák* „nemzetiségére” is számos utalás van a költeményben; a sokból itt csak néhányat ragadunk ki.

A *békák* *convent*-ben gyűlnek össze (I. 17.); *respublicát* emlegetnek, s azt, hogy fölállítják „A szabadság szent fáját” (I. 19.). A gyülekező *békák* kalapján — akárcsak a francia forradalmárok frígiai sapkáján — *kokárda* ékeskedik:

Buzdul itt a békagárda,
Lobog fején a *kokárda*,
Félre nyomja kalapját.
(I. 20.)

Egyébként nagyon jellemző, ahogyan Csokonai a hadviselő feleket felöltözteti. Az eredetiben az egerekről ez áll:

Lábaikat legelőbb gyönyörű vértékkel övezték,
Nagyszerűen készültek azon zöld bab hüvelyéből,
A melyeket maguk éj idején rajt' állva lerágtak.
Pánczélként, mely ügyes kéztől vala nádra feszítve,
Bőr takará mellük, megnyúzott bőre menyétnek.
Lámpa szövetből volt készítve a pajzs s a hadur, Mars
Hosszú réztűket nyújtott kezeikbe dsidákul.
Még sisak is védé fejüket . . . szép sárga dióhéj.

(Gulyás 19.)

Csokonai viszont magyaros jelleget ad az egér-regruták viseletének:

Tollsip vala trombitájok,
Dobjok bőrből készüle;
Egy hegyes tőr a szablyájok,
Ez dámáktól kerüle;
Kalapjok szép makktokokból,
Tarka pillangó szárnyakból
Volt kötve bokrétájok.

A félénk dragonyosoknak
Dióhaj volt mellyeken,
A vidám bakkancsosoknak
Meggy-mag volt lábfejeken;

Bajuszokat kipedrették
Holmível *huszárosan*,
Nadrágokat felkötötték
S kardjokat *magyarosan*;

(I. 15–16.)

A békák hadi öltözékéről az eredetiben ez áll:

Lábaikat takarák vértképen mályva-levéllal,
Melleiket széles zöld czékla-levéllal övezték,
Bal kezeik káposzta-levéllal pajzsot viselének,
Jobbjában kiki zöld kákát markolt dsidaképen,
És fejükön csákó lebegett vékony csigahéjból.

(Gulyás 21.)

Csokonai pedig így írja le őket:

Azért a *convent* szavára
Mind felkészül a csatára
Az egész békagárda.

A Truppbá áll az egész sereg
Zöld és veres ruhában,
A *nemzeti nóta* perog
Kuruttyuló szájában

(I. 20.)

A „nemzeti nóta” nem más, mint a Marseillaise. (Különben ez a mozzanat is a travesztia 1792-ben való megíratása mellett szól: a francia „nemzeti dal”, *Rouget de Lisle* szerzeménye 1792. április 25-én keletkezett.) Kalapjukon pedig — mint láttuk — a francia forradalom kokárdája lobogott.

Szükségesnek éreztem e példák felsorolását, mivel a kutatás és a kritika figyelmét egészen a legújabb időkig elkerülte, hogy nemcsak az egyes betoldásokban („kitérésekben”) húzódik meg *politikai célzatosság*, hanem már eleve a *mű egész szerkezetében*: a békák és az egerek szembeállításában. Harasztitól napjainkig általános volt az a vélemény, hogy csak a „betoldásokban”, „betétekben” politizál és kritizál a költő — meglehetősen szeszélyesen és ötletszerűen. Vargha Balázs is azt írta népszerűsítő összefoglalásában, hogy az „*egyes megjegyzések adják meg a Békaegérharc jelentőségét* . . . Nem egységes irányvonalú, átgondolt mű ez a víg éposz.”¹⁴ Hasonló véleményen van a Magyar irodalom kézikönyve is. Waldapfel József fedezte föl elsőknek, hogy itt valamiféle rendszeresség körvonalai húzódnak: „*korszerű fordulatokkal és célzásokkal is megtűzdeli a történetet, mégpedig egyik oldalon a magyar nemesi ellenállás, a másik oldalon a francia forradalom köréből* . . . Az egerek gyűlése, amely elhatározza a háborút, a magyar diéta külsőségei közt folyik le, mint ahogy a vízbefúló egér, akinek megbosszulására a hadjárat indul, a nemesi ellenállás mozgalmában újra divatba jött Rákóczi-nótát dúdolja. Néhol *mintha már az intervenciót előkészítő gyűléseket, a Habsburgok ellenforradalmi akcióját is kifigurázná a költemény végleges szövege*.”¹⁵ A békák gyűlése viszont, amelyen az ellenállást elhatározzák, egyben-másban a francia konvent külsőségeit viseli magán.”¹⁶ Waldapfel következtetését

¹⁴ Csokonai Vitéz Mihály. 1954. 22.

¹⁵ Én emeltem ki! Sz. F.

¹⁶ A magyar irodalom a felvilágosodás korában. 253–254.

bizonyára befolyásolta a *Békaegérharc* keletkezésének eddig elfogadott időpontja, az 1791. év. Láttuk azonban, hogy travesztiáját, legalábbis annak Második pipadohányát csak 1792. szeptember 21. után írhatta a költő. S ha ez így van, akkor természetesnek tarthatjuk, hogy a Habsburg-csapatok hadi készülődése is szerepel a travesztiában, hiszen már 1791. augusztus 27-én létrejött az ellenforradalmi szövetség II. Lipót német császár és magyar király s II. Frigyes Vilmos porosz király között, s XVI. Lajos a Gironde-minisztérium nyomására 1792. április 24-én hadat üzent az intervencióra készülő Ausztriának és Poroszországnak s április 28-án Belgium földjén megtörtént az első összecsapás a franciák s az osztrák és magyar seregek között, augusztus 10-én pedig a porosz sereg átlépte a francia határt, s szeptember 2-án már elfoglalták Verdunt! Úgy látszik tehát, hogy művét közvetlenül az intervenció hatására, azzal szinte egy időben írta a költő.

S ha ebből a szempontból tekintünk most már végig a travesztián, sok minden új értelmet kap előttünk. Természetesnek találjuk most már, hogy a „Bon jour”-ral köszönő Vizignátus a francia forradalom szellemében ezt a nagyon is elevenbe vágó kérdést teszi föl az égerkirálynak:

Gróf, burger, paraszt vagy nemes?

S mikor Pszikharpaksz származásával, születési jogaival kezd dicsekedni, nagyon jellemző módon ezzel torkolja le:

Nékünk a nationalis
Industria azt tette,
Hogy, mint az angluskónál is,
Bírodalmunk vetette;
Élünk vizen és szárazon,
Mind ezen, mind pedig azon
Egyaránt kereskedünk. (I. 8.)

Egészen nyilvánvaló a párhuzam, illetőleg a szembeállítás az elavult feudális gazdálkodást és gondolkozást megtestesítő egerek s a „kereskedés”-t s a „nationalis-industriá”-t, azaz a polgári fejlődést, nemzeti iparosodást hirdető békák között. Félreérthetetlen lesz számunkra a diákpoéta célja, s mondanivalója, ha szembeállítjuk az egerek „diétá”-ját, országgyűlését a békák nemzeti conventjével. Jellemző már az is, ahogyan intonálja a „rendi” országgyűlést:

Hogy pedig ad sextam maji
A rendek begyűlének,
Az ország tarka bandái
Vélek felérkezének;

(I. 13.)

Mindennek *jelentősége van* itt, természetesen a *stílusnak is!* A dátumot gúnyosan és célzatosan az elavult latin nyelven nevezi meg: „ad sextam maji”; s nem lehet nem éreztünk a gúnyt „az ország tarka bandái” kifejezés mögött sem. S miről folyik a tanácskozás az egerek diétáján? Öt hétig „dévánkoznak” a vallás dolga felett, aminek a szerző szerint „egy szányi haszna se’ lett”. S mikor a nemesi felkelést meghirdetik, Troxartax nagy hanggal négy milliót ígér meg, azzal a kényúri, hűbérúri cinizmussal, hogy „A köznép megfizeti”. Ezzel szemben a békák konventje a hadi készülődés közepette is hasznos és üdvös döntéseket hoz — az író leplezetlen rokonszenvétől kísérve. A nemzeti, polgári haladást gátló középkori hivatali nyelvet, a latint eltörlik, s az anyanyelvet, a nemzeti nyelvet emelik helyébe. A költő félreérthetetlenül rokonszenvezik azzal a gondolattal is, hogy a hadifoglyokat „új polgárokká” akarják tenni a hazában, s hogy a respublica, a köztársaság felépítését emlegetik meg „A szabadság szent fáját”. (Ez az utóbbi nem más, mint a forradalom jelképévé vált „arbre de la liberté”, amelyet — a függetlenné vált észak-amerikai gyarmatok példájára — 1790 óta kezdtek felállítani a francia falvak

és városok főterein.) Nem csodálkozhatunk, hogy Márton kénytelen volt 1813-i kiadásában kipontozni a szóban forgó sort. Az persze Csokonai iróniája, hogy a respublicát s a szabadságfát éppen a királlyal, Fizignáttal magasztaltatja versében. Mert hát azért Troxartax és Fizignátus is — noha szembenállnak egymással — mind a ketten királyok! Ne feledjük, hogy XVI. Lajos ekkor, a vers írásakor még életben van, bár a szökéséből visszatért s az új alkotmányra megesküdött uralkodót éppen ekkortájt fogta pörbe az 1792. szeptember 21-én összeült Convent, amely egyik legelső határozataként eltörölte a királyságot s kimondta a köztársaságot.

Az igazi szembenálló felek Csokonai művében sem a királyok. Mindkettejüknek közös ellenségük van, amint ez a versből meglehetősen egyértelműséggel kiolvasható. A két uralkodó viszálykodását a váratlanul föltűnő kígyó szakítja félbe, amely jakobinus kokárdájával, „tüzelő szempillájával” félreérthetetlenül jelképezi a forradalmat:

Hát egy kígyó kicsuszamla
Tüzelt szeme pillája,
A vizen feltül csillámja
Nemzeti kokárdája:
Ezt meglátván a kákába,
Mind a kettő a gatyába
Rezele ijedtében.

(I. 10—11.)

A példákat szaporíthatnánk, különösen azokat, amelyek azt bizonyítják, hogy a békák ellen felvonuló egerek a magyar (és osztrák birodalmi) feudális nemesi hadsereget, hadvezetést testesítik meg. Tanúsítja ezt Márton kiadása is, aki kénytelen volt — mint láttuk — az utalások jó részét átírni, megváltoztatni. Természetesen a komikus eposz műfajából következik a játékos relativitás, az, hogy a békák sem igazi „pozitív” hősök, s nekik is ki-kijut a gúnyolódásból: a „jobbágyok zsírján” hizott nagyszájú és tudatlan úr, Kriőr, történetesen francia nevű s „nemzetiségű” — ámbár a költő mindjárt a magyar földesurakkal állítja párhuzamba!

A groteszk játékoság, a jobbra-balra vagdosás sem tudta azonban elleplezni a költő politikai rokons- ellenszenvének tárgyát és irányát; hogy meglehetősen egyértelmű volt a mű politikai célzata, azt nemcsak Márton kiadásának kihagyott, illetőleg megváltoztatott részei bizonyítják, hanem Csokonainak Schedius Lajoshoz 1795 júliusában küldött latin nyelvű levele is. Másfél hónappal a magyar jakobinusok kivégzése után kiadásra szánt művei sorában a *Békaegérharcról* így emlékezik meg: „Quintus [Tomus] cum Batrachomyomachia ad modum Blumaeri revestita latet et latebit, donec — sed et hic altera Difficultas!”¹⁷

1800-ra mégis elővette újra művét, s megpróbálta kiadását. Az idők enyhültek volna meg? Aligha. Inkább a költő akarhatott enyhíteni művén, hiszen így fogalmazta meg az előfizetési felhívást: „A travestiált Batrachomyomachia, Blumauer’ módja szerint: *Megjobbítva.*”¹⁸

Mit jelenthetett, mit jelentett volna ez a megjobbítás? Mennyiben tért volna el az eredeti kidolgozástól? Csak találgathatunk, mert a vers Csokonai életében nem jelent meg: Márton József adta ki először — a cenzúra miatt sok helyen megváltoztatva — 1813-ban. *A ránk maradt kéziratok* nagyjából azonos forrásra vezethetők vissza: legfeljebb egy-két versszakban mutatkozik kisebb eltérés. Nincs hát okunk föltenni azt, hogy több változatot is készített volna munkájából a költő; a ránk maradt szövegek¹⁹ azonosnak vehetők az 1791—1792-ben készült első kidolgozással. Ezt megerősítheti az a körülmény is, hogy megmaradt a travesztíának egy lejegyzése Zilahy János debreceni kéziratot kötetében is, amely pedig, tudjuk, Csokonai eredeti kézíratairól készült, még 1795 előtt. Ez a lejegyzés számunkra azért is érdekes, mivel néhány olyan versszakot is tartalmaz, amely a többi másolatban nincs meg, illetőleg másként fordul elő.

¹⁷ HG II. köt. 628.

¹⁸ HG II. köt. 607.

¹⁹ A kéziratok számbavételét l. HG I. köt.: Előszó. XIX—XX.

A Zilahi-féle kötetben²⁰ folyamatosan sorszámozva fordulnak elő a négy „pipa dohány” versei; ez a másolat is azt bizonyítja, hogy Csokonai eredetileg sorszámozta, mégpedig folyamatosan sorszámozta travesztiája versszakjait. Az 1–35. versszak szövegei lényegében megegyeznek a ránk maradt többi másolat szövegével. A 36. versszaktól kezdve azonban az Első pipa dohány utolsó négy versszaka eltér az eddig ismertektől. Tanulságos lesz, ha egymás mellett közöljük az eddig közkézen forgó s a Zilahi-féle, eddig ismeretlen szöveget:

Noha magát felrugdalá
A vizek tetejére,
De ismét súlyede alá
A tónak fenekére;
Bár akár mint próbálgatá,
De el nem távozathatá
Mégis a lucskos halált.

Egy anglus rock volt nyakába,
Bő, mint a japponika,
Dugva vala kaputjába
Poesis, Rhetorica;
Ez volt legnagyobb terhére,
S lehúzván a víz mélyére,
Végre így kiálta fel:

„Fizignát, így kell csinálni,
Ez-é a jus gentium?
Huncfutnak fog deklarálni
Ezért a concilium;
Ezt a szent atyák jól látják,
Ezért fejedre bocsátják
Tüzes anathemájok.

„Nálam erősebb nem valál
A szárazon, hitetlen!
Azért, hogy most így megcsalál,
Nem maradsz büntetetlen;
Ne félj, még bosszút fog állni,
Siklóson fog captiválni
Az egerek serege.”

(I. 11–12.)

Láthatjuk, hogy a Zilahi-féle változat nem politikai mondanivaló tekintetében különbözik a másik változattól, hanem inkább csak művészi színvonal dolgában tér el attól. Kétségtelenül a Zilahi-féle változat a gyengébb, ötletlenebb, joggal gondolhatunk tehát arra, hogy ez volt az első kidolgozás, annál is inkább, mivel Zilahi János kötete általában a Csokonai versek őszövegeit, első kidolgozásait őrizte meg számunkra. Ennek alapján azt várhatnánk, hogy Zilahi kézírata, a *Békaegérharcnak* az eddig ismertektől eltérő őszövegét adja kezünkbe. Azonban a következő Második pipa dohányynak is csupán az első strófája tér el a hagyományos kiadások szövegétől, a többi megint megegyezik a közismert változatokkal:

Ezt mondván meghaláloza,
S már véres tajtékot túr;
Épen ott karazéroza
Oberster Pörcznyali úr:
Elmeresztí szemét, száját,
S... be rugja szép dámáját,
S az aulánál hírt teszen.

36. Gárdistái kinn valának
A' gyilkos tó partyánál
Urok vesztén jajgaták [= jajgatának]
A' suhogó kákánál
Nyújták reménység páltzáját
Ne hagyná felsége magát
De ugyan tsak híjába

37. Mert el-telvén szeme-szája
Fisignát Úr borával
Hizván egész szór pundrája
A' tó nyálkás habjával
A' mely szélle be indúla
(:Már kéntelen:) le vonúla
Várába Comessének

38. Atkozta a' Rhetori <c> kát!
Mely vólt most is 'sebjébe
és terhelte a' Fisignath
Hátáról le estébe
'S a' már esmért Statistikát
Poetikát, Politikát
Szegénnyt mellyek le vonták.

39. Végre meg-unván gyors lába
Kéntelen evezését
Adá Cháron hajójába
Fisignát tsalta (?tsalfa) lelkét
és Tróxartax nagy bújára
Patriótáji jajjára
Meg nezte a' mord Plútót.

Hertzegjekē [= Hertzegjeknek] bal sorsáról

Hogy a' dolog meg leve
Hurkaszopi haláláról
Nemzetjének hirt teve
Hogy járt légyen barátjával
'S a' békák gvilotinájával
Hogy végezte életét.

²⁰ A debreceni Kollégium Kézirattárában R 1174. sz. kötet. STOLL BÉLA Bibliográfiájában: 426. sz. Zilahi János-gyűjt.

Vajon az eltérés már annak a „megjobbítás”-nak eredménye, amelyről a költő 1800 decemberében kibocsátott előfizetési felhívása adott hírt? Mindenesetre az irodalmilag, verstanilag is gyengébb Zilahi-féle változat készülhetett előbb, de arról, hogy a javítás, jobbítás mikor történt meg: 1800-ban vagy már korábban, nem tudunk bizonyosat. Föltehetőleg még 1800 előtt, mert 1800 körül a költő már másfajta „jobbítások”-ra gondolhatott: mindenekelőtt a politikai célzások tompítására. Ezt az átdolgozást azonban már nem hajtotta végre: alighanem politikai okokból lemondott műve közreadásáról. Márton erősen „megfésült” kiadása bizonyítja, hogy nem is voltak egészen alaptalanok aggályai: ifjúkori művének meglehetősen egyértelmű politikai célzásai, benne körvonalazódó politikai rokon- és ellenszenve még két évtized múltán is „szépités”-re szorultak a forradalmaktól rettegő ferenci abszolutizmusban.

Ferenc Szilágyi

ON THE BIRTH, POLITICAL RELATIONS AND TEXTS OF CSOKONAI'S BATRACHOMYOMACHIA

„Batrachomyomachia” is the first significant work written during the youth of the great Hungarian poet of the age of enlightenment. Csokonai used the story (the subject) of „Batrachomyomachia”, a work attributed to Homer, for the purpose of a political travesty in the manner of the Austrian author A. Blumauer.

Founded on one of Csokonai's remarks, literary history recorded the travesty as a work written in 1791. Relying on references to certain phases of the French revolution in the work, the present paper concludes that its greatest part could be written only subsequent to September 1792, the time the French national convent had already been instituted, and the intervention of the foreign armies aimed against the attainments of the French revolution had been begun. Thus Csokonai's travesty describing the war of frogs and mice was born actually under the direct influence of the political and military events of that time. This is supported in a most interesting way by the (etymological) analysis of the names met with in the poem. Under the names used therein (distorted in the course of the transcriptions) the French and/or German calques of the Greek animal names can be discovered by careful examination. (The circumstance that the poet rendered part of the Greek animal names by Hungarian calques, has been kept in evidence by the history of literature.) Mr. Szilágyi's studies also revealed that there was a certain consistency manifested in the translation of the names: the frogs bear French names all through the poem, those of the mice are Hungarian and/or German ones. Also this goes to prove that the work was written under the impression of the Hapsburg intervention directed against the French revolution, so to say as a parody of that conflict. In this way it bears witness by its very composition (even apart from the hints to be found in abundance in the text) of the vivid political interest, political sympathies and antipathies of the 19 years old poet.

Founding himself on one of the Debrecen copies, the wording of which shows close relation with the original travesty, in conclusion the author presents some so far unknown verses of the work.

A VERSFORMA NÉHÁNY KÉRDÉSE BERZSENYINÉL*

Berzsenyi költészetében mindenekelőtt óriási, de egyben görnyedő és bilincsekbe zárt erő testesül meg a márványos formákban. Klasszikus versformáinak, — a klasszikus versformák legbelső lényege: a határok és korlátok közé zárt erő, amely éppen azáltal mutatja meg valódi nagyságát, hogy a szakadatlan küzdelemben összetöréssel fenyegeti a forma bilincseit, amelyek azonban folyvást diadalmaskodnak rajta. S ez a küzdelem minden egyes versszakban és verssorban megismétlődik. Költőnk formavilága — a klasszikus versforma tehát azért olyan márványosan kemény s olyan kérlelhetetlenül szigorú, mert végtelen erőt kényszerít igába.

*

A forma végérvényesen eldöntötte a fiatal, férfiúvá érett Berzsenyi legfőbb problémáját: vágyára és könnyörgésére *nem*-mel válaszolt. Miután kicsinynek és hitványnak érzett egyéni életével leszámolt, kísérletet tett arra, hogy a társadalomban megtalálja helyét, hogy az uralkodó osztály gondolkodásmódját és érzéseit magáévá tegye, hogy nemesi közösségének a maga egyéni életénél mélyebb problémáiban feloldódjék és hogy a társadalmon keresztül kibékülhessen a közvetlen valósággal. A klasszikus forma által megtagadta és egyben nagyvá álmolta azt a világot, amellyel össze akart forrni. A kiábrándulás zavaros és homályos hangulata készítette arra, hogy a közvetlen élettől mindinkább elforduljon. Ilyen lelkiállapotban vezette hozzá a kor irodalmi divata a klasszikus versformákat. Ezeknek érintésére bontakozott ki a véletlen élmények, érzések és gondolatok burkából igazi énje, a törpe valóságos élet megtagadása és az óriási és méltóságos álmok világa: most tűnt fel előtte teljes nagyságában a magyar nemzet álma, amelyhez mérve a valóságos nemesi társadalom törpének bizonyult.

De Berzsenyi — akár akarta, akár nem, jellegzetesen nemesi költő volt. Csorbaság és ficamodás nélkül való nagyságát, töretlen hangját éppen az tette lehetővé, hogy a nemesi világban öntudatánál mélyebben: vérével és idegszálaival *volt otthon*: mégha ezt az otthont verseiben kicsinynek és szűknek is találta. S mégis, így keletkezett merész nyelvű, különös és ünnepélyes költeményei nagy sikert arattak. Már kéziratban feltűnést keltettek, számára elismerést és magasztalást szereztek, és amikor könyv alakban megjelentek, alig egy év alatt szétkapkodta őket a közönség. A nemesek az idegenszerű formán keresztül is megéreztek, hogy közülük való ember szól hozzájuk, ha ez az ember már fölérjük is emelkedett és olyan gondolatokkal viaskodott, amelyekről nekik alig volt sejtelmük. A nemesi Magyarország legnagyobb és leggazdagabb emberei — és maguk a köznemesek is, olyan alakban jelentek meg e művekben önmaguk előtt, ahogyan addig csak önnön képzeletükben éltek. Ezt az önámítást persze megkönnyítette az is, hogy a tömeg és az ügyes-bajos hétköznapi fölé emelkedő magatartás (s e magatartás hangja) amúgy sem volt idegen tőlük.

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

A klasszikus forma Berzsenyinél a legnagyobb mértékben természetes. Igaz, hogy a kifejezés sokszor nagyon merész, hogy a költő sokszor nehéz harcot vív, hogy a szó utolérje óriás álmait. Az olvasó mégis úgy érzi, hogy ezeket az érzelmeket és gondolatokat, ezt az egész költői világot, csakis így, ezekkel a szavakkal és ezzel a zengéssel lehetett kifejezni. Ez az oka annak, hogy Berzsenyi technikailag, mesterségbelileg a klasszikus lírai formáknak mindmáig legnagyobb képviselője. Sem Vörösmarty (sem Kölcsény vagy Babits), sem senki más a magyar irodalomban, Berzsenyit verstechnikai szempontból nem érte utol; az ő klasszikus strófái egészségesebbek, befejezettebbek, mint az utódokéi. Költőtársainál s az utódoknál ruha volt a klasszikus forma, nála szükségszerű és egyetlen kifejezés.

Ami alapvetően megkülönbözteti klasszikus verseit az utódokéitól, és ami annyira klasszikussá teszi őket, az a lelki élet különböző világainak, mindenekelőtt érzésnek és értelemnek, harmóniája az értelem vezetésével. Mint a görögök, ő is kötelezőnek tartja, hogy világos legyen, mint ahogy a szavak „legrételesebb” hibájául a kétértelműséget rója fel. Számára magától értetődő volt, hogy a költemény pontosan és egyenesen elmsőrsban azt mondja el, amit a költő *gondol*. Öntudatos hangulati aláfestés teljesen idegen volt tőle, és soha nem gondolt arra, hogy a szavak értelméről lemondva, csak a vers-zene által éreztessen olyasmit, ami nem tűri, hogy a szavak megfoghatóvá és világossá tegyék. Az természetes, hogy mint minden nagy költőnél, hangulatok, sejtelmek, érzések, indulatok nála is együtt zúgnak és zsongnak szavakkal, képekkel és gondolatokkal, de erről ő nem tehet; ez akarata és öntudata nélkül történik, és soha nem számít rájuk. — Olyanféle költemények, mint Vörösmartytól az *Elhagyott anya*, vagy Petőfitől *Az éj*, Berzsenyi számára elképzelhetetlenek. Az öregedő, keserű és reményvesztett költő 1828. július 4-én az egyetlen entellektüelnek, aki megmaradt körülötte, nagy szerelme unokaöccsének, Döbrentének olyasvalamit akart megírni, amellyel mellőzöttségében és elhagyottságában sokszor vigasztalhatta magát, de amelyet hangosan nem mert kimondani, olyan nevetéségesen hangzott a tőle nagyon távoli, vadidegen világban. Egy bonyolult mondat cifrázatai közé, mint valami mellékeset rejtette el: „De mit tehetek róla, hogy én a görög egyszerűt legfőbbnek látván, poeziánkat a görögökével meggörgettetni s a sípoló Marsias hetedik bőrében, mint Hercules a Kentaurus ruhájában megégni, többre teszem, mint azt, hogy a létániás világnak az ódai stílt megmutattam . . .”. — Jellemző, hogy még Döbrentei előtt is szégyellte, hogy egy pillanatra elárulta magányos és szomorú gögjét, nem fejezte be a levelet és nem küldte el sohasem. De ezen az ódai stíluson ne értsünk készakarva teremtett külön nyelvet és szántszándékkal ünnepélyes hangot. Efféléről szó sem lehet. Berzsenyi a görög-római versformákat különös naivitással egyszerűbbnek érezte, mint a nyugat-európaiakat és legalább olyan szabadnak, mint a hangsúlyosakat. Az ódai hanghoz nem volt szüksége „kötéltáncolásra” és „miszticizmusra”. Ez legbelsőbb természete volt.

A klasszikus zengésen kívül Berzsenyi képtechnikája is hangsúlyozza, hogy költői világa a közönséges valóságtól élesen elválik. (Pedig fantáziája alkalmas volt arra is, hogy a külső valóságot tükrözze, amennyiben ez költői céljával nem ellenkezett.) Közeli és határozott képek is életre kelttek képzeletében, de ritkán engedte, hogy szavakban megjelenjenek. A közeli és érzékekkel birtokba vehető ugyanis a hétköznapi húsból és vérből való világához tartozott. A *magyarokhoz* első kidolgozása az elpuhult ifjúságról már eleven, szemléletes képet ad. De egy későbbi kidolgozásban az „ugró gyors paripa” helyét az általánosabb és az érzékek számára halványabb „ádáz tálto” foglalja el, míg végül az egész kép eltűnik. A közvetlen, hétköznapi emlékeztető élet szinte Berzsenyi tudtán kívül vagy akarata ellenére téved a verssorokba és ha rájuk akad, irgalmatlanul száműzi őket. A *Horác* ezekkel a csodálatos szavakkal kezdődik „Zúg immár Boreas a Kemesen fölött. Zordon fergetegek rejtik el a napot. Nézd, a Ság tetejét hófuvatok fedik, S minden bús telelésre dől.” Valóságos környezetet idéznek a sorok, de a közeli részletek mögött a természet óriási ereje, a tél száguлдása és tombolása jelenik meg, amelyet méltóságossá és egyben idegenszerűvé avat a Boreas szó és kép. Nem hiába teszi Berzsenyi ezt a képet a költemény legelejére. Varázsa felemel az elragadtatás és mámor magasabb

világába, de azért a Föld és Otthon üzenetét őrzi a csodálatosan megszépült Kemenes és Ság. Berzsenyi még a „nézd”-et is eltúrte (igaz, klasszikus példára), amely annyira bizalmassá teszi a hatalmas képet. A magyaros versmérték leple vagy ürügye alatt engedhette át magát a közvetlen élet olyan mély és igazán emberi képeinek, mint amelyek a *Levéltörések*ben feltáruznak. De a „füstölő pipámat” szavakat kiszorította a „lepleme burkolva” és a „böcekem” helyébe a „kanócom” került. (Nem mellőzhető persze, hogy ezekben a cserékben Kazinczy is szerepet játszott valamelyest; ő is ellensége volt a közeli, nyers, ún. prózai szavaknak).

*

Berzsenyi költői eszközeit és költői nyelvét egyéniségének „titáni” vonásából és a klasszikus versformákból érthetjük meg a legjobban. Ezért költői világának talán a legfontosabb tulajdonsága az *erő*, amely a hétköznap józan és gonosz világában megláncolva és görnyedezve sínylődik. — Mindenekelőtt az *igazi* élet vad hullámzását, a féktelen erők viaskodását érzékeli. A látás- és hallásérzetek ennek a kavargásnak, száguldásnak és tombolásnak hordozói és kiegészítői. Arra való, hogy a testtelen és alaktalan hőmpölygést és áradást kézzelfoghatóvá és valóságossá tegyék. Képeinek legnagyobb része mozgást, áradást és örvénylést idéz. Elsősorban nem az a céljuk, hogy a létezés meghatározott, anyagi mozzanatait a képzelet számára képbe öntsék, hanem eszközök arra, hogy az örvénylést és kavargást, a márványba merevedett tiltakozást és lázadást átélessék. Az ilyen képek egyénisége kibontakozásától kezdve szinte utolsó költeményéig végig kísérik. A *Horác* előbb idézett vessorai nem nyugodt telet, vagy akár téli világot írnak le tárgyilagosan. A költemény a zúgó Boreastól kezdve odáig, amíg a világ bús telelésre dől, egyetlen, márványba fagyott kavargás és tombolás, mégpedig szomorú, vereséggel végződő kavargás és tombolás. Az *Amathusban* a szelek vad harcát jeleníti meg. De a látás-érzetet csak azért hívja segítségül, hogy a végletekig fokozott erőfeszítés, az örök elmúlás és teremtés hordozót találjon. A *Melisszához* harci jelenete ugyan földi és szemléletes. Megjelenik előttünk a huszár bús arculatával, amint a megzavart renden keresztül rontja magát dühöngő haraggal és éppen úgy húsból és vérből való a hajdúk is. De azért mindkettőnek elsősorban az a költői feladata, hogy az olvasó képzeletében megrendüljön és lángba boruljon a szomorú világ. A forrongás és feszültség akkor sem enyészik el, amikor költőnk finomabb és szelídebb lelkiállapotot él át, csak a vers-zene lesz halk és édes. Ilyen költemény *A tavasz*. Ez egyetlen mozgás és áradás, csak az, ami az imént harsogó és zúgó kavargás és örvénylés volt, az most szelíd lengés és édes ringatódzás. A Tavasz megszemélyesítve, női alakban, rózsák kebelét kitárva, száll alá a mezőkre. A mozgás képe egyre határozottabb, sodra egyre magával ragadóbb. Részletei, iránya, célja, környezete egyre világosabban kirajzolódik. A tavasz alkotó éthert lehel a világra, és erre mindenütt élet fakad, számtalan lélek lekötött csírái s magvai kelnek. Környezete ugyancsak mozgás, édesen, lágyan hullámozó lengés. Flóra szengét nyújt mosolyogva néki. Nyomában rózsák és violák nyílnak és Tréfák, Örömek, Szerelmek lejtenek utána. A lejtés, szállás és repülés önfeledt gyönyörűségébe egyszerre belesóhajt a mulandóság és a halál, a rózsabimbót idézve, amely oly szép és mulandó, mint kedvese. A költő szerelmesét a tavasz teremtménye, a mulandó rózsabimbó által eljegyzi a halálnak. Éppen így leng és hullámozik *Az ifjúság* verszenéje, amint az Ifjúság elszáll, és a költőre még egyszer visszapillant.

Berzsenyi költői nyelvének egyik legfontosabb eszköze az emberinél nagyobb erők összecsapásának kifejezése, vagy inkább szimptomája annak, hogy ezek a félelmes erők feléledtek benne, a *tömörítés*. Alig akad olyan képe, amelynek magva ne tömörítés lenne, amely acél-szorítással markol össze egymástól nagyon távol álló jelenségeket. Az olvasó átéli a kapcsolat idegenszerű varázsát, a szárnyalás erőfeszítését és a győzelem boldog lankadását, amikor a költő, mámora fenségéhez a kifejezésben felemelkedve, kimondhatatlan boldogságában megpihenhet: „a te szemöldököd Ronthat s teremthet száz világot, S a nagy idők folyamit kiméri”. Az összevont szemöldök az összeráncolt homlokot szólítja az olvasó elé, ez pedig az ellen-

állhatatlan, de egyben komor és fenyegető hatalmat életi át. „... s e szép föld örömit mogorva homloka fojtja”... — a józan ész vagy a közönséges szemlélet tehetetlenül kullog a kép után. Ha a próza kifejezésire nyújtának, valami olyast kapnánk, hogy a mogorva homlok, vagyis a mogorva, szomorú kedv ránehezedik az örömökre és megfojtja őket. — „A derék nem fél az idők mohától, A koporsóból kitör és eget kér”... — a koporsóból kitörő és eget kérő mozdulat hatalmas pátosza megint csak a lángoló képzeletet és a képalkotás acélszorítását idézi. Egy másik helyen: „A dicső virtus menedéköléből A vad orkánok s habok üldözését Nézni mosolygva”... Egyik legismertebb költeményében: „Sem béhunyt szememet fel nem igézheti Lollim barna szemöldöke”... Vagyis behunyt, halott szemét nem varázsolhatja élővé még az ő Lollija, még maga a szerelem sem. Az általános fogalom helyett nem pusztá díszből vagy az olvasó képzeletét segítő technikai fogásként említi itt Lolli nevét; az olvasó érzi, hogy nemcsak halál és szerelem küzdelméről van szó általában, hanem hogy a húsból és vérből való Berzsenyit hogyan teríti le a halál hatalma. Mindezek a képek, ha úgy tetszik, görcsösek, természetellenesek, vagy legalább is nem természetesek. Görcsös ez a nyelv, mint ahogyan Michelangelo rabszolgáinak erőfeszítése görcsös. Nem természetes ez a nyelv, mint ahogyan a titánok eltorzult arca és vonagló izmai nem természetesek. Mindezek a képek titáni erőfeszítést tükröznek; s értelmük: minden gáton áttörve a végtelenben száguldani, egyben cselekvések, támadások, vergődések, forrongások és viharok kavargását egyetlen képbe kényszeríteni, de úgy, hogy végtelen erejük a kifejezés bőrtönében ne vesszék el, hanem hogy át lehessen élni széjjel, a végtelenbe vágó tombolásukat. — „S minden bús teelésre dőlt”: már a teelés is összefog és tömörít. Télben való lételt, téli tartózkodást jelent. Már ez a szó is furcsa és erőfeszítésről tanúskodik. S ehhez járul a „dőlt” szó, amely azt életi át, hogy a télbe fordulás egyúttal zuhanás és összeomlás.

Az öreg Berzsenyi képei talán még különösebbek és merészebbek. „Tündér tükörben nyílt nekem a világ...” Az ember zavarba jön, ha az élmény számára világos képét az értelem nyelvén akarja eladogni. Valahogyan az lenne az értelme, hogy a költő olyan szépnek látta a világot, mintha tündér mutatta volna neki tükörben; ez a világ „nyílt” a tündér tükörben, vagyis boldogsága, ragyogása, szépsége a nyíló virágot hívja emlékezetbe. — „Életre gyúlni látsza honnom”: nem elég életre ébredni; felébredni annyi, mint felgyulladni és lángra lobbanni. Az értelem éppen ilyen tanácstalanul áll szemben *A füredi kúthoz* soraival: „A bús felleg alul hajnali pírjait Az élet újra rám mosolygá, S holt kebelem hideg éje virradt”... A Festetics-elégiában (*Elégia. Gróf Festetics György hamvaira*) ez a sor áll: „Csak kebelem zajlik, hányja halála jegét”... A józan ész prózájára fordítva: lelke forrong és rázza halálos szomorúságát, amely mint valami jégtakaró nehezedik rá. Nemcsak szüksézség ez, hanem képbe zárása és kényszerítése óriási erőknél, amelyek a kép bőrtönében szakadatlanul, de hiába lázadnak.

Képzelete tehát óriási arányokban teremt. A nagyítás számára természetes. Hiszen az óriási szenvedélyek csak óriási arányú képekben testesülhetnek meg. A vihar-képek, a huszár és hajdú harci jelenete, a szakadatlan keletkezés és elmúlás, a szélvésznek bús harca, a gőztorlatok éjjele csak arra valók, hogy az erők megjelenése számára ürügy és alkalom készen álljon, és hogy az erők a húsból és vérből való világban megjelenhessenek. Magától értetődik, hogy a kifejezés néha mesterkélte, hogy nem tudta mindig áttekinteni belseje káoszát és hogy néha hasztalanul iparkodott pontos szavakat találni arra, amit csak homályosan sejtett és gyanított.

Az erők összecsapásának élményét a szakadatlan feszültség teremti meg, amelyet nagy részben a tömörítések hoznak létre (ha költői nyelve nem is egyedül a képek segítségével tömörít). A nyomasztó, lihegő, ziháló és fújtató erőfeszítés akkor is megüli a költeményt, ha nem szerepelnek képek. Az egyre ismétlődő kettős birtokviszonyok és igeneves szerkezetek eszközei és külső jelei a szó és forma bőrtönét ostromló drámaiságnak, az összeszorított és robbanni vágyó tartalomnak, a márványba zárt kavargásnak és tombolásnak. *A felkölt nemeséghez* c. költeményében ezeket olvashatjuk: „Mindannyi hérót s Marst mutató vitéz Tüzelg

szemökből" . . . (Ez egyébként az előbbi tömörítő képeknek is jellemző példája.) A *Herceg Eszterházy Miklóshoz* ilyen szavakat tartalmaz: „S kormányra termett őrszemekkel Szélvészeket zabolázva tartók” . . . Az *ulmai ütközetben*: „Itt az idő, magyar, Mely majd szabad lelked nem ismért Jármot akaszt te szilaj nyakadra” . . . Egy másik helyen: „Mint a latmuszi szép szenderedő felett Rezgő Cynthia csillaga” . . . Másutt: „Hány századoknak szélveszes ostromin Harcolt szerettem nemzetem ekkorig”. Néhány sorral odább: „S véradózzal kérte vissza ősei szent viadalma bérét” . . . A felsorolást tetszés szerint folytathatnók.

Formaművészetének másik oldala a márványbörtön, amely forrongást, tombolást formába kényszerít. Ez a forma, minden különössége és távoli méltósága mellett is, nagyon puritán. Későbbi éveiben állandóan hadakozik a nyugat-európai verselés ellen; rim és időmérték együttes alkalmazását kötél-táncolásnak nevezi, üres virtuozitásnak tartja és azzal vádolja, hogy a fül muzsikája elnyomja általa a lélek muzsikáját, hogy a technikai nehézségek legyőzése olyan erőfeszítést követel, hogy a költő a formának kénytelen feláldozni a tartalmat. Saját verselését viszont — és általában a klasszikus verselést — még a magyaros verselésnél is egyszerűbbnek és szabadabbnak érezte. A mai — és valószínűleg az akkori olvasónak is — bizonyára más a véleménye és aligha érzi egyszerűnek verselését, ezt a nehéz és más világból zengő vers-zenét. De annyi igaz, hogy különös hatását olcsó technikai furfangokra és szokványos mesterségbeli ravaszságokra nem foghatja: a külső forma, a tolakodó zeneiség látványos és feltűnő eszközeit mélyen megvetette. Verssorai a maguk legmélyén zengenek: vers-zenéje minden igazi vers-zene titokzatos voltát szinte gögösen hirdeti.

E zenei hatás mesterségbelileg nagyrészt a magán- és mássalhangzók kifejezetten művészi, nagyon is belső összeolvasztásán alapul. Nem emeli ki egyiket sem a másik rovására. Az alliteráció könnyű és hamis fajtáját, az egymás után következő, ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődő szavakat jóformán sohasem használja; a mássalhangzók a szó belsejében, a magánhangzókkal összeforvra szólaltatják meg a bennük rejlő zenét és a vezetőszerepet inkább a kevésbé feltűnő, titokzatosabb hatású magánhangzók játsszák. „Ágyúk dörögnek! rettenetes veszély Zúg, mint dagadt felhők morajja S Bosporusok zokogó nyögése” . . . — ilyen hangutánzással és hangképpel kezdi, s ezek úgy jönnek létre, hogy a mély hangok és az *ö-k* maguk mellé veszik az *a-k*, *r-ek* és *d-k* süvöltését és dörgését. A bizonyos tekintetben fizikai jellegű hangutánzás és hangfestés egyre emelkedik és fokozódik úgy, hogy egyre inkább lelki jelenséget élet át: ágyúdörgés rettenetéből zokogó fájdalom lesz. Ugyanakkor az érzés a földi szenvedély minden erejét megőrzi; a „Bosporusok zokogó nyögése” a versszak végén kétszeres súlyt kap, és az olvasóban nemcsak a fájdalom nyögése visszhangzik, hanem mintha valamilyen összeomlás és zuhanást is hallana. A *Magányosság* első sorai: „Égi csendesség fedező homálya Leng reád, ó szent Egyedülvalóság I S szívemet békés kebeledbe inti Mágusi vessződ”. A szelidséget és csöndet az *e* hang túlsúlya érzékelteti. A hosszú „egyedülvalóság”, amely a sor végén a két utolsó hosszú magánhangzóval még ringatóbb és altatóbb lesz, a nyugalomnak való önfeléd magáatengetést, a nyugalomba való belesüllyedést, a megkönnyebbülés biztonságát, a fájó és törpe gondtól való megszabadulást idézi. A költő nyugalma fölött örökös hatalom erejét a „mágusi” szó mély zengése és pörölynyi súlya hívja valóságra és hogy ez a hatalom titokzatos és megfoghatatlan, azt a különös idegen szó érzékelteti. A *Horác* első sorai: „Zúg immár Boreas a Kemesen fölött, Zordon fergetegek rejtik el a Napot, Nézd a Ság tetejét hófúvatok fedik, S minden bús telelésre dől”. Még a Berzsenyi versei közt is különlegesen művészi e vers indítása. Alliterációt használ, de a szó igaz értelmében; a szókezdő mássalhangzó, a *z*, itt nem egymás után következő szavakat csendít össze, hanem verstani egységek közt teremt kapcsolatot. A metrika kapcsolat zenéjére azért volt szükség, hogy a tartalom a vers-zenével összeolvadjon, hogy gondolat és kép a zene szárnyán szólaljon meg, hogy zenévé váljanak anélkül, hogy képi és gondolati jellegüket levetkeznék. A *z* hang a zúg-ban és az ugyancsak szókezdő zordon-ban

félelmes és szomorú zúgással és morajjal engedi szabadjára a téli vihar tombolását. Az uralkodó szavak: zúg, Boreas, zordon, fergetegek és bús. A mély hangok varázsát kiegészíti az *r*, *f* és *z* hangok zúgása és süvöltése. Példákat garmadával idézhetnénk. Természetes, hogy a hangok zenéjétől elválaszthatatlan a hangsúly sokféle árnyalata, amelyet jelentés és versmérték együtt határoz meg.

A verssorok és strófák szerkezete nem a forma külső szépségét, dekoratív elemét hangsúlyozza, legalábbis nem elsősorban. Nála a forma korlát és börtön, a formátlan lánának korlát és forma által valóságot adó erő. A kicsiny világ hajszái és félelmei ebbe a márványvilágba nem hatolnak el. A puritánság, a szabály, a rend ennek egyik uralkodó jellemvonása. A verssorok felépítése szinte megvetően utasít vissza minden kihívó, kirakatba furakodó merészséget, hogy csak a belső zene titkainak engedelmessédjék. A zenei hangsúly az értelmi hangsúllyal a sorok többségében összeesik; a cezúra többnyire szó végére, mégpedig olyan szó végére esik, amely vagy a mondatot, vagy legalább azt a nyelvtani egységet zárja le, amelyhez a szó tartozik. Ha nem ez történik, a befejezetlenségben is törvény érvényesül. Sokszor a verssor első fele a verssor alanyi része, a második rész az állítmányi; még általánosabban a sor első fele kérdést tesz fel, a második feleletet ad és lezár. Csak taláломra: „Győztem! lerázták combaim a fővényt”, „Nyolc századoknak vérzivatarja közt” stb. Itt az első rész a birtokos, a második a birtok csoportja. „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül!” A jelzős szerkezetek megszakításait ugyancsak a feszültség és a feszültség feloldása határozza meg. A jelző várakozást ébreszt, nekiindul és felszáll, a jelzett szó lezár és megpecsétel. „S minden míve tűnő szárnya körül lebeg”, „A csermely violás völgye nem illatoz”, „Forr a világ bus tengere oh magyar”, és a következő példa, ahol ugyancsak az egyhangú „bús” szövik fel, szenvedélyesen követelve a megpecsételést: „A szélvésznek bús harca, az égi láng” stb. Az értelmi és zenei hangsúly egyezése nemcsak értelmessé és egyszerűvé teszi a verssorokat, hanem egyszersmind a magyaros versérzéshez közelíti őket; idegenszerűségük mellett is otthonosan csengenek.

Éppen így a versszakok túlnyomó része is befejezett egész. Ha az egyik versszak átmegegy a másikba, ennek vagy az az oka, hogy a költő érvényre juttatja a két versszak megszakítás nélkül való értelmi és zenei egységét, elrejtji, hogy a versszakokat határ választja el egymástól. Vagy az összeolvasztás valami különleges célt valósít meg. A Majláth-óda indításában a költő szemlélődést és elábrándozást él át, amelyből határozott tagolás, a részek elválasztása és megkülönböztetése csak felriasztaná. Az *Amathus* két versszakának vihar képében sem önkényes a két versszak összeforrasztása. Az első strófa olyan mondatszakasszal végződik, amely kiegészítésre vár és befejezést követel: „Vas kapuit s reteszt leszórván”, és erre következik a másik strófa ezzel a verssorral: „A bús haboknak zúgva rohannak” . . . S ez az utolsó példa visz közel Berzsenyi strófaépítéséhez. Strófáinak alapképlete: emelkedés és várakozás, melyet az utolsó sor egyrészt megnyugtat és beteljesít, másrészt kérlelhetetlenül lezár és megpecsétel. Legegyszerűbb a szapphói versszak. Az első három egyforma sor szakadatlanul emelkedik, várakozást és izalmat ébreszt, kérdést tesz fel, feszültséget teremt és befejezést követel. Az utolsó kétlábás sor hozza a feleletet, befejez és lezár, megnyugtat és kibékít, vagy az aggódó reményt megtagadja és az olvasóval átéleti, hogy a szomorúság végleges és változhatatlan. Az utolsó rövid sor ezért mindig súlyos, mint a becsapódó kapu, amely nem nyílik meg többé. A *Barátimhoz*-ból egy versszak: „Álmaim tűnnek, leesik szememről A csalárd fátyol, s az aranyvilágnak Rózsaberkéből sivatag vadon kél Zordon időkkel”. Megfigyelhetjük, hogyan fokozza a költő a feleletet követelő feszültséget. Az első sor támadóan és izgatottan, a folytatást szinte kikényszerítve, akadálynak és korlátnak szinte nekirohanva tör át a következő sorba. A feszültség hangulatának eszköze és egyben jele, szimptomája, hogy a második sor mondatának állítmányi részével végződik az első sor, lihegően tudakozva a cselekvés hordozóját, amelyet a következő sor első szavai hoznak: „leesik szememről A csalárd fátyol” . . . A második sor éppen ilyen kérdéssel és lázadással, a hiányérzet ugyanilyen előre hajszoló kényszerítésével a birtokviszonyt tőri ketté, a birtokot visszatartva a harmadik sorra, ez pedig úgy szövik és tornyoso-

dik fel, hogy az utolsó két szó: „Zordon időkkel”, az egész hőmpolygést, rohanást és lázadást megpecsételje. — Asszklepiadészi és alkaioszi strófái más, némileg bonyolultabb eszközökkel, ugyanezt a célt valósítják meg. Ezeknek a versszakoknak alapján véve ugyanaz a felépítése: a léleknek ugyanaz a fejlődése játszódik le bennük és általuk. Az alkaioszi versszak első három sora egyre gyorsuló emelkedés, a visszafojtott és a visszafojtás által egyre növekvő, a végén kirobbanó erő kifejezése, egyre izgatottabb kérdés, egyre szenvedélyesebb támadás. Ezt a fokozódó izgalmat és szenvedélyt úgy valósítja meg a forma, hogy az emelkedés először lassú; a vonakodó és ingadozó emelkedés terjedelme nagyobb, mint a versszak többi része, két alkaioszi verssor, ahol a nekieredő vágatást erős cezúra fékezi. A harmadik sor felfelé törő jambusai a feszültséget az elviselhetetlenségig fokozzák. Az utolsó verssorban a visszatartott és elfojtott erő kirobban, a fölemelt pöröly lesújt, a feszültség feloldódik és megnyugszik; a daktilusok a hegyről legörgő szekér dörgő zakatolásával vágatnak le. A *Fohászokodás* egyik versszaka: „Téged dicsőít a Zenith és Nadir. A szélveszek bús harca, az égi láng Villáma, harmatcsepp, virágszál Hirdeti nagy kezéd alkotásait”. — Milyen művészi, ahogyan megtalálja a forma lelkét, ahogyan ujjai közt tudatra ébred az öntudatlan, szunnyadó lehetőség, és ahogyan a tartalom magától, még a költő belsejében a versemérték dallamában hangzik fel! Azáltal ad az első két sor felsorolásának hajszoit és lihegő feszültséget, hogy cezúra és sorvég háromszor egymásután szakítja meg a mondatot; az első sorban a kérdés, a felelet-követelés hangulatát azáltal idézi fel, hogy az állítmányi részt teszi első helyre, és cezúrával szakítja el az alanyi résztől, a második sorban a cezúra a jelzött szakítja el a jelzett szótól, a sorvég pedig a birtokost a birtoktól. A harmadik sor nemcsak befejezi, hanem lezárja és formába is kényszeríti, mintegy összegzi a felsorolás nekirohanni és korlátot széttörni vágyó erejét, és éppen ezáltal emeli tetőpontra és teszi szinte kibírhatatlaná és követeli lázongva *fartalmitlag* a feleletet: miért van mindez, Zenith és Nadir, szélvész és villám, harmatcsepp és virágszál, az egész kavargó és forrongó mindenség, *zeneileg* pedig hajsza és szenvedély megnyugtatót és feloldását keresi. Az utolsó sor mindkét szempontból betetőz és lezár, ereszkedő hangmenetével ráüti a költeményre a mázsás pecsétet, a végső rábólintást.

Az *érett* Berzsenyi a magyaros versnek is nagy mestere volt, de csak az egyéni sors problémáit bizta rájuk. Közösségi, társadalmi, politikai tárgyat és hazafias érzést *sohasem* szólaltatott meg benne. (Ily összefüggésben persze az sem mellőzhető, hogy a magyaros verselés elmélete akkor még nagyon kevésbé volt kidolgozva. Ami ugyanakkor annyit is jelent, hogy Berzsenyi aránylag könnyen és szabadon, mintegy ösztönére hallgatva bánhatott a hazai formákkal.) Mindenesetre: az érett költő a magyaros strófákban hasonló problémákat oldott meg sikerrel, mint a klasszikusokban. — Mindegyik versszak szigorúan felépített egység. Mindegyiknek van egy hosszabb *előkészítő* kérdező és egy *rövidebb* lezáró és megpecsételő része, és a költemény ezeknek szakadatlan ismétlődéséből forr össze, miközben a kérdések egyre sürgetőbbek és izgatottabbak lesznek, míg a költemény az ismételt megnyugtatók és kibékítések után elérkezik a végső feloldáshoz. Mint a klasszikus költemények, ezek is egyetlen hullámmás, lassú emelkedéssel a hullámhegyig, és a feszültség már kibírhatatlan tetőpontján a megkönnyítő és felszabadító zuhanásig. Kis Jánostól vette át a *Kíshez* és a *Búcszás Kemenes-Aljától* versformáját. Itt egy-egy versszak hat versorból áll és ezek két nagyobb részben csoportosulnak. Mindegyik rész három versort foglal magában, két tizenkettest és egy hatost, az egész versszakot a hatos verssorok ríme foglalja egységbe. A tizenkettesek az előkészítést, a hatosok a feloldást és befejezést adják. A felépítés a maga puritán naivitásában szinte mohóan és szomjasan akarja ezt a hullámmást megvalósítani: a tizenkettesek ugyanabban a mondat szerkezetben és ragrímekben hágnak fel a rövid sorok emelkedéséhez és a két hatos ugyancsak ragrímekben zárja le a versszakot. Itt az egyszerű rímek nem a gyöngöseség jelei, hanem a költemény

egyik ékessége. A *Búcsúzás Kemenes-Aljától* utolsó versszaka: „Hív szívünk csendesebb inté-
sit nem halljuk. Az előttünk nyíló rózsát letapodjuk, Messzebb járnak szemünk. Bámulva
kergetjük álunk tarka képét, Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét, S későn hullnak
könnyeink.” Az *élet dele* ötsoros versszakaiban az első négy sor tizenkét —, az utolsó sor ötszó-
tagú. Az utolsó sor zárja be és kerekíti le a versszakot. Végül az *Életfilozófia* hatsoros strófáiban
az első és harmadik sor nyolc-, a második és negyedik hétszótagú. A gondolati tartalmú köl-
temény lassúbb menetének megfelelően a lezárás hosszabb: két nyolcszótagú sor, amelyeket
ráütő rím forraszt össze; ez a világos, határozott és éles csengés ad az elgondolkodó és termé-
szetszerűen lazább tartalomnak félreértést és ellentmondást nem tűrő zárt egységet. Az utolsó
versszakban, tehát az egész költemény befejezésében nem két, hanem három sor vállalja a
lezárást és megpecsételést. Az utolsó sor azt fejezi ki, hogy a költő elfogadta és magáévá tette
azt a sorsot, amelyet nem háríthat el. „Tűnő éltem rövidségét Én tehát nem siratom, S a
jövendő kétes képét Előre nem borzadom, Minden kornak van istene, Nem zúgolódom ellene, S
kebelemben marasztom.” A *Levéltöredék* verssorai nincsenek ilyen külső zárt egységben fel-
építve és a költemény drámaisága mélyebb és titkosabb. Verssorai tetőpontra mutatják azt a
művészetet, ahogyan Berzsenyi a magyaros formával bánik. A verssorok négyütemű tizen-
kettősök. Ez a mérték teremti meg a verssor zenei alapját és összetartó egységét. Az értelmi és
érzelmi hangsúly azonban ezt az alapot szakadatlanul megtöri. A költemény követi az egy-
szerű és természetes beszéd hanglegjtését, ugyanakkor olyan dallamos, mint a legszebb muzsika.
Az első sor: „Ne kérdezd, barátném mint töltöm időmet”. A hangsúly metrikailag a „rát”
szótagra esnek. De a megelőző „ba” lesz hangsúlyos, és hogy az alapzene összetartsa a látszólag
kötetlen zengést, azért van szükség a „rát” szótag hosszúságára.

*

Formaművészete ad kulcsot költészetének és egyéniségének megértéséhez is. Élet és való-
ság mindig, gyerekkora óta ellensége volt, vak bilincs, sötét és konok fal, irgalmatlan kicsiny
és mégis legyőzhetetlen hatalom, amely mindig újabb alakot öltött, hogy megkínózhassa.
Hiába közeledett ehhez az élethez és valósághoz és hiába próbált kibékülni vele. Sohasem
tudott a külső világ óriási gépezetében félelem, gyanakvás és keserűség nélkül szerepet
vállalni, sohasem volt képes bizalommal és szabadon átadni magát az életnek. Értetlen
édesapa, szerencsétlen szerelem, korlátolt feleség, törpe közélet, pusztuló haza, rideg falusi
magány, gyűlölködő és visszamaradt jobbágyok, óriási reményekkel fogadott barát, akiben
később csak tudálékos és gyerekes öregét látott, aki cserben hagyta éppen akkor, amikor a
legnagyobb szükség lett volna rá, általában a kíméletlen szabály, a hitvány rend, amellyel
nem volt képes szembeszállni és amelyről nem is tudta elképzelni, hogy szembe lehessen
szállni vele, de amelyet gyűlölt, és amelynek igazságát nem ismerte el. Pedig egyre kísértette
a vágy szétszakítani a hitvány és gonosz láncokat, szétrúgni a nyomorult nemesi életet, szét-
rúgni a nyomorult életet, szitkozódni, jajgatni, üvöltöni, de ennek a vágnak sohasem en-
gedelmeskedett.

A költészetben Berzsenyi elé olyan rend, törvény és forma lépett, amelyen az értelmetlen és
alacsonyrendű tömkeleg, hétköznapi és próza nem uralkodott. Felismerte, hogy a forma már-
ványbilincseiben ugyanaz a törvény öltött testet, mint amely nyomorult életét fojtogatta. S
ugyanígy: a forma által emelte fel a hétköznapból a közvetlen valóság s a belső élet kínos
harcát, — a belső élet szabadságának s a külső élet kényszerének harcát, és tette a közönséges
emberinél nagyobbá és szebbé, tehát olyanná, mint amilyen tényleg és igazság szerint volt.
Mint hogy a formában felismerte az ellenséges valóság, az értelmetlen és vak törvény igazi
arcát, kibékült vele, megbocsátott neki, és elismerte igazát. Ezért egyéniségéhez és életéhez
legszorosabban hozzá tartozott költő mivolta; az, hogy ő költő. Élete is csak költészete által,
pontosabban: a költészet, az ihlet pillanataiban nyert értelmet. Azért tudott élni, mert e röpke
ihletek emléke művében nem enyészett el egészen sohasem.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМ СТИХОВ БЕРЖЕНЬИ

Автор статьи подтверждает, что классические формы стихов Д. Берженьи являются естественными формами, выражающими поэтический мир, который подымается выше обыденной действительности. В статье показан общественный фон этого поэтического мира. По мнению автора, все малейшие черты совокупности выразительных средств поэта обусловлены основными чертами его личности; при этом автор приводит большое богатство примеров для показа того, как отражались в творчестве Берженьи с одной стороны, огромная сила его натуры, а с другой стороны, и преграда, сковывающая эту силу и заставляющая ее принять форму. Автор пытается объяснить, каким образом формы классического стиха помогали поэту отразить эту натуру. Наконец, делается попытка раскрытия вопроса о том, каким образом творчество поэта вытекало из глубочайших корней его личности.

KABDEBŐ LÓRÁNT

SZABÓ LŐRINC SZABADVERSE

1.

Valójában csak *A sátán műremekei* Szabó Lőrinc egyetlen kötete, ahol a szabadvers eluralkodik (1926.), bár pályakezdésétől kísérletezett ezzel a formával.* Első megjelent versei szabálytalan sorokban hőmpölygő szabadversek voltak. De a hosszú, metrikai, és sorbatördelés nélkül elfolyó, tagolatlan sorokat nem érezte saját egyéniségével adekvátnak.

Mégis, már ezekben a sorokban olyan belső tendenciák fejlődnek, amelyek a későbbi szabadvers alapját képezik: a hosszú sorokat mondattanilag tördeli, ismétlésekkel, felkiáltásokkal kisebb egységekre tagolja:

Itt a tavasz: /március, április;/ fölnyílnak az égi csatornák
vagy:

Fekete záporok . . . Oly édes, langyos zubogás, / zuhogás
az egész végtelen ucca /, melyen végig kell
mennem /, hogy hazaérjek,

A közbeékelte határozós szerkezet is megjelenik:

és hallgatni, hallgatni, / — a villany lecsavarva— /
hogy zuhog a fekete éjszakai zápor

A vers utolsó három sorában pedig a lerövidült sorokban az ismétlés egész rendszerét építi:

végtelen, visszhangzó, iszonyú, fekete éjszakában,
végtelen, visszhangzó, iszonyú, fekete boltzatokról
győzelmes záporok zuhognak végtelen időközön át!

Ez a vers, a *Záporban* már be is kerül a *Kalibán* kötetbe. Általában a sor elejét gyorsítja fel, tördeli, és a sor végén lassul le a ritmus, meghosszabbodik, kikerekül a mondat. Ezekben a hosszú sorokban próbálja ki a későbbi versmondait, a bevezető kijelentést, a fuga folytatást és a megnyugvó, poénszerű lezárást. Idézzünk egy példát erre az *Augusztus* című versből, amelyik szintén a *Kalibánban* jelent meg:

És egyre hull a fény, / porzik a fény: / tombol a Nap /
s a gyilkos forrás barna sebeket perzsel a homokba. / —
Áll az élet / és áll az idő; / . . . lábaimnál, / mint egy
halom csont / fehértenek a vén, repedezett terméskövek.

Benne van már ezekben a versekben a szónoklás, harsogás, kinyilatkoztatás ingere is, ami majd a *Kalibán* monológban és *A sátán műremekei* verseiben tér vissza.

* A verseket a *Kalibán!* (Athenaeum, 1923), *Fény, fény, fény* (Kultura, 1926), és *A sátán műremekei* (Pandora, 1926) kötetek, az 1927—28-as évek verseit a *Pandora*, illetőleg Az *Est-lapok*-beli közlés szövege alapján idézem.

Hamar lezárul ez az első szabadvers-korszak pályáján. A kamasz-lángolás és a forradalmas év múltával ihletőjét veszítve nyomtalanul eltűnik ez a verstípus költészetéből. A *Föld, Erdő, Isten* kötetből teljesen száműzi is őket (valószínűleg Babits tanácsára), helyettük már csak csökevényes formájuk, az apró tagokra tördelt hosszú négysorosai maradnak meg.

Az ezekben a versekben kialakított versmonológ majd csak az 1923-as év nyarának elkezdett verseiben újul meg, de meglepően konzervatív formában. Strófás formában találjuk (*Hazám, keresztény Európa*) vagy annak variánsaként (*Egy kis értelmet a reménynek*), valamint hatodfeles jambusokba zárva a *Kalibán* vízióban és a *Vas-korban élünk, nincs mit menteni* két versében. Ez utóbbi két vers ritka és jól sikerült keveréke a regresszív formába fogott előremutató, expresszionista vízióknak. A strófás forma bomlásának pillanatában, amikor felbontja az Én és a világ klasszikus kettősségét, visszafordul a *Föld, Erdő, Isten* szótagszámláló, még a *Kalibán* lazításait sem engedő verselési gyakorlatához. Az új, rémítő víziók ijedten készítetik menekülésre a biztosnak tudott védő formához. Ugyanezt ismétli meg a *Fény, fény, fény* idején, amikor a világ pusztulásának vízióját mondatja el ugyanebben a formában a Földdel. (*A Föld sír és meghal.*) A nagy Shakespeare-monológok zártságát láthatjuk ezekben a pusztulást festő víziókban. Bárha formájukban nem szabadversek, mégis az efelé vezető út fontos állomásának kell látnunk őket: itt vált át a korábbi Whitman—Kassák ihlette indázó monológ a zárt, drámai szerkesztésű formára.

Tematikájukban is különböznek ezek a monológok már a Kassáékétól. Whitman és Kassák számára a világ sohasem jelentett idegen, pusztító jelenséget, náluk az ember sohasem fokozódott le a természet vagy saját teremtményei, a gépi világ kiszolgáltatott játékszerévé. Kassák a kétkezi munkás biztonságával építi a világot, ismeri a gépi környezetet, ő tudja annak nevét, vele a mesteremberrel nem fordulnak szembe ellenségként a nagyvárosok. Szabó Lőrincnél a filozof-intellektuell ijedelme és lenyűgözött csodálata kell ahhoz, hogy a kiszolgáltatottságnak ezt a dologi oldalát is ilyen döbrent monológban tudja kifejezni. És ez az elkecsereedés, csodálat, tehetetlen beletörődés már épp *A sátán műremekei* verseinek lesz az alaphangja. Csak ott már a drámai monológ szabadabb formát ölt, megszűnik a szabályos öt és feles jambusi zártság, Goethe korai lázadó ódáinak és Petőfi *Az őrüll* című versének váltakozó, rövid sorú monológ formáját fogja követni. De ahhoz, hogy a *Kalibán*-víziótól eljussunk *A sátán műremekei* monológjaihoz, végig kellett járnia a *Fény, fény, fény* verseinek formaváltását.

A *Fény, fény, fény* kötet strófás technikája sem egyik pillanatról a másikra született. Valójában csak a *Kalibán* formájának bomlásával sem magyarázhatjuk: végeredmény már, két ellentétes forma kristályosodási pontja. Ebből kétségtelenül az egyik a *Kalibán* strófás gyakorlata, a másik ellenben a *Fény, fény, fény* stílusában írt, tehát az indulatokra hangszerelt expresszionista formálású szabadvers. Ennek nyomával igen korán, már 1922-ben találkozunk: *Balaton, vakáció* (1922). De mivel ezt a verset, — egyedi jelenség lévén — kiütközőnek érezte a *Kalibán* kötet idején, csak a *Fény, fény, fény* kötetben publikálta. Ebben a metrumnak csak igen távoli emlékei sejlenek fel, a tagolás egyetlen mértéke a gondolat-építkezés és az egyéni indulat. Itt, ebben a versben próbálgatja ezt a módszert, melyet mégsem talál kielégítőnek, és másfél év után tér csak vissza, de hozzáidomítva a metrumot, tagolást és mondat-építkezést, — azaz megtalálva a *Fény, fény, fény* komplex strófászerkezetét. Ezzel ismét kibújt a szabadvers vonzásából.

Mégis, a *Fény, fény, fény* verseivel már igen közel kerül a szabadvers egy sajátos típusához. Csak a versszakokat össze kell tolni, és máris összeáll a példázat, vagy a monológ. A kötetben három ilyen példázatot találunk (*Parzifál, Mit várod vakon a hajnalt, Nagy vizek rohannak*). Mindhárom a Csigabiga-típusú kettős jambusi sorainak emlékét idézi. *A Mit várod vakon a hajnalt?* című vers első négy sora kereszttrimeivel egy strófát alkot:

Szegény vakond
a föld alatt —
Szegény bolond,
egy pillanat

De itt kilép a ritmus-sémából, és egy nyolc szótagos, de 3+5-ös tagolású sor következik, mely értelmileg is az előző négy sor zárása:

az élet: előre-hátra — —

Így a *Fény, fény, fény* ötsorosaihoz hasonló strófát is vélhetnénk felfedezni, ha nem kötné ezt a sort rímmel egy lejjebb következő, 4+5-ös tagolású kilenc szótagos sorhoz:

az élet: előre-hátra —
Araszt le-fel;
mit érdekel,
kis pocok, a tenger, a *Táttra?*

És ezzel elbomlott a strófa, a sorok egymásba kapcsolódnak, továbbra már különböző rímvariációkban és különböző sorhosszal. Ugyanez a folyamat figyelhető meg a másik két példázat-versben is, bár ott már előrehaladottabb a rím és strófarendszer bomlása.

A *Minden szent fények elbúcsúznak* című vers kezdete keresztímeivel kilenc szótagos jambusi soraival még szabályos versszak:

Minden szent fények elbúcsúznak,
villámok, roncs gebék, kidőlnek,
istenek hűlt hullái úsznak
özönvízében az időnek.

Ezután a rimek elmaradnak, a sorok meghosszabbodnak. Az ismétlések szerkezetek még ráfekszenek a sorra, a szabadvers új képiétét adva: a sorok egymással párhuzamosan futó képek, vagy megállapítások, és mint ilyenek egy felsorolás részei:

és megfagyott országutakon felfordúlnak a szociálisták
és felfordúlnak a vidáman rőfögő autók is
és tengerek ugrálnak fel az Alpok ormaira
és alagutak surrannak múltba-jövőbe
és földből, vízből, tűzből, levegőből
előzülnek az arany

A szabadon futó sorokban a kifejezések ismét kibővülnek, a sok törött mondat, felkiáltás után szinte élvezettel formálja ezt a sok groteszk képet.

De ahogy tájút a stilizálás remeklésén, máris kezd visszalakítani a sorokat saját módszere szerint. Most már nem a sorra fekszik a mondat, melyet egy lendülettel kellett kimondani, hanem eltörik két fél sorba, és ezzel mindjárt a sor is rövidül, a kifejezés is szikárabbá válik:

és terror-erők, ágyús rendszerek
bénulnak egymásba, lecsavart tornyok helyén
szőkőkút virágzik: vér, vér ; jaj szőkőkutakon
hízlálja magát az élet,
hogy mindenkinek jusson
ebédre bableves

Most már csak arra van szükség, hogy rátaláljon ismét a közvetlen beszéd, jelen esetben a szónoklat természetességére, és ezzel megszületik *A sátán műremekei* szabadvers-monológja. De már ezt is hallhattuk a *Fény* kötet idején:

nekik virúl
minden transparens, nekik
tisztelegnek a gyorsvonatok
Szanfranciskótól Párizsig,
nekik bókolnak a gránát-

döngölte idő-Szaharán át
nekik, hernyóknak, szórakozó
pimaszoknak, minden
vetések, aratások,
hamis művészek ezredei

(Hamis művészek ezredei)

És az így megismert valóságból már nincs visszaút: a dal már csak kifacsart kuplénak jó (mint Brecht *Koldusoperájában*), a szabadvers tragikumába illesztett hazug idill hordozója. A valóság a két felsorra fekvő mondatokba foglaltatik, melyek kijelentő, jegyzőkönyves tömörségben, még a *Fény, fény, fény* modorában peregnek (*Szélhótték a páncélvonalat*):

— — A francia forradalom
csufosan megbukott; minden betörőt
bevittek a rendőrségre; a népjóléti miniszter
másnak ad lakást; az atyák
pájesze megbékült az új borbélylegényekkel,

És íme, ahogy a sláger ihletében mindez összebékül:

és minden oly tündéri és oly csodás,
színházban rotyog a szórakozás,
örül a gazdag, örül a szegény,
egy rongy van, egy rongy van a szíve helyém.
Cini-cini, telik a pénzből —:
kétségtelenül jólét fakad
a kapitalista termelésből!

És mi lesz a szabályos metrumokból? Hangzatos bulvárlapcím, ahogy tréfából igen gyakran Tóth Árpáddal együtt megmértékelték Az Est lapok címeit, vezércikkeit: (*Újsághírben a végtelen*):

o — / oo — / oo — / oo —
A Moszkvai Gárda a népre tüzel
o — / o — / o — / o — / —
Királyt temet Velence bím-bam,
o — / — — / oo — / oo —
*Leégett egy (gy) Elegáns Hotel
o — / o — / —
az Engadinban*

Ahogy az álomvilág összetört, a valóság a pontos elemzést követeli, melyet a szabadvers újabb formájával ragad meg. Mostanra már elég egyéni verselési tapasztalata gyűlt fel ahhoz, hogy kiválogassa közülük az egyéniségéhez illőket. El kell szakadnia az egyén-verstől, mert amit kifejez, az már nem a belső történet, vágy kivetítése a világra. Ismét a tőle független külvilágról beszél, — de ő mondja el, tehát az elmondáshoz az egyéni, sajátos beszéd törvényeit kell alkalmaznia.

2.

Az indítás e versekben is rövid, tömör kijelentés, melynek külön funkciója van: ez a téma-megjelölés. A kifejtendő gondolat gyors odadobásával kezdődik egy-egy vers:

Nincs pénz, s te azt mondd, felejtsem el,
Van a pénznek lelke! . . .
Első a gyermek. — . . .
Szerelmes nyár! . . .
Szeretlek, s más is szeretek . . .

Más versekben ez az indítás részletesebb. Nem jelszószerűen mondja ki témáját, hanem kis képbe sűrít egy példa-történetet, a későbbi epikus verseinek előfutáraként:

Meghalt a koldus öreg, és előkelő
ismerőse, a gógós
pénn, a hírre megismétli, hogy
nem tartozott az Igazi
Nagyok közé szegény —

Ebből a bevezetésből rendszerint ellentét robban ki, mely ezután kitölti a vers egészét:

Egy vén potroh három milliárdot
fektet be a színésznőbe, de ...

másutt:

Zajosan dördül a revolver
s a jólsituált kereskedő
halála szívetekbe veri
a kegyetlen Úzlet
rémületét — De én
azt mondom ...

Ami ezután következik, az a vádbeszéd. Látszólag hosszú, néha a vers végéig tartó, több oldalas mondat következik. Állandó ismétlések, párhuzamos szerkezetek tartják össze, de teszik is közbe hosszadalmassá ezt az egyetlen mondatot:

... — óh, hogy nevessek, mikor
nincs pénz
és pénzért mérik az életet, és
nincs pénz
és enni kell ...

és így tovább egy versen keresztül. De hasonlóképpen jár el a többi versben is. Időnként keretbe fogja a verset, a bevezető képet megismétli, illetőleg variációját használja fel a záró summázáshoz (pl: *A Bazilikában zúg a harang, Úzlet, revolver, csönd*) Másutt a bevezető gyors száguldást a verstest megszakítja, majd utána a gondolatmenet a megszakításnál folytatódik. (*Mérget! Revolvert!*)

De így az ismétléssel és kerettel együtt is csak óriás-mondatok ezek a versek. Valójában ezek a felduzzasztott óriás mondatok fogják meg a verset, állítják le egy bizonyos terhelés után. Mert olyan panaszokról van itt szó, amelyeket vég nélkül lehet ismételni, bővíteni, variálni. Ha nincs egy gátló, összefogó erő, — az unalomig ismétlődhetnének. Így minden verses panasz az adott mondatba kényszerül, annak kifulladásával be is fejeződik. A zárás itt is poénszerű mondattani nyugvópont, de nem gnómaszerűen lezáró, hanem kérdés vagy felkiáltás csattan bennük:

de te hallgass, mert a harminc ezüst
túlcsoörgi szavaidat:
lapúlj, nyomorult,
te csak a rablók kis cinkosa vagy!

másutt:

— mit ér
ez a halhatatlan
erőlködés, ha sohase
tudjuk meg, hol az az isten,
aki tehetne valamit, hogy
ne legyen
hetedizigleni unokánk
számára is csak a nélkülözés
rémuralma a jövőendő!?

Hogyan tudja kitölteni ezeket a nagy terjedelmű versmondatokot, hogyan képes fokozni a feszültséget a záró csattanóig?

A látszólagos disztelenség, formátlanság valójában éveken át kikísérletezett rafinált építkezést takar. A *sátán műremekei* versei eltérnek az expresszionista sablontól, Szabó Lőrinc egyéni kreációi. Az e versekhez hasonló expresszionista költemény általában elmondásra, deklamálásra készül, a mondat ráfekszik a sorra. Ez bizonyos lomposságra, lazaságra ad alkalmat. Szabó Lőrincnél is láttuk ennek önkéntelen jelentkező veszélyeit a *Fény, fény, fény* egyes kései verseinél.

A szabadvers-szónoklat szabadosságának megszüntetésére alakítja például Majakovszkij az ő közismert lépcsős-versét, így — mondatait szólamokra tagolva — kényszerítette a tömörítésre önmagát az alkotó folyamatban. Szabó Lőrinc versei azonban csak formájukban, és óhajukban deklarációk. Sohasem volt mögötte olyan történelmi szituáció, amelyekben versei közvetlen agitációra alkalmazhatók lettek volna. De még csak nem is pódium előadásra szánta őket. Valójában csak fiktív beszédek ezek, így magukban hordják a kötet tartalmi-világnézeti ellentmondásait is. Tehát elsődlegesen irodalom ez, a szónak eredeti értelmében, *életük a leírt alakban testesül meg*. A lazaságok gátlásait is a leírt formában kellett megtalálnia a költőnek: megteremtteni a sor és mondat sajátos aszinkronját. Elmondásban ez semmit nem jelentene (különösen azért, mert a rimeket e kötetből ismét számúzi), de leírva megszakítja a hosszan nyúló sorok monotoniját.

Természetesen csak ezzel még a korábbi kötetekhez képest se adna újat. Ez az aszinkron már a *Föld, Erdő, Isten* kötet jellemzője is volt. De ott a sorok szabályosan, szótagszám szerint kötöttek voltak. Itt ellenben változathatja a sor hosszúságát; tehát nem valamilyen előre-készített sorséma köti meg a mondat tördelését. Felszabadítja magát, hogy utána ez új, rugalmas sémába bekösse versei menetét:

nincs pénz, // pedig már csak a meztelen
életről van szó! // — Hogy fussak én //
könnyű lábbal // a holnap
elé, // mikor
nincs pénz, // és otthon emberek
várnak rám, // kedvesek és
ártatlanok, // s kenyeret
akarnak, // — óh, hogy nevessek, // mikor
nincs pénz //
és pénzért mérik az életet, // és
nincs pénz //
és enni kell // és valaki folyton
csak azt suttogja-üvölti
bennem, // hogy gyáva hazugság
minden. // ...

Ez már nem enjambement-orgia, mert itt nem ritka kivételek elszaporodásáról, hanem tudatosan vállalt törvényről van szó. Az enjambement állandó szerkezeti elemmé vált, mint Majakovszkijnál a lépcsőtördelés. Ezzel a mondatszöveg fugatóját gyorsítja fel: *a sort tagolja a gondolat-végződés, a gondolatot osztja a sorvég*.

Ezt a fugatót gyorsítja még a sorokban fel-felcsendülő metrumok jambusi és anapestuszi korbácsa.

— —
nincs pénz
— / — — / — — / — —
és pénzért mérik az életet, és
— —
nincs pénz

Ismétlések itt is vannak, de azok nem a gondolat stagnálásából fakadnak, hanem az egymásból gyorsan kifejlő és egymásba torlódó tagmondatok között a közlekedés irányító szerepét töltik be; rendszerint a tagmondatok gyakran változó alanyait határozzák meg.

Erősen komponált, határozott séma szerint születnek tehát ezek a versek. Kifogásolni csak azt lehet bennük, hogy nemegyszer az ihlet átadja a helyét már a rutinnak. Mint a *Fény, fény, fény* nagy termékenységű idején is az adott verskeretet elég volt az előre elkészített elemekkel kitölteni, úgy most is a nem egész egy év alatt leírt versmonológokban saját versalkotó ötletét koptatta el az örök ismétlésben. Ezért is kezdődik meg már a kötetben a séma bomlása, az egész versre ráfekvő mondatok megrövidülnek, időnként a vers szakaszokra tagolódik (pl. *Téged sajnállak, nem az embert, Ma még csak zavaromat tudom elmondani, Lányok a nyár napfürdőjében, Az utolsó perc a vigasz előtt*, és különösen a már strófás szerkezetűnek is felfogható *A költő éljen a földön* című). De ezekben a versekben csak a vers-mondat azonosság bomlik meg, és kezd visszatérni az elbeszélő leíráshoz. A verstagokon belül azonban a ritmikaiszerkesztési megoldások továbbra is megmaradnak. Így a kötet egészében egységes formaképet ad. Mert sem a *Fény, fény, fény* sem *A sátán műremekei* formája nem olyan, amelyik a tömegtermelés nélkül megállná a helyét. Valóban széria-formák, és a sikerült kiválóbb verseket az önmagukban tán jelentéktelenebb többiek együttese hitelesíti.

3.

Ahogy az ezután következő évek témájában alakítják a *Te meg a világ* kötet képét, ezzel párhuzamosan költészetének érett, végleges formája is ekkoriban kezd kristályosodni. Ez a forma nem a verselés részterületein hoz alapvetően újat, mégis egészében a modern magyar líra egyik példájává válik. Lényege a természetességre törekvés, amelyet a vers minden elemében erőltetés nélkül kapcsol a hagyományos formákhoz. És ez valójában nemcsak egyéni út. Ezt hozta már indulásakor Erdélyi József is, ezt az utat járja a szürrealizmus szabadverskalandja után Illyés Gyula, és hasonlóan kristályosodik József Attila lírája is, akinek a formavilága telitődik közülük a legtöbb változattal, ötlettel, sőt játékkal is.

Szabó Lőrinc fokozatosan számolja fel *A sátán műremekei* formavilágát, de az új forma alakításánál ugyanakkor felhasználja költői útja eddigi, gyakran változó tapasztalatait.

Ahogy Szabó Lőrinc költői világában is két tendencia állandó küzdelmét figyelhetjük meg a beletörődő, a szabályokat elfogadó és a lázadó kettősségében, úgy verselése is kétarcú: konzervatív ragaszkodás a versépítés különböző hagyományaihoz, de ezen belül az indulat és gondolatmenet szerinti szabad-tagolás, hánytorgó, a kötöttségeket ellenpontozó megoldások.

Példáiban is változás áll be. Míg *A sátán műremekei* szabadversei inkább az európai szociális ihletű expresszionizmus eredményeinek összegezéséből születtek, addig most már mindinkább kizáró erővel a nagy formafelegyelmű klasszikusok felé fordul, fordítói figyelmével is. Ez átmeneti évek példái éppen a nyugtalan, zaklatott, ellentmondó érzéseket feszes formába kényszerítő *Villon*, vagy a rapszódiák szilárd versépítményében meditáló fiatal *Goethe*, és a drámáiban zárt monológokban az élet kérdéseivel, és egy-egy szenvedély megfejtésével viaskodó *Shakespeare* lesznek. Feljük fordulása épp stílusfordulatát is jelzi. E költők megoldásai segítséget nyújthattak neki e bizonytalan, lázas meditációk megírására úgy, hogy egyúttal felrajzolták a klasszikus kiegyensúlyozottság ígérését is. Úgy lehettek mesterei ez átmeneti korszakban, hogy továbbra is örök barátai maradhattak, a *Te meg a világ* kiérlelt végeredménye idején, sőt ezután is.

Ami ezeket a változó éveket illeti, ekkoriban e kettősség klasszikus egyensúlya még ritkán valósul meg. A szabályok kényszerét minduntalan felrúgja, közben pedig újra és újra ismét magára veszi őket. De eléggé szervesen ez a belső alakulás ekkor. Nem a versekkel együtt fejlődik a szabály felvétele és a kitöltő egyéni rendszer. A konzervatív formához való visszatérés inkább külső elhatározás, mely alól hosszú ideig lázadóan kivonja a gyakorlatban magát.

Ezt megfigyelhetjük új sor-alkotásában, a sorok együttesében, a szótagszámláló tizszótagos jambusi vershez, illetőleg a strófákhoz való visszatérésében, valamint rimei újracsendülésében.

Elsők között a sorok kapják vissza jelentőségüket. A *sátán műremekei* ötletszerű, rapszodikusán változtatott sorhosszúsága fokozatosan megszűnik, és 1928-ra már a strófás szerkesztés, vagy a folyamatos, de kötött szótagszámú sorokból épülő vers válik gyakorivá. Ennek első jele a jambusi jelleg ismételt hangsúlyozása a versekben. Ez az 1927 elején írt versekben keveredik a régebről ismert módszer szerint az anapestusokkal. Itt még nincs szótagszámlálás, sőt, még *A sátán műremekeire* emlékeztető különböző hosszúságú sorokra méreteződik mindez:

$\overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} - / -$
 s becsukni, amit kinyitottam,
 $\overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} -$
 a gyűlölet
 $- \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} /$
 harc-kapuit-, s kiirtani ...

(*A Mérgeket és Ellenmérgeket*)

Később ezt a sort tovább javítja, a choriambust eltüntetve „nehéz kapuit” ír. Ugyanennek a versnek az első sorai nemcsak a tartalmi, hanem a formaváltás programját is meghatározzák:

$\overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} -$
 Megtérést kívánok magamnak és
 $- - / \overset{\circ}{\cup} -$
 mindenkinek.

De most már nem tér vissza a *Föld, Erdő, Isten* és a *Kalibán*-vers idején megismert konzervatív jambushoz. A félévtizedes birkózásban megmaradt végül is a jambus-vers mellett, csak annak sematikus kötöttségeitől ekkorra sikerült végleg elszakadnia. Generációja tagjaival szinte egyszerre fordul vissza a jambus-vershez. Egy hagyományos versformát sikerült egyéniségükhöz és korszerű mondanivalójukhoz forrasztani. Szabó Lőrincnél ez a jambusi jelleg megtartásában, főleg a *sorvég* (*A sátán műremekei* idején is megfigyelhető) metrumos voltában mutatkozik meg. A tiszta jambusi sorok elvétele, mintegy emlékeztetőül csendülnek meg:

$\overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} -$
 ... azóta életemre, és ...
 (Tíz éve, hogy megkivántalak)

Anapestusszal keverve:

$\overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} -$
 ... fehér nyarában, a tátrai nap ...
 $\overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} -$
 ... bekötözte az esti fagy ...
 (Napos tél egy tátrai üvegterraszon),

máskor a tiszta jambusi sor tartalmi-kiemelő funkciót hordoz: a *Tízezer magyar gyermek* egyetlen témáját ellenpontozza a hivatalnok szigetét kísérő kuplé-dallammal:

$\overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} - / \overset{\circ}{\cup} -$
 külön szobája van neki,

itt még a zöngés mássalhangzók, különösen a nazálisok zsongító melódiája is támogatja a sor különállását. Tehát az ilyen funkcionális megoldások tovább kísérik, de egészében már engedi a maga természetességében folyni a sort pl:

$\overset{\circ}{\cup} - - - - -$
 mi bennem fölgyúlt s megkeseredett! ...
 (Vízvezeték és villanykapcsoló)

Mi adja hát e lazán kezelt jambusi sor ritmusát? A korábbi tagolás és *A sátán műremekei* két félsort enjambement-nal összekötő technikája él tovább. A Szabó Lőrinc-i vers sohasem dallamosan elszongító, mint mondjuk a Tóth Árpádé, vagy később Radnóti költeményei, hanem inkább izgatottan tagolt. De ez a tagolás ritkán emlékeztet valamilyen zenei ritmusvariációra vagy akár egy egész versre kiterjedő sablonra, mint például a *Szeretlek* című versben:

Szeretlek, / szeretlek, / szeretlek,
egész nap / kutatlak, / kereslek,
egész nap / sírok a / testedért,
földi és / mennyei / kedvesért,
egész nap / csókolom / testedet,
csókolom / minden / percedet.

vagy az ehhez hasonló, talán ennek hatása alatt induló, majd különböző variációiban folytatódó *Lemondás* címűben:

Nem elég, / nem elég, / nem elég,
ami kell, / ami jó, / ami szép,
ami kell, / ami nincs, / de lehet,
sohse jön, / sohse hoz / eleget.

A Szabó Lőrinc-i tagolás alapja valójában a már régtől jelentkező, *enjambement-nal kapcsolt két félsorra terjedő szólam*. De ez már túlmegy az önmagában vizsgálható ritmusproblémán, éppen a Szabó Lőrinc-i versmondatok lesz egyik következménye.

A jambusi jelleg és a szótagszámláló sorok jelentkezése mellett a másik változás a *rímek* megjelenése. Az egyik, 1926 végi tátrai versben először csak egyes szóvégi szavak ismétlése formájában jelentkezik ez az igény (*Napos tél egy tátrai üvegterraszon*). De a versek egy ideig ellenállnak: a hazatérésekor írt *City* című vers első két sorában nekifutna a rímnek (hidegen-isten), de a vers sodrása leveti magáról ezt az ekkor még idegen díszítést. Igazi rímek csak *A Mérgeket és Ellenmérgeket* című, a jambusokat is határozottabban megcsendítő versben tűnnek fel. Hosszú ideig a *rímek rendszertelen variálása* lesz a jellemzője a verseknek. Nem adott periódus szerint jelentkeznek, hanem öletszerűen. E vers első négy sorában a két hosszabb sor rímel csak (a x b x). Az ötödik sor egy társtalan felkiáltás, bár a következő úgy indul, mintha asszonánccal készülne visszafelelni rá. De aztán meggondolja, még egy félsort hozzáragaszt *A sátán műremekei* technikája szerint, és ezt rímelteti, elég bizonytalanul a következő sorral:

testemben a lobos életet!
Ha ujrakezdeni lehetne! vagy a kint,
a sok tévedést kitörölni, mint

Aztán megint kihagy egy sort, hogy utána eszébe jutva, az igekötőtől szakítsa el igéjét a rímalkotásért (lehetne — egybeölelni). Ezután egy erős ragrimú, — képzőt is rövidítő — páos-rímmel erősíti meg a vers rímelésének tényét (szétszakítottam — kinyitottam), majd egy félrím következik (gyűlölet, — mérgeket), hogy végül rátérjen a páos rímekre (pokoli — urai; örök — pörök; az egész — a vetés; végül egy sor kihagyásával a zárás: fiatal — fegyverbe hall!). Hasonlóképpen öletszerűen alakul a rímkapcsolat a *Tavaszi, és roham a Nap ellen* valamint *A tavaszi társult hatalmai* című versekben. *A sátán műremekei* versépítésének és az újrjelentkező rímrendszernek legjobb összefonódása a *Tízezer magyar gyermek* című. Itt is vannak rímnélküli sorok, ölelkező és páos rímek, de rímötleteinek legszélesebb skáláját felvonultatja már. Szinte a vers-egész iróniájának fokozására öltözteti a gazdag rímes játékba a szürkeruhás fiatalember és a nyomorgó gyermekek sorsát panaszló vádiratot. Mennyire jellemző a „fiatalember”-re, hogy „sosem mer”, hogy a „gyomorral” a „nyomorral” szó rímel harsányan, és „elvész” az „Új Nemzedék”. A „panaszokat” rímpárja a félig elutasító „nem sokat”, és rendszerbefogva mennyi iróniát hordoz:

s gyomor és nyomor összerímel
beszédében valami papi színnel.

Lényegi összefüggést fed fel a „Rend és” — „Jelentés” rímpár. Szinte elidegenedik közben a költő a témától. Az ironia annyira betör a versbe, hogy *A sátán műremekei* keserősége már a tehetetlen szemlélődésnek adja át a helyét. De végül elszabadul a költő elkeseredése a vers végére. A rímrendszer a fájdalom, jajongás kifejezője lesz:

... E Sok Írás
és sok sírás, ajtónyitás

hogy a végső kétségbeesésben eltűnjön, illetőleg elszíntelenedjen a korábban ötletesen csengő rím (sehol — sikoly).

De a rím szerepe leginkább a visszatérő *strófák* alakításában nő meg. Először a *Pandorában* közül újra versszakokban formált verseket. Itt még *A sátán műremekei* technikája érvényesül, csak az egész versre kiterjedő mondat szűnik meg. De a versszak még szinte formális. Sem a sorhosszak nem kötöttek, sem a rímképlet nem állandó, és igen gyakran még értelmi határt sem ad a versszak:

éreztem: ha most ezek

a borzalmas kezek,
szennyesek, durvák, véresek,
arcomba csapnak, én nem mozdulok,
s oly idegen
lettél egyszerre nekem,

hogy ha akkor velem vagy és ezek
a véres állati kezek
terád rohannak
s megosztznak fehér testeden: én
nem sajnáltalak volna szegény

állatoktól: . . .

(Szerelem és rongyos állatok)

Valójában a rímet is mankóként kezeli ekkor, hogy visszatérítse magát a hagyományos formákhoz. Egyrészt ötletes rímekre törekszik, másrészt harsány, akár szóismétlésből, akár ragrimből álló megoldásokkal hangsúlyozza: a sorvég ismét visszakapta jelentőségét. És közben már ekkor ilyen, egész sorra fekvő gondolatokból épülő, rímmel hangosított sorvégű strófákat is találunk.

Tíz éve, hogy megkívántalak.
Azóta kétszer láttalak,
véletlenül.
Tíz éve hazudom magamnak,
hogy nem akarlak.

De ez rendszerint csak a vers elején ilyen teljes, később a lendület feledteti vele a sémát, és visszatér az előbb bemutatott Sátános változathoz. Előfordul az is, hogy a vers utolsó sorát kiemeli a strófából, ráadásaként, külön tagolva írja, de rímével visszakapcsolja az utolsó versszakhoz. Rendszerint a verset záró poen megjelenési formája lesz ez a különálló sor:

... föltámaszt kísértetiesen
s oly édesen,

hogy fájj, mint máskor nem fájhatsz te sem.

(Mint járvány vagy zsarnok látogató)

altass el! Reggelig tiéd vagyok
megint, mint régi gyermekéveimben,
s ha elmegyek is, te enyém maradsz,

mert kegyelmesebb s jobb vagy mint az isten.

(*Aryám, utált háború vagyok én*)

Az 1927-es év folyamán végig folyik a küzdelem az akart új forma és e szabályok at elismerni nem akaró költői alakításmód között. A november 6-án közölt *Napsültés az erkélyen* című vers strófái különböző számú sorokból állanak, sorai különböző hosszúságúak, és rimei szabadon váltakoznak. Az október 2-án megjelent *Vízvezeték és villanykapcsoló* hasonló szabadosságokat mutat, csak az ötsoros strófákhoz ragaszkodik.

De az ellentétes tendencia is mutathat fel diadalt. A szeptember 18-án közölt *Harmadik hete esik az eső* című vers három tízoros versszaka tízszótagos soraival végig az ő hangra készített játékos rímvariációval szolgál. Van ebben „lepedő” — „levegő”-szerű három szótagos pár és „a kö” — „cipő”-szerű egyetlen hangra épülő. A variációsor csak az utolsó versszak záró öt sorában bomlik meg. Tehát ezt a játékot sem vitte végig, a vers zárásakor megzavarta annak szabályosságát. De már ez év nyarán megírta a *Budapest* című verset is, ahol rím nélkül is képes a tízoros, soronként tízszótagos versszakos megoldást megtartani. Végül a rím és a kötött sor kapcsolódnak egy versen belül is.

1928-tól azután általában kétféle verselési típussal találkozunk Szabó Lőrinc verseiben. Az egyik a strófás szerkezetű, a másik a 8—9, 9—10, illetve 10—11 szótagos, kötött szótagszámú, strófás tagolás nélküli vers. Ez utóbbi forma a *Föld, Erdő, Isten* kötet és a *Kalibán*-vers formájának felújítása. Ekkori legfontosabb témáit ezekben mondja el. Ez a típus már 1927 végén jelentkezett (*Hétköznap, Ének és visszhang, Itt fekszem most fegyvertelen*), de ez leginkább 1928-ban dominál: *Apámnál, Materializmus, Egy egér halálára, Köszönöm, hogy szerettelek, Én és té, többiek, Partok, Szégyen, Vezér*. Ide számíthatjuk még a strófás tagolásra csak emlékeztető *Falba léptem s ajtót nyitott a fal* címűt is. Ezekben a versekben folytatódnak *A sátán műremekei* nagy monológjai, de a lázadást már az elemzés, a keserű, de mindinkább higgadó, tehát a hagyományosabb forma kitöltésére is időt adó szemlélet váltja fel. Ugyanekkor ez évek nem hoznak még végleges formát, hasonlóan vilásképe alakulásához, átmenetet jelentenek, melyek csak felrajzolják a további jellemző tendenciákat.

4.

Mondatszövése is koncentráltabbá válik. Mondatai *A sátán műremekei* vers-mondataihoz képest megrövidülnek, de nem is olyan laza, az indulat sodrában alakuló kapcsolat köti a tagokat, mint eddig. És megszűnik a korábbi kötetek mellérendeléses láncja is. Most, a *Kalibán* kötet verseihez hasonlóan egy-egy leírás tartamára terjeszkedik a mondat, melynek tagjai szabályos, pontos óraszerkezetként kapcsolódnak össze, hogy kitöltsék egyrészt a zárt versformát, másrészt kikerekítsék a mondatot. Ez a mondat a leírás, a pontos bemutatás eszköze. Így két fő típusból áll. Egyrészt a felsorolásból, mely a leírt dolog tulajdonságait mondja el, másrészt az alárendelésekből, melyek meghatározzák, jellemzik a felsoroltakat. Ezekhez kapcsolódik a közvetlen azonosítás, a közbevetett (sokszor zárójelbe, vagy gondolatjelbe tett kifejezés), mely röviden jelzi az előtte álló fogalom tulajdonságát. Példaként nézzük meg az *Egy egér halálára* írt versének egy mondatát:

Gyönyörű volt, parányi épület,
s szálkás bordái, gombostűk, fehér
gerinces s ívelt farka csontjai
légiés könnyű rajzban pontosan
körülírták, hogy milyen lehetett
egykor alakja, melyről az idő
— két év — és az irgalmas levegő

minden húst észrevétlen leszedett,
oly szépen, hogy a test elszállt s a váz
megmaradt egy darabban, — mintha ház
volna, csupasz gerendák és traverzek
célszerű és szép labirintusa,
mely most készül csak élni, s csak husa
hiányzik még, a malter és a kő.

Mondatszerkesztése segíti képépítését abban, hogy a csontváz ijesztő látványa helyett a maradvány pontos szépségét idézze, és a már múlt teljességgel hasonlítsa úgy, mintha az ismét elkövetkező lenne.

Két azonosítással indít, melyeket vesszővel választ itt csak el:

Gyönyörű volt, *parányi épület*
s szálkás bordái, *gombostűk,*

E szikár látélet után a további leírás már a rekonstruáló fantáziát indítja: maga a tagmondat is feldúsítódik, szinte az egész kifejezés „ívelté” válik:

... fehér
gerince s ívelt farka csontjai
légiés könnyű rajzban pontosan
körüírták,

Itt vált át a mellérendelő felsorolás, leltározás a kidolgozási részre, az alárendelések láncolatára. Míg az előző azonosítások önmagukban zártak, e mondat ívelése szinte kívánja a folytatást, mely itt egy tárgyi mondatban idézi a múltat:

... hogy milyen lehetett
egykor alakja,

ez rövid, szikár, mintegy pihenő az előbbi ívelés után, és készülés az új elrugaszkodáshoz, mely a múlandóság, -- Szabó Lőrinc egyik legfőbb témájának — rajza:

... melyről az idő
— két év — és az irgalmas levegő
minden húst észrevétlen leszedett,

Ez a tagmondat már nem zökkenőmentes, „az idő” gondolatjeles azonosítása ékelődik közé, megdőccentve a mondat irgalmasan kimunkált, a témát szépítő lejtését. De a lebegés folytatódik, a pusztulás munkájának szépsége elragadja, hogy felkapja a mondatláncot („oly szépen”), és folytatja tovább az alárendelést, két egyenrangú tagot fűzve tovább:

... hogy a test elszállt s a váz
megmaradt egy darabban,

Ekkor visszabilen a jelenbe a kép egy ismételt hasonlításban, melynek azonosítását előbb birtokviszonyok leltározó sorában bontja ki:

mintha ház
volna, csupasz gerendák és traverzek
célszerű és szép *labirintusa*

Végül ebből az azonosításból az újratamadást feltételező mellékmondatba fordul:

mely most készül csak élni

Ehhez zár egy mellérendelést, mely azonosításban végződik:

s csak husa
hiányzik még, a malter és a kő.

Ezzel az egész versszakon végig vonuló, azonosításokba rejtett hasonlat is zárul, mely a „parányi épület”-tel indult, és az épülő ház képéhez vezet.

Ugyanakkor biztos kézzel tudja építkezésének ezt a bonyolultan pontos kidolgozását észrevétlenné tenni. Nem a virtuóztatást csodáljuk soha verseiben, hanem épp a természetességet, amellyel ez elágazó mondatfűzért a leírás természetes sodrásába fogja. Láttuk, ez főleg mondat-szerkesztésének a verselést alakító szerepével függ össze. A mondat alakítása adja versének ritmusát, és ez a ritmus magával viszi az olvasót, természetesen vezet végig a mondat szövevényein.

Versmondata egyúttal — mint említettük — a vers ritmusának is fő alakítója. Ezzel éri el a Szabó Lőrinc-i verstagolás eddigi útja az összegezését. Erre példaként az 1927 nyarán írt *Budapest* című vers első versszakát idézhetjük:

Házak, / paloták // villanyhomlokú
tornyos kövek //, Budapest házai, —
tíz éve járok / már alattatok
és bennetek: // meglaktam a proli
pincék nyirkát / és a körutat / és
a Dunapartot //, törtem aranyat
betonbányáitokban, / csobogó
uccáitokon úsztam nyihorász
autók delfinhátán // s vitt berregő
repülőgép tornyaitok fölött.

Megmarad továbbra is a két-félsorra fekvő mondattag („villanyhomlokú/ tornyos kövek”; „meglaktam a proli / pincék nyirkát”; „törtem aranyat / betonbányáitokban”); vagy annak variációja: („csobogó / uccáitokban úsztam nyihorász / autók delfinhátán”). De itt már nem ezek alakítják a sor hosszúságát, hanem ellenkezőleg: kitöltik azt, jelen esetben a *Föld, Erdő, Isten* legkonzervatívabb formáját, a 10 szótagos jambusi sort.

Másrészt a hosszú és rövid szavak váltakozásának ritmusalakító szerepe ismét megnövekszik. Az első másfél sor felsorolását az teszi változatossá, hogy az indulás gyors, aprózt nekifutása („Házak, paloták”) lefékeződik a kettővel azonos szótagszámú szóösszetételes jelzőn, mely egyúttal a többszámot jelölő *k* végződés kopogó ismétlését is megszakítja („villanyhomlokú,,). Az új sor ismét kéttagú, pattogó nekifutással kezdődik, itt folytatódik maga a felsorolás is: („tornyos kövek”), de az első sor azonos két mondatrésze helyett itt már jelzős szerkezet adja a két rövid tagot. A sor második fele a felsorolás összegező lezárása, egyúttal az egész vers megszólítottja („Budapest házai,—”). Hasonlóképpen fogja közre két, hanghatásokkal is erősített, mozgást jelző kifejezés („törtem aranyat”; „csobogó uccáitokon”) a hosszú, szintén szóösszetételből származó metaforát („betonbányáitokban”).

De figyeljük meg felsorolásainak állandó változatosságát. Az azonos ragok, jelek előtti magánhangzók rendszerint váltakoznak: házak, paloták, kövek; nyirkát, körutat, Dunapartot. Az „alattatok” és „bennetek” felsorolás hangrendi eltéréseivel a különbséget is érezteti a két helyhatározó között. A versszak második fele pedig szintén nem más, mint egy rafinált felsorolás. Milyen kapcsolatban volt a költő a megszólított házakkal, — erre a kérdésre ad választ felsorolásával. Közben feljut a „proli pincék” nyirkától a Körúton, Dunaparton, a házak belsején, autókön át a „tornyaitok fölött” vivő repülőgépig. Ezalatt variálja az igéket (a mozdulatlan „meglaktam”-tól és az egyhelyben mozgó „törtem”-től az „úsztam”-ig, majd megváltoztatva az egyesszám első személyt, már a repülőgép „vitt”), a helyszín ragjait (nyirkát, körutat — Dunapartot; betonbányáitokban; uccáitokon; delfinhátán; végül névutóval zárja: tornyaitok fölött). És a tárgyragokkal is elzsonglórködik. A „meglaktam” igéhez három tárgytag sorol. De mindjárt az elsőben átjártssza egy birtokos szerkezettel a tárgyragot a helységről

annak egy tulajdonságára (*pincék nyirkát*). A másik két tárgyat pedig látszólag hevenyészve veti utána az „és” kötőszó kétszeri ismétlésével („és a körutat és a Dunapartot”). De közben ott van a sorhatár, mely a második és után váratlanul új sorba vágja a harmadik tárgyat. Ez az új sor meglepetésként azonban egy új tárgyat tartogat, de ez már nem helymegjelölést ad, hanem egy ige tárgya, mely a költő egy helyen való cselekvését tisztázza („törtem aranyat”). Ez lenne különben az első olyan tárgy, ahol a rag előtti magánhangzó az előző felsorolás egyik hasonló helyen álló magánhangzójával megegyezik: (körutat, aranyat). Sőt ezek a sorvégen egymás alá is kerülnének, ha már az előző sorban nem szakította volna a tárgy mögé az „és” kötőszót.

E változatokhoz járulnak még a különböző hanghatások is. Ha a sorvég szétvág egy jelzős szerkezetet, az alliteráció összeköti („proli / pincék”). Hasonlóképpen a repülés jellegzetes *r* motorzúgása fogja össze a szétvágott jelzőt és főnevet („berregő / repülőgép”), sőt áthúzódik a sor folytatásába is („tornyaitok”), hogy végül a technikai nehézségtől szabadulva a könnyed szállást jelző *l* hanggal sikoljon tova („fölött”).

Ezekhez hasonló, egyedi variálása és értelmi (főleg mondattani) tagolás a maga állandó változatosságával adja a Szabó Lőrinc-vers izgatottsággal és nyugtalansággal átszótt megoldásait.

Ha elemeiben visszatért is Szabó Lőrinc a hagyományos verseléshez, együttesében sikerült tehát olyan versnyelveket kialakítania, amely egyénre szabott, ugyanakkor a húszas évek végétől jelentkező realista-analizáló törekvések számára a legkorszerűbbnek hatott. Ugyanakkor ez a Szabó Lőrinc-i verselés zárkózott, kortársai közül talán leginkább egyénre szabott. Ahogy Szabó Lőrinc az ember bezárkózik a belső végtelenbe, a költő stílusa egyedi maghéjába. Nem úgy egyedi ez a forma, mint ahogy József Attilánál vagy Illyésnél, a realista elemző-vers másik két mesterénél. Náluk a forma elsődlegesen a vers témájához igazodik, alakulását az determinálja. Azért is változatosabb az ő formaviláguk. Szabó Lőrincnél a témától függetlenül, saját egyéni alkata lényegül át formává, nem látványos változatokat produkál, hanem az egyedi koncentráció fokában különböznek inkább versei.

Loránt Kabdebó

DER FREIE VERS BEI LŐRINC SZABÓ

Es gibt im Oeuvre von Lőrinc Szabó nur einen Gedichtband — der im Jahre 1926 erschienene *A sátán műremekei* (Die Meisterwerke des Satans) —, in dem die freie Versform Vorherrschaft gewinnt, wohl hat er mit dieser Form schon seit dem Beginn seiner dichterischen Tätigkeit Versuche angestellt: seine früheren Gedichte, die noch in der Zeitschrift „Nyugat” erschienen, waren freie Verse in ungebundenen Zeilen, und auch sein dritter Band *Fény, fény, fény* (Licht, Licht, Licht — 1925) weist in seinen letzten Stücken eine Auflösung der strophisch-gereimten Form auf. Im Bande *A sátán műremekei* wird der Enjambement zu einem ständigen Bauelement: die Zeile wird vom Gedankenschluss gegliedert, der Gedanke durch das Zeilenende geteilt.

Die reife, endgültige Form seiner Poesie begann sich während der darauf folgenden Jahren (1927—28) auszugestalten. Stufenweise, in einem von Vers zu Vers fassbaren dramatischen, inneren Kampf hat er mit der Formenwelt des freien Verses aufgeräumt, zu gleicher Zeit aber, bei der Herausbildung der neuen Form, beutete er die früheren, verschiedenartigen Erfahrungen seines dichterischen Weges aus. Zu ihrem Wesen gehört das Bestreben zur Natürlichkeit, wodurch sie sich in allen Elementen des Verses, ohne jeglichen Zwang, an die traditionellen Formen knüpft.

A prágai Gálszécsi-töredék énekei

A *Magyar Könyvszemle* 1965. évi 3. számában Antonin Měšťan¹ és Bredár Gyula² ismertették Gálszécsi István énekeskönyve Prágában előkerült újabb töredékét, annak tartalmát, felfedezésének történetét, és a 258–261. lapokon fényképmásolatban közzétették az újonnan felfedezett töredék erősen hiányos és rongált, de a lehetőség szerint sorrendben állított anyagát. A prágai töredék felfedezése 1962-ben történt; erről a legkorábbi írásbeli közlést Nagy Barnának köszönhetjük.³ A felfedezés évét cikkükben sem Měšťan, sem Bredár nem említik, de az információ teljessége érdekében nem látszik feleslegesnek, ha azt e helyen — Nagy Barna közlésére támaszkodva — ismét jelezzük.

Már előljáróban meg kell említenünk, hogy a fényképmásolatokat tartalmazó lapok tördelése rossz sorrendet ad, ami Erdélyi Pálnak⁴ és Divéky Adorjának⁵ annak idején ugyancsak a *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent régi közléseihez viszonyítva sajnálatos hiba. A folyóirat színvonala e tekintetben gondosabb közlést érdemelt volna.⁶

A töredék helyes sorrendjét Bredár állapította meg és közli is, i. h., a 262. lapon. Ennek megfelelően az ő felsorolásában első és második számú énekeket a 260. és a 261. lap hét fényképe, a harmadikat és a negyediket a 259. lap fényképei (ezek közül, mint látni fogjuk, az alsó jobb oldali, hosszában elvágott fél-lap hátoldalán álló szöveg esetleg idegen anyagot tartalmaz); végül a negyedik, azaz D-ívről való ötödik és hatodik éneket a 258. lap fotográfiai tartalmazzák. Kár hogy a közölt fényképmásolatban a 261. lapon álló képek mérete eltér a többiekétől, de a cikk szövege nem szól arról, hogy ezek a lapok az eredetiben eltérő (nagyobb) betűtípusokat tartalmaznának. Tudományos közlés számára viszont minden lapról egyforma méretű fényképmásolatot kell készíteni, mert egyes lapoknak a többiekétől eltérő (nagyobb) méretei az egész anyagról hamis képet nyújthatnak. Azonkívül igen célszerű lett volna minden fényképezett lap fölött vagy alatt feltüntetni a Bredár rekonstrukciója szerinti ív- és lapszámot. Ez magában véve is kizárta tette volna a fényképezett lapok tördelésében a sorrend elhibázását.

Helyes lett volna, ha felsorolásába Bredár 1. sorszámmal azt a kezdetét tekintve ismeretlen éneket is bele foglalta volna, amelynek feltételezhetően egy nyomtatott sor híján egész záróversszak a ott áll a B_{gr} levél tetején. Hiszen ez is egy önálló darabja volt az énekeskönyvnek, és a pusztá említésen⁷ túl az anyag tételes felsorolásából sem szabad hiányoznia. Ezért a mi felsorolásunkban ezt a fragmentumot fogjuk a prágai töredék első darabjaként számba venni. Ennek következtében sorszámozásunk — egyébként természetesen változatlanul sorrenddel — minden további ének esetében eggyel magasabb lesz a Bredárénál.

Mint Bredár megállapította, a prágai töredék nem valamely forgalomba került könyv-

¹ A Gálszécsi-töredék felfedezése. I. m. 255–256.

² Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke. I. m. 256–263., négy lapon 15 fényképmelléklettel.

³ Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása. MKsz 1963. 347–356.

⁴ Gálszécsi István énekes-könyvének töredéke 1536-ból. MKsz 1887. 215–223., az A₇, A₈ és a velük összefüggő két számozatlan levél hasonmásával.

⁵ Gálszécsi István énekes könyvének újabb töredéke. MKsz 1911. 10–13., külön mellékletként a teljes A iv fénykép hasonmásával.

⁶ Az 1928-ban előkerült újabb krakkói töredékről, mely a második kiadás A₂ és A₁ leveleit tartalmazza (lásd NAGY BARNA 3. sz. jegyzetünkben idézett cikkét), folyóiratbeli leíró közlés nincs; mikrofilmje az MTA mikrofilmtárában C 1042 jelzet alatt található. Az A₁₇ jelzésű lap számozása hibás, mert rajta Luther Híszkegy-énekének — lásd CSOMASZ TÓTH K.: A XVI. század magyar dallamai (továbbiakban: RMDT I.), 6. sz., 209–210. és jegyzetek — az eleje látható; az előtte álló A₁₇ jelzésűn ugyanennek a vége, majd a következő ének (RMDT I. 8. sz.) címe és első hangjegyes sora áll, közben pedig teljesen hiányzik az az oldal, amelyiken az előbbi ének dallamos folytatásának és második szövegverse kezdetének kellene lennie.

⁷ Lásd Bredárnál: 256., ill. 262.

példányból, hanem vagy krúdából, vagy — ami a D-ívűből való két ének esetében különösen valószínű — csak egyes lapokat tartalmazó, olykor megismételt próbanyomatból származik. A D₂ és a D₃ jelzésű levél közül ugyanis az egyiknek két azonos lapja párban, egymás mellett, a másiké pedig egymás mögött (ugyanannak a papírlapnak az elő- és hátoldalán) áll, úgyhogy az utóbbin a margón túl még egy másik tükör nyomai is láthatók; továbbá a D₂ jelzésű lapon az ívjelzés a vers oldalra esik stb. Ez a körülmény némileg megnehezítette a töredék anyagának sorrendbe állítását. Bredár a feladatot sikerrel oldotta meg.

Nagy Barna a krakkói töredékről megállapította, hogy az a második kiadás próbanyomatából származik.⁸ Bredár közlése szerint ugyancsak Nagy első megtekintésre megállapította, hogy a prágai töredék nyilvánvalóan az első kiadás részeit tartalmazza. Ennek bizonyítására Bredár néhány hangjelölési példát is felsorol.⁹ Ezekből a példákban nyilvánvalónak látszik, hogy a prágai töredék valóban az első kiadás (Krakkó, 1536) B₂₋₇ és D₂₋₃ leveleinek próbanyomatát tartalmazza, nagyjából erősen rongált és hiányos állapotban.

Mivel Gálszécsi énekeskönyvének *zenei* anyaga szervesen hozzátartozik a Régi Magyar Dallamok Tára első, XVI. századi kötetének anyagához, és mivel ez idő szerint nincs rá mód, hogy a most újonnan felfedezett énekeket — köztük öt csaknem teljes és egy erősen töredékes állapotban fennmaradt *dallamot* — a régi magyar dallamok gyűjteményében a megfelelő időrendi helybe állítsuk, vagy akár pótlás formájában is egy megfelelő gyűjteményes kötetben tessék közzé, az alábbiakban számolunk be az egyes énekekre vonatkozó adatokról.

*

Elsőben is tisztáznunk kell egy, a hangjegynyomatás egykorú technikájával kapcsolatos kérdést, amelyet illetően úgy látom, hogy Bredár következtetései némi kiigazításra szorulnak. Szerinte a két kiadás eddig ismeretes — tehát az A-ívűn található — hangjegyes anyaga előállítási technika tekintetében egyformán fadúcról készült. Ugyanígy a második (B-) ív hangjegyei is fadúcról vannak nyomva; ehhez azonban hozzátehetjük, hogy ez utóbbiak kivitelezése észrevehetően fejlettebb, tetszetősebb az első ívűnél. A negyedik ívűn álló két dallamot azonban nem fadúcról, hanem — Bredár feltételezése szerint — két-három hangjegyet tartalmazó, egységként mozgatható fém-matricáról nyomták. Felteszi a kérdést: „Menet közben tértek volna át az új, fejlettebb technikára? De hiszen a második kiadás hangjegyei megint fadúcról vannak nyomva!”¹⁰

Hogy ebben a kérdésben tisztán lássunk, elsősorban azt kell tudnunk, hogy a XVI. század első feléből származó hangjegyes kiadványokban, kivált az egyszerű, egyszerű dallamokat tartalmazó népezenekönyvekben lépten-nyomon találkozunk egymással váltakozva, hol fadúcról, hol fém-matricáról nyomott, gyakran jelenként szedett hangjegyekkel. Ez pedig azért volt így, mert minden könyvnyomató mester olyan hangjegyet használt a kiadványában közzé tett dallamokhoz, amilyen éppen volt neki. Hogy csak egy hazai példára gondoljunk: így került bele Tinódi Crónicájának néhány megmaradt fadúca is húsz évvel későbbben a Heltai-kancionále egyik-másik, olykor nem is megfelelő szótagszámú és versmértékű szövege fölé.

Ami a hangjegynyomatásban alkalmazott egykorú eljárásokat illeti, a XV. század vége tájától a XVI. század első harmadának végéig különböző technikai módok voltak használatban. A XV. század utolsó negyedéig az volt a szokás, hogy a *piros színben nyomtatott vonalrendszerre fekete színben egyenként, kézzel* írták be a hangjegyeket, de már Franciscus Niger *Grammatica brevis*ében (Velence 1480) találkozunk a hexaméter formájú latin szövegsorok fölött ennek a kétfázisos eljárásnak a fordított esetével, amikor az első fázisként különböző magasságban nyomott hangjegyek körül helyezkedik el, olykor azonban nem látható a nyomtatott vonalrendszer képe.¹¹

A kétfázisos hangjegynyomatás korai kísérletei Németországban és Itáliában valószínűleg egymástól függetlenül és nagyjából egyidőben folytak. Az egyenkénti szedett hangjegyeket először (1525) valóban a francia Pierre Hautin használta. A harmadik eljárást, az ún. „Blockdruck”-ot inkább csak különösen bonyolult művek (melizmált polifonikus szólamok) nyomtatásánál használták.

E három eljárásból közül olyan esetben, amikor nem fadúcot használtak, tehát énekeskönyvünk D-ívűnek darabjainál is, mindenképpen csak a kétfázisos nyomtatás jöhet számí-

⁸ I. m. 355.

⁹ Bredár: i. m. 257.

¹⁰ Bredár: uo.

¹¹ Die Musik in Geschichte und Gegenwart (MGG), 9. köt., Kassel-Basel 1961. 1679. hasáb.

tásba.¹² Mivel azonban ehhez a nyomtatási módhoz igen nagy pontosságra van szükség, mint a töredékben fennmaradt duplum lap is mutatja, az egyik próbanyomaton nem sikerült a vonalrendszert és a metrikus hangjegyek fejeit összepáaszítani. Ennek következtében a „Nw eorewlyewnk” kezdetű ének második (az MKSz-ben nem közölt) lenyomatán világosan látható, hogy a hangjegyfejek és a vonalak egymáshoz képest egy hanggal (szekund hangközzel) elcsúsztak. Ennek következtében aminek vonalon kellene állani, az vonalközbe esik és megfordítva.

Olyan eljárást, hogy két-három egymást követő hangjegyet tartalmazó szedés-egységet használtak volna egyszólamú szillabikus dallamoknál, nézetem szerint sem általában, sem ebben az esetben nem tételezhetünk fel. De maguk a hangjegyvonalak sem árulnak el semmi olyan adott, merőleges átmetszetben mind az öt vonalon jelentkező szaggatottságot, ami a tömbszedést valószínűsítene, sőt egészükben véve a vonalak nagyon is folyamatosak.

Itt említem meg, hogy a már régóta ismert A-íven az első kiadásban a fadúcról nyomott „Mew hyzunk az egy iftenben” kezdetű ének¹³ első négy hangjegysora alatt álló szöveg (utolsó szava: *minderkoron*) öt szótaggal elmarad a dúcon álló hangjegyek mögött. Ezt a hibát a második kiadás az 1928 óta ismert krakkói töredék tanúsága szerint a szöveg sűrűbb szedésével kiküszöbölte: ott a hangjegyeknek megfelelően a negyedik sor végéig fokozatosan a következő öt szótag (*gondot visel mint*) is a maga helyére került, tehát belefért az adott tükörbe. Mivel a dallamvers második felét tartalmazó A_{gv} lap fadúcán a hangjegyfejek az első kiadásban igen sűrűn állanak, de ez a lap hiányzik a krakkói töredékből, nem tudhatjuk, hogy ott mennyire sikerült kiküszöbölni a versszak szövegének az első kiadásban mutatkozó hat szótagnyi többletét. Feltételezhető, hogy ez — mindössze egy újabb szótagról lévén szó — sikerült. Mindenesetre figyelmet érdemel, hogy a második kiadás készítésekor már a dallamszövegnek a hangjegyekhez igazodó elhelyezésére is kellő figyelemmel voltak.¹⁴

*

Lássuk a következőkben a prágai töredék egyes énekeit. Hangsúlyozni kívánom, hogy a jelen cikk keretében nem foglalkozom a szövegek nyelvi vagy helyesírási (hangjelölési) jellegzetességeivel. Az egyes énekek származására vonatkozó adatok közlésén és a felmerülő, de — legalábbis pillanatnyilag — nyitva maradó kérdések felvetésén túl csupán a szövegek dallamvers-funkciójából adódó észrevételeket fogom megtenni akkor, amikor ezekre szükség lehet.

1. — A hiányzó B₁ levélen kezdődött ismeretlen ének záró versének vége (zárójelben a hiányzó részek valószínű szövegéptelésével):

lakoth adunk the neked, ho[gy az the draga-]
latos zent wiredwel mewnk[eth megh walt] ottal
az mew bewneinktwl pok[ołtł ees] eroreok /sic!/
karhozattwl.

Mivel az A_{gv}-n befejeződik a „Jefus Christus mew ewdweoffighwnk” kezdetű tízversszakos úrvacsorai ének, és mivel a következő darab (B_{2r}) is úrvacsorai tárgyú, nyilvánvaló, hogy a B₁ levélen kezdődő éneket szintén e tárgykörbe tartozónak kell tekintenünk. Mivel továbbá eddig nem találkoztunk a kiadvány ismert részeiben hangjegyek nélküli, pusztán nótajelzéssel ellátott darabokkal, legalábbis valószínűnek vehetjük, hogy ennek is közlésre került a saját dallama. Mivel végül a fennmaradt záró sorok előtt még legalább egy nyomtatott sorra terjedő szövegnek kellett állani ugyanebből a záróversszakból az előző oldalon, az ének nyilván nem volt hosszú. Ráadásul azt is figyelembe kell vennünk, hogy olyankor, amidőn egy-egy verssor dallamhangjai és Gálszécsi szövegének szótagjai nem esnek egybe, előfordul, hogy az előző sor szövegének utolsó szótagja a következő dallamsor kezdő hangjára kerül, nem is szólva a „Mew hyzunk”¹⁵ hosszú melizmáinak csaknem minden egyes hangjára eső, minden versbeli és zenei

¹² Petrucci első, mozgatható fémtípusokkal készült lantzene-kiadványai (1507–1508) már igen gondos, szép kivitelezésűek. Magáról az eljárásról MGG 9. 1683. hasábon ezt olvassuk „(sie) . . . sind Doppel-drucke: zuerst wurden die Linien, anschließend darauf die eckigen Noten gedruckt; ein weiterer Arbeitsgang war gegebenenfalls für den Druck des Textes notwendig.” Természetes, hogy ebben az esetben, ha szillabikus dallamról volt szó, a hangjegyek elhelyezésében arra is kellett ügyelni, hogy ne álljanak sűrűbben, mint ahogy a szótagolt szöveg megkívánta, erősen melizmált dallamok esetében pedig ebben a harmadik menetben a szöveget kellett megfelelően széthúzni a hangjegyek alá nyomtatni. E két eset közül a szöveg nyomtatását tekintve az utóbbi volt az egyszerűbb. A hangjegyeknek a már készen álló vonalrendszerekre való rányomtatása a milliméter tört részéig terjedően igen kényes és nagy pontosságot követelő feladat volt.

¹³ Lásd RMDT I. 6. sz.

¹⁴ Az 1928-i krakkói töredékben; lásd 6. sz. jegyzetünket.

¹⁵ Lásd RMDT I. 420., a 6. sz. dallamjegyzet 4–6. dallamsorában a magyar szöveggel kitöltött melizmákat. Sajátos módon azonban a kezdősor két melizmáját, valamint az utolsó sor elején levőnek („wacht”) három első dallamhangját nem tölti ki szöveggel, bizonyára azért, mert ott nem kényszerült ilyen megoldáshoz folyamodni.

sorhatárt figyelmen kívül hagyó szövegsorokról. Egészen bizonytalan tehát, és pusztán sok közül egy lehetséges kísérlet igényével lép fel az alábbi rekonstrukció, amely szerint a versszak utolsó négy sora így tagolódnék:

[Há-]

lákot adunk te neked hogy az te
drágalátos szent viredvel münket
megváltottál az mű büneinktül
pokoltul és örök kárhozattul.

Ha valóban így van, akkor 11+10+10+10 szótagos szabályos sorokat kapunk; sokkal szabályosabbakat, mint amilyenekkel általában Gálszécsinél találkozunk. Igen ám, de ez előtt a négy sor előtt még legalább egy ötödiknek kellett állani, mert aligha kezdődhetett az előző lap alján a strófa egyetlen „Há-” szótaggal, bármennyire megkönnyítené egy ilyen strófa-kezdőt feltételezése a négy soros versszak rekonstrukciójának elfogadását. Mindez azért is fokozza az ének meghatározásának nehézségét, mert az 1535-ig megjelent német énekanyagban nem sikerült eddig olyan éneket találni, amelyiket akár forma, akár (éppen utolsó versét tekintve) tartalom tekintetében énekünk mintájául elfogadhatnánk. Legfeljebb a *Vexilla regis prodeunt* himnusz egy, Müntzer Tamásnak tulajdonított német verziójára¹⁶ gondolhatunk, melynek hetedik verse így szól:

Danck sey dir gott dreifaltiglich,
alles was lebt preyffet drumb dich,
daß du durch des fron creutzes todt
vns haft erloft auß ewiger not.

A latin himnusz nagypénteki jellegű, de az úrvacsorával tartalmilag kapcsolatba hozható. Csúpan az okozhat nehézséget, hogy a himnusz ambroziánus négy soros, töredék énekünk pedig, már amennyire elmondott feltevésünk helytálló, öt soros versszakokba tagozódik.

2. — B_{2r} — B_{3r} —

Mas enek wrunknak wocyorayarwl. „*Dicyretes ees aldoth ligen*” —

Luther „Gott sei gelobet und gebenedeiet” kezdetű énekének¹⁷ verziója. A szöveg az eredeti három versszakával szemben öt strófára terjed. Főként terjengős volta miatt kalandozik el Luther szövegétől, végeredményben mégis annak a derivátuma.

A dallam vége lezáratlanul maradt: az utolsó sor végén két (semibrevis és minima) *g* hang után ugyancsak *g* folytatást előlegező őrjelet (custos-t) látunk. Hiányzik tehát az „eleison” szónak megfelelő *g* — *ag f/isz/* — *g* dallamvégződés. Ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy a záróhangot tartalmazó felsornyi, vagy még rövidebb dúc valahogy lemaradt. Talán elveszett. Ennek következtében az első vers szövegét itt „ky” rövidítés zárja. A második vers vége a rongálódás miatt nem állapítható meg; a harmadik végén azonban „kyrie”, a negyedikén és az ötödikén „kyrieleison” áll.¹⁸

3. — B_{3v} — B_{5v} (?) —

„Hyw kereztyenek ne fyllyetek mikor tewteokeoth az bewneok” —

Az ének fölött valószínűleg hiányzik egy levágott sor, amely bizonyára az ének gót betűs címsora lehet; a megmaradt „nagyobwl” szó pedig ez esetben ennek a címsornak az utolsó szava.

Szövege a között anyagban négy oldalt, azaz tizennégy, részben erősen csonka versszakot tartalmaz, a 260. lapon alant jobb oldalon, valamint a 261. lap fényképein. Kár hogy a 261. lapon álló képek mérete (nagyításának foka) meglehetősen eltér az előző és a további lapok anyagát tartalmazó közlésektől. A legutolsó, két függőlegesen elvágott darabból egymás mellé állított B_{3r} lap hátsó oldalán a 259. lapon fent baloldalt közzétett B_{3v}-t, majd tovább az ezt folytató B_{5r}-t fogjuk találni. Énekünk szövege ezek szerint a B_{5v} alján végződnék, amennyiben az ott álló „mew” őrszó — a cím figyelmen kívül hagyásával — egyenesen a következő

¹⁶ WACKERNAGEL, PHILIP: Das deutsche Kirchenlied. I—V., Leipzig 1864—1877. III. köt. 502. sz., 442., „Des künigs panir gehn her vor” stb. W. szerint Müntzer szerzősége nem bizonyos; az ének a Joachim Slüter szerkesztette 1931. évi Rostockban megjelent alnémet énekeskönyvben jelent meg. Lásd uo. I. köt. forrásjegyzékében, XL. sz., 397—399.

¹⁷ Luther összes műveinek ún. weimari kiadásában (továbbiakban: WA) a 35. kötet tartalmazza a reformátor énekeinek szövegét, dallamait, történetét és bibliográfiáját. Ez az ének ott a 181. (történet), 452. (szöveg) és az 514. (dallam) lapon kerül tárgyalásra; dallama J. ZAHN-nál (Die Melodien der deutschen Evangelischen Kirchenlieder. I—VI. Gütersloh 1888—1893.) 8078. sz.

¹⁸ Ennek a lapnak a külső oldalához csatlakozik a töredékben a Bredár szerinti B_{3v} jelzésű hosszában félbevágott darab (Agy bifeffigheth) egyik oldalán dallam-, a másikon szöveg-töredéket tartalmazó szelvénye. Lásd a fényképen, 259. l., alant jobbra.

ének kezdetét jelezni. Ennek azonban ellene mond, hogy a B_{gr} utolsó szavai („cselekegywnk, az”) után folytatás kívánkozik, nem pedig egy új ének kezdete. Ebben az esetben viszont nem tartható fenn az a levélszámozás, amely szerint a következő, „Mew edes atyank” kezdetű ének a B_{sv} tetején kezdődik. Mivel azonban a prágai töredékben nem kész könyv darabjaival, még csak nem is véglegesen ívekbe foglalt próbanyomattal, hanem — legalább is részben — egyedi lapok levonataival van dolgunk, mindaddig, amíg ezekről a lapokról egy rendes, végleges állapotot tükröző példány elő nem kerül, célszerűnek látszik hogy gyakorlati okokból megmaradjunk Bredár sorrendje mellett.

Az itt tárgyalt ének tartalmát tekintve a sákramentomok (szentségek), közelebből főleg a keresztség értelmét magyarázza. Szövegének mintáját eddig nem sikerült megtalálnom. Dallama Luther „Ach Gott, vom Himmel sieh darein” kezdetű 12. zoltár-parafraízisának¹⁹ — az első strófát tekintve — a sorok túlnyomó részében egy-két szótaggal meghövitett variánsa. Az első és második dallamsor megismétlésével hét sorra terjedő strófa szövege azonban a második és a harmadik sorban szótagszámra a kibővített dallamnak sem felel meg: egy-egy szótaggal rövidebb annál, tehát két dallamhang melizmába való összefoglalását teszi szükségessé. Az eltérést az alábbi kis táblázat mutatja:

német dallam és szöveg:	8 — 7 :/ : 8 — 7 / 8 — 7 — 7
Gálszécsi dallama:	9 — 9 :/ : 9 — 9 / 8 — 8 — 8
Gálszécsi szövege:	9 — 8 :/ : 8 — 9 / 8 — 8 — 8

A további versszakok (lásd a 261. lap két felső fényképét) oldalt elvágottak lévén, zövegüket szótagszámra nem lehet pontosan rekonstruálni. A 261. lapon alul álló fénykép hovatartozását illetően meg kell említeni, hogy tartalmilag az előző lapon olvasható gondolatmenetet folytatja, de legfelső sora le van vágva (csak nyomai látszanak), s a lapon az ívjelző B v (kis betűvel jelzett ötös római szám), ill. a „mew” őrszó során kívül 24 szóvegsort látunk. A levágott felső sornak ezek szerint strófakezdettel, mégpedig az előző B_{sv} lap alján olvasható őrszó szerint „Mynden” szóval kellett kezdődnie.

4. — B_{sv} — B_{sv} (?) —

Címének első, gót betűs sora: Zyp ees kegyes b[ewneink-]nek Bocya- (latin betűkkel folytatva:) nattyanak kirifirwl walo] ének. Kezdősora:

Mew edes atyank kirw-[nk tig]hedeth, tellyes ziwinkbw1 — hét versszakra terjedő szövege a bűnbocsánat értelmét fejtegeti, és az utolsó vers egyik közelebből meg nem nevezett zoltárt idézi, amely szerint „hiv . . . az ilten minden ighiretiben ees cyelekedetiben”.²⁰ Az ének általában a kedvelt reformátori hittételeket magyarázó, ún. alkalmazott zoltárparafraízisok hangját szövegezte meg, formai tekintetben teljesen prózai lapossággal, minden rím vagy a dallamhoz alkalmazkodó ritmus- és hangsúlybeli lüktetés nélkül. Mintáját az ismert és átvizsgált német anyagban nem sikerült felfedezni. Az is lehetséges, hogy Gálszécsi eredeti kísérlete.

A dallam Luther „Gelobet seist du Jesu Christ” kezdetű karácsonyi énekének²¹ szótagszámban kitágított — Gálszécsi előszavának kifejezésével élve: megvirgulált — változata. Kár hogy egyrészt e helyen nincs mód a két eltérő dallamalak hangjegyekben való szemléltetésére, másrészt — és még inkább — hogy magának a Gálszécsi-féle dallamnak is hiányzik az első három sor elvágott középső részein kívül a következő (B_{gr}) lap tetején álló, nagyobb részében levágott sora. Figyelmet érdemel, hogy a Luther-ének „Kyrieleis” refrénje, mely ott ötödik sort alkot, Gálszécsinél egyszerűen beleolvad az utolsó szöveg-illetőleg azzal együtt dallamsorba is.

5. — B_{gr} (?) —

Címe elébb, a B_{sv} alján: Bikelignek kirifirwl walo ének.

Hosszában félbe vágott, négy hangjegysor alatt álló szövege igen valószínű kiegészítéssel:

Agy bikelfigeth ne [kwnk mew wr-]
 unk ez haborw wela [gban]
 merth nincij egyeb h[adakoz-]
 onk hanem cyak the [wr ilten.]

A „Da pacem Domine” antifona mind eredeti latin szövegében, mind ismert német, magyar és lengyel vagy cseh verzóiban²² öt sorba tagolódik; itt azonban a négy sor befejezett egész

¹⁹ Dallama: WA 35., 489. skk., Zahn 4431. sz.

²⁰ Leginkább a héber-protestáns számozású bibliai 77 : 9., 86 : 5., 100 : 5. vagy 119 : 86. zoltárversre gondolhatnánk, de a gondolati párhuzam sohasem többre egy-két versornál.

²¹ Az eredeti dallam: WA 35., 499., Zahn 1947. sz.

²² WA 35., 232. 458., 521., Zahn 1945/a — b. Vö. RMDT I. 115., 116. sz. és jegyzet.

alkot. Ennek az éneknek ötsoros verzióit 1542 után az akkor keletkezett „Erhalt uns Herr bei deinem Wort” kezdetű Luther-ének végére szokták illeszteni,²³ 1536-ban azonban még csupán az a négy versszakos kibővítése lehetett ismerős, amely Jobst Gutknecht szerkesztésében 1531-ben Nürnbergben jelent meg.²⁴ Ennek tartalma azonban semmi kapcsolatot nem sejtet a hosszában elvágott fél-lap verso oldalán álló, mintegy hat hasonló terjedelmű versszakot, vagy még többet sejtető szövegnél.

Fontos körülmény az is, hogy a fénykép-közlésben a 259. lapon alul jobboldalt álló két fél-lap, melynek feltételezett recto-oldalán ez az „Agy bikelflighth” kezdetű ének áll, ugyanannak a levélnek az első és hátsó oldala, mégpedig az ép margóján túl összefügg, azaz egy papírlapon áll a jelen felsorolásunkban 2. számú „Dicyretes ees aldoth ligen” kezdetű énekkel. (B_{2r}?)²⁵ Mivel, mint láttuk, a töredék darabjai nem egy kész könyvpéldány szabályos sorrendjét tükrözik, az említett körülményből nem tudunk következtetni a kérdéses fél-lap sorszáma. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy az „Agy bikelflighth” hátoldalán álló, a hangjegyes fél-oldal mellé fényképezett szövegtöredék minden valószínűség szerint nem a Da pacem-verzió folytatását (ami tulajdonképpen nincs is), hanem egy ismeretlen másik éneknek nem is a kezdetét, hanem folytatólagos verseit tartalmazza. Hogy folytatásról van szó, még abban az esetben is, hogy ennek az éneknek nem volt hangjegyekkel ellátott kezdő verse, annak bizonyos jele, hogy az *örszön kívül* 25 sorra terjedő oldal legfelső sorában is folyó szöveghez tartozó egyetlen „y” betű látszik.

Mint láttuk, az oldal teljes szövege hat — hat és fél versszakra tehető; egy-egy strofa három és fél — négy nyomtatott sort tesz ki. Újabb nehézséget jelent, hogy az ötödik sortól kezdve csak a tizenkettedik mutat kétségtelen versszak-végződést, kivéve ha a nyolcadik sort lezáró „megzamlaltha” szó végére oda képzeljük a pontot, mely különben egyetlen versszak végétől sem marad el. Végző soron mégsem zárjuk ki annak lehetőségét, hogy esetleg az „Agy bikelflighth” folytatása, talán Gálszécsi eredeti szövege állhat itten, ami, kivált ha az utolsó strofa megmaradt fél-soraiból kihámozható értelemre gondolunk, valóban nem lehetetlen.

6. — D_{2r} — D_{3r} —

Az ének címe és kezdősora az előző, D_{1v} oldalon állott, de ebben az esetben a kiegészítés nem okoz nehézséget. Az ének kiegészített kezdete:

[Christus az mi bewneinkert megha-]”la, hogy mynket azoktwi” — ez pedig nem egyéb, mint Luther „Christ lag in Todesbanden” kezdetű húsvéti énekének az a verziója, amellyel dallamát tekintve változatlanul, egyes verseinek szövegét illetően pedig egészen lényegtelen igazításokkal találkozunk még egyszer Huszár Gál énekeskönyvében.²⁶ Gálszécsi ebben az énekben hét versszakon át igyekszik meglehetősen hűséggel tolmácsolni Luther énekének tartalmát. Szövege itt is rímtelen, verslűktetésről, pontos szótagszámról sem beszélhetünk, de prózául olvasva nem tagadhatjuk, hogy van benne némi darabos erő.

Az ének német szövegének szótag-szkémája:

7 — 7 : / : 7 — 7 / 7 — 7 — 7 — 4

A dallam melizmái lehetővé teszik egyes sorokban a szótagok szaporítását, ily módon:

8 — 9 : / : 8 — 9 / 7 — 8 — 8 — 4

Ebből Gálszécsi szövegének első versében

	8 — 9 : / : 11 — 9 / 7 — 8 — 8 — 4 lesz,
de a másodikban:	8 — 9 : / : 9 — 9 / 8 — 8 — 9 — 4
a harmadikban:	9 — 7 : / : 8 — 8 / 7 — 9 — 9 — 4
a negyedikben:	9 — 6 : / : 9 — 7 / 8 — 8 — 10 — 4

Említést érdemel, hogy a negyedik strofa 5–6. sorának együttesen 18 szótagra terjedő szövege a fenti tagolás szerint így oszlik ketté:

„az iras hogy az halal el
nyelettethetneek gyeozedelmunkre”

Itt tehát a fix dallam hiába volt hangjegyekben rögzített, sőt hiába volt az első vers szövege fölött itt-ott egy-egy hangjeggyel megbővítve: a gyakorlatban csak körülbelüli keretül szolgált,

²³ RMDT I. 116. sz. szöve. jzet, 655.

²⁴ WA 35., 232–233.

²⁵ VARGAS BÉLA szíves szóbeli közlése. Lásd feljebb 18. sz. jegyzetünket.

²⁶ CCLXXXI/v. Lásd RMDT I. 131. sz. és jzet, WA 35., 155., 443., 506., Zahn 7012/a sz.

mert versszakonként és soronként előfordulhatott, sőt ismételten elő is fordult, hogy a szövegben fellépő szótagszaporítások miatt egyik-másik hangot meg kellett ismételni vagy aprózni, majd pedig a rövidre sikerült sorokban egyes dallamhangok összevonásával melizmákat kellett alkotni.²⁷

7. — D_{3r} — D_{3v} (?) —

Címe: Attya iftennek az ew zereteo fiaual ees fiw iftennek Delwnk bezillifyrewl walo zyp enek; kezdősora: „Nw eorewlliyewnk mw hiw kereftyenek.” — A szöveg kétségkívül Luther „Nun freut euch lieben Christen gmein” kezdetű énekéből (1523) merít, ez azonban szoros értelemben csak az első vers első feléről mondható el; a továbbiakban (még a 2–3. verset és a negyedik vers első két sorát láthatjuk a töredékben) Gálszécsi szövege csak vázlatosan és általánosítva tükrözi német mintájának pontról-pontra haladó katechetikus célzatú (tíz versszakos) szövegét, ill. annak megfelelő verseit.

Luthernek ehhez az énekéhez már a reformátor életében két dallamot is használtak; az első a szöveggel együtt 1523-ban Wittenbergben,²⁸ a másik ugyanezzel a szöveggel ugyanott 1529-ben jelent meg.²⁹ Gálszécsi ezt a második dallamot nyújtja, ismét a saját szövegéhez — persze csak annak első versszakához — mért szótagtagításokkal. A soronkénti szótagszámok eltéréseit az alábbiakban láthatjuk:

A német vers és dallam szótagméretei:

Gálszécsi dallama:	8 — 7 :/:	8 — 7 / 8 — 8 — 7
szöveg, 1. vers:	9 — 7 :/:	9 — 7 / 8 — 9 — 8
szöveg, 2. vers:	10 — 6 :/:	9 — 7 / 8 — 10 — 7
szöveg, 3. vers:	10 — 7 :/:	11 — 6 / 7 — 9 — 7
	10 — 6 :/:	7 — 9 / 8 — 11 — 7 ³⁰

Ez ismét csak úgy lehetséges, hogy ha hosszabb sorok föbblethangjait „megvirguláljuk” azaz megismételve elaprózzuk, de már az első versszaknál kitűnik, hogy ez sem elégséges, mert már itt is csupán a szótagok *összes száma* felel meg a hangjegyek összes számának, azonban az első sorból egy szótagot a *dallamsor-határ áthágásával* átvisz a második sorba, a hatodik sor utolsó szótagját pedig ugyanígy a hetedikbe. Mi történik azonban a második strófa elején, ahol az első és a második sor együttes szótagszáma meghaladja a dallamhangokét, vagy a harmadik és a negyedik sor ugyanilyen számú (17) szótagjai egymás között 11 + 6 megosztásúak? Az említett sorpárok, ha a *dallamsoroknak megfelelően* tagoljuk őket, ilyen formát mutatnak:

- I/1—2. Nw eorewlliyewnk mw hiw kereftyek /
nek es mw inekellywnk
I/6—7. hozoth fanyto ees wigazta- /
lo zēt ifleknek általa
II/3—4. walo hwtnek általa wdweo- /
zwllyunk, ez hwrtwel emberek

Milyen lehetett az az éneklés (ha egyáltalán volt valaha olyan gyülekezet, amelyik ebből az énekeskönyvből énekelt), amelyben a szövegsorok lépten-nyomon így átlépték a dallamsorok határait? Miféle énektechnika biztosíthatta egy embercsoport egybevágó éneklését akkor, ha az egyes verssorokon belül bármikor váratlanul és alkalmilag szűkséggé váló szótagszaporítás okozta dallamhang-ismétléseken kívül még a szövegsor-határok is gyakran túl léptek vagy innen maradtak a szövegsorok kádenciáin? Ez a kettős formai tökéletlenség volt a legfőbb oka annak, hogy Gálszécsi énekeskönyve, mely egyébként nem csupán Huszár Gálig (1574), hanem azon túl egészen a XVIII. század közepéig (Kolozsvár, 1744) nem csupán az első, hanem az egyetlen hangjegyes protestáns énekeskönyvünk, nem mutat fel úgyszólván semmi utóéletet. Külön megjegyzést érdemel egyébként az a körülmény, hogy magukat a hangjegyeket tekintve, Gálszécsi énekeskönyvének korábban és most megismert anyagában nincs eltévesztett kulcs, sem hibásan írt hangfok; *zenei helyesírás* tekintetében tehát egyik régi hangjegyes énekeskönyvünknek sem áll alatta, sőt — a *Cantus Catholici*-t (1651, ill. 1675) kivéve — egészen az 1744-i kolozsváriig bezárólag, egyes, főleg halottas XVIII. századi kiadványokat is ideszámítva, mindegyiknél megbízhatóbb.

Míg egyfelől a néhol egy-egy, sőt olykor, mint a prágai töredék számozásunk szerinti negyedik énekében (*Mew edes atyank*) soronként több dallamhangra is kiterjedő bővítés arra látszik

²⁷ Vö. RMDT I. 122. l., 171. jegyz. és úo. 133–136. l. és HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében, 2. kiad., Bp. 1957. 99–100.

²⁸ WA 35., 133., 422., 493., Wittenberg 1523, Zahn 4427. sz.

²⁹ WA úo., Wittenberg 1529, Zahn 4429/a sz.

³⁰ A harmadik vers 3. sorának olvasása a lap rongált volta következtében bizonytalan.

mutatni, hogy Gálszécsi inkább verselőnek volt nagyon gyenge, de zenei képzettségnek nem volt híjával, másfelől éppen a most tárgyalt *Nw eorewlyewnk* kezdetű ének utolsó sorában találkoznak egy furcsa és éppen zenei tekintetben megindokolhatatlan jelenséggel. Ez a sor ugyanis mind a német szövegben és *ebben* a dallamban, mind a teljes állapotban fennmaradt három magyar versszakban hét hangra (szótagra) terjed, ami teljesen indokolatlanná teszi Gálszécsinél a dallamsornak az ötödik hangnak (*mi*) megkettőzésével nyolc szótagosra való kibővítését.

*

A prágai töredék ismeretében a Gálszécsi énekeskönyvét körülvevő homályból lassanként bizonyos jellegzetességek körvonalai kezdenek kibontakozni, mind a könyv valószínű terjedelmét, mind tartalmát és kapcsolatait illetően. Így pl. mint Bredár megállapította, a terjedelmet tekintve ma már *legalább* 32 levélről beszélhetünk az eddig ismert nyolc levéllel szemben.

Az egész könyv eddig napvilágra került tartalmát illetően az előzőkben felsorolt adatok figyelembe vételével tehető megállapításokat a következőkben foglalom össze:

1. — Megismert anyag: az A íven álló, és RMDT I-ben is közzétett három éneken kívül a B-, ill. d ívről egy ismeretlen kezdetű ének csaknem teljes záróverse és hat további, túlnyomó részben teljes, mindenesetre meghatározható, mindössze tehát részben vagy egészben tíz ének, feltéve hogy az MKSz közlésében a 259. lapon alul jobboldalt látható, hosszában elvágott szöveges fél-oldal anyaga valóban az „Agy bikelfigheth” kezdetű ének folytatása.

2. — Ebből az anyagból közvetlen és tartalmilag meglehetősen hű Luther-verzió az A ív egyik darabján³¹ kívül jelen felsorolásunk 6. sz. éneke (*Christ lag in Todesbanden*); kisebb-nagyobb mértékű Luther-inspirációról tanúskodik további négy, mégpedig az A ív első és harmadik éneke,³² valamint felsorolásunk 2. és 7. sz. darabja; középkori eredetű és Luther verziójától független egy (felsorolásunkban 5. sz.) ének; végül ismeretlen minta alapján készült, vagy esetleg többé-kevésbé eredeti kísérletnek is tekinthető a prágai töredék három (csonka 1., 3. és 4. sz.) énekszövege.

3. — Dallamát tekintve: nem ismerős dallamú (töredékes záróversszak) egy; Luther-ének dallama hat (RMDT I. 5. és 6. sz. az A ívről + 2., 3., 6. és 7. sz. a prágai töredékből); Luther-ének közhasználatú dallamának szótagszámban bővített variánsa egy (itt 4. sz.); végül mind Luthertől, mind a cseh husziták és a Brüdergemeinde (Unitas Fratrum, német nyelvű cseh-morvaországi testvérközösség) egykorú énektananyagától független, ill. attól nagyobb mértékben eltérő dallam kettő (RMDT I. 8. sz., prágai töredék 5. sz.).

4. — Ezek szerint a dallamok túlnyomórészt, a szövegek kisebb mértékben Luther felé mutatnak. Más konkrét hatás, főleg huszita vonatkozásban egyelőre nem látszik kimutathatónak. Ugyanígy nyitott kérdés ma még az is, hogy a Gálszécsi szövegeiben mutatkozó önállóság milyen mértékig tekinthető darabosságában is tudatos formálásnak, vagy mennyiben kell azt egyszerűen a verses formával és a nyelvi kifejezéssel nehezen birkózó terjengősségnek tulajdonítanunk. Gondoljunk egyebek között arra is, hogy még a fordításnak tekinthető szövegek esetében sem próbál rimelő sorokat alkotni, holott az előtte álló eredeti mindig fejlett, gondos rimelésű vers. A verssorok szótagszámát még a hangjegyekkel ellátott első strófák esetében sem tudja mindig betartani, avagy több esetben csak a sorhatárok átlépésével tartja meg. Amikor pedig, mint az A ív első énekének esete mutatja, az első két versszakban híven követi Luther Tizparancsolat-énekének szövegét, a harmadikban már eltér tőle, a 12–13. versben a német eredeti 11. versét írja körül, végül a 14–17. versekben tovább dogmatizál és elmélikedik az eredeti szöveg utolsó (12.) versében említett krisztusi közbenjárásról. Ezt az eljárás-módját a technikai és kifejezésbeli kezdetlegességeken túl még könyvének oktató célzatával is magyarázhatjuk.

5. — Későbbi énekeskönyveinkben három szöveg³³ és két dallam³⁴ szerepel Gálszécsi énekei közül. Egyik szöveg és dallam (itt a 6. sz. éneké) az újonnan feltárt anyagból való. Ezért tehát továbbra is figyelmet érdemel Szilády Áron feltételezése: „sejtelmünk, hogy ha valamikor Gálszécsi énekeskönyvének több-kevésbé része megkerül”, az eddig ismeretlen eredetűnek tartott legdarabosabb XVI. századi énekszövegeink „egyike-másika szintén Gálszécsiének fog bizonyulni”.³⁵ A prágai töredék íme egyet ezek közül máris felszínre hozott,

³¹ „Mew hzynk az egy istenben” — RMDT I. 6. sz., WA 35., 172., 451., 513., Zahn 7971. sz.

³² „Hallgasd meg hyw ember ileo” — WA 35., 135., 426., 459., Zahn 1951., RMDT I. 5. sz., ill. „Iefus Christus mew ewdweoffighwnk” — WA 35., 142., 435., 500., Zahn 1433., RMDT I. 8. sz.

³³ „Mi hiszünk az egy Istenben (RMDT I. 6. sz.) D 1602-ig; „Jézus Krisztus mi idvösségünk (RMDT I. 8. sz., később átalakítva) Huszár Gál 1574-ig; „Krisztus az mi bűneinkért meghala” (RMDT I. 131. sz.) Bártfa 1593-ig. RMDT I. 131. sz. jegyzetében UÍSK-ra (Debrecen, 1597?) utolsó adat téves. E kiadvány 76. levelén a „Krisztus feltámadta, mi bűnünket elmosá” kezd. ének áll.

³⁴ RMDT I. 6., ill. 131. sz., mindegyik HG 1574-ig, ill. utóbbi „Krisztus halál fogságába” szöveggel az Eperjesi Graduálban (536.) is. Lásd CSOMASZ TÓTH: Zenetud. Tanulmányok VI. 257.

³⁵ ItK 1911. 376.

mégpedig olyant, amelyben Gálszécsi hét versszakon keresztül a tőle telhető legjobbat nyújtja és mint tartalmi tekintetben hűségre törekvő fordító mutatkozik be. Ez a tartalmi hűség kivált az első öt versben figyelemre méltó; a 6. versben, de még inkább az utolsóban egyre jobban alábbhagy.

6. — Végül nem látom feleslegesnek ez alkalommal felvetni azt a kérdést, amely bennem régen felülőtt és amelynek egy beszélgetésünk során tőlem függetlenül Holl Béla is kifejezést adott: vajon az énekeskönyv „Kegyes yenekekrwl ees keresztzen hewtrewl reowid konywecyke” fogalmazású címe nem jelentheti-e azt, hogy már az első kiadás ének- és kátérész tartalmazott, vagyis a könyvecskében nem csupán énekek, hanem katekizmus-formában feldolgozott hittani részek is voltak? A cím szövegezése nem kis mértékben alátámasztja ezt a feltevést. Különböben mi értelme lenne a kettős (énekekrül — hütrül) tagolásnak? Igaz ugyan, hogy Bod Péter a katekizmusról, mint Krakkóban 1538-ban külön címmel megjelent önálló kiadványról emlékezik meg,³⁶ de nem tud, tehát nem is szól az énekeskönyvről, amelyről pedig ma már azt is tudjuk, hogy két kiadásban is megjelent. Azt is tudjuk ezenkívül, hogy Gálszécsi kátéjának függelékeként jelent meg első ízben Farkas András krónikás éneke is.³⁷ Míg tehát egyrészt bizonyosnak vehető, hogy ugyanakkor a kátéval együtt az énekeskönyv nem jelent meg, mert különben Bod tudna róla, az éppenséggel nem lehetetlen, sőt a címlap szövegezésénél és az énekeskönyv inkább pedagógiainak, mint gyülekezetinek látszó céljánál fogva meglehetősen valószínű, hogy már az 1536-os kiadványban is lehetett kátérész az énekeken kívül. Ennek tartalma ugyancsak a Luther kis katekizmusára támaszkodhatott, csak talán az első szövegezése nem volt mindenben azonos az 1538. évi kiadványával, amelynek tartalmára Bod ismeretéből következtethetünk. Ebben a vonatkozásban ma még találgatásokra vagyunk utalva, mivel mind az énekeskönyv folytatása, mind az 1538. évi „keresztényi tudományról való rövid könyvecske” címmel említett katekizmus ismeretlen. De a két év különbséggel napvilágot látott két „rövid könyvecske” közül a korábbinak címében *énekekrül* és *hütrül* külön-külön van szó; ez pedig aligha lehet véletlen. A kérdés felvetését tehát logikai okokból akkor sem hagyhatnók el, ha holnap egy előkerülő teljes példányban kizárólag csak énekeket találnánk, mert az sem feltételezésünk logikai helytelenségét, hanem csupán a könyvcím szövegezésének pontatlanságát tenné nyilvánvalóvá.

Csomasz Tóth Kálmán

„Sajtóhibák” Heltai Gáspár Bonfini-kiadásában

Heltai irodalmi vállalkozásai között kétszer szerepelt Bonfini krónikája, a *Rerum Ungaricarum Decades*. Előbb 1565-ben a *Historia Inclyti Matthiae Hunnyadis-t*, a latin Bonfinit nyomtatva ki. Egy évtizeddel később pedig *Chronica az Magyaroknak dolgairól* címmel ugyanennek magyar átdolgozásával készült el. Horváth János szerint ez utóbbiban az eseményanyagot megrövidítette, így többek között a katolikus egyházi vonatkozások jelentős részét elhagyta (*A reformáció jegyében*. Bp. 1956. 387–388.). Nemeskürty István Heltai fordítóit, átdolgozóit módszerének széprőzéi vonásait vizsgálva összegyűjtött néhány olyan mondatot, amelynek szubjektív érzelmet eláruló fordulatai mértéktartóan ugyan, de elárulják, hogy a szerző a reformáció híve volt (*A magyar széprőza születése*. Bp. 1963. 189–190.).

Heltainak a felekezeti érzelmek kifejezésére tett kísérleteit a magyar Bonfini-átdolgozásban természetesnek tartjuk. Ez a kor szokása szerint minden fordító munkában felfedezhető és a *Chronica*-ban megfigyelt adatok valószínűleg még lényegesen szaporodnának, ha Horváth János megjegyzése nyomán a latin eredetit tüzetesebben összevetnénk az átdolgozás megfelelő helyeivel. Heltai a magyar átdolgozásban nem is törekedett tudós munkára, ezért bevezetésében a „deák Bonfinius” tanulmányozásához utasította igényesebb, történeti érdeklődésű olvasóit. A *Historia*-t ezzel szemben valóban filológus munkának szánta. Az akkor legteljesebb, Bázelen 1543-ban megjelent Bonfini-kiadásból híven átvette az első három dekád, azaz harminc könyv szövegét. A tudós Szikszai Fabricius Balázssal értekezésnek is beillő *Praefatio*-t iratott eléje, amelyben a szöveggondozásra vonatkozóan azt olvassuk, hogy a bázeli kiadásból is hiányzó negyedik dekád első hat könyvének kéziratát — alighanem egy elveszett Bonfini-kódex töredékét — Csáki Mihály, János Zsigmond fejedelem kancellárja bocsátotta Heltai rendelkezésére. Ő nem is mulasztotta el az alkalmat, hogy a század nagy európai nyomdászainak, humanista kiadóinak mintájára a negyedik dekád elé oda ne nyomtassa: *Nunc primum e tenebris eruta, et antehac nullibi impressa seu excusa*. A még így is csonkán maradt mű végén külön felszólítást közölt, amelyben a lappangó utolsó négy könyv felkutatását kérte olvasóitól.

³⁶ Magyar Athenás, h. n. 1766. 29–30.

³⁷ RMDT I. 9. sz., 214., 425–426., 608–609., HORVÁTH JÁNOS: i. m. 36–38., 486.

Mindez a szöveggondozás és a kiadói-nyomdai munka humanista jellegű pontosságára vall, és azt gondolhatnánk, hogy e megjegyzések teljességgel kizárják a szubjektív érzelmeket, az egyéni állásfoglalás kifejezését. Valóban, Heltai a latin Bonfini-kiadás katolikus vonatkozású történeteit is változatlanul átvette. De emellett módot talált arra is, hogy reformációs elveinek, főleg Róma-ellenes érzületének jelét adja: a pápára és a bíborosokra vonatkozó, a római kuriában használt hagyományos jelzőket, megszólításokat, a nyomtatásban fordítva, „fejfelé” szedette. Ezt már a jeles történetíró, a budapesti Egyetemi Könyvtár első őrje, Pray György is észrevette és megjegyezte: „Quam scurrilis in Romanos pontifices fuerit, ipse hic liber non uno loco docet. Sicubi enim de iis narratio occurrit, fere inversis litteris contra omnem typi rationem utitur.” (Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis. Pars I. Budae 1780, 484. pag.) E szokatlan fogás első pillantásra véletlennek látszik, de a *Historia*-t végiglapozva kitűnik, hogy a „sajtóhiba” kivétel nélkül valamennyi hasonló helyen megismétlődik. A „tótágast” szedett szövegrészek a következők: *Pontifex Maximus, sacrosanctumque collegium ex caepit* (fol G 1°), *Patribusque apostolicis Sacrosanti Collegii decreto factum* (fol G 1°), *verus Romane ecclesie pastor fideliumque pater* (fol H 1°), *Quid Christi vicarius: Quid Apostolicus ordo* (fol H 4°), *sacrosanti Patres* (fol H 6°), *a Paulo pontifice, ob improbe opinionis pertinaciam, Regia potestate abdicatum esse nouerat* (fol H 6°). Végül még Janus Pannoniusnak Mátyás király nevében Antonius Constantius olasz költőhöz írt versében is megfordította a következő két sort:

*Est pater ille Pius, rerum cui summa potestas,
Pontificum princeps, vrbis et orbis apex* (fol. X 3°).

E szokatlan „sajtóhiba” nyomán felmerülhet a kérdés, hogy Heltai Gáspárt Bonfini-kiadásában vagy akár annak magyar átdolgozásában mi tartotta vissza katolikus-ellenes érzületének határozottabb kinyilvánításától.

Holl Béla

Eötvös József kultúrtörténeti szintézisének terve

Eötvös József dédelgetett terve, amivel már fiatal korában is foglalkozott, s amiről soha nem mondott le, egy nagy kultúrtörténeti szintézis megalkotása volt. Több mint harminc éven át gyűjtötte hozzá az anyagot, a könyveket, és még halála előtt pár hónappal is a megvalósítás lehetőségeit forgatta fejében.

Trefort Ágoston szerint Eötvös már 1837-ben — amikor visszatért nyugat-európai útjáról — elhatározta, hogy megírja a keresztény civilizáció történetét.¹ Olvasmányait, könyvvásárlásait ezután úgy irányította, hogy minél mélyebb és szélesebb körű kutatásokat végezhesen, ismereteket szerezhesen e témakörben. 1841-ben írásba foglalta szándékát, mintegy kötelezősége emelve ezzel annak végrehajtását. Közös barátjuk, gróf Serényi László előtt Treforttal együtt szerződésben kötelezték magukat egy-egy önálló tudományos munka megírására. A június 4-én kelt okiratban Trefort a Magyarok történetei című munka elkészítésére vállalt kötelezettséget, Eötvös pedig az alábbiakat írta: „Én alólírt ezennel becületemre ígérem, hogy ha Isten életem tart, 1865 új esztendeje a keresztény eszméknek történetét kiadandom. Isten engem úgy segéljen”.² Az ígéretet egyikük sem tudta teljesíteni, de azért Eötvös bizonyos fokig eleget tett annak. Az Uralkodó Eszmékbe ugyanis beolvastotta a kultúrtörténeti szintéziséhez az 1840-es években összegyűjtött anyag egy részét. Trefort erről is beszámolt.³ Az Uralkodó Eszmék azonban nem az a mű volt, amit Eötvös a 40-es években tervezett. Ezért nem mondott le a civilizáció fejlődéstörténetének megírásáról.

Az 1850-es évek végén ismét behatóbban foglalkozott a témával. 1859. december 28-án Kemény Zsigmond ezt írta barátjáról Falk Miksának: „Eötvös, ki mint tudjuk, a polgárosodás történetéről egy nagy munkát ír...”⁴ Kemény információjának helyességét mindennél ékebben bizonyítja Eötvös vázlata, amely éppen 1859 nyarán keletkezett, s jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratos töredékei között található:

¹ TREFORT ÁGOSTON: B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című munkájáról. Bp. 1883. 4–5.

² A pecséttel hitelesített okmány másolatát közli SZALAY IMRE: Visszaemlékezések Trefort Ágostonra. Bp. 1909. 22. — Serényi László gróf (1815–1893) földbirtokos, mezőgazdasági író, Eötvösök ifjúkori barátja.

³ TREFORT: l. m. 5.: „A francia forradalom történetének tervezete, a keresztény civilisatio történetéhez tett tanulmányok szültek meg az »uralkodó eszmék«-t. Kétkedvén, vajjon egészsége, ereje s egyéb viszonyok fogják-e valaha engedni, hogy ő a tervezett nagy munkát a keresztény civilisatoról construálhassa és megírhassa — ezen kétség hatása alatt írta munkáját a XIX. század uralkodó eszméiről, és abban sok anyagot dolgozott fel, mi a nagy munka számára volt szánva.”

⁴ Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Bp. 1925. 498.

„Planum Opera
Sch. Julius 2-án 859

Az első részben a civilizáció kifejlődése
Augustusig fog röviden előadni.
A másodikban A civilizáció kifejlődése Augus-
tustól mostanig.

* (Itt a Római Catholicus egyház története képezi a középpontot, miután az ő- azaz Római 's a keresztény eszmék vegyülését 's egymásra való hatását itt látjuk leg- tisztábban. A Reformatio tulajdonképp nem más mint egy egyszerű reactio mind az ellen, mi az ő világ eszméiből és szertartásai- ból a pápaság által a kereszténységbe beho- zatott.)

A harmadikban ki fog mutatni: azon törvé-
nyek szerint melyeket a történetből abst-
raháltunk mit kell tennünk.
Az első 's második rész történelmi
A harmadik inkább philosophicus.”⁵

A nagy tervet ekkor sem tudta megvalósítani, feltehetően a politikai helyzet változása miatt.

Történelmi érdeklődése ezután sem csökkent, a kultúrtörténeti szintézis gondolata sem hagyta nyugodni. 1864 októberében például így vallott naplójának: „Érdekes feladásnak tartom, ha valaki civilisatiónk történetét komoly tanulmányok tárgyává választaná. Eddig történetírónk e tárgyra nézve úgy szólván nem tettek semmit...”.⁶ Ő maga vállalkozott volna a tudomány e hiányának pótlására, de a sajátos történelmi helyzetben a politikus felül- kerekedett benne. Pedig már 1866 februárjában ezt írta Falk Miksának: „részemről semmi vágyam a kormányzás után, mert öregnek érzem magamat, s ha egyszer a kérdések, melyek szőnyegen vannak, eldőlték, tudományos otiumba akarok vonulni”.⁷ Ez a vágy azonban sohasem teljesült. Második minisztersége idején a tornyosuló nehézségek miatt egyre inkább óhajtotta a tudományos munkához való visszavonulást, de viszonylag korai halála ezt meg- akadályozta. A visszavonulásnak a kultúrtörténeti szintézis megalkotása lett volna a célja. Erről Halász Imrénének nyilatkozott, 1870 augusztusában, tehát fél évvel halála előtt. „... arról is említést tett” — írja Halász — „hogy egy nagy kultúr-filozófiai munkát tervez, sajnos, hogy a miniszteri teendők és gondok nem engednek neki időt a munka megírására. De ha majd a miniszterségtől visszavonul, erejét egészen ennek fogja szentelni. Úgy látszik, szellemi ér- tékek termelésében gazdag életének mintegy megkoronázását látta volna egy ilyen, mély gondolkodásnak eredményeit összefoglaló munkában”.⁸

Bényei Miklós

Megjegyzések Mellius és az erdélyi antitrinitáriusok közötti küzdelem történetének néhány kérdéséhez

Kathona Géza választát a *Studia et Acta Ecclesiastica* első kötetéről szóló bírálatomnak azokra a bekezdéseire, amelyek az ő ott megjelent tanulmányával foglalkoznak, tulajdonképpen örömmel üdvözölöm. Két, megítélésem szerint elég fontos kérdésben a korábnál részle- tesebben, pontosabban fejti ki véleményét, s ezt a tudomány számára nyereségnek tartom akkor is, ha engem személy szerint feltevései helyes voltáról a válaszban olvasható részlete- sebb indokolásuk sem győzött meg. Írására csupán azért szeretnék néhány megjegyzést tenni, hogy korrigáljam egy-két bírálatomat érintő félreértését.

Nem állítottam azt, hogy Dávid és Blandrata örökérvényűnek tekintette az 1566-os gyula- fehérvári és marosvásárhelyi megállapodásokat. Bírálatomban szösz szerint a következőket írtam:

⁵ Uralkodó Eszmék (és egyéb) német és magyar fogalmazvány-töredékek, jegyzetek. OSZK Kézirat- tára. Fol. Hung. 1521. 94. lev. — Az aláhúzások az eredetiben is benne vannak.

⁶ E. J.: Naplójegyzetek — Gondolatok. 1864 — 1868. Bp. 1941. 71. — A feljegyzés 1864. október 11-én kelet.

⁷ Levele Falk Miksához, 1866. február 5. = E. J.: Levelek. Életrajz. Bp. 1903. 155.

⁸ HALÁSZ IMRE: Egy letűnt nemzedék. Bp. 1911. 106. — Ugyanerről ír a 324. oldalon is.

„Blandrata jó taktikai érzékére vall, hogy az erdélyi antitrinitáriusok megvárták, míg a nyit harcot a másik fél kezdeményezi, s így maguk léphettek fel az egység védelmezőiként, s az egyházzakadás esetleges politikai következményeiért ellenfeleikre hárihatták az ódiomot.” Ezt az állításon viszont, azt hiszem, a Kathona Géza válaszában kifejtett érveket figyelembe véve is fenntarthatom: Meliusék 1566-ban a persona, essentia és hypostasis terminusok használatáról lemondtak. Dávid tehát nem sértette meg a kölcsönösen elfogadott megállapodás betűjét, amikor kifogásolta Károlyi Péter tanítását, de *hypostasi Verbi et Spiritus Sancti*.

Az 1567. február 13-i tordai zsinat propositióit Kathona Géza sem ismeri. Melius általa idézett nyilatkozata csak annyit bizonyít, hogy e zsinaton tagadták a hagyományos szentháromságtani terminológia által jelölt fogalmakat. Ezt azonban olyan formában is teheték, hogy álláspontjuk — legalább látszólag — az 1566-os megállapodások keretei között maradt. A február 24-i debreceni zsinat propositióinak bírálatomban idézett tétele viszont az előző évi megállapodás nyílt és egyértelmű felbontását jeleti.

Bírálatomban egyébként Kathona Géza Melius iránti jóindulatú elfogultságát nem az 1566–67-es események egészének megítélése kapcsán említem, hanem csak egy nyilvánvaló tévedése megmentéséért: Kathona Géza vitatott tanulmányában hitelesnek fogadja el Melius 1569-ben Nagyváradon tett nyilatkozatát, amely szerint a hagyományos szentháromságtani terminológia használatától a reformátusok 1566 után is tartózkodtak. Hogy Melius e nyilatkozata hamis, azt a debreceni zsinat propositióival bizonyítottam, de ugyanúgy bizonyíthatam volna a Responsio Catholicának azzal a bekezdésével is, amelyet Kathona most ellenem idéz. Melius tehát, ha személyét és az általa képviselt ügyet kellemetlenül érintő tényekről van szó, nem mindig megbízható tanú! Vonatkozik ez azokra a nyilatkozataira is, amelyeket az 1567. február 13-i tordai zsinatról tett. Ám még Melius sem állítja azt, hogy Dávid és Blandrata már az említett zsinat meghívójában vagy előzetesen szétküldött vitatételeiben is nyíltan megtagadta volna az előző évi megállapodásokat. Melius viszont ezt tette a február 24-re összehívott zsinat előzetesen kiküldött propositióiban is. Hogy a XVI. sz-i közlekedési viszonyok mellett miként volt lehetséges a február 13. után Tordán elhangzott beszédekre válaszként február 24-re Debrecenben zsinatot hirdetni, és arra a vitatételeket előzetesen idejében szétküldeni, azt nem tudom.

Ami egyébként az 1566-os Sententia Concors tarthatatlanságát illeti, véleményem Kathona Gézával tökéletesen megegyezik. A vita közöttünk nem a két fél teológiai álláspontjának, hanem taktikájának megítélése körül forog.

A *De falsa et vera* megjelenési körülményeiről Kathona Géza válasza igen érdekes hipotézissel szolgál: lényegében ő is elfogadja Kanyaró Ferenc, Pokoly József, Gulyás Pál és mások jól bizonyított álláspontját, amely szerint a mű csak 1568 augusztusában kerülhetett nyilvánosságra, de feltételezi, hogy nyomdai munkálatai pontosan egy esztendővel korábban kezdődtek. Érvei, amelyeket e hipotézis mellett felhoz, meggondolandók, ha nem is vitathatatlanok. Kérdés csak az, hogy a *Studia et Acta Ecclesiastica* első kötetében megjelent tanulmányában miért nem utalt, legalább egy lábjegyzetben arra, hogy a *De falsa et vera* megjelenését maga is 1568-ra teszi, s csak szerkesztését, illetve nyomdai munkálatainak megkezdését feltételezi 1567-ben? Ha ezt megtette volna, nem kellett volna arra gondolnom, hogy a szakirodalom bizonyos eredményei elkerülték a figyelmét.

Pirnat Antal

V. Kovács Sándor

VÁRADI PÉTER ISMERETLEN LEVELEI

Wagner Károly csaknem kétszáz éves összkiadása¹ óta újabb Váradi-levelé nem került publikálásra. Fraknói Vilmos talált ugyan egyet a velencei könyvtárban, ahelyett azonban, hogy az autográf latin eredetét kiadta volna, mindössze néhány részletet közölt belőle magyar fordításban.² Mindenképpen érdekesek tehát Váradi Péternek azok az újabban felbukkant levelei, melyeket részben az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotheca) kéziratárának egy XVIII. századi másolatgyűjteményéből,³ részben pedig az MTA Könyvtárának Pálffy-kéziratából közlik.⁴ Ezek hiányoznak Wagner kiadásából és tudomásom szerint a szakirodalom sem említi őket.

Az első két levél hátterében a péterváradai apátság birtoklásáért folytatott pör húzódik meg. Mint ismeretes, Váradi Péter bebörtönzése idején (1484–1490) Mátyás király Péterváradot továbbadományozta Rodrigo Borgia bíborosnak, VIII. Ince pápa mindenható alkancellárjának, jóllehet az apátság a kalocsai-bácsi egyesített érsekség tartozéka volt és ilyenformán Váradi joghatósága alá tartozott.

Mátyás halála után a szabadságát visszanyert humanista érsek igyekezett visszaszerezni elajándékozott vagy lefoglalt javadatmait, többek között Péterváradot is. Rodrigo Borgia azonban csak busás ellenszolgáltatás fejében akart lemondani róla, mire Váradi, aki eleinte nem akart fizetni, bírói úton a bíbornoki testület elé vitte az ügyet.⁵ A Kuria auditoraiból alakult bíróság Andreas Vennard osnabrücki prépost-kanonokot küldte ki tájékozódás végett a bácsi érseki rezidenciába. Távozása után, 1491. október 9-én, Váradi Péter öt – nagyjából azonos szövegű – levelet írt⁶ azoknak a szentszéki bírónak, akiknek Vennard beszámolni tartozott. Ezeknek sorába illeszkedik hatodikként a Bernhardus Cordolushoz írott, cikkünkben 1. szám alatt közölt levél is, így valószínű dátuma szintén 1491. október 9. lehet, írásának helye pedig feltehetően a szatai Szent Pál erőd, ahol a stílusban hozzá legközelebb álló Felicius-levelé is⁷ keletkezett.

Cordolus pápai titkos kamarásról egyébként már eddig is tudtuk, hogy mindig jóakaratóan pártfogolta Váradi Pétert különféle peres ügyeiben a római Kuriánál,⁸ most azonban azt is meg tudjuk állapítani, hogy 1495-ben is fennálló barátságuk a péterváradai pereskedés időszakában, tehát 1491-ben alapozódott meg.

A második levél Váradi levelírói módszerének szintén jellegzetes terméke. 1492. július 18-áról keltezve eddig két levelét⁹ ismertük csak, úgy látszik azonban, hogy szokása szerint mindenkinek egyszerre írt egy bizonyos kérdésben, s így keletkezhetett most közzétett levelünk is harmadik darabként. Bár a címzés az alerai bíboroshoz szól, szintén Vennard személyével és küldetésével függ össze. A jelek szerint Váradi gazdag ajándéknak is beillő útravalóval

¹ Petri de Warda epistolae cum nonnullis Wladislai II. regis Hungariae literis Petri causa scriptis. Posonii et Cassoviae, 1776. 288 l.

² FRANKÓI VILMOS: Váradi Péter kalocsai érsek élete. Száz 1883. 737.

³ Jelzete: „Categoria V. Titulus IV. a.” A kötetet, melynek részletesebb ismertetésére még visszatérünk, Árva Vince könyvtárigazgató szíveségéből tanulmányozhattam át több ízben is. Mindenkor készleges támogatásáért itt mondok köszönetet.

⁴ Jelzete: „Tört. 2°/172.” A kéziratot leírta GERÉZDI RABÁN, szövegéből azonban nem derül ki, hogy a Pálffy-másolat nem egy, hanem két kötet és csak a második kötetben vannak Váradi-levelék. (Vö. Magyar-ságtudomány 1942. 552. és változatlanul: „Janus Pannoniustól Balassi Bálintig” c. posztumusz, de még a szerző által összeállított tanulmánykötetben, Bp. 1968. 127–128.)

⁵ Évekkel később, 1494 őszén Váradi sem pereskedett tovább Rodrigo Borgiával – aki ekkor már VI. Sándor pápa néven uralkodott –, hanem készpénzben lefizetett neki ötezer aranyforintot, mire a pápa „örök időkre” visszatolta a péterváradai apátságot a kalocsai-bácsi érsekséghez.

⁶ Wagner, No. CXVII, CXVIII, CXIX, CXX, CXXI.

⁷ Wagner, No. CXVII.

⁸ Wagner, No. LXXXVIII.

⁹ Wagner, No. XXX, XXXI.

bocsátotta Rómába vendégét, s ezért már előre tisztázni akarja magát a megvesztegetés gyanúja alól.

A harmadik levél Farkas Bálint nagyváradi püspökhöz van intézve, a (Bakócz távoztával) megüresedő győri püspökség ügyében, a negyedik pedig Nagylucsei (Crispus) István szerémi püspöknek szól. Váradinak ez utóbbi levele tartalmi szempontból egy szomszéd feudális nagyrúr, Lábathlani Gergely hatalmaskodása nyomán felburjánzott perrel függ össze. (röla vö. Fraknoi, Száz 1899. 873.) Bár az ügy részleteiről már eddig is tájékozva voltunk,¹⁰ sajnos a rá vonatkozó iratoknak mindegyike keltezetlen, így csupán Wagner nyomán tartjuk valószínűnek, hogy ez a levél is, miként a többi hasonló, 1492-ben íródott. Érdekes megemlíteni, hogy mivel Nagylucsei püspök érdekelt volt Lábathlani perének elodázásában, már Wagner gyanította, hogy kellett levélváltásnak lennie közte és Várad Péter között. Ez most valóban beigazolódtott az Esztergomban előkerült másolattal.

Az ötödik Várad-levél Giovanni Leontino érdekében készült, aki formailag a bácsi káptalan kanonokja volt ugyan, de olasz származású lévén, valójában Várad Péter római ügyvivőjeként működött. Közlés tekintetében nem törekszem kritikai szövegmegállapításokra, hanem a kéziratok textusát adom ki. Mivel egyik másolatgyűjteményt sem lehet kizárólagos hitelűnek tekinteni, ezért az 1. és 4. sz. levelet az esztergomi leveleskönyv kiadatlan anyagából, a 2—3. és 5. sz. levelet pedig az akadémiai Pálffy-másolatból teszem közzé. A rövidítéseket a levélszöveg folyamán mindenhol zárójelben oldom fel, a szígtában előforduló megszólítás-rövidítéseket azonban változatlanul hagyom.

1.

Litterae Petri archiep(iscop)i Colocensis Bernardo secreto cubiculario Summi Pontificis exaratae, quibus mediantibus patrociniū et intercessionem apud Summum Pontificem pro se et ecclesia sua exorat.¹¹

Reverendo in Christo Patri Domino Bernardo secreto cubiculario Domini Nostri Papae, tanquam fratri et maiori honoran(dissimo), Petrus arch(iepiscopus) Collocen(sis). R(ever)ende in Christo Pater, amice colendissime, commendatione nostri premissa. Satis superque intelleximus ex relatione Venerabilis et Egregii D(omi)ni Andreae praepositi Osnaburgen(sis) etc. procuratoris R(ever)end(issi)mi D(omi)ni et patris mei D(omi)ni Andreae cardinalis Alerien(sis), virtutum vestrarum et laudum preconis non modici, quam honorabilem locum in ministerio Sanctissimi Domini nostri Summi Pontificis Paternitas V(est)ra teneat, et quanta gratia [ipsa]¹² Domini N(ost)ri Sanctitas Patern(itatem) V(est)ram exigentibus eius meritis prosequatur, quod esse non potest, nisi solidum verae virtutis et probitatis V(est)rae argumentum. Itaque memores professionis nostrae et debiti, quo in obsequium Sanctissimi D(omi)ni Nostri tanquam minima Sanctae Sedis Apostolicae creatura astringimur, memores etiam beneficiorum Suae Sanctitatis, quae nos de morte ad vitam sua gratia resuscitavit,¹³ omni semper studio contendimus non solum Apostolicae Sanctitatis Ma(ies)t(at)em ut fidelis, ut obediens, et ut eterno et immortalis beneficio eiusdem redempta creatura venerari, sed etiam scabellum pedum eius, qui verus Christi vicarius in terris est, iuxta exhortantis prophetae sermonem adorare. Scientes, quod in exhibitione honoris et reverentiae Apostolicae M(aies)t(at)i illi semper honor impenditur, cuius personam et imaginem Sua Sanctitas verissime representat. Itaque Patern(itatis) V(est)rae R(ever)endae nos et personam, et ecclesiam nostram commendantes rogamus, dignetur nos pro sua bonitate sic habere et facere nacta opportunitate in conspectum Sanctissimi D(omi)ni nostri recommissos, ut sentiamus Patern(itatis) V(est)rae patrociniū et favorem nobis et ecclesiae nostrae infructuosum non fuisse, pro quo vicissim nosmetipsos [offerimus]¹⁴ ad omnia beneplacita Patern(itatis) V(est)rae sicuti per d(omi)num Andream plura super his intimavimus, qui apertius explicabit mentem nostram Patern(itati) V(est)rae, quam prosperari et feliciorum evadere semper cupimus ad vota.

(Cat. V. Tit. IV. a. 59—60.)

2.

Ad cardinalem Aleriensem: Gaudere se, illum grato animo accepisse, quae in Andream Venrarum officii debiti causa contulerat, se in hoc, quod potuit, non quod debuit praestitisse, pecuniam vero acceptam, illi non mutuo, sed pro viatico, in honorem ejusdem collatam fuisse, rogare

¹⁰ Wagner, No. XVII, CXXIV, CXXV, CXXVI.

¹¹ Ugyanez az akadémiai kéziratban is megvan: Pálffy, II. 391—393. No. 17. Ad Bernardum, Summi Pontificis secretum cubicularium: ut se Suae Sanctitati, cuius gratia, de morte ad vitam suscitatus est, una cum ecclesia sua ulterius etiam commendatum facere velit.

¹² Csak a Pálffy-másolatban, II. 392.

¹³ Pálffy, II. 392.: *revocavit*.

¹⁴ A Pálffy-kézirat itt teljesebb, II. 393.

proinde se ultro etiam filii loco haberi, ecclesiamque suam una secum solita protectione com-
plecti velle.

Reverendissimo in Christo Patri D(omi)no cardinali Aleriensi etc. Petrus archi-episcopus
ecclesiae Collocensis etc. Reverendissime in Christo Pater et D(omi)ne, D(omi)ne Pater et
benefactor noster observantissime. Quod venerabilis Magister Andreas Venrard Paternitati
Vestrae retulit, quo honore eum tractaverimus idque Paternitate(m) V(est)ram a nobis grato
animo suscepisse, P. V. ingentes gratias habemus et utinam altissimus nobis tantum facultatis
concessisset ut iuxta beneficia P. V. nobis praestita, eum honorare potuissemus, fecimus, quod
potuimus, non quid debuimus et utinam pro honore R. P. V. facere possemus, quantum obligamur.
De pecuniis vero, quas sibi dedimus, sciat P. V. nos ei mutuo eas non dedisse, sed
tantummodo pro honore P. V. ei pro viatico illud contulimus, qui etiam si non in facto P. V.
sed suo proprio venisset, ausi tamen pro honore P. V. ei id praestare fuisset, scit enim P. V.
jam pridem nos totum obtulisse ad obsequia, et beneplacita P. V. qualiter nobis P. V. tanquam
bono servitori ac filio suo mandat in omnibus cui etiam supra vires, ob P. V. innumerabilia
in nos collata beneficia, eidem promptitudinem studiorum nostrorum ostendere jucundissi-
mum est, de aliis vero pecuniis, quas quo P. V. ordinaverit, nobis, in suis literis significavit,
amplissimas grates vobis¹⁵ dicimus, offerimusque operam, studium ac diligentiam nostram ad
mandata P. V. quam promptissima, rogantes P. V. magnopere ut eis non dedignetur, sed nos
loco servitoris ac filii habere, ac sub soliti patrocini sui protectione, nos, ecclesiamque nostram
fovete ac conservare velit; scriberemus plura ad P. V. sed mittimus hominem nostrum in Urbem
per quem latius de omnibus rebus P. V. intimabimus. Ex Zatha castello S(ancti) Pauli. 18.
Julii 1492.

(Pálffy, II. 458—460. No. 51.)

3.

Ad Valentinum episcopum Varadiensem, quem enixissime rogat, ut tempore translationis
modernae, episcopo Sirmiensi, in Jauriensem eligendo, apud regiam Majestatem omni diligen-
tia et studio adlaborare velit.

Reverendo in Christo Patri, d(omi)no Valentino episcopo Varadiensi, fratri et amico nostro
charissimo, Petrus archiepiscopus Collocensis etc. R(evere)nde in Christo pater, frater et amice
noster charissime. Intelleximus quemadmodum episcopatus Jauriensis per translationem
vacaverit, pro quo nonnullos laborare accepimus, et quia nos hactenus nihil ardui a regia
Majestate rogavimus, propter nostram a M. S. distantiam ob quam non ita intime, ut nos opta-
remus fidelia servitia nostra a Majestate ejus cognoscuntur, quae si tamen veraciter ad cogni-
tionem M. ejus pervenirent et ea fidelitate, qua nos eadem exhibemus ad eandem referrentur
vel fortassis M. S. propriis oculis conspiceret, sperarem et nostris precibus apud M. S. aliquem
locum esse, nihilominus freti benignitate et clementia Majestatis Suae, et etiam commodo et
honori M. S. prospicientes scimus enim quod si S. M. omnium proborum vota in hac parte
approbare dignabitur temporum successu, neque secundum conscientiam suam, neque etiam
his, quae ad commodum suum, temporale spectat, M. S. paenitebit. Itaque P. V. dignetur, vel si
adeo adversa valetudine laborat ut per se id minus facere possit, aliquem fidelissimum sibi, ad
regiam Majestatem mittat, supplicando Majestati ejus, utriusque nostrum nomine, ut eadem ob
benignitatem et clementiam M. S. ingenitam, nostrorumque obsequiorum intuitu, oculos suos
in D(omi)num Sirmiensem convertere, et eundem in episcopum Jauriensem eligere et constituere
dignaretur, nam secundum Deum et justitiam confitemur esse in hoc regno neminem D(omi)-
no Sirmiensi, tali promotione digniorem sive probitatem, sive literaturam, seu fidem, quam
erga Majestatem eius gerit, pendere quispiam veraciter voluerit. Ipsum igitur D(omi)num
episcopum negotiumque ejus, tanquam fidentissimo amico nostro unice comittimus et com-
mendamus P(aternitati) V(est)rae rogantes eandem iterum, ut omnem diligentiam et studium
in promotione ipsius D(omi)ni episcopi opponat, efficiatque ut talis supplicatio nostra imo
utriusque nostrum, optatum finem sortiatur quo beneficio non modo D(omi)num episcopum
etiam ad praesens P. V. deditissimum, eadem sibi perpetuo obligabit, verum et nos mirifice
obstringet, tantumque hac re nobis complacentiae faciet et beneficii ut nihil hoc uno addito ad
cumulum amicitiae mutuae inter nos accedere potuisset. Tacemus, quod Deo imprimis
obsequium maximum praestabit, quando talem personam quam omni rectissimo iudicio et
dignam et bene meritam constat, coram regia Majestate promovebit, ipsum quoque sibi aeterno
et immortalis beneficio regia Majestas imprimis et deinde etiam P. V. obligabit, nec futurum
quempiam credimus, qui in hoc iudicium regium mirifice non extollat et alios quoque ad sua
servitia magis excitabit, quando videbitur M. Suam, intemeratam fidem et sinceram fidei

¹⁵ Az akadémiái másolatban hibásan: *votis*. Pálffy, II. 460.

obsequium domini Sirmiensis, hoc beneficio remunerasse. Nos vero tanti hac rem faciemus, ut non secus reputemus P. V. (est)rae operam et intercessionem pro D(omi)no Sirmiensi et etiam Regiae Majestatis beneficium in illum quam si propriae nostrae personae fuisset impensum. Hanc igitur rem ex intimo corde P. V. ut amico confidentissimo, fiducialiter commendamus Paternitatem V(estram) felicissime valere cupimus. Ex Zatha, Sabbatho. Anno D(omi)ni 1492.

(Pálffy, II. 585—587. No. 123.)

4.

Litterae Petri archiep(iscop)ii Colocensis Stephano episcopo Syrmieni intuitu irrogatorum sibi et ecclesiae suae per Egregium de Labathlan dampnorum et injuriarum eatenusque motae contra illum litis exaratae.¹⁶

Reverend(issim)o in Christo Patri Domino Stephano episcopo Syrmieni etc. amico nostro et fratri carissimo, Petrus archiep(iscop)us ecclesiae Collocensis. Reverende etc. nisi gravissimis et admodum enormibus injuriis et dampnis nos et ecclesia nostra affecti per veteranum senem et amicum nostrum Egregium¹⁷ de Labathlan essemus, nisi etiam praecipua salutis nostrae consideratio ad hoc coegisset, nunquam profecto litem cum illo cepissemus. Nec tamen aliud volumus, sed¹⁸ nec volumus nisi ut ea, quae indebite irrogata nobis et ecclesiae nostrae dampna et injuriae per ipsum et suos complices sunt, secundum Deum et ejus iustitiam reformentur. Ne vero credat nos ad suum detrimentum omnino laborare. Mondato imprimis regio tanquam domini nostri gratiosissimi, et deinde Patern(itatis) V(est)rae, et etiam nonnullorum amicorum hortatu et rogatu moti, prosecutionem litis suspendimus usque ad dietam, et ex post usque ad vicesimum quintum diem. Interea bene faciet Patern(itas) V(est)ra, si illum hortabitur et admonebit, ut cum Deo et Sancto Paulo, quibus longe maior quam nobis injuria irrogata est, bono modo reconcilietur. Nos enim excepta hac occasione litis, quam sine evidenti salutis nostrae detrimento negligere nullo modo potuimus, veterem erga illum benivolentiam et amorem retinebimus, et solita libenter caritate prosequemur. Bene valeat Patern(itas) V(est)ra et prosperetur ad vota. Ex castro nostro Bachien(si).

(Cat. V. Tit. IV. a. 43.)

5.

Ad Ascanium Storzia, titulo Sancti Viti in Macello S. R. E. cardinalem et vicecancellarium, protectorem suum pro Joanne Leontino et altero homine suo credentiales.

Illustrissimo et R(evere)nd(issim)o in Christo Patri et domino Ascanio Storzia, titulo Sancti Viti in Macello, Sacrosanctae Romanae Ecclesiae cardinali et vicecancellario patri nostro, et protectori observantissimo, Petrus archiepiscopus Collocensis ejusdem R. D. V. observandissimus filius et servitor. Illustrissime et R(evere)nd(issim)e in Christo Pater et Domine, pater noster et protector observantissime. Relaturi nonnulla sunt nomine nostro R. D. V. Joannes Leontinus et alius homo noster, quibus comissum a nobis est, quomodo nostram devotionem et singularem in P. V. R. observantiam exponant et obsequia nostra eidem P. V. commendent et simul certas ecclesiae nostrae et nostras necessitates declarent, supplicamus, dignetur vel ipsum solum Joannem Leontinum, vel etiam cum alio homine nostro, si aderit benignis auribus et solita humanitate P. V. R. exaudire et obsequia nostra ac ecclesiae nostrae necessitates habere commendatam sumus enim expositi semper ad mandata P. V. nihil aliud cupientes, quam illius dignitati semper et in omnibus inservire. Quam et felicem esse ad vota et valere optamus. Datum in castro nostro Bachien(si), anno D(omi)ni 1496.

(Pálffy, II. 564—565. No. 109.)

¹⁶ Ugyanez: Pálffy, II. 373—374. No. 7. Ad episcopum Sirmiensem: in eadem materia.

¹⁷ A lapszálon ceruzával: „Gregorium. correc. Erdújhelyi.” Ha feltételezzük, hogy a másoló a „per egregium Gregorium”-ot pontatlanul másolta (ez a kifejezés fordul elő egy másik levélben, Wagner, No. CXXXVI.), akkor a címzésben is hasonló hiba van.

¹⁸ Az akadémiai kéziratból hiányzik innen kezdődően a háromszavas közbevetés: „sed nec volumus” Pálffy, II. 373.

ÁRVA BETHLEN KATA VALLÁSTÉTELE ÉS ÖNÉLETÍRÁSÁNAK KIADATLAN TÖREDÉKEI

A XVIII. század első felében élt kiváló erdélyi memoárirónak és református vallásos-pietista írósk szerzőjének életművét az egyház- és irodalomtörténet csonkán ismeri. Kiadott, ismert művei vagy befejezetlenek, vagy hiányosak. Ezért minden adalék közelebb visz az életmű és annak hányatott sorsa megismeréséhez. Ez a körülmény indokolja, hogy ez alkalommal közöljünk néhányat, a legjelentősebbeket a most előkerült írásokból; addig is, amíg alkalom adódik az anyag teljes közlésére. Igényt tartunk a most felfedezett írásoknak az egész életmű keretébe való beillesztésére és megfelelő értékelésére, nemkülönben mindazoknak a kérdéseknek rendszeres és kimerítő vizsgálatára, amelyeket a most előkerült kézirati töredékek és írások az egész életmű sorsára vonatkozólag felvetnek. Ez alkalommal csak a legszükségesebb tájékoztató adatokat közöljük.

Árva Bethlen Kata itt közölt, eddig ismeretlen kézirati töredékei a Kolozsvári Református Egyházkerület Kolozsvárt őrzött Központi Gyűjtőlevéltárának rendezése közben kerültek elő. A rendezetlen, lajstromozatlan, töredékes, főleg gazdasági jellegű iratanyag között akadunk rá arra a csomóra, mely az „A[nn]o 1758” jelzéssel első tekintetre semmit sem árult el tartalmáról. A csomóban 15, eddig ismeretlen írás van: eredeti vagy másolatban levő levelek, hagyományok és végrendeletek, befejezett és be nem fejezett vallási iratok, Bethlen Kata önéletírásának töredékes folytatása és ugyancsak töredékes részletei; az írások közül a legrégebbi az itt is közölt, 1746. április 4-én kelt *Vallástétel*, legkésőbbi egy Fogarasban, 1759. június 11-én kelt pótvégrendelet. A most előkerült iratcsomót különösen értékessé teszik a Bethlen Katától származó sajátkezü írások, mintegy hat darab. Ezek között van az önéletírás itt is közölt töredéke, amely ez idő szerint az egyetlen olyan részlet, amely szerzőjének kézírásában maradt ránk. Nem kevésbé értékesek *Bod Péter* másolatai sem, hiszen Bod Péter másolatában maradt ránk az önéletírásnak egy másik, ugyancsak ismeretlen töredéke, egy levél, valamint a *Vallástétel* egy másolt példánya is. Az itt most nem közölt írások főleg életrajzi adalékokban gazdagok, éppen ezért ezeknek későbbi megismerésére az irodalom- és egyháztörténetírás joggal tarthat igényt.

I.

Árva Bethlen Kata vallástétele

A *Vallástétel* megvan Bethlen Kata sajátkezü írásában, és Bod Péter másolatában. (Bod Péter kézírását Jakó Zsigmond ismerte fel.) Mi a Bod Péter másolása szerinti szöveget közöljük, jóformán változatlanul. A két azonos szöveg közül ugyanis helyesírás és központozás szempontjából az utóbbi lényegesen közelebb áll a mai gyakorlathoz.

Kívánom holtom utánra is jó Istenem kegyelmességéből igaz Hitem és vallásomról való vallástételemet írásban hagyni. Ezt ugyan kérdésbe tehetnék: Mi vitt engemet arra, holott úgy gondolom, hogy valaki engemet ismért, vagy tsak híremet hallotta is, nem kételkedett abban, hogy én igaz Reformata né volnék, a Krisztuson fundált igaz Reformata vallásomban Isteni kegyelemnek méltoztatásából alhatatos ne lettem volna. Talán ez is jöhetne elméjére, aki ezen írástomat meg fogja látni, hogy talán vagy egyszer vagy másszor igaz Hitemben, a Krisztuson fundált igaz vallásomban vagy annak valami részében tántorgottam, és ezen írássommal azért kívántam vallást tenni most rolla, de erről senki ne gondolkodjék; mert ha ditsekedni kell Sz. Pállal, vagyon miben ditsekednem; de nem magamban s nem a magam erejében; hanem ditsekedem nagy örömmel az én velem szüntelen nagy irgalmasságát kegyelmességét közlő Mennyei Sz. Atyámban, ki is nagy erejét mutatta meg az én nagy erőtelenségemben az ő nagy hatalmának ereje szerint. Ugy meg őrzött engemet, hogy soha is akármily nagy szorongatások közt voltam is; de igaz hitem és vallásom iránt tántorgásom nem volt, kiért áldassék, ditsértessék én tőlem az ő Szent neve mind az én életemnek utolsó pertzentéséig. Hanem vitt engemet erre az, hogy én a magam tulajdon gyermekemtől, kit keserves nagy kinnal, sok fájdalommal hoztam ez világra, sok bánattal neveltem, a mig Istennek úgy tetszett, hogy kezem alatt légyen; attól *Eretneki* névvel neveztetem, sajnálván azt, hogy *eretnek anyától* hoztattak e világra, hogy meglássák az én Írásomból, hogy nem voltam én méltó az eretneki nevezetre. És ezen Írástomat úgy kívánom, hogy gyermekeim kezekbe adatassék, ha evel is meg nem szünnének az én Eretnek neveztetésemről, bizonynal meg nem szünnék akkor, mikor az én Jézusom eljő az ítéltre, és engemet jobb keze felől állítván, az engemet megörvendeztető Szozatját meg hüllják, ezt mondván: Jöjj be, jöjj be Atyámnak áldott szolgáló leánya abban

az országba, melly tenéked örök időknél előtte elkészített volt. Még egyéb ok is vitt reája, mellyet nem kívántam kiírni, hogy ezen Írástomat holtom utánra gyermekeim eleibe kívánnyam terjeszteni.

Az én igaz Hitemnek és Vallomásomnak Formulája ez.

Hiszek egy Istenben, ki állatnyában egy, de személyében három; úgy mint Atya, Fiu, Sz. Lélek egy bizony örök Isten. Hiszem mind az Három Személyeknek egy arányu, hatalmu, erejü, öröktől fogván való Istenségét, és ez három személyben hiszek egy Istent lenni.

Hiszek az Atyában, úgy mint ez világnak Teremtőjében, ki által teremtett ez világon minden látható és láthatatlan dolog; ki által az ember is teremtett ártatlanságban szentségben: teremtett volt az ember Isten képére, mellyben is ha meg maradt volna, tehát a maga igassága által idvezülhetett volna; de oh nagy eset! mert az ember a Sátán sugallásainak és tsalárdságának inkább hive, mint az ötet a maga képére ártatlanságban Szentségben teremtő Istenének: melly által is ő egészen az Isten képét elvesztette, és az ördög képét magára ruházta, úgy, hogy mind magát, mind pedig utánna való maradékát minden Szentségtől, ártatlanságtól és jóra való tehetségtől egészen megfosztotta, úgy hogy már tsak egy test is maga érdeme által nem idvezülhet, mert ez által egészen gonoszszá és Istentől elfordultta lett az ember; mellyért is az örök kárhozatra minden ember méltóvá lett.

Hiszem azt is, hogy az Atya Isten még örök időknél előtte látván azt, hogy az ember abban az ártatlanságban és szentségben meg nem marad, a mellyben teremtetik; azért könyörületességre indulván, még örök időknél előtte az ő Szent Fiát adta, hogy ő általa megváltatnának azok, kik az örök Testamentomban az ő Szent Fiának adatattak.

Hiszek a Fiuban, az Ur Jézus Krisztusban, ki is Szent Atyának még örök időknél előtte kezességét vállalt fel magára az ő választottiért, ezt mondván: Szent Atyám, találtam váltáságnak árját, ne essenek a verembe. Es az Atya Isten is azt ígérte, hogy ha téjendi ő magát áldozatul, meglátja a magot.

Hiszem, hogy az Ur Jézus Kristus bizonyos időben a Szűz Máriának méhében tisztaságban fogantatott, szentségben és tisztaságban e világra született, ártatlanságban, bűn nélkül élt, és az ő választottiért egész élete szenvedés volt, vérrel veritékezett az ő ártatlan Szent teste, végtére a Keresztfán keserves kínok által megöletett és tökéletesen eleget tett mind azokért, valakiket Szent Atya nékie adott, úgy hogy azok közzül senki el nem vészhet, hanem ő általa az örök életre megtartattatik.

Hiszem azt is, hogy azoknak számok közzé én is még örök időknél előtte bé irattam, és hogy én érettem az én Jesusom olly tökéletesen eleget tett, hogy ha szintén az egész világnak bűneit én tselekedtem volna is; de még is azért a tökéletes áldozatért énnékem azok meg bostatnának; tudom és érzem bűneimnek nagy sok és terhes voltát, mellynek terhe alatt még az kemény közziklák is meghasadozhatnának; de még is azon sok és terhes bűneimet is az én érettem eleget tett Jesusomnak elégtételnek nagy és méltóságos voltához képest ollyannak itélem, mint a tenger feneken levő fővénynek temérdek sokaságához képest egy mák szemni fővényetskét; mert ez által a tökéletes elégtétel által az én Teremtő Istenem, ki énnékem kemény rettentő Biróm lehetett volna, már szerelmes édes Atyámmá lett, és ő általa megtartatom az örök életnek elvétélére. Mellyis minden nehéz keresztben és nyavalyámban fő vigasztalásom, hogy akár éljek, akár meghaljak, nem én magamé, hanem az én Uram Jesus Krisztusomé vagyok.

Hiszek a Sz. Lélek Istenben, ki az Atyától és az Fiutól származott, el küldetett a választottaknak elpétsétlésekre, és valakiket az Atya Isten a kegyelem szövetségében az ő Szent Fiának adott, és az Fiu Ur Isten elégtételével megváltott, azokat az ő isteni hatalmával megvilágosítja, megszenteli és az ő ujjá szülő meg szentelő kegyelmével naponként az romlottság alól felemeli és az ő embert benne megöli, úgy, hogy Sz. Pállal azt mondhasák, élek többé nem én, hanem él énbennem az én Jesusom, és a melly életet ez testben élek, élem az én Jesus Krisztusomban való hitnek általa: En is bizonynal el hiszem hogy én a Sz. Lélek által az örök életre elpétséltettem, ki is engem ez nehéz kereszttekkel folyó életben vigasztal, Isteni hatalmával őriz, oltalmaz, hogy a Sátán töribe ne essem; és vezérel engemet mind végig az igaz ösvényen és mind végig igaz hitemben s vallásomban meg tart.

Tudom én azt, hogy míg e testben sátorozok, minden romlottságot le nem vétkezhetek, mert az a tökéletesség a más életre hagyatott; de azt is bizonynal el hiszem, hogy meg szentelő kegyelmével úgy megőriz, hogy soha szánt szándékkal és felemelt kézzel vétkezem nem hágy: a melly vétkek és esetek még bennem vagynak, vagy léznek, az én Jesusom elégtételéért elfedeztettek.

Örvendj te már én lelke, emelkedjél fel a hálaadásra én nyelvem: ditsérd az Atya Istent az ő Szent Fiában; ditsérd az Fiu Ur Istent az ő megváltásában; ditsérd a Sz. Lélek Ur Istent az ő megszentelő és illyen drága jó veled megismertető kegyelmeiben; ditsérd a Sz. Háromság egy bizony örök Istent minden érdemeden kívül veled tett nagy irgalmasságáért és kegyelmeségéért. Oh ditsérd az én lelke az Urat és emelkedjél fel ennek az nagy titoknak szemlélésére,

kít ez világnak nagyobb része nem tud, és tudni sem kíván. Ez az Titok az, a kít az Isten az ő választottival szokott közleni és az által a hitetlenektől meg választani. Ez az fejér követésen irrott új Név, melyet csak azok tudnak, akik a bárány vére által meg váltattak. Tégedet pedig oh én lelkem minden magad érdemed kívül ez nagy Méltóságnak részesivé tött és minden nehéz kísértéseidben ezzel magadat vigasztald. Mit kívánhatsz már én lelkem egyebet, mikor a Menynek Földnek Teremtője minden kegyelmeivel és szerelmeivel tiéd. Oh édes jó Istenem, nem kívánok én is egyebet, hanem hogy egészszen és mind örökké lehessenek tiéd. Oh Uram döjtsd össze ez sárházát, hogy szabadulhasson ki és mehessen hozzád az én tégedet ohajtozó Lelkem. Oh melly nagy kívánatos gyönyörűséggel kívánnya az én lelkem be mutatni egészszen önön magát tenéked: Ez életben távulról mint egy tükörben látlak tégedet, az is melly ki irhatatlan örömet szerez énnékem, akkor léssen meg az én tökéletes örömem, mikor színről színre látlak; mellyet is ne késél énnékem meg adni, én kegyelmes jó Istenem.

Ez az én igaz Hitemről és vallásomról jó lelkiismerettel való vallástételem; ebben az igaz hitben kívánok élni; ebben kívánok meghalni; ebben kívánok a Kristus ítélő széke eleibe állani és ott megigazulni és a Szent Angyalok és megboldogult lelkek között örökkön örökké örvendezni. Jövel Uram Jesus, jövel hamar Amen Amen.

Irtam Hévizen 4 Aprílis 1746

Árva Bethlen Kata mp.

II.

Árva Bethlen Kata önéletírásának kiadatlan töredékei

Bethlen Kata önéletírásának az ismert részlete és újra megszakadó eddig ismeretlen folytatása ugyancsak Bod Péter kezeírásában került elő. Ismeretes, hogy Bethlen Kata önéletírása a 218. szakasz negyedik bekezdésénél, egy csonka mondatall megszakad. Mintegy kétszáz év eltelte után most rendelkezésünkre áll a folytatás, amely azonban, sajnos, ismét befejezetlen. Bod Péter másolata a 217. szakasz harmadik harmadától tartalmazza az önéletírás szövegét, közli teljes egészében a 218. szakaszt és a 219. szakasz kezdő mondatát (vagy annak első részét) is. A 218. szakasz, amelynek közepén az eddig ismert önéletírás megszakad, tartalmazza „Az Istennek Tsapásainak szemlélésén elbágyadott Léleknek Istenhez való fohászzkodása” címen közbeiktatott könyörgést is. A könyörgés második bekezdése így kezdődik: „Ne essék néked nehezen oh én lelkem, hogy . . .” A most előkerült másolatban a mondat így folytatódik: „. . . egymást érképen a te lakó Hajlékodnak, ez nyomorult sár Háznak táplálására valók elvételnek . . .” stb. E két rész közé a másolatban egy megtört vonalból álló tipográfiai jel, valamint a sor szélére kivetítve ugyanaz a jel és az *L. R. p.* betűk vannak feltüntetve. Valaki a nyomtatásban megjelent könyv ismeretében jelölte így a kiadott részt.

1.

Ne essék néked nehezen, oh én Lelkem, hogy egymást érképen a te lakó Hajlékodnak, ez nyomorult sár Háznak táplálására valók elvételnek, hiszen a te elededre valót semmi ítélet el nem vesztheti, táplálattal te amaz titkos Mannával, melly kedvesebb és jobb minden világi Méltóságoknak pompás Asztaloknál, öltözetedet is sem tűz, sem moly meg nem emészti; mert azt a te Megváltód szerzette, melly is fejér Bibor, a Kristus vérében meg szentelteteknek Megigazulások.

Nohát én szívem, miért erőtelenkedel én bennem, mit buslakodol? azért-e, hogy mindenektől megfosztatol, a kik vigasztalhatnának, hát nem tudode azt, hogy ha mind Atyám és Anyám el hágy is engemet, de az Ur kegyelmesen magához vészen. Hát én szívem mit kívánhatsz többet. Ki volt mind eddig vigasztalód a sürű kísértések között, és meg erősítöd? Nem más, hanem az ő szent Fiának elég tételc által hozzád meg engeszteltetett édes Atyád és édes Istened. Nem változott ő meg az ő Atyai könyörületességében; az ő Szent Fiának érdeme sem kissebedett meg; mellyért ez után is, sőt mind végig el nem hagy.

Nohát minden én érzékenységeim és elbágyadott Tagjaim mozduljatok és emelkedjete fel ez irlamas Atyához. Mondjad én Lelkem: te vagy az az hatalmas Ur, a ki meg ölsz és ismét meg elevenitesz, te vagy, a ki meg sebesitesz és viszont bé kötösz. Te vagy, oh bizony csak egyedül te vagy, a ki a kísértetek között is el nem hagysz, sőt elégséges erőt nyujtasz énnékem. Ámbár azért sujtolj, verj, csak kegyelmedből ki ne vess. Mert a te kegyelmed által mindeneket elviselhetek. Kegyelmednek nálam létele által bizvást fel kiáltom szent Pállal: kitsoda és mitsoda szakaszt el engemet az én Istenemnek szerelmétől, szükség-e, nyomoruság-e, keserűség-e, mélység-e, magosság-e? semmi sem. Mert az én bizodalمام és tökéletes Reménségem az

vallásom ellen való tzerémoniaát ne tégyenek. Mikor én szemléltém magam mellett kedves Testvéreimet, elszersmind azt is, hogy ezen kívánságimban is meghallgatott az én jó Istenem, igen nagy örömmre voltak. Mellyet is fizessen meg a Mennynek Földnek Teremtője kedves két Testvéreimnek, mikor szívek leginkább kívánnya és ohajtva, akkor nyujtson a jó Isten vigasztalást ő kegyelmeknek hozzám mutatott jóvoltokért.

Kedves Testvér Bátyám, Gróf Bethlen Sámuel Uram Isten féltő kegyes, igaz házas társa, Nemes Klára Asszony, nem sajnálván Házának miattam eshető kárait és kedves férjétől való távollétét, mivel Bátyám Uram Táblai Adsessorságbéli Hivatalja miatt, mikor nekem valami könnyeségemet látta, Megyesre bément: de Ángyom Asszony ezen hoszszas nyavalyámban éjjel nappal mellettem volt, velem egy házban lévén, gyakorta még étszakais köntösit magáról le nem tévén tsak egy jaj szómra is mindjárt az ágyából fel szökött, és az ágyamhoz jövéen emelt, velem dajkálkodott, ugy annyira, hogy ha tulajdon édes anyya lettem volna is, többel nem tartozott s nem is tselekedhetett volna, a mennyit tselekedett. Én meg nem szolgálhatom kedves Ángyom Asszonynak; talán még elegendőképpen tsak meg sem köszönhetem; hanem a minden dolgoknak tudója s jó Istene jutalmaztassa meg mind az életben s mind a következendőben velem való jó tétélet.

Az Fogarasi Ekklesiának lelki Pásztorja Jantsó Mihály Uram is, igen nagy szorgalmatos-sággal volt mellettem szüntelen, éjjel nappal, mind szép vigasztaló szavaival, mind pedig a melly orvosással kellett élnem, arra való gondviselésével; nekem nagy könnyeségemre volt; mellyért is a míg Istennek tetszik életemet nyujtani, mindenkor háládatossággal leszek ő k[e]g[ye]lméhez, az Istent is pedig kérem, hogy áldja meg érette.

Mind a két gyermekeim, Hallér Pál és leányom Teleki Pálné, ott voltak, minthogy lakása leányomnak rendszerint is ott Fogarasban volt. Az Fiam, mikor kevés könnyeségemet látta, haza ment, de ottan ottan ismét vissza jött. Ugy tetszik, az ő férfiúi állapotjához képest jól alkalmaztatta betegségemben hozzám magát. A leányom nagyon viselő, a melletten igen gyenge egésségben is lévén; az én ítéletem szerint, mellyet is szavaiból lehet itélni, félt, hogy azon ágyból fel nem kél; nagy indulattal mutatta szánakozását, egy néhányszor kezemet megtsókolván kért botsánatot tőlem, én jó szívvvel az ő erőtelenségeit megis botsátottam. Gróf Teleki Pál uram is hasonlóképen nagy indulatját mutatta és kérdezték tőlem, nintsene valami nehézség elmémen irántatok. Kértenek, hogy mondjam ki akaratomat; mert holtom után is az én tetszésem szerint kívánnak tselekedni, nagy átkot mondván magokra, ha meg állói nem lesznek és minden maradékokra. Meg mondtam, hogy felette sokszor volt meg háborodásom azon, hogy ha sullyosodik nyavalyám és tsak ők lesznek mellettem, az utolsó kenetet szájamba kenetik: de már az Ur irlalmasságából attól sem félek, mert kedves Testvéreim mellettem vagynak. Erre is mindnyájon nagy átkot mondtanak, ha meg nem kívánnak tselekedni: mellyre feleltem, ha magatok nem kívánátok is meg tselekedni, de Papjaitok meg tselekednek mint példa elég vagyon erre, hogy a szegény vonagló, s már világra nem ügyelő embernek szájába kenték a kenetet. Mondottam azt is, hogy én azt tudom, hogy az én lelkemnek az nem ártana: de azt lássátok és halljátok én tőlem, hogy én a melly Kristuson fundált igaz Hitben fel neveltettem és mind eddig éltem, azon igaz hitben kívánok kimulni e Világból, és az Kristus itélő széki eleibe állani. Testemetis ugy kívánom a míg emlékezet forog rólla, hogy ezen igaz Hitben vallásban való ember tetemeinek tartassék. Mert Istennel bizonyitom, hogy soha más valláshoz való indulatom leg kisebb sem volt, az magam igaz hitem és vallásomon kívül, mellyért ditsőséget tulajdonitok az én kegyelmes Atyámnak. Arra is erősen kötelezték magokat, hogy meg nem engednék Papjoknak is, ha módjok lenne is benne. Én az ők átkokkal való magok kötekezeseket elhittem, s tsendességére is szolgált elmémnek.

Kértem őket mindenek felett ezen, hogy az Hévízi kitsiny ekklesiának engedjenek tsendes-séget, meg ne háborítsák, mellyet is ha meg tselekszenek, kívánom, hogy a Menyek Földnek Istene lelki testi áldását terjessze reájok, legyenek áldottak kimenetelekben, bemenetelekben, végre pedig vigye által az Ur Isten ez életből a maga szent színének látására. Hozzá tévén azt is, hogy ne gondolják azt, s azzal lelkeket meg ne sértsék, hogy ez én szavaim és kívánságaim eretnek anyától származnak; hanem ugy ítéljenek, mint ingyen kegyelemből, a Kristus érdemeért az örök életre el választatott és a Kristus vérével megtisztított, az örök életre nagy örömmel és Istenben helyheztetett bátorsággal által lépni kívánkozó édes Anyátoknak Áldásairól. Mellyeket bizonytal tudom, hogy ha ezen dolognak meg állói lesznek, bé tölt az Ur Isten ti rajtatok.

Mindezekre való feleletek engemet meg tsendesitvén én hozzájuk egész indulattal voltam, mint illik Keresztyén Anyához. Mostan is nem irhatok semmi olyas dologot az Fiamról Hallér Pálról, hogy engemet szánt szándékkal kívánt volna megháborítani, az Isten áldja meg érette. A Leányom pedig, Teleki Pálné gyermekségitől fogva nagy erőtelenség alá vettetett volt; mellyis énnékem felette sok szomorúságot és megháborodást szerzett, a mint feljeb ezen Életem folyásáról irt könyvben megláthatni, sem akkor, sem most nem kívántam és mostanis nem kívánom fedezni az ő nagy erőtelenségeit. A dolog pedig ugy lenne világos, ha annak valóságát

egy ki írnam, a mint volt. Meggondolom azt is, hogy talán Kristus Urunk mondása erre az időre határozottat meg, hogy az fiak az atyákra és az leányok az anyákra támadnak. Mostan ezen hazában, oh melly sok keserves szívü anyák vannak, a kik gyermekeikben felette meg szomoródtak; szemléltetnek felesen mind a nagy rendek, mind alatsónabbak közzül, de ez nem én reám bízott, s azért tsak a magam állapotom körül kívánok szorgalmatoskodni.

Akarom azt is az utánam élőknek, a kik szomoru változás és keresztek alá rekesztettek, tudokra adni, hogy az Isten választottinak ez a Világban részek, hogy ök sokáig tsak pihenést se vehessenek, hanem szüntelen hartzolván tusakodjanak; Midőn a leányom Teleki Pálné a feljeb irt szánakozást mutató szavaival annyira tsendesítette volna elmémet, hogy minden ellenem való vétkeiket egészen szívemben elfedeztem volna, szavait ő is úgy alkalmaztatta, hogy egészen azt itéltem, hogy öis megszárván bánván ellenem való tselekedéseit, egész leányi szeretetből való engedelmséget gondoltam irántam. Azon hoszvas nyavalyámban is ugyan leg kisebb fáradsággal is nem volt, minthogy igen erőtelen állapottalis volt, mostanis úgy itélek iránta, hogy ha indulatja volt volna is az hozzám látásra, de tehetsége nem volt volna arra. Ugy megtsendesítette volt, a mint feljeb is iram, elmémet, hogy sokszor gondolkoztam, miképpen lenne job ezen írásomból egészen ki hagyom-e az ő fölle lett sok szomorítottatásomat, vagy pedig az ő maga meg jobbitását másoknak is példára fel írnom. De az ő iránta való tsendessége elmémnek igen kevés időre volt meghatározva, s mi vége lett elébb az dolognak folyása szerint megláthatni.

A maga nevének valósággal megfelelő mostoha leányom G. Teleki Kristina Asszony is, kívánván minden időben és alkalmatosságban megbizonyítani mostohaságát, ilyen színű dolgom volt ő k[e]l[e]g[y]elmével. Még idvezült edes Férjem ellen indított volt Intzédi Gergely Uram pert, Vajda Péter nevű ember lévén tutora, a kinél maradtott volt pénze. Vajda Péter kedves Férjemet fiának fogadta s egy kevés jószág maradtott volt is rólla; mellyet is idvezült edes Férjem az én holtom után hagyott edes leányának G. Teleki Kristina asszonymnak. Ezen per elő fordulván, épen akkor mikor is első le betegedésemmek leg nagyobb sulján voltam, és megis nyertenek kétezkerétszáz Forintokig, ilyen formán, hogy ezer száz forintokat Teleki Krisztina asszony tartozzék le tenni, ki is ha most le nem akarná tenni; tehát minthogy ezen kevés jószág kezemnél vagyon, ne kénszerithessem le tételire, hanem annak idejében, a kinek én fogom hagyni, annak tartozzék azt az ezer száz forintot le tenni.

Ennekem akkor annyi kész pénzem volt, hogy mind a két ezer két száz forintokat le tehessem, szépen kérettem, hogy ha vagyon szándéka a le tételre vagy nitsen, mondja ki, admonéltattam is; de mindenkor olyan volt a feleleti, hogy sem azt, hogy le téstsi, sem azt, hogy le nem téstsi, észre nem lehetett venni: az idő pedig rövid volt, kemény kondíció lévén a sententzia mellett, hogy ha a meghatározott napra le nem teszem, két ezer forintokat kellésék azon felyül fizetni. Jártattam mindenfelé, hogy kevés adosságomból fel vetethessek, de a melly a szegénységnél volt, azt exekució nélkül fel nem lehetett volna venni, akkor is pedig nem pénzt, hanem marhát, a mellynek hasznát nem lehetett volna venni. A mi adosságom pedig nagyobb helyen volt, tsudálkoztak rajta, hogy is kérem. Költsön pedig senki nem akart adni, nem is tsudáalom; mert szüntelen olyan állapotban voltam, hogy egyik óráról másra által menetel senki nem ígérhetett volna. Bizony ki nem írhatom, mitsoda nehézséget szerzett szívemen kiváltképen az, hogy mikor minden <szempillantásban az örök életre való által lépésről kellett volna gondolkodnom és készülnöm.

3.

... szempillantásban az örök Eletre való által lépésről kellett volna gondolkodnom és készülnöm, ekkor kellett ez világi haszontalanságon törődnöm. Mikor már ezen győtrődnöm, ez iránt is gondot viselt az Ur Isten én reám, mert ritka hűséggel hozzám viseltető, mellettem lévén Nemzetes Turózi József uram érettem letette az terminált napra, mely ritka példa. Közelebb valók is ezt az én szüntelen való halálos állapotomra nézve én velem nem cselekedték. Toldi Ádámné, Teleki Kristina asszonymnak is nem az volt szándéka, hogy le ne tegye, mint hogy kevés idő mulva le is tette azon ezer száz forintokat. Elhíszem, hogy észre vette, hogy kezem között jelen nitsen annyi pénz. Avval is nehezíteni kívánta súlyos nyavalyámat. Sokszor mondtottam, hogy egy természet világánál élő pogányt hoztanak volna bé az én házamba, ha meglátta volna az én szörnyü, gyötrelmes nyavalyámat, úgy itélem, hogy töb könyörüetlenséggel lett volna én hozzám, mint sem az én igazán mostoha leányom, G. Teleki Kristina asszony, melyet is az Irgalmas Isten kegyelmesen bocsásson meg ő kegyelmének. Mikor már ezeket elkövette volna rajtam, ugyan azon súlyos betegségekben küldi ide, Fogarásba az szolgáját elő, hogy látogatásomra jöne, ha terhemre nem lenne. Én az én Istenemnek nálam levő kegyelme által tisztá szívüből meg engedtem az ő kegyelmének sok csztendöktől fogva való terhes megbántódásom, csak örömmel lássam az én nyomorult állapotom között is. Így gon-

dolkozván, hogy talán az isteni Kegyelem ő kegyelméhez járult és meg szánta-bánta ellenem való sok cselekedetét, magába térvén azért jön hozzám. De az én gondolatom ellenkezett az ő kegyelme céljával, mert ő kegyelme azért jött, hogy tudta, hogy én recidivába estem, doktortól úgy értették, hogy nem lehet reménység életemhez, hogy mihelyt meghalok, ezen fogarasi házat foglalhassa el, még hideg tetemeimnek nyugodalmat ne engedjen. Azután kitudódván, hogy gyakortább kímje volt itt, hogy az én állapotomat tudhassa, de valamint az én ő kegyelme ide jöveteléről, az én gondolataim meg nem egyeztek az ő kegyelme feltett céljával, úgy szintén az ő kegyelméjé sem egyezett meg az Istenével. Pénteken ebéd után ide jött, látván, hogy nehezen vagyok ugyan, de oly formán lehetővé itélni, hogy még sokáig nyomorgok és kivánósága szerint ki nem nyújtóztathat, keserűséggel szombaton ebéd után elment, holott én minden jóval mi betöltötte volt ő kegyelme iránt elmémet, bizony szívesen marasztattam, arra nézve is, hogy ünnepet ne rontson, mulasson itt nálam de semmiképpen nem maradt meg. Egy uri atyafijának, a mely iránt is úgy vélekedem, hogy tanácsolta, hogy nyújtóztatni jöjjön ide, mindjárt megírta, hogy vissza ment, mert még sokáig el fogom vinni.

Már az én saját nyavalyám között itt Fogarasban az idő telvén, ilyen dolog is történt, hogy 7 Maji [1752] egy néhány gonosz emberek hugom, Horváth Andrásné asszonyomra reá mentenek, éjtszaka fel verték, amit kaphattak, hirtelen elvitték, magát is elvitték, példásan meghurcolták. De ugyancsak az Isten nem engedte azon tolvajoknak, hogy életét elfogyathassák szegénynek, melyből is nagy láрма lett az egész országban, annál is inkább itt Fogaras földin. Minthogy a nyavalya is súlyos volt rajtam, felette értelen voltam, már az éjtszakai rettegés, félelem is a sok hazug hírek miatt rajtam volt. Igen sok számra fel menvén, hogy mennyien vannak és oly bátran is próbálván idő előtt [?], minek előtte az erdő is egészen ki nem zöldült volna, mind az itélték és hirdették, hogy felette sokan vannak, holott csak tizenegyen voltak, az mint azután megtudódott, de oly kevesen is ők elég nagy dolgot vívének véghez, és ezen az Országban tisztességesen által is tudának menni, el nem tudák őket fogni. Igen nagy árvizek voltakannak szintén akkor, mikor ezen tolvajok itt jártanak. Az Olton, másutt nem mehetvén által, Héviznél mentek által 22 Májira virradólag elmenvén, az udvaromnak külkapujáig mentenek, ott megállván, a kalauztól megkérdezték, hogy ha otthon vagyok-e. Mely is kutsuláti ember volt, közel lakván hozzám, tudta, hogy nem vagyok ott, megkérdezték, hogy tudja-e ő, hogy én nem vagyok ott, azt felelte, hogy ő arról tudja, hogy régen itt Fogarasban fekszem. Azután kérdezték az egyetmásim ott vagy-on-é, erre mondotta, hogy nintsen ott, mert az ő falujukon hoztak által, és ő látta, hogy én elhozattam, mely is úgy volt. Az lovaimat is kérdezték, ott vannak-é, de erre nem tudott az kalauz semmit felelni. Látván a tolvajok, hogy sem magam, sem egyetmásom nincsen ott, csak lementek az Oltra, ott a révészeket álmukból felköltvén, minthogy ott korcsma is volt, az mennyi nekijek kellett, ittanak, hasonló képpen el kérdezték az révésztől is engemet, mint szintén a kalauztól. Azután meg hagyták a révésznék, hogy engemet köszöntönsön jó egészséget kívánván nékem, egyszersmind azt is mondván, hogy ne féljek tőlek, mert engemet nem bántottak volna. De a jó Isten tudója, hogy ha ott találta volna, mit fogtak volna velem is csinálni. De az irgalmas Isten a súlyos betegség által attól megőrzött, kiért is áldattassék az ő Szent neve. Midőn azt én megtudtam, hogy kerestek engemet is, az én felette nagy erőtlenségemben igen nagy változást szerzett nékem. Szemlélttem azt is, hogy mely irgalmasan bánik az Ur Isten én velem, mint fordította ezen nehéz nyavalyáimat jómra, mert ha én feküdni nem értem volna, másodsor Hévizen lettem volna, ott pedig a mező felől lakván, az ablakon is bejöhettek volna. Azok pedig, úgy itélhetni, hogy az házamnál tudták a járást, mert szörén elő kérdezték az lovaimat, amelyeket azon télen ott tartottam, ha ott vannak-é. Áldassál édes Atyám, hogy nem adtál engemet azon kegyetlen gonosz embereknek kezébe, hanem inkább a te Atyai sujtoló kezeid között tartottál; tarts ezután is, csak ne adj az én ellenségeim kezébe, mert jobb az Ur kezében élni, hogynem az emberek kezében.

Ennek félelme, és egyszersmind az a nyavalya hosszúsága, látván, hogy a halál az nyavalyával el nem jő, arra vitt, hogy magamat kuráltathatom, hogy felette gyenge állapotban, 29 Maji Szebenbe indultam ismét Fogarásból, 30 béérkeztem, bé kisérvén kedves bátyám Bethlen Sámuel uram, és kedves ángyom asszony Szebenbe, legyen a mennybéli Isten megjutalmaztatója velem való jó tételeknek. Én hat hétig bent voltam Szebenben, amint feljebb is megírtam hogy arra végre, hogy kuráltassam magamat, de minthogy a Doktor előre kimondotta volt némelyeknek öröme, hogy én azon esztendőben fa levele hullásakor meg halok, az orvoslásom is csak annyit igyekezett, holott sokszor lelkire kényszerítettem, hogy mondja meg nekem, ha száraz betegségben vagyok-é, ha abban vagyok, meggyógyulható vagyok-é, vagy nem, mert ha láttya, hogy nem vagyok gyógyulható, én nem gyötröm magam az orvossággal, ha pedig gyógyulhatónak itéli nyavalyámat, lásson hozzám, ne nyomorogjak így, hogy sem élek, sem halok. Előttöm a Doktor titkolta, és mindenkor ellenkezőleg beszéllett, mint mások előtt, holott jól látta ő azt, hogy Isten kegyelme által én nagy örömmel kész vagyok az életet letenni, a haláltól nem rettegek. Egészen 14 Juliusig bent voltam Szebenben. Egészségesen is

kedvetlen énnékem a szebeni lakás, annál is inkább betegem, a házból sem mehetvén ki. Látván, hogy annyi idő alatt is semmi kurát, olymódon, a mint szükséges volna, nem teszen, én is kimentem Sorostélyra. Az ájer változtatás sokat használt nekem, úgy hogy öt hétig alkalmasint voltam, egyszer is nem feküdtem, mind fent voltam. Ujabbán nehéz változások, szörnyű szél állván az gyomromba, egy néhány versen olyankor három-négy nap feküdtem, még-még egy-két hétig fent voltam, mind így telvén el a nyár. Őszre kelvén, a hideg lelés ujabbán háborogni kezdett nehéz huruttal. Amint az idő hedegedett, az én nyavalyám avval nevedekett. Sorostélyról bé felé igyekeztvén, indultam meg 15 No[vem]bris betegem. Szebenbe menvén akkor is, a Doktort magamhoz hivatattam, hogy ha látja gyógyulható állapotomat, lásson hozzám, mert én érzem, hogy nemsokára az előbbeni nyavalyámnál még sokkal súlyosabb nyavalyába fogok esni, megmondván, hogy nekem csak nectáló orvosságot ne adjon, hanem ha gyógyítani akar, fundamentumából gyógyítson. És nyavalyám okát is meg mondván, hogy én érzem a gyomromnak felette nagy és kemény dagadását, hogy flegmával megtölt, és attól van a nyavalyám. Az Isten [?] az ő lelke tudja mi végre, nem tudott az én nyavalyámhoz, vagy nem akart tudni, de teljességgel fundamentumosan nem kívánt kurálni, ezt már én is észre vévén, noha igen későn esett az az észre vétel. A Doktornak jól megfizetvén, fel is tévén magamban, hogy többé vele nem közlöm nyavalyámat, 21 No[vem]bris nagy változással [?] Szebenből ki jövé, Kercisórára, kedves öcsém G. Teleki László uramhoz, kedves menyem asszonyhoz, holott is 22 mulatozni tovább nem mertem mulatni, hogy feküdni ne essem, 23 ide Fogarasba jöttem. Minden este a hideg borzongatott, de nappal valami gyengén fent voltam. 3 Detze[m]bris estve kilele erősen a hideg, úgy annyira, hogy akkor mingyarást úgy elnehezdedtem, hogy fordulásra való erőm sem volt, szörnyű forróságban, nehéz hurutban, egészen úgy itéltem magam is, hogy már ezen nyavalyát nekem meg nem lehet lábolnom, sőt csak napokig is vinném, nagy örömmel várván a boldog órát. De ellenben egyedülvalóságom is eszembe jutván, nem lévén senki mellettem a leányomon, Teleki Pálnén kívül, érezvén azt is, hogy csak haló óráim is már kevés vagyon, midőn azon gondolkoznám, hogy iratom meg kedves öcsém G. Teleki László uramnak és kedves menyem asszony[na]k állapotomat, hogy mint vagyok, és hogy kérjem, hogy cselekedjenek én velem, oly jól legyenek mellettem az én utolsó végemen, — még ezen gondolatomat ki sem mondhattam, mikor jönnek be, hogy kedves menyem G. Teleki Lászlóné asszony öcsém, G. Teleki Lajos uram kedves házastársával jönnek én hozzám, azt pedig kedves menyem asszony nem tudta, hogy olyan beteg legyek. Ki sem irhatom, mely nagy lelki csendességet és örömet szerzett nekem hozzám való jövetelek.

Látván kedves menyem asszony az én nyomorult állapotomat, engemet ily szörnyű inséggemmel hagyva [?], sőt kedves öcsém G. Teleki László uramnak is megirván, mint vagyok, mindjárt Szebenből kiindulván, igen alkalmatlan időben, erős hidegben, éjszaka is jött; mellettem voltanak, velem úgy dajkálódtnak, hogy én ki sem irhatom hozzám való jó atyafiságokat. Mikor látták volna, hogy sem élek, sem halok, hanem szörnyű nyomoruságban vagyok, kedves öcsém, G. Teleki Lajos uram ismét vén egy Doktort, mely is Régenben lakván, közel lévén lakása, öcsém uramat és hozzátartozóit kurálta, melyet is dicsért, hogy jó lelkü ember és jól is érti magát. Javallották, hogy hozatom el mint hogy utána is küldték. Ezen Doktor még ez világ szárnyára nem vétetett volt fel, alacsony sorsára nézve igen sok helyeken nem fordult volt meg, de énnékem elég dicséret volt az, hogy jó lelkü embernek mondaték. Az míg utánna voltak, gyakorta azon nyomoruságim között fohászkoztam az én jó Istenemhez, hogy ha ugyan úgy tetszik Őfelségének, hogy az én mintegy világ csudájára még éljek e világon, és külső eszközökkel is tetszik Őfelségének hogy éljek, szentelje meg az utána való küldésemet, és a Doktornak is indítsa elméjét arra, hogy jöjjön el, ha pedig Őfelségének nem tetszik, vessen akadályt Őfelsége az ide jövetelében, hogy orvosságokkal is ne győtörjem magamat. Az Ur Isten úgy igazgatván elméjét az Doktornak, hogy eljött, mely is formájára nézvén nem hogy olyan elaléit, hosszas idők alatt élet-halál között fetrengő betegnek, mint én voltam, — itélthetett volna használni, de inkább azt lehetett volna itélni róla, hogy semmit sem fog használni. Azelőtt engemet kuráló Doktor, kiis már a világ szárnyán fenn repülő ember, még mondotta volt, hogy 1752 esztendőben lévő őszkor, a falevele hullásakor minden bizonynyal meg halok, mert száraz betegségben vagyok. Ezen szegény alázatos Doktor S[ch] ul[er] érkezett ide Fogarasba Detzembris. En amennyire lehetett szolnom, meg mondtam, hogy én életet embertől nem várok, ha az Ur Istennek tetszenék, hogy könnyebbséget vehetnék a külső eszközök által, azt jó szívvvel elkövetném, meg mondván neki, hogy utánna küldésem alkalmatosságával az Ur Istentől azt kívántam, hogy az ő kegyelme elméjét igazgassa Őfelsége úgy, hogy ha tetszik külső eszközökkel való életem, és ő kegyelme által való könnyebeségem, hogy jöjjön el, kénszerítvén jó lelkére, hogy megvizsgálván jól nyavalyámat, ha azt itéli, hogy én száraz betegségben vagyok, és nem vagyok már gyógyulható, mondja ki, hogy ne terhelyem orvossággal magamat, ő kegyelmének becsülettel megfizetek és haza küldöm. Ki is hatod napig semmit is nyavalyámról nem szóltt hanem minden utakon-módokon vizsgálta, hogy kitanulhassa jó fundamentumosan nyavalyámat, az után igen értelmesen szóltt hozzája

megmondván, hogy jó lelke szerint száraz betegségnek nem láttya lenni még eddig, az ne következzék belőle, arról nem felelhet, hogy még meg nem gyógyulható vagyok, de nem itélheti, sőt bizik Istenben, hogy nekem használhat, de minthogy a nyavalya igen nagy és régi, azért az orvoslásnak is a szerint kell lennie. Ezt értvén, Szebenbe a Doktort beküldém, és onnét orvosságot hozott, éltetni kezdett vele, de ugyan csak az orvossággal való élesem között sok időközön mind olyan nehezen voltam, hogy csak az én ágyamban megfordulható erőm sem volt. Azon súlyos nyavalyák között a karácsonyi ünnepek is elkövetkezének, úgy mint 1753 esztendő, mikor már az Ur Isten engemet bűnös szolgálóját arra méltóztatott, hogy az én Jézusommal hit által rész[es]üljek, és a Szent Jegyekkel, pecséttel éljek, engemet ágyamban feltámogatván, az én ágyom, kivel alván, az én kedves atyámfiai, kik is egy igaz hitben, vallásban lévén velem, G. Teleki Lászlóné asszonyom, kedves leányaival, G. Teleki Eszterrel, G. Bethlen Sámuelné asszonyom, G. Teleki Lajosné asszonyom. Mikor én ezeket ágyam körül el néztem, ki sem irhatom, mely nagy lelki örömöm volt, mint ha már a Mennyei Társaságban, Boldogult Seregekkel együtt lettem volna.

Ezen feljebb írt súlyos nyavalyámat az Ur Isten megenyhítvén [kihuzva: Martzi] Februariusban fent kezdettem járogatni. Pünkösöd után savanyu vizre mentem kedves testvéreimmel G. Bethlen Samuel urammal és Bethlen Farkas urammal, melyet is az Isten megszentelvén, énnekem használt. Nagy örömmel, szép atyafisággal töltvén öt heteket az savanyu vizen, mikor már pihenést várok vala, ujjabban terhes szomorúság következék, meg betegedvén ritka jóságú, igaz lélekkel én hozzám viseltető kedves édes bátyám, Bethlen Samuel uram forró-hideglelésben. Mihelyt énnekem megírták, sietve oda mentem, mihelyt meglátom, mindjárt szívemben a kinlódás [?], hogy sokáig el fog szynlődni, és soha [e] nyavalyából ki nem épül, a mint hogy ugy is lett. Augusztusban betegedvén meg, szüret tajban jobbakskán lett, fenn is kezdett járni, de csakhamar ujjabban recidivumba esvén, ujjabban lebetegedett, Szent Márton napján betegen hozzám jött Sorostélyra oly véggel, hogy is még vissza menjen. De nálam nyavalyája súlyosodván, vissza nem mehetett. Doktort hozattunk melléje, és minden rendes eszközöket véghez vittek. Nehányszor látom jobban lenni egy-egy kevéssé. De ujjabban még-még el nehezedett. Karácsonykor is volt, hogy nem gondoltuk, hogy csak addig is éljen, s míg az urvacora osztásához el készülhetnek, de ugyancsak az Ur Isten abban kedvezett, hogy azon órára hirtelen emberi reménység felett könyebbséget adott szegénynek, és nagy készüléssel, örömmel élt a Szent Vacsorával. Mennyi félelemmel össze köttetett szívbeli bánaton mentem által, csak Te tudod, édes jó Istenem, mert Te adtál erőt elviselésére, ha szintén olyan szives szeretetem nem lett volna is kedves testvéremhez, a micsodás volt, csak látása is, a mit mivel kedves, igaz hűséges társa Nemes Klára asszony mellette, csak annak látása is megemészthetett volna engemet, hát még a melléje köttetett igaz indulat. Ezen feljebb írt gyötrelmek között is fentjárom egészségben az irgalmas Isten általhozott ezen folyó 1754 esztendőre. Dicsértéssel Ur Isten, hogy ha szintén gyötrelmek között hoztál is által, ugyancsak kedves beteg anyám-fiától még eddig meg nem fosztottál. Légyen Uram a Te szent akaratom szerint ez után is az ő állapottya, csak hogy készítsed szörnyü gyötrelmek között fetrengő ritka hűségü párjának elméjét, és az én elmémet is, Szent akaratom szerint való engedelemre, hogy a kedvetlen, és a mi kívánságunkkal ellenkező dolgot is vehessünk el a Te Szent kezeidből engedelemmel. . . .

A töredék második fele Bethlen Kata saját kezű írása, s mint ilyen, ez idő szerint az emlékiratnak nemcsak eddig ismeretlen, hanem egyben az egyetlen eredeti töredéke is. Tehát különösen becses darab, amellyel kapcsolatban megjegyezni valóink a következők: nyolcadrét ivbe összehajtogatott lapokon írott szöveg; a bal felső sarkokban 7—14-ig számozott levelek; huszonöt teleirt, három üres lap. Az első hat összehajtogatott ív, mintegy tizenkét lapnyi szövegrész hiányzik. A töredék befejezett mondattal, a lap alján szakad meg; aláírás, pecsét, kelet, bármiféle, a befejezést kétségtelenné tevő jel azonban hiányzik, s a lap túlsó üres felén az írás folytatását mi sem akadályozta. Az első mondat csonka, de néhány szögletes zárójelbe tett szót megismételve hézag nélkül folytatja a Bod Péter más iratából megismert részt.

PETŐFI-VERSEK A NÉPBARÁT CIMŰ PÁPAI NAPTÁRBAN

A pápai iskolaév (1841—1842), mely Petőfi életének legzaklatottabb szakaszában, 1838-tól 1844-ig tartó vándorlásai során a megállapodás, erőgyűjtés rövid átmeneti ideje volt, nemcsak az intenzív költői kísérletezéshez szükséges időt és viszonylag nyugodt légkört biztosította a szárnypróbálgató ifjú poeta számára, hanem arra is alkalmat adott, hogy elkészült munkáit azon nyomban egy irodalmi kedvelő közösség, a kollégiumi Képzőtársulat tagsága elé bocsássa. Petőfi jócskán élt is ezzel a lehetőséggel (13 versét nyújtotta be bírálatra, további hárommal pedig a szokásos évvégi pályázaton vett részt, és jutalmat, ill. dicséretet nyert), de a helyi, iskolai sikerek egyre kevésbé elégitették ki, a nyomtatott betű nagyobb nyilvánosságára vágyott. Már évekkor előbb, selmeci diák korában emlegette, mennyire szeretné legalább egy versét nyomtatva látni,¹ és pápai tartózkodásának éppen egyik legfontosabb mozzanata az, hogy efféle ábrándjai végre konkrét alakot öltenek: keresi a publikációs lehetőségeket, lépéseket tesz kihasználásukra. Előbb osztálytársa, Kozma Sándor révén a *Regélő Pesti Divatlap*nál próbálkozik (egyelőre sikertelenül),² majd Bajza Józsefnek, az *Athenaeum* szerkesztőjének ajánl fel közlésre néhány verset³ (erre tanára és pártfogója, Tarczy Lajos is biztathatta, aki évek óta a folyóirat munkatársa volt); ezek egyike a *borozó*, mely az *Athenaeum* 1842. május 22-i számában megnyitja a költő nyomtatásban közölt verseinek sorát.

Petőfi ez idő tájt már fel kellett hogy figyeljen a publikálás másik lehetőségére, az irodalmi zsebkönyvek, almanachok divatos kiadványtípusára is. A Kliegl József magyar feltaláló támogatására kiadott zsebkönyv, az ún. *Kliegl-könyv* megjelenéséről Szeberényi Lajos leveléből 1842 nyarán értesült. Ebben a kétkötetes kiadványban Szeberényi versciklusa mellett a kor legkedveltebb poétáinak munkái sorakoztak, Eötvös Józseftől, Garay Jánostól kezdve Császár Ferencig és Kunoss Endréig. Petőfi mintegy válaszul sietett barátjával közölni, hogy a Képzőtársaság zsebkönyv kiadását tervezi az *Érdemkönyv*be írt munkáiból.⁴ Az ambiciózus diák-poéta, aki addig az időpontig hat, tetszéssel fogadott költeményét másolta be az így nevezett kéziratos kötetbe (később, az év végéig, további négyet), annakidején még bizonyára számított rá, hogy a tervezett kiadványban majd az ő versei is napvilágot látnak. (Később, ségedszerkesztő korában, a kötet — *Tavaszi zsebkönyv* — 1845 eleji megjelenése után, már bosszantotta, hogy benne az ő „iskolai gyakorlatai” is, évek múltán és éppenséggel azóta választott Petőfi neve alatt, kiadták; emiatt a *Pesti Divatlap* egy glosszájában meg is támogatta a Társulatot).⁵

A publikáció harmadik féle alkalma, amellyel a költő Pápan találkozott, a kalendárium. Erről a tényről mindeddig csak közvetett értesülésünk volt. Amikor a már ismételt említett Szeberényi a *Versek első füzetének bírálata* címén Petőfi 1845 elején durván megtagadta, a *Mi haszna, hogy a csoroszllya* . . . kezdetű *Népdal*ról szólva ezt a jegyzetet biggyesztette a lap aljára: „Iratott P. [Petőfi] tanuló korában a pápai kalendárium számára 1842-ben.”⁶ A jegyzetből nem tűnik ki világosan, hogy a verset szerzője csak *szánta*-e a naptárba vagy az meg is jelent benne; s a kérdést mindeddig nem is lehetett eldönteni, mert a szóban forgó naptárnak egyetlen példánya sem volt ismeretes. Az akadémiai Petőfi-kiadás szerkesztői annak idején mind Pápan, mind a pesti gyűjteményekben hiába keresték; sőt még a *létezésére* sem találtak a Szeberényi-féle jegyzetnél közvetlenebb bizonyítékot: az egyetlen ilyen típusú reformkori pápai kiadványnak, „a két magyar hazában lakó katolikusok, protestansok és óhitűek számára” a főiskolai nyomdában készült „Közhasznú Kalendárium”-nak, csak egy 1840-re szóló füzetét őrzi az Országos Széchényi Könyvtár.⁷

Újabbban, a Dunántúli Ref. Egyházkerület pápai könyvtárában 1968. november 2-án megnyílt állandó Petőfi-kiállítás egyik fali tablóján kifüggesztve látható egy, a fentiniél három évvel későbbi pápai naptár, mely amannak — a cím eltérése ellenére — nyilvánvalóan folytatása volt:

Néparát. Közhasznú naptár 1843-iki közönséges évre. Sok mulatságos és tanulságos toldalékkal a két magyar haza számára, Pápan, nyomtatott a dunánt. főiskola betűivel. [A megjelenés évszáma nélkül.]

A füzet 62 számozatlan lapra terjed, csonka (valószínűleg csak az utolsó levele, a vásárok jegyzékének a vége hiányzik; nincs meg a hátsó borítólapja sem). A kalendárium 1840-től 1843-ig folyamatosan megjelent: a pápai könyvtárban a szóban forgó évfolyamon kívül előkerült

¹ SZEBERÉNYI LAJOS: Néhány év Petőfi életéből. Szeged 1861. 9.

² ORLAY (PETRICUS) SOMA: Adatok Petőfi életéhez. 1879. XIX. 346.

³ P. Ö. M. VII. köt. Petőfi Sándor levelezése. Bp. 1964. 13.

⁴ Uo. 13.

⁵ „Köszönet a pápai Képző-Társulathoz”, I. P. Ö. M. V. köt. Petőfi Sándor vegyes művei. Bp. 1956. 11.

⁶ Hírnök 1845. 17. sz. febr. 28., 67.

⁷ Ezt említi PETRIK is (Magyarország bibliographiája 1712—1860. Bp. 1890. II. 315.).

az 1840-re kiadott füzet (melynek másik példánya az OSzK-ban van), valamint az 1841. évi is; az 1842. évből egy sem maradt fenn, de a főiskolai nyomda megrendelő-könyvei szerint erre az évre is adtak ki „Naptárt”-t.⁸

A kiadvány szerkesztését éppen Petőfi iskolaévében, 1842. június 9-én az ún. Főiskolai Tanács határozata alapján Tarczy Lajos vette át a kollégium gondnokától, Eöri Szabó Gábortól; Tarczy ezért a munkáért 50 váltó forint szerkesztői tiszteletdíjat kapott.⁹ A naptár, úgy látszik, ezúttal először viselte a *Népbarát* címet, mert a nyomdai megrendelőkönyv feljebb említett bejegyzése még csak „nap-tár”-ról szól, 1842-ben viszont ugyanott mindig „Népbarát” címen említik. Az új név tehát alighanem Tarczy ötlete volt. A naptár kiadása üzleti szempontból jelentős vállalkozás lehetett. A főiskolai nyomda egykorú iratai szerint az 1843-ra kiadott füzet 5000 példányban jelent meg: 1842. aug. 20-án két pesti könyvadás, egy bizonyos Holtman, valamint Rupp Friderik címére 1000—1000 példányt küldtek el (1 váltóforintos darab-árban, engedménnyel), az év folyamán később Debrecenbe Csáth Lajos, ill. Telegdy Lajos részére egyenként 500-at (az utóbbi 500 db 45 — nyilvánvalóan pengő — Ft-ért elkelt), Szigetvárra ugyanannyit, stb.¹⁰ Jellemző adat ez arra, mennyire pusztulásnak kitett kiadványtípus a kalendárium: ebből a sokezer példányból csak a kiadás helyén (feltehetőleg a nyomda iratai közt) maradt fenn egyetlen darab, s került elő kései hírmondóként 120 év után.

A füzet címlapján említett „mulatságos és tanulságos toldalékok” közé tartoznak a költemények is. Az egykorú naptárszerkesztés gyakorlatában általános volt az obligát kalendáriumi anyagnak (csillagászati adatok, vásárok jegyzéke, tisztii adattárak stb.) szépirodalmi rovattal való kiegészítése; versekkel legtöbbször találkoztunk. Ezek forrása leginkább valamilyen szépirodalmi folyóirat vagy zsebkönyv, bár éppen a Petőfi-irodalomból már eddig is ismertünk olyan — de jóval későbbi — esetet, hogy a költő egyenesen egy naptár számára írta versét.¹¹ A korábbi, 1840., ill. 1841. évi pápai naptár is tartalmazott verseket, nagyobbobbrészt ismert nevű szerzők (Bajza, Kölcsey, Eötvös, Kisfaludy Károly) költeményeit. A szóban forgó, 1843-ra kiadott füzet versei névtelenek. Számuk 5. Az egyik, melynek „Egy agg huszár” az aláírása, az első borítólapon belső oldalán olvasható, a többi négy a 40—45. számozatlan lapon, aláírás nélkül, csak a legutolsónak az alcíme említi az állítólagos szerző P... L... betűjelét. Az utóbbiak közt sorrend szerint a másodikban és harmadikban ismerünk rá Petőfi-nek két korai kísérletére, előbb a Szeberényitől emlegetett, de itt *Szántásvetés* címet viselő „Mi haszna, hogy a csoroszlya . . .” kezdetű dalra, s közvetlenül utána a *Vendég* c. zsenyére.

Szeberényinek kezébe kerülhetett a naptár egy példánya (amikor említett bírálatát írta, éppen Pápán jogászkodott)¹², s egyszerűen konstataálta a tényt, hogy a *Versek* egyik népdala már előbb megjelent a pápai naptárban. A *Vendégről* talán nem is sejtette, hogy ugyancsak Petőfitől való.

Már pedig mindkét cím szerint említett vers, névtelen volta ellenére, bizonyosan Petőfié: mindkettőt ismerjük más, hitelesen a költőtől származó forrásokból. A *Népbarát*ban közölt szövegek némileg eltérnek amazoktól, s újabb adalékokat szolgáltatnak a zsenyéit aprólékos gonddal javítható, át meg átdolgozó kezdő költő verselői gyakorlatához.

Figyelemre méltó ez az eddig ismeretlen közlési adat azért is, mert annyira korai. A füzet a főiskolai nyomda kéziratoss nyilvántartása szerint 1842. július 15—31. között jelent meg,¹³ tehát két, bizonyosan Petőfitől való darabja *A borozó* után időrendben a 2. és 3. vers, amely a még tanulókorban lévő költőtől nyomtatásban napvilágot látott (csak november, ill. december elején követte őket a *Hazában* és a *A bujdosó*), mégpedig az akkor már hanyatló olvasottságú *Athenaeum*ét sokszorosan meghaladó, többezres példányszámban, s ez a körülmény a névtelen közlés ellenére sem lehetett egészen közömbös az ifjú poéta számára.

A naptár ezidei évfolyamának szerkesztője, Tarczy Lajos, Petőfi legkedvesebb tanára volt, kiről a költő éppen a naptár megjelenése körüli időben, 1842. július 7-én írta Szeberényihez intézett soraiban, hogy neki, a „derék” Tarcznak köszönhet mindent.¹⁴ Ez a „minden” elsősorban a kiegyensúlyozottabb (bár a megélhetési gondoktól korántsem mentes) körülményeket, a továbbtanulás és a költészettel való rendszeres foglalkozás lehetőségét jelentette,

⁸ A nyomdai megrendelőkönyv ugyancsak a Dunántúli Ref. Egyházkerület pápai könyvtárában található.

⁹ A „Főiskolai Tanács Jegyzőkönyve 1838—1863” (az előbb említett gyűjteményben), 1842. nyárelő (júl.) 9.; 80. napirendi pont: „Tekintetes Eöri Szabó Gábor gondok úr különféle foglalatosságai miatt a Naptár szerkesztésének és kiadásának terhét . . . tovább nem viselhetvén, érzsől gondoskodásra Tarczy Lajos tanár úr kérését meg, ki is szíveskedvén e munkát magára vállalni, fáradozásai némi jutalmául 50 vfrt tiszteletdíjban fog részesíteni.”

¹⁰ L. a Könyvtárban a nyomda egykorú, „Tartozás vagy hiteltár” c. üzleti könyvének bejegyzéseit.

¹¹ A *gy r nép c.*, 1848 júniusában írt költeménye újabb adataink szerint Buczászky Alajos kis képes naptára I., Pesten, 1849-re kiadott évfolyamában, tehát valamikor 1848 második felében látott napvilágot. Más egykorú közléséről nincs tudomásunk.

¹² P. Ó. M. V. köt. Petőfi Sándor vegyes művei c. I. m. 197.

¹³ L. feljebb a 8. sz. jegyzetet.

¹⁴ P. Ó. M. VII. köt. Petőfi Sándor levelezése c. I. m. 12.

de feltehetően arra is vonatkozott, hogy Tarczy, a Képzőtársaság tanárelnöke, felismerte az „obsitos-logicus” tehetségét és figyelemmel kísérte próbálkozásait (pl. majdnem bizonyosra vehetjük, hogy Petőfi pápai műfordításai tanára ösztönzésére készültek, mert közülük háromnak az eredetije megvan Tarczy *Gyöngyök a német költészetből* c., két kis füzetből álló antológiájában.¹⁵ A *Népbarát* szerkesztőjének, amikor a füzet anyagát összeállította, nyilván eszébe jutott mindig pénz szűkében lévő tanítványa, s valami kis tiszteletdíj ellenében verseket kért tőle a naptár számára. Hogy fizetett érték, annál inkább föltehető, mert humánus gondolkodású ember volt, aki örült, ha jöccímét talált a jótékonyaságra; de a költemények névtelen közlése is erre enged következtetni, mivel átengedésükre elsősorban az anyagi ellenérték ösztönözhetette a költőt. Nincs ugyan rá konkrét adatunk, hogy díjazták volna a szerzőket, de az említett 50 váltó forintnyi szerkesztői díjban alkalmasint az esetleges honoráriumok is bennfoglaltak.

Mivel Tarczy a fentiek szerint június 9-én kapta a szerkesztői megbízást, ezt a munkát június második felében — július első napjaiban végezte (láttuk, hogy a füzet kinyomtatását július 15-én rendelték meg a főiskolai „könyvnyomató intézettől”, tehát a kéziratnak ekkor már szedésre kész állapotban kellett lennie). Petőfi is ez idő alatt adhatta át a naptárba szánt verseinek kéziratát. Az abban megjelent változatok ezek szerint június második felében már készen voltak. Hogy azonban akkor *készültek-e* vagy több-kevesebb idővel előbb, arra nehezebb választ adni, s ezt majd az egyes verseknél külön-külön kíséreljük meg.

Felmerül még az a kérdés is, hogy miért mellőzte Tarczy a szerzők nevét. Petőfinek nem volt rá oka, hogy kilétét titkolja, hiszen ezzel a két könnyed, kerek, a naiv népies hangot a népiesség hangsúlyozott külsőségei nélkül mindjárt telibe találó dalával nem vallott volna szegényt. Inkább Tarczy szerkesztői elve lehetett a szerzőnevek következetes elhagyása, talán mert csupa kezdő, diák-verselőről volt szó, vagy abból a megfontolásból, hogy ebben a kifejezetten népszerű, ismeretterjesztő-mulattató kiadványtípusban a szerzők megnevezése fölösleges.

A Szeberényitől említett dal betűhív szövege a *Népbarát*-ban:

Szántásvetés.

Mi haszna hogy a csoroszlya
Az ugart fölhasogatja;
Hogy ha magot nem vetsz bele
Kóróval lesz megint tele.

Hej kis leány pillantatod
Mélyen a szívembe hatott,
S mint a földet a csoroszlya,
Azt keresztül hasogatta.

De hiában hasogatta,
Azért csak bú terem rajta;
Ültesd belé szerelmedet,
Úgy nő rózsza tövis helyett.

(A füzet 41. sztl. lapján, névalírás nélkül)

Ez a kis dal a *Versek* 1. füzetében (1844) Pápa keltezéssel, az 1842. évi ciklusban jelent meg, tehát eddig is tudtunk annyit, hogy a pápai iskolaév idején, 1842. eleje és augusztusa között keletkezett (a vizsgákat augusztus végén tartották, az ún. nagyszünet szeptember—októberre esett). A fentiek szerint bizonyos, hogy már júniusban készen volt. Megírását szívesen tesszük még előbbre, a tavaszi hónapokra. Ugyanis megfigyelhető és sok esetben kronológiai-lag igazolható, hogy népdalainak kezdőképeit Petőfi — legalább is e korai, 1842—1843. közti népdalcsoportban — közvetlen szemléletből meríti, tehát az éppen „adott” évszaktól veszi (pl. az *Érik a gabona* . . . 1843. júliusában, a *Sikos a hó, szalad a szán* . . . decemberében készült műnépdala); ezúttal tehát a tavaszi szántás látványa indíthatta meg benne a dal gondolat-sorát. De hasonló megfontolás alapján az is elképzelhető, hogy a költő egy korábbi, 1841. őszi dalát írta át 1842. első negyedében—felében (sok más korábbi kísérletét átdolgozta Pápan),¹⁶ esetleg éppen a *Népbarát* számára.

Az adatok vallomása szerint a *Népbarát*-ban megőrzött szöveg korábbi a már ismerteknél. A kéziratban fennmaradt változatot Petőfi Kecskemétről, 1843. március 14-i levelében, más

¹⁵ HORVÁTH JÁNOS: Petőfi. Bp. 1922. 14.

¹⁶ Ilyen pl. a Képzőtársaságban bemutatott *Kurutyó* (korábbi változatát még 1841. tavaszán írta), *Heliconi zarándok* (ez elveszett, s az 1841. évi *Lanc Versei* c. gyűjtemény őrítte meg *Újság* c. változatát), *Vizsontlátás* (ez sem maradt fenn; a *visszatért* c., 1841. febr.—márc.-ból való variánsa mintegy másfél évtizede került elő), a Társulat pályázatán dícséretet nyert *Vándordalok és Lehel*, s minden valószínűség szerint a *Két vándor* és a *Hazámban* is.

költeményekkel együtt küldte meg Bajzának, amelyek közt bizonyíthatóan 1842 végén, tehát a pápai tartózkodást követő időben keletkezett versek is vannak (pl. a *Hortobágyi kocsmárosné* . . . , *Vadonban*, *Pálnapkor*). A két szöveg közti eltérések magyarázata eszerint az lehet, hogy a költő akkor, amikor az *Athanaeumba* szánt versküldeményét Kecskeméten összeállította, a *Szántásvetés*en is simítgatott. A címet is ekkor hagyhatta el, mert a *Népdalok* c. ciklusba foglalt 4 versét, köztük a *szóban forgót*, önálló címek helyett római számokkal különböztette meg; a *Mi haszna, hogy a csoroszlya* . . . kezdetű kapta az utolsó, IV. sorszámot.¹⁷ (Bajza az *Athanaeum* 1843. május 1-i számában¹⁸ *Népdalok* cím alatt a küldemény két darabját közölte, köztük a *Mi haszna, hogy a csoroszlya* . . . kezdősorút II. sorszámmal.) Petőfi hasonlóan járt el később a *Versek* füzeteiben is, amikor *Népdalok*, *Néprománcok* c. ciklusokat alkotott (az előbbieket egyikébe került a fenti dal is), feltehetőleg abból a megfontolásból, hogy a valódi népdalnak sincsen címe. Az *Összes költeményekben* a cikluscímeket és a sorszámokat elhagyta, ehelyett egységesen a kezdősort tette meg címnek. Így maradt mindeddig rejtve a lappangó *Népbarát*-példányban a vers egykori önálló címe, a *Szántásvetés*.

A másik feltűnőbb szövegeltérés az 1. versszakban fordul elő: a *Népbarát* 4. sora helyett (Kóróval lesz megint tele) a későbbi forrásokban (kézirat, *Athanaeum*, *Versek I.*, *Összes költemények*-kiadások) egységesen ez áll: *Csak kóróval leszzen tele*. Úgy látszik, a „leszen” kedvéért változtatott utóbb a pápai szövegen: münépdalról lévén szó, ideillőbbnek érezhette ezt a népies-régiés igealakot. A *Népbarát* és a későbbi források szövege közt több apró helyesírási, ill. központozási különbség is van, de ezek nyomdai eredetűek is lehetnek.

Másféle verskeletkezési tanulságokkal szolgál a *Vendég* c. versnek a *Népbarát*ban megjelent szövege:

Vendég

Kerepöl a szarka
Házam tetején:
Vendég jó: vendégül
Vajh kit várjak én?

Messze föld határán
Jár a szerető,
Csalfa volt szerelme,
Vissza nem jön ő.

Tán te léssz vendégem
Ohajtott halál,
Jer siess, előttem
Ajtóm nyitva áll.

(41–42. sztl. 1., névalírás nélkül).

Eddig úgy tudtuk, hogy a verset maga Petőfi nem adta ki, s életében csak Kecskeméthy Csapó Dániel első *Dalfűzéréjében* jelent meg, a szerző megnevezése nélkül.¹⁹ Horváth János csodálkozik is, hogy kerülhetett ebbe a kiadványba Petőfinek egyébként csak kéziratos forrásból ismert dala.²⁰ Egy még felfedezetlen naptári közlésre annál is inkább lehetett gyanakodni, mert K. Csapó a *Dalfűzerke* 2. füzetének Vörösmarty *Fóti dalához* írt lapalji jegyzetében a „nemzeti és magyaróvári” kalendárium egyik évfolyamára hivatkozik (tehát ilyen forrásokat is használt);²¹ bajosan is magyarázhatnánk a közlést másféle közvetítéssel (pl. kéziratos elterjedéssel). K. Csapó és Petőfi esetleges személyes kapcsolatáról nincs adatunk, de ha a *Dalfűzerke* szerkesztője közvetlenül Petőfitől jutott volna a kéziratához, aligha hallgatta volna el a nevét (számos esetben nevezi meg füzetkéiben az általa ismert szerzőket). A *Népbarát* közlésének ismeretében könnyű rekonstruálni Csapó eljárását: kezébe került az ország minden tájára szétküldött naptár egy példánya, megtetszett neki a népies hangú s egyúttal tömör, zárt szerkezetű kis darab, s felvette válogatásába úgy, ahogy forrásában találta: névtelenül. (Címét azért hagyta el, mert gyűjteményének darabjait sorszámmal, 1. Dana, 2. Dana stb. címen közli; a *szóbanforgó* dal a 24. Dana címet kapta.) Alátámasztja ezt a verziót maga a *Dalfűzerke* szövege, mely még helyesírásában, interpunkciójában is nagyon közel áll a *Népbarátéhoz* (mindössze 3 apró helyesírási eltérés van a két közlés között); nyilvánvaló, hogy közvetlenül abból másolták ki.

¹⁷ L. OSZK – Kézirattár, Petőfi Ereklétár 83/3a p.

¹⁸ I. S. füz. 383–384.

¹⁹ KECSKEMÉTHY CSAPÓ DÁNIEL: *Dalfűzerke* válogatott népszerű dalokból. I. fűzér. Pest 1844. 24.

²⁰ HORVÁTH JÁNOS: *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*. Bp. 1927. 260–261.

²¹ KECSKEMÉTHY CSAPÓ DÁNIEL: I. m. 2. fűzér, Bp. 1844. 12.

A *Vendégnek* a fenti, kiadott szövegeken kívül, melyek tehát lényegében egyetlen változatot képviselnek, még két variánsáról tudunk. Ezek csak évtizedekkel a költő halála után láttak napvilágot. Az egyiket a *Lanc Versei* című, Petőfitől sajátkezűleg összeírt füzetke őrizte meg, Duna-Vecse, 1841. jún. 5. dátummal,²² a másikat Baróti Lajos említette Salkovics Károly, Petőfi rokona és pápai iskolatársa diákkori versesfüzetének leírásában (sajnos, maga a füzet, ismertetése óta, elkallódott), ahol ennek a versnek nem teljes szövegét, csak a *Lanc Versei*-től való eltéréseit közölte.²³ Salkovics később, emlékezetből, szíves ceruzával odairta a kis gyűjtemény 5 darabjához, köztük a *Vendéghez* is, hogy Petőfié. Ugyanezekről azt állította (1894-ben, amikor Baróti felkereste), hogy a katonáskodó Petőfi küldte el neki őket Horvátországból Sopronba; az eredeti kéziratokat valaki — talán Orlay — elkérte Salkovicstól, s ő, mielőtt odaadta volna, lemásolta magának a verseket (egyéb költeményekkel együtt). De az idős kortanú emlékezete már nem volt megbízható: kétségtelen ugyanis, hogy nemcsak a megjelölt 5 vers való Petőfitől, hanem a többi 7 közül is bizonyíthatóan legalább négy.²⁴ Kérdéses tehát, mennyire hihetünk Salkovics másik állításának, ti. hogy a Horvátországból küldött kéziratokról másolta volna le a verseket. Füzetének első darabja ugyanis, mint Baróti leírásából tudjuk, Tárkányi híres Coriolán-balladája volt, mely annakidején, mint szavalásra alkalmas retorikus darab, diákkörökben nagy népszerűsége tett szert; ez pedig az 1841 végén kiadott 1842. évi Nemzeti Almanachban jelent meg.²⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy a másolat ez időpont után, valószínűleg Pápán készült, ahol Salkovics, mint Petőfi osztálytársa, 1841 őszén kezdte meg tanulmányait. Önként kínálkozó feltevés, hogy ekkor írt le magának — nem a megőrzött levelekből, hanem a Petőfinél látott kéziratból — néhány költeményt, régebbi és újabb darabokat egyaránt. A kérdést, a füzet hiányában és Baróti hiányos, sőt ellentmondásos leírása miatt, nem lehet végérvényesen eldönteni, de éppen a *Népbarátban* megjelent *Vendég*-változat adhat egy-két támpontot. Ez a vers ugyanis az egyetlen, amely amellett, hogy mind a *Lanc Verseibe*, mind a Salkovics-féle füzetbe belekerült, még a *Népbarátban* is megjelent; így szövegének kialakulását a *Lanc Versei* keltezésén kívül még egy elég pontosan datálható korai közlési adat birtokában próbálhatjuk meg rekonstruálni.

A három változat (az alábbiakban rövidítve: a *Népbaráté* = Nb, a *Lanc Verseié* = LV, a Salkovics-füzeté = Sf) összehasonlítása sajátos szövegfejlődési problémákat vet fel. (A merőben helyesírási-központozási eltéréseket figyelmen kívül hagyjuk.) A Nb — tehát a feljebb elmondottak szerint 1842. július második felében megjelent *Vendég* (s a vele lényegében azonos K. Csapó-féle közlés) — 3. sora egyezik a Sf-ével (*Vendég jó, vendégül*), a LV-é pedig eltér tőlük (*Vendég jön. Vendégnek*). Ugyanez az eset a 11. sorban: a Sf egyező (siess, előtted), LV: eltérő (siess, *ne késsél*). A 9–10. sorban viszont éppen fordított a helyzet: a LV egyezik (Tán te léssz vendégem, *Óhajtott halál!*); s ezúttal a Sf eltérő (*Te leszel vendégem Tán, szelid halál!*). Ezekon kívül — a helyesírási és interpunkcionális különbségektől eltekintve — még a 11. sor első szava más mindkét kéziratban változatban (LV: *Ugy siess*, Sf: *Oh siess*). Összefoglalva: a Nb két sora a LV-től, két sora pedig a Sf-től eltérő, de ugyanakkor a másik forrással egyező. Az alábbi táblázat ezt szemléletesebben mutatja be:

Sor	Nb (és K. Csapó)	LV (eltérések a Nb-tól)	Sf (eltérések a Nb-tól)
3.	Vendég jó: vendégül	jön. Vendégnek	
9.	Tán te léssz vendégem		<i>Te leszel vendégem.</i>
10.	Óhajtott halál,		<i>Tán, szelid halál?</i>
11.	Jer, siess, előtted	<i>Ugy siess, ne késsél,</i>	<i>Oh siess</i>

Milyen szövegfejlődéssel értelmezhetők ezek az eltérések, ill. egyezések?

Az, hogy a Nb a LV-nél fejlettebb (későbbi) változatot képvisel, alig vonható kétségbe. Elképzelhetetlen, hogy a költő egy a LV-t megelőző, 1841 eleji vagy még régebbi szöveget adott volna oda Tarczynak; ellenkezőleg, miután ezt a verset a *Népbarát* számára kiválasztotta, bizonyára javítgatott még a szövegen. Eszerint a 3. sorban a „jó” szóalakot a LV „jön” alakja helyett, ill. a „vendégül” képzőjét a LV -nek ragja helyett, továbbá a 11. sorban a „siess, előtted” fogalmazást a „siess, ne késsél” helyett Petőfi tudatos javításának tekinthetjük. Persze elgondolkoztató, hogy miért választ a költő irodalmiasabb, a köznyelvtől eltávolító megoldásokat, amikor éppen egy népszerű kiadványba szánja versét. Ezzel kapcsolatban azokra a képzőársasági és olvasmányélményekre gondolhatunk, amelyekben Pápán olyan intenzíven részesült. Ezeknek a pápai lírai termésben kimutatható befolyására a legújabb

²²L. OSZK — Kézirattár, Petőfi Ereklyetár 87. 18. p.

²³L. VU 1897. 3. sz. 35.

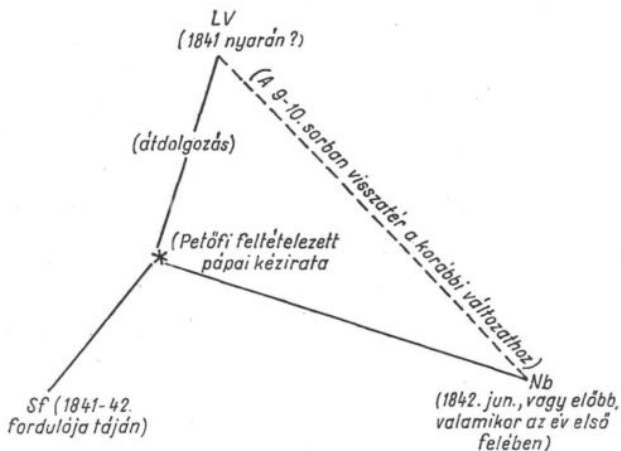
²⁴*Honvagy, Méz és csók, Hajnal és Lehel*; de a stílusjegyek alapján Petőfiének tekinthetjük a *Tríolett* és az *Első szerelem* címűeket is.

²⁵Nemzeti Almanach 1842. Bp. [1841.] 106–109.

Petőfi-irodalom is utal.²⁶ A „jön” — „jö” javítás esetében szerepet játszhatott az is, hogy a „jön” szó a 8. sorban még egyszer előfordul, a „ne késsél” mellőzésénél pedig, hogy az volta-képpen fölös gondolatismétlés, a „siess” henyé szinonimája.

A Sf-et éppen a fenti 3 eset a Nb-hez közelíti, mert mindhárom helyen azzal azonos. A „Te leszel vendégem, Tán szelid halál?” szövegű 9–10. sor viszont eltávolítja a LV és a Nb véglegesebb, nyelvtani és ritmikai tekintetben egyaránt jobb megoldásától. A Sf a másik két változathoz képest elvben vagy korábbi, vagy közéjük esik, vagy későbbi mindkettőnél. Ezt az utóbbi lehetőséget éppen a 9–10. sor említett, kezdetlegesebb fogalmazása alapján elejthetjük. Ha korábbi a másik kettőnél, tehát katonakori, fel kell tételeznünk, hogy Petőfi a *Népbarátnak* szánt kézirat átadása előtt, vagy valamikor a pápai tanév folyamán, 3 ponton az 1840-es változathoz nyúlt vissza; ha pedig a kettő közé esik, akkor ahhoz a hasonló hipotézishez kell folyamodnunk, hogy Petőfi azt a változatot, amelyről Salkovics a Sf-et lemásolta, később (1842 júniusában, vagy még előbb?) a 9–10. sorban a *Lanc Versei* korábbi szövegének megfelelően igazította ki. — Mivel az előbbi verzió 3, egymástól független visszanyúlást feltételez, az utóbbi pedig csak egyet (a „Tán” kérdőszó előre- ill. hátravetése vonja maga után az egész, két sorra terjedő módosítást), inkább hajlunk ez utóbbi elfogadására. Eszerint jelenleg, a *Népbarát* közlésének ismeretében, a legvalószínűbben úgy rekonstruálható a *Vendég* szövegének kialakulása, hogy Petőfi a LV-t (ill. az annak alapjául szolgáló változatot) Pápán, alighanem még 1841/1842. fordulóján táján, javítgatta (feljebb utaltunk már pápai átdolgozásaira); ekkor próbálkozhatott a „Tán te leszel . . .” stb. átirásával (a „lesz” alakot érezte akkor még szokatlannak?), ugyanakkor cserélhette fel a 11. sor németes „Ugy” kötőszavát az „Oh” szócskával. Ezt a változatot képviselik a Salkovics-füzetnek Baróti közléséből ismert eltérései, s ezt használta fel Petőfi a *Népbarátnak* adott kéziratban, de úgy, hogy a 9–10. sorban a LV-nek (emlékezetében élt) megoldásához tért vissza, annál is inkább, mert a „lesz” megint csak választékosabb, irodalmiasabb a „leszel”-nél.

Rajzzal szemléltetve:

Ha ez a feltevésünk helyes, akkor ez egyúttal annak is bizonyítéka, hogy Salkovics a *Vendéget* Pápán másolta be füzetébe Petőfi kéziratából (1841 nyara után másutt nem voltak együtt), s ha így van, akkor másolhatott többet is, akár az egész füzetet.

Petőfi a *Vendéget* később teljesen mellőzte; talán meg is feledkezett róla. Lehet, hogy ez lett volna a sorsa a *Mi haszna, hogy a csoroszllya . . .* kezdetű, másik darabnak is, ha Bajza nem adja ki. (Aminthogy az *Athenaeum* szerkesztőjétől figyelmen kívül hagyott másik két „népdal:” a *Jön az ősz, meg a gólya már . . .* és a *Kakasszóra hajnal ébred . . .* nemcsak a folyóiratból, hanem a Petőfi-gondozta verseskötetektől is kimaradt).

A *Népbarát* többi verseit Petőfi pápai lírai terméséből *eleve* kizáró adataink nincsenek, sőt kötelez bennünket a szerzőség gondos mérlegelésére az a körülmény, hogy a költő ott-tartoz-

²⁶ PÁNDI PÁL: Petőfi. (A költő útja 1844 végéig.) Bp. 1961. 64–66.

codása idején, két hitelesen tőle való verssel együtt, ugyancsak névtelenül jelentek meg. Mégis, a stílussajátságok s egyik-másiknál egyéb meggondolások is határozottan Petőfi szerzősége ellen szólnak.

Az első borítólapon belső oldalán közölt *Huszár dal* „Egy agg huszár” aláírása mögé éppen-séggel rejtőzhetett volna az obsitos (bár volt „bakancsos”) költő. Maga a költemény azonban a verbunkos költészet egyik kései hajtása, mely szegről-végről Amadé ismert katonadalával rokon; a mesterkelt strófa- és rímképlet, az elavult rímtechnika (kár — már, szép — ép stb.) éppúgy árulkodik erről, mint a választékos terminológia és nem utolsósorban a hetyke huszár-öntudat, az ellenségen és a női szíveken diadalmas katona rátartisága. Ennek illusztrálására közöljük az első három strófát:

Huszár vagyok lelkem babám az is maradok,
Szemedszinű dolmányomon drága gomb ragyog.
Uccu peng a sarkantyúm!
Csekély gondom, semmi búm!
Csak úgy vigadok.

Kard villog az oldalamon, tajték a pipám!
Selyemposztó-süvegemen lobog bokkrétám!
Mind e mellett csak az kár,
Hogy tán nem is kedvel már
Hűtelen babám!

Oh te lelkemet epesztő kacér szösze lány!
A huszárnak szeretője akad akarhány!
Nyájas, gyöngéd, deli, szép,
Oly takaros, olyan ép,
Mint a tulipán.

[stb.]²⁷

Ezt az egyébként lendületes, friss, valószínűleg kész dallamra írt verset szerezhette akár egy valóságos vén huszár, akár egy ügyesebb diák-verselő, aki a katonaeletet csak hírből vagy a költészetből ismerte, de nem írhatta az a Petőfi, aki kis hiján belehalt a kiképzés megpróbáltatásaiba, és a katonasors testi-lelki sivárságáról még annyira friss emlékeket hordozott. Igaz, hogy ismerjük egy pápai, huszár-témájú versét, a *Tolvaj huszárt*, az azonban egy kis anekdota, szójátékon alapuló csattanóval; egészen más tőről fakadt, mint a vitézi életnek első személyű, a huszár szájába adott dicsérete.

A másik két költemény mintegy közrefogja az ismert Petőfi-verseket, s ez még egy okkal több arra, hogy gondosan vegyük szemügyre őket: nem az ambíciózus „obsitos-logicus” ismeretlen kísérletét fedezhetjük-e fel bennük? Sajnos, maguknak a verseknek a futó elolvasása is minden ilyen illúziót nyomban eloszlat. Az *Őrszékéhez* című (40. sztl. lap) a csalódott szerelmes konvencionális búcsúzása, mely az egykorú diákköltészet átlagos színvonalát sem éri el; nemhogy eredeti gondolat, de még csak egy frissen ható jelző sincs az egész nehézkes verszetben. Íme, az utolsó strófa:

Ha nem karom között is, lesz még, lesz olyan hely,
Hol föl fog bizonyára hevülni e kebel:
Mint kebled fog hevíteni a nyár hő sugára,
A téli kandalló és az ősznek jó bora.

Végül *A háború* című „mutatvány a b. e. [baldog emlékezetű] P... L... u-i mester-deákori verseiből” (42—45. sztl. lap) a 18/19. század fordulója óta dívó s a kéziratossá verseskönyvekben igen elterjedt mesterkedő költészet terjedős és ízléstelen terméke, afféle tréfás halandzsza: a szerző az értelem rovására űzi játékát a hangokkal és a rímekkel. Lássuk ennek is első három versszakát:

Kedves hazafiak, kik laktok e sűrű
Felhők alatt, szintugy mint a bundás ürü,
Ártatlan mondhatom, de ha véres órru.
Érte háboru.

²⁷ A versnek egy Pápáról beküldött, kezdődő folklorizálódásra valló változatát közli ERDÉLYI a Népdalok és mondák III. kötetében (Pest 1848. 232. sz.).

Ember, van előtted látom segedelem,
De ha nem lesz nálad semmi engedelem,
Akkor őrizd magad, s szemed be ne takard,
Mert hamis a kard.

Kínéztem belőled, hogy van eleven vér
Benned, de ha egyszer a káplár megvér,
Benn leszesz lovaddal a várban szorulva,
Szálssz leborulva.

[Stb.]

Petőfi sokkal komolyabban készült költői hivatására, semminthogy ilyen öncélú, a költészetet lealacsonyító kísérletekkel kapcsolatba hozhatnánk. Az effajta verselői gyakorlat, amelynek a 18/19. század fordulóján éppen a pápai teológus Kovács József (a „rímkovács”) volt egyik legismertebb, népszerű képviselője,²⁸ egyébként is a húszas évektől kezdve fokozatosan kiszorult már az iskolákból. S ha, tegyük fel, Petőfi kivételesen, szeszélyből, pl. egy baráti mulatozás alkalmával próbát tett volna a költészetnek ebben a nemében is, azt bizonyára sokkal ötletesebben és sokkal több ízléssel cselekedte volna. Nincs hát semmi néven nevezendő okunk rá, hogy a szóban forgó költemény szerzőségének kétes érdemét P. L. hajdan iskolamestertől elvitassuk.

Vértés O. Augusztá

ARANY JÁNOS MÉG MINDIG CSONKÁN ISMERT „EGYETLEN EPISTOLÁJÁRÓL”

Az *Irodalomtörténet* 1951. évi 2. számában nevemmel ilyen című cikk jelent meg: *Arany János csonkán ismert, egyetlen epistolájának teljes változata.*

Különböző — jórészt személyes természetű — okok miatt nem tértem eddig vissza ez írásra. Úgy vélem azonban, hogy — ha csaknem két évtized elteltével is — rá kell mutatnom a közleményembe került súlyos hibákra. Kötelességemnek érzem a helyesbítést főként azért, mert az imprimáturom nélkül megjelent közlésben nemcsak az én szövegemet változtatták meg lényegesen — önkényes kihagyásokkal és betoldásokkal —, hanem Arany Jánosnak eddig csonkán ismert epistoláját is tovább csonkították, torzították: a szöveget nemcsak töredékesen nyomtatták ki, hanem csaknem minden sorát hibásan közölték. A helyesbítés kötelessége maga Arany János figyelmét: a költői szöveghűségéről szólva élesen elítéli azt, aki a kézirat „nyelvén, orthographiáján . . . javítani akar; pontozását fölcseréli, soraiha egyes szótagokat . . . betold, vagy onnan lenyes; . . . egész sorokat . . . elhagy . . .”²⁹ Az *Irodalomtörténet* e hibák mindegyikébe beleesett; így az eddig befejezetlennek ismert levélnek — többek között — éppen befejező sorait hagyta ki, s e nem jelentéktelen írásnak valamennyi variánsát elhanyagolta. Az alábbi sorok feladata Arany teljes szövegének hű közlése.

A cikkemből 1951-ben kiragadott és az *Irodalomtörténet*ben közölt jó fél lapnyi részleteket most — gyakorlati okok miatt — nem hagyom el; körülményes lenne, ha két közleményből — az 1951-iből és a jelen sorokból — kellene az olvasónak összeállítania az összefüggő egészet. Íme tehát az 1951-ben megírt — de akkor hiányosan közölt — cikk summája, továbbá Arany epistolájának teljes, pontos szövege, a variánsok feltüntetésével.

Arany Jánosnak író-barátaival folytatott levelezését fia, Arany László rendezte sajtó alá. A kiadás bevezetőjében az egész gyűjteményből kiemeli a Szemere Pálhoz írt levél fontosságát, s mintegy szembeállítja ezt apjának író-barátaival intézett bizalmas leveleivel, amelyekben általában nem szabad gondnal kidolgozott írói műveket keresnünk.³⁰

Az episztola előzményeit illetően tudnunk kell, hogy Szemere Pál 1860-ban „elmékedést” írt Arany *Reményem* című verséről, és azt levél alakjában megküldte a költőnek. Arany László szerint atyjának az erre válaszul szánt levele „Tárgyánál és stíljénél fogva az egész gyűjteményből kiválik . . . úgy látszik, hasonló modorban akart válaszolni rá; ez lett volna talán az egyetlen „epistola”,³¹ mit életében írt. De nem tudom, befejezte és elküldötte-e?³²

²⁸ Vö. BÁN IMRE—JULOW VIKTOR: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. 15.

²⁹ Szépirodalmi Figyelő 1861. II. évf., 2. sz. 29–30.; vö. még: Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. II. Prózai dolgozatok. Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Bp., Ráth Mór, 1889. 266.

³⁰ Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. Levelezés. — Arany János levelezése író-barátaival. I. Bp., Ráth Mór, 1888. III. 1.

³¹ Én emeltem ki. V. O. A.

³² I. m. XVIII. 1.

Közli, hogy a levelet kerestette a Szemere-Tárban, de nem akadtak nyomára. Az a töredék, amelyet kiad, a költő saját kézíratai között volt; nem mint fogalmazvány, hanem elküldésre szánt, de félbemaradt levél. Hogy ilyen alakban, vagy talán módosítva eljuttott-e a címzetthez, erre Arany László nem tud válaszolni.

Valóban különösen figyelemre méltó Arany Jánosnak ez a levele, még töredék voltában is. A költői mű genezisére: a „neszméből” eszmévé szilárdulás általános folyamatára vonatkozóan tartalmazza — immár klasszikussá vált — megnyilatkozásait Szemere fejtegetéseivel kapcsolódva. De az általános fejtegetéseken kívül még közelebbről érdekel bennünket Aranynek költeményére vonatkozó magyarázata: ezen a vallomáson keresztül is fény derül a költőnek és költészetének a valósághoz való viszonyára.

Méltán foglalkoztat tehát bennünket a válasz az Arany László felvetette kérdésre: *befejezte, elküldötte-e Arany János e prózában írt irodalmi levélét s ilyen alakban-e vagy talán módosítva?* A feleletet magának Aranynek a kézírata adja meg. Annak idején a Ráday Gyűjteményben bukkantam rá a „Szemere-Tár s egyéb iratok” csoportjában, XI/19. jelzet alatt Arany János e lapangó levelére. Ma — a levéltár átrendezése után — a Szemere-Tár I. pótkötetének 10. jelzetű darabja. *Az eddig csonkának ismert episztolát a költő bővítéssel, módosításokkal ellátva juttatta el a címzetthez:* más, Szemere Pálhoz szóló levéllel és Szemere Pál irataival egy csomagban találtam meg ezt az írást. Borítékának nem akadtam nyomára.

Annak is magyarázatát tudjuk adni, hogy Arany László miért kerestette hiába ezt a levelet. A töredékes levélnek az Akadémia kézírattárában lévő példánya mellett van Baráth Ferencnek Arany Lászlóhoz intézett válasza; ebben olvashatjuk a következőket:

„A kérdéses levélnek utána néztem a Szemere-könyvtárban, de eredménytelenül. Szemere-nek összes levelezéseit az ún. Szemere-Tár 17 kötete foglalja magában, s ezek közül az utolsó az 1840-től 1860-ig terjedő részt. Ennek minden lapját átnéztem, de a keresett dolgot ott nem találtam”.

Nem találta, mert a levél nem magában a „Szemere-Tárban”, hanem külön csomagban, az „egyéb iratok” között volt. A csonka és a teljes levelet ugyanolyan méretű és minőségű levélpapírra írta Arany: csontszínű, 18 × 23 cm. méretűre kettéhajtott ív lapjaira. A csonka levelet a 4. lapon hagyta félbe, az elküldött példányt a 3. lap alján fejezte be. A töredéken nincs keltezés; a megtalált, befejezett levél Nagykovácsán kelt, 1860. április 14-én.

Az eredetileg is elküldésre szántnak látszó, csonkán maradt levelet bizonyára azért hagyta abba a költő, mert lényegesen változtatni kívánt rajta: az első fogalmazvány egyes részeit kihagyja az elküldött levélből, másokat betold vagy teljesen másként fogalmaz meg. Egészben véve tömörebb, világosabb a teljes a töredéknél. A csonkából hiányzó befejezés végül kerek egészzé teszi e kis irodalmi művet. De beszéljen maga a megtalált levél.⁵

[1. lap:]

Nagy-Kőrös apr. 14. 1860.

Szemere Pálnak

mély tisztelettel, szíves viszontüdvözléssel

Arany János

Örvendve olvasám⁶ az „Elmékedést” melyet Kegyed, mélyen tisztelt Férfiú, „Remény” című versem széptani fejtegetéseül írt és nekem szíves vala megküldeni. Az, és a már előbb láttam egy [pár] *töredék*-mutatvány *meggyőzött*⁷ engem, hogy a péczeli magányban olyasmi készül, *mi ritka fényt hozand irodalmunkra. Vajha mielőbb megjelenne!*⁸

Gyakran gondolok vissza — midőn lelkelem ünnepel — a nem sok de feledhetlen órára,

⁵ Az Arany László közölte töredék kéziratát — mint említettük — az MTA könyvtárának kézírattára őrzi. Jelzete: K 513/641. Mivel Arany László szövegekészlete nem egészen pontos, az elküldött — teljes — és a csonka levél közötti eltéréseket az eredeti Arany-kéziratok összehasonlítása alapján tüntetjük fel, mégpedig az alábbi módon:

az elküldött példány „többletét” — vagyis az új szövegrészeket — *dől* betűkkel szedjük; ugyancsak *dől* betűkkel írjuk a csonkától eltérő szavakat, ezeknek a csonka levélbeli variánsait pedig jegyzetben adjuk. Arany János aláhúzásait ritkított szedéssel jelöljük. A csonkában szereplő s a befejezettből kihagyott egyes szavakat szögletes zárójelbe tesszük, ha ezek nem zavarják meg a szöveg összefüggését; az elküldött példányból kihagyott egyéb szövegrészeket pedig ugyancsak lapalji jegyzetben közöljük. A kéziratban eredetileg zárójelben írt szavakat kerek zárójelbe tesszük. A jegyzetben szereplő szavak, szövegrészek tehát általában az MTA kézírattárában található csonka példány szövegére utalnak, hacsak külön föl nem tüntetjük, hogy a befejezett kézíratra vonatkoznak. A központozás — vessző, idézőjel —, továbbá a kis és nagy kezdőbetű használatában való eltéréseket a két kézirat között nem jelezzük. A kézirat hosszú írásjelét s-sel írjuk át

⁶ olvastam

⁷ meggyőz

⁸ mely egyedül fog állni irodalmunkban. Hogyne? Szemere írja. Szív és elme, kedély s értelem, eszmé-
röppentyűk s szigorú logika harmóniás ölelkeztében minő egészet várhatunk! Vajha mielőbb!

melyeket,⁹ egy izgalmas, de reményteljes korban, a Kegyed leereszkedő¹⁰ társalgása nekem oly édessé tón. Emlékszem, minő kegyelettel csüggénk, hárman — s im e k e t t ő azokból nincs többé! — szavain a lelkes fejtegetőnek;¹¹ hogy világosodott meg, a szellem váratlan görög-tüzeinél, egy-egy eszme bennünk, mely előbb¹² csak homályos sejtelem, határozatlan kódárny, összefutó chaos vala. Igen! mi tanultunk gyönyörködve, s gyönyörködénk, tanulságosan.¹³ Fájdalom, hogy a sors e néhány órát edes ugyan, de rövid és elszigetelt e m l é k nek hagyta maradni. [2. lap.¹⁴] Mit szólhassak én a közlött „Elmélkedésre”? . . . Egészben oly kedvező az, hogy érezve parányiságomat s különösen a fölvetett költemény számos gyengéit, hízeglőnek kellene mondanom, ha e kifejezésnek egy oly magasan álló műtész irányában értelme volna. Így csupán arra szorítkozom, hogy elismervén a fejtegetésnek, általános szempontból véve eredeti, találó, [s] következetes voltát, számot adok mintegy¹⁵ a specialis érzelemről, melyből ama költemény kieredt, s melynek hatása alatt végig fonódott, hogy így az „Elmélkedés” szerzőjének alkalmat nyújtsak¹⁶ összehasonlítást tenni saját felfogása és a között, mi a versíró lelkében, e költemény szülemlésekor¹⁷ véghez ment. Ámbár tudom, hogy ez sem szükséges; mert ha a költész¹⁸ azt, mi lelkében történt, nem fejezi ki úgy, hogy semmi kétségnék, eltérő magyarázatnak helye ne lehessen, hanem minden (hozzáértő) olvasójában ugyanazon érzelme képét támassza, — [hanem;¹⁹ áthúzással kijavítva:] ha mondom, a költő¹⁸ nem tudta magát így fejezni ki, jele, hogy költeménye el van hibázva.

Mielőtt azonban erre²⁰ mennék, szabad legyen érintenem Kegyednek amaz épannyira új, mint találó észrevételét,²¹ hogy a szellemnyilatkozásban, ha főleg a²² költészetre s itt leginkább a lyrára szorítjuk — az alsó fokozat [a] n e s z m e (nonsens, ugy-e?), vagy alig több ennél. — Nagyon igaz.²³ Mi is lehetne, [az] i n v e n t i o műveinél, egyéb mint neszme, vagy félig homályos eszme legfőlebb. Itt nem a logica vezet bizonyos eszmékhez, itt a pillanatnyi helyzet, érzelem, kedélyállapotból²⁴ fog eszme fejlődni, s ha kísérhetjük is, szabályozhatjuk is további fejlődésében, a csiráról, a keletkezés mozzanatáról nem adhatunk számot magunknak. Hallottam — [s] Kegyed méginkább tudhatja — hogy Vörösmarty „Szép Ilonkája” ez egyetlen sorból fakadt fel: „Hervadása liliomhullás volt”. — Mi ez így? semmi határozott személyhez, tárgyhöz nem kötvő? Egy kép, [de] mihez csak ezentúl kell tárgyat keresni: tehát f é l e s z m e, vagy a mi egy értelmű: n e s z m e . S im²⁵, e neszmétől viselősen, a költő addig hordja azt, míg előáll²⁶ az eszme, teljes szépségben,²⁷ egy valódi Szép Ilonka. — Más példát mondok. A nép fia megtelik érzelmmel, — az érzés már hullámzik, rhythmust, dallamosságot kap, (mert a zeneiség áll legközelebb a még eszmévé nem fejlett érzelmehez) de még hiányzik az eszme. Mit²⁸ tesz tehát? Ex abrupto [3. lap:] jött, gyakran össze sem függő szavak rhythmusába²⁹ önti érzelmét; s csak azután törekszik e dallamos szavakhoz³⁰ illő eszmét találni, mi olykor nem is sikerül.³¹ Példa saját népköltészetünk, de, némi módosítással, valamennyi nép lyrája, főleg a chinai, mely e részt a miénkkel meglepő hasonlatot tüntet elő. Mikor a dalló neki kezd: Káka tövén költ a ruca — akkor még nehezen van egyebe a pusza érzelmenél, eszeiségi nélkül, melyet dallamos szavakba — [s] egy az érzéki szemlélet köréből találomra elérántott képbe — önt; s az³² első sor mi egybefüggésben sincs a majdan kifejlő gondolattal,³³ — [ez] ridegen marad. Mikor a másik sort hozzáríml: „Jó földben t e r e m a buza”, akkor sincs még eszméje az érzelmehez, de már k é s z ü l l e n n i mert a t e r e m szó felkölti azt; e sor tehát már nem marad oly ridegen, mint az előbbi, mert a t e r e m-hez köti megszületett gondolatját.³⁴ „De a hol a hű

* A csonka kéziratban eredetileg: órákra, melyeket; áthúzással kijavítva: órára, melyet

¹⁰ nagyrabecsült

¹¹ a lelkes fejtegető szavain;

¹² előbb

¹³ gyönyörködve tanultunk, s tanulságosan gyönyörködénk.

¹⁴ Ugyanitt kezdődik a töredék 2. lapja is; új bekezdés.

¹⁵ mintegy számot adok

¹⁶ adjak

¹⁷ fogamzásakor

¹⁸ költész; a csonka kéziratban ceruzával kijavítva: költő

¹⁹ az elküldött példány szövegében egy szó áthúzva

²⁰ arra

²¹ egy észrevételét kockáztatnom Kegyednek amaz ép aanyira új, mint találó megjegyzésére)

²² főleg ha

²³ Igen helyes.

²⁴ kedélyállapot, érzelmeiből

²⁵ És

²⁶ szerves egészszé alakítva megszületik

²⁷ szépségében

²⁸ — de az eszme még hiányzik: mit

²⁹ Összefüggetlen, exabrupto, jövő szavak dallamába

³⁰ A töredékes kézirat 2. lapja itt végződik.

³¹ nem is sikerül olykor.

³² ez

³³ eszmével

³⁴ de e sor már mégsem marad oly ridegen, mint az első, mert hozzá kötheti a t e r e m szóhoz megszületett gondolatját:

lány³⁵ terem, azt a helyet nem ismerem.” . . . Már van eszméje: *minden leány hűtelen* (mert az övé az).³⁶

A *mi már a*³⁷ „Reményt” illeti, ennek *geneise körülbelül így van.*³⁸ 1850-ben készült az, nem sokkal a nagy, országos catastropha után. Egyéni helyzetem is csüggesztő³⁹ vala. E kettős — *hazafiú*⁴⁰ és egyéni — *helyzet a való, melytől menekülni ohajtok, tehát nem csupán a real át a lában, s nem csak azért vágyok eszményi világba, mert általában költőnek ott a helye, hanem mert ez álmadozás felejteti a valót, enyhíti annak szenvedéseit. Nem is remény, t. i. jobb-n a k reménye az, mi tengerre hajt: mindegy, ha jobb, ha rosszabb talál is, csakhogy itt a veszély még bizonytalan. — Ezért a kis hajó is — mely synonym az alábbi csónakkal — nem azért van megfosztva árbocz- és kormánytól, hogy a valóhoz kevésbé hasonlítson, hanem mert az a remény, melyről énekelek, nem sokkal több a kétségbeesésnél. Így a költemény egyénibb színű, mint *Kegyed magyarzata* szerint, mely mindent eszményit, de tartoztam az igazságnak e vallomással.⁴¹*

Fogadja hő kézszerítáomat, s mindenkori tisztelem őszinte kijelentését! —

Arany János

Végezetül vessük fel a kérdést: miért nevezi Arany László atyja „egyetlen epistolájának” (értsd: prózai epistolájának) ezt a levelet, s miben különbözik ez Aranyinak író-barátaihoz intézett többi levelétől?

Valóban, Aranyinak ilyen tisztán „irodalmi levelét” a most közöltön kívül nem ismerjük. Petőfivel, Tompával és más íróbarátaival folytatott levelezésében nem egy irodalmi kérdéssel behatóan foglalkozik ugyan, de leveleknek rendszerint nem egyetlen céljuk irodalmi kérdések tisztázása, hanem elsősorban emberi, baráti kapcsolatok ápolása. 1847. december 13-án kelt, Petőfihez szóló levelének 4. utóiratában Arany ezt írja:

„. . . azt hidd el nekem, hogy bár mint költőt is kimondhatlanul szeretek, mégis jobban érdekelsz, *mint ember*; s ezzel punctum. — Lásd, azért is nem tudok én neked oly tiszteletteljes hangon írni (irtál valaha *hangon?*), mert a kit én tisztelek . . . no hisz azt tisztelem és tömjénezek neki, hogy orr-befogva fut el. De a kit szeretek, az már jobban jár velem, mert azt bosszantom, és gorombáskodom vele.”⁴²

Aranyinak író-barátaihoz intézett levelei és a fent közölt irodalmi „epistola” között az egyik lényeges különbség, hogy ez utóbbinak tárgya tisztán irodalmi.

Ennek az irodalmi levélnek hangnemét a címzett személyén kívül több külső körülmény is meghatározza. Szemere Pál az Aranynak megküldött, 1860. április 2-án kelt fejtegetést — amint az MTA kéziratában található eredeti kéziratban láthatjuk — maga a szerző, a beteg öregember kezdte el reszkető írással, talán éppen ágyban fekve: „Kedveskedésül, tisztelettel! Válast [!] remélve, kérve, Szemere Pál.” Szemere helyett azonban az értekezést már Halász Dezső írta le, aki az írás végén maga is megszólal, szánaköze említve a „szegény

³⁵ lány

³⁶ „hogy a leány mind, (s különösen az övé) hűtelen”. Vagy szabatosabban: „azért hűtelen minden leány, mert az övé az.”

A töredékben ezután a következő szövegrész olvasható, mely az elküldött levélből kimaradt:

Az eszme genesise hát, úgy ejtem, művelt lyricusnál is ez, csak a velebánis, a procedura különböző, több félek levén az utóbbinak eszközei, mint a természet naív gyermekének. Ön [ceruzával javítva] Én] csekély tapasztalásom legalább ezt látszik igazolni. Kévszámú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejtett eszmém lett volna, — úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy [az; kijavítva:] a gondolat. Sőt balladáim fogazásakor [I] is, az első, még homályos eszme felközlésnél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely nem tudom micsoda sympathiánál fogva épen a szülemelő [es; e két betű áthúzva] eszméhez társult, illet, és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha, a fölvetett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt. De hagyjuk ezt.

³⁷ A mi a fejtegetett

³⁸ annak eredetére így emlékszem.

³⁹ örömtelen, reménytelen

⁴⁰ honfiú

⁴¹ helyzetből — s ez a való — menekülni akarván, keresem a bizonytalan, mert a mi bizonyos, az kétségbe ejt. Eszményi világba ringatom magamat, mert a real csak ijesztő kilátásokat nyújt: nem kívánok boldog jövőt — tehát nemcsak általános értelemben veszem a reményt — [„csak” szó áthúzva, fölötte:] hanem azt ohajtok, hogy ne érezzem a szenvedést, s álmadozva, ideális világban találjon a csapás, mitől rettegek: álmódott világból mehessek át, si fata tulerint — a halálba is, észrevétlenül. — Innen már a kis h a j ó, mely az alábbi [a csónka kézirat 3. lapja itt végződik; következik a 4. lap:] csónakkal synonym — semmi egyéb — nem [„csak” ceruzával áthúzva] azért van megfosztva kormány és [„eve” áthúzva] árbocztól, hogy „a valóságtól eltérő, ideális szint nyerjen” [az időzőjel ceruzával beírva], hanem, mert a bizonytalanság tengerén lebeg, irány és védelem nélkül. Megy, megy, mint haladokiani bujdosó hattyu — mindig beljebb a kétes messzeségbe, mégis e helyzet nem ijesztő, inkább enyhületes a csónakon levőnek, mert mind jobban elhagyja a partot, hol bizonyos a veszély, s bár a tenger is bős habbal forog, mégis [„in” szótag Arany tollával áthúzva helyette:] itt érzi magát jobban, mert néha egy-egy szivárvány is mosolyog rá. [Az elküldetlen kézirat itt megszakad.]

⁴² Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Id. kötet, 118.

öregét". Az is valószínű, hogy Arany tudott arról a megható levélről, amelynek kíséretében az agg költő megküldte a „Remény” e „taglatát” az Akadémiának Eötvös József útján: „Esedezem alázatosan — írja ebben — Hattyuénekem elszavaltatásáért”.⁴³

Arany válasza e „hattyuénekre” tiszteletet sugároz és itt-ott az öreg Szemere öreges modorához alkalmazkodik. Stílusra kedves, gyengéd: Arany elismeri ugyan a fejtegetésnek általános szempontból véve eredeti, találó s következetes voltát . . . de ezután nagyon tapintatos s egyben határozott formában rámutat arra, hogy bírálója alapjában félreértette költeményét. Szinte az az érzésünk, hogy azért időz el olyan hosszasan a „neszme-eszme” kapcsolatnál, hogy minél később — levelének harmadik s egyben utolsó lapján — kelljen rátérnie a magyarázat cáfolatára, s így elismerő szavak közé ágyazva mondja meg a „választ remélő, kérő” „szegény öregnek” talán fájó igazságot, hiszen nem akar fájdalmat okozni a „sír szélén álló” aggastyánnak. Ezt éppen azért is meg kell mondania, mert „Elmélkedését” Szemere akadémiai felolvasására szánta (amire, tudtunkkal, nem került sor). — Arany nem hallgatja el tehát: „. . . a költemény egyénibb színű, mint Kegyed magyarázata szerint, mely mindent eszményít, de tartoztam az igazságnak e vallomással”.

Mi pedig tartozunk e közléssel az irodalomtörténetnek és a filológiai pontosságunk.

Áfra János

ADY ENDRE ELSŐ NYILATKOZATA SAJÁT KÖLTÉSZETÉRŐL

Mindössze vagy húsz kis verse jelent meg Ady Endrének 1898 nyaráig a zilahi *Szilágyban* — másutt még sehol — amikor „barátai unszolására” már önálló verskötet kiadására határozta el magát.¹ A *Szilágy* csak lassanként, hosszabb-rövidebb várakoztatás után közölte a kezdő költő verseit. A szerkesztő — Kincses Gyula — többször is küldött a költőnek türelmet kérő üzenetet a lapban, mert nemcsak az ő verseit kellett közölnie. Talán ezért is szánta rá magát a fiatal Ady Endre, hogy önálló kötet kiadásával vívja ki a döntő esert.

Legelőször a *Szilágy* 1898. július 17-i számában olvassuk — ott közölt „Epilógok, I—III” című versével kapcsolatban — hogy e versek „A szerző közelebb megjelenő kötetéből” valók. Egy héttel később, július 24-én, Ady Endre kéri a kibocsátott előfizetési ívek visszaküldését és pedig Érmindszentre, szülei címére, ahová akkor már hazatért a zilahi féléves „joggyakorlat” után. Augusztus 14-én is innen üzeni a lap útján, hogy a készülők verseskönyvet Debrecenből fogja megküldeni az előfizetőknek, ahová tanulmányi folytatására visszatért.²

A *Versék* egyszerű címmel kiadott első kötet — mint tudjuk — végül is csak 1899. június 19-én (hétfőn) jelent meg a debreceni könyvesboltokban, s az előfizetők részére a hónap végén került szétküldésre. A kis kötet magával vitte a költő nagy reményességét, büszke öntudatát, az esetleges lekcicsinylő kritikát már előre elvető fölényes elutasítást.

Ezekről az első verseskötettel kapcsolatos érzéseiről és gondolatairól abban az „Előfizetési felhívás”-ban számolt be a költő, amelyet jóval a kis könyv megjelenése előtt tett közzé a *Szilágy* hasábjain.

Minden valószínűség szerint ez a „felhívás” volt a kísérfő szövege annak az előfizetők gyűjtő ívnek, amelyet a költő 1898 júniusában a *Szilágy* című lap nyomdájában — Kincses Gyula támogatásával — kinyomatott és barátainak, ismerőseinek szétküldött. Aztán reménykedve várta — majd ismételtlen sürgette — a gyűjtőívek visszaküldését (bár a hirdett kötet végül is csak egy teljes év múlva jelent meg).

⁴³ Szemere Szemere Pál Munkái. Születése százados emlékünnepeinek alkalmából közrebocsátja a Kislaludytársaság. Szerkeszti SZVORÉNYI JÓZSEF. I—III. Bp. Franklin-Társulat, 1890. — Szvorényi itt (I, 50.) tévesen állítja, hogy ez a levél 1860. január 4-én kelt. A Szemere-Tár 17. kötetében olvasható levél (másolat) kelt 1860. április 1. Szvorényit a keltezés módja téveszthette meg: 1/4 1860. Ebben azonban az első arabs szám a napot, a második a hónapot jelöli. Nem lehet januári az Eötvösnek küldött levél azért sem, mert az Arany Jánoshoz intézett s április 2-án kelt levélhez csatolt megjegyzésében Halász Dezső közli Arany-nal, hogy Szemere néhány napja írta ezt az „Elmélkedést”, amelyet neki megküld.

¹ Lehet, hogy az asztalfők ennél több versét is látta már, de ezeket nem küldte be a *Szilágy*nak, vagy a szerkesztő nem közölte azokat. Így bizonyosan tudjuk, hogy a „Szerelem és sajtkereskedő” című tréfás versét, amely később a Debreczeni Reggeli Újság 1898. szeptember 25. számában „Tragédia” címmel megjelent, a *Szilágy* 1898. május 8-i számának Szerkesztői üzenetével utasította vissza a szerkesztő. Sok olyan „dal”-t is írt ebben az időben, amelyek sohasem jelentek meg nyomtatásban. Már 1896. augusztus 2-án megjelent második versének is *ciklus-szerű* címet adott („A bánat dalaiból”) s tudjuk azt is, hogy az 1896. május 9-i iskolai milleniumi ünnepélyen is az ő alkalmi költeményét szavaltta „hatásosan” Friedmann Tibor. (L. *Szilágy*, 1896. május 9. sz.) A Debreczeni Hírlap 1899. január 4-i számában közölt „Epilógok, I—III.” című versei alatt is megjegyzi, hogy az „Erzsike”-ciklushoz tartoznak, a február 4-én közölt „Búcsú” című versénél pedig azt írja: Az „Erzsike dalok”-ból, de a „ciklus” többi verséről semmit sem tudunk.

² *Szilágy*, 1898. augusztus 14.

Annak ellenére, hogy ez az Előfizetési felhívás a sokszor átvizsgált Szilágyi 1898. július 3-i 27. számában (a 3. oldalon) újsághír formájában is megjelent és Ady Endre névaláírása is olvasható alatta, az Ady-kutatók figyelmét mindeddig elkerülte ez a költő egyéniségére annyira jellemző dokumentum.

Nem találták meg a felhívást Ady Endre *Prózai Művei* I. kötetének anyaggyűjtői sem. De nem találjuk a felhívást — a fiatal költőnek ezt az önértetes megnyilatkozását — az *Összes Versek* kritikai kiadásának — egyébként gazdagon dokumentált — legutóbb megjelent I. kötetében sem. Bóka László — könyve 81. lapja szerint — tudott ugyan a gyűjtőívről, de szövegét valószínűleg nem ismerte, mert különben minden bizonnyal foglalkozott volna vele.

Ezért tartjuk most szükségesnek ennek az érdekes nyilatkozatnak teljes szövegű közlését a Szilágyi idézett helye alapján, mint olyan dokumentumét, amely a költő legelső, nyomtatásban megjelent vallomása saját — éppen csak sarjadzó — költészetéről.

*

Ady Endre addig megjelent és először a verseskötetben közölt versei sem tartalmi, sem formai tekintetben nem hoztak még semmi újat vagy különösebben figyelemreméltót, maradandó értékűt. De a most közölt kommuniké sorai között — talán még öntudatlanul — már feltűnik a későbbi nagy költő és harcos publicista lelkivilágának két vezérlő csillaga, egész életének igazi tartalma: a *Líra* és az *Igazság*.

Már itt felvázolja saját költői „forradalmi” programját. Elmondja, hogy tollát mindenkor „az igazság szeretete” fogja vezérelni „eszményeket és tekintélyeket égető útjában” s ehhez az ifjú fogadalmához — mint tudjuk — valóban egész életében hí maradt.

A költői „igazságon” nyilván a teljes költői őszinteséget érti és nem a praktikus igazságkeresést, a programszerű költőiséget. A nyilatkozat sorai között ott van a néma, de erős elszántság is: a költő a maga *egyéni* útját, egyéni meggyőződését kívánja követni. Egy szót sem szól költői „ősökről”, példamutató „mesterekről”, követendő tekintélyekről, költői iskolákról és irányzatokról. Még a várható kritikák hatása elől is eleve elzárkózik azzal a kétségtelen igazsággal, hogy „kritikus nem tanított meg senkit verset írni”.

Jobban bízik saját megértő közönségében, együttérző olvasóiban, a jó barátokban és ismerősökben. Még érintetlen, nem csalódott optimizmussal az ő pártfogásukba ajánlja készülő verseskötetét. Majd csak vagy másfél évvel később — már a nagyváradi *Szabadság* munkatársaként — panaszkodik gúnyos keserűséggel: „Barátaim unszoltak s én ... kiadtam egy kötet költeményt. Az eredmény szokatlanul fényes volt. Kaptam egy üdvözlő levelet, melyet összes unszó barátaim aláírtak. Unszó barátoktól ez is nagy dolog³ ...”

De most még nem is gondol ilyen csalódásra. Tele van ifjú derülattal s bízik benne, hogy olvasóiban, barátjaiban és ismerőseiben vele együttérző rokon lelkekre talál verses kötete kibocsátása során, ahogy ezt ebben az Előfizetési felhívásban elmondja:

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS. Egy kis kötetnyi verset akarok kiadni. Nem a nagyközönség számára, hiszen annak az enyéimnél jobb versek sem kellene. Csak ismerőseimnek, csak azoknak, akik azon kis helyen laknak, hova képzeletem bárhonnal visszatért, amely éppen úgy szülőföldem, mint legszentebb illúzióim testét öltött képe. Az irodalmi stréberek példáját nem követtem; ha volt olyan dalom, melyről azt hittem, hogy amint az én szívemet megvérezte az az érzés, melyből formálódott, melyből fölfakadt, úgy fog talán egy szenvedő szívnek a rokon-érezés erejével megnyugvást adni, — azt a dalt is ismerősnek, jó barátoknak szántam, mert ezeket szeretem, mert a szeretet dictálta minden soromat. Még ott is, ahol talán az ifjú szív emésztő lángjával eszményt, tekintélyt próbálok égetni, még ott is a szeretet, az *Igazság* szeretete vezetett. Nem hívom ki, nem is várom a kritikát. Szívem még küzdő helye az ifjú zavaros tárgyakat kereső érzések csatáinak. Az én verseim még csak keresik azt, mely különben is csak törekvés marad s legfennebb iránya változik: az igazságot. Azt sem ígérem, hogy a könyvemre teendő esetleges kritika reám hatással fog lenni: nem, mert a szerénység affektálása több a szerénytelenségnél s nem főleg azért, mert kritikus nem tanított meg senkit verset írni. Az első kötet az a poétának, ami a kisdíáknak az első, — legtöbbször félkrajcáros — cigaretta. Az ismerősöket, a közönséget kérem: ne engedjék, hogy a füstje a torkomon akadjon. A kötet augusztus közepén fog megjelenni. Előfizetési ára 60 krajcár, mely címzemre legkésőbb f. hó 25-dikéig elküldendő. A d y Endre, (Ér-Mindszent, u.p. Ér-Szentkirály).⁴

³ Szabadság, 1900. január 13. Az én könyvplacom. *Dyb.* (L. ÖPM. I. köt. 226)

⁴ Szilágyi, 1898. július 3. (27.) szám, 3. l.

ANDRÉ KARÁTSON: LE SYMBOLISME EN HONGRIE

L'influence des poétiques françaises sur la poésie hongroise dans le premier quart du XXe siècle. Paris, 1969. Presses Universitaires de France. 498 p. (Publications de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Paris—Sorbonne. Série „Recherches”, tome 40.)

Ez a mű, a Sorbonne-on megvédett doktori értekezés, mindenekelőtt az induló *Nyugat* költői forradalmát és francia mintáit rendszerezi. De a körképet nem korlátozza a *Nyugat* nagy nemzedékére és tanítványaira, hanem a költői mozgalom hazai előzményeit és epilógusát egyaránt bemutatja, sőt, mivel irodalomszemlélete társadalmi alapú, panorámája a korabeli társadalom- és politikatörténet fő mozzanataival kiegészülve, tulajdonképpen a kiegyezés időszakától a harmincas évekig terjedő, költészet-központú művelődéstörténet. Vizsgálatának körvonalai maguk is jelzik kivételes érdemét, azt, hogy a magyar szellemi életről, s elsősorban modern, megújult líráról alkotott hírünket öregbíti a világban. Ugyanis sem hozzá fogható széles körű, sem hasonlóan elmélyült tudományos bemutatása a magyar költészetnek nyugaton eddig nem volt. A költők életművét, kivált a szimbolista problematikát magába ölelő ifjúságukat viták keresztjében, poétikájukkal párhuzamosan, műfordítói tevékenységüket is érintve ábrázolja, tehát műve egyszerűsége és korabeli magyar irodalmi élet gazdag és szinte mindig árnyalatokig hű áttekintése.

Már maga a cím modern irodalmunk egy erősen vitatott korszak- és áramlat-meghatározásának kérdésére ad egyértelmű választ. Az utóbbi időben több — s nem egy tiszteletre méltó — kísérlet történt arra, hogy a századforduló irodalmát is a szecesszió fogalmával magyarazzuk. A tanulmányok közül azonban még a legelmélyültebbek is mellőzik az elsődleges akadály elhárítását, a szecesszió képzőművészeti jegyeinek mintegy az irodalmira fordítását, ezt a problémát eleve megoldottnak tekintik, s így homokra építenek. Karátszon kormeghatározása egybecseng René Wellekével, aki tudvalevően a szimbolizmus fogalmát tartja a periódus átfogó jellemzésére legalkalmasabbnak. Szerzőnk annál több joggal beszélhet a szimbolizmus korszakáról, mert vizsgálatának tárgya az irányzat autochton műfaja, a költészet, másrészt a fogalommal meg nem közelíthető két költőt, Füst Milánt és Gellértet, a problémát

jelezve, kiiktatja tanulmányából. Természetesen épp ez a jelenség hívja fel újra figyelmünket az egységes korszakmeghatározás gondjaira, de a szabatos eljárás jobban hozzásegít megoldásukhoz, mint elhallgatásuk. A szerző azzal is enyhít a problémán, hogy tárgyalása során nem azonosítja hiánytalanul sem a dekadenciát, sem az impresszionista technikát magával a szimbolizmussal, hanem amazt eszmei, emezt egyik poétikai vetületének tekintve, az irány rendszerező elvét szerencsésen árnyalja.

A monográfia jelentős mértékben módosítja eddigi ismereteinket. Eredményei csak részben összehasonlítható természetűek a remniscenciától a motívum-kölcsönzésen át a poétikák általánosabb ösztönzéséig. Ezek az új összefüggések Karátsont a *Nyugat* nagyjai értékének lényegében elfogadható és nem is teljesen rokontalan felülbírálására készítetik. Példa erre Szép Ernőnek a legnagyobbakkal egy szinten tárgyalása.

A *Nyugat* nagy nemzedéke mellett, mely Karátszon elsődleges kutatási területe, a mű kisebb hányada jobbára az odavágó tanulmányok tájékozott mérlege. Líránk határon túli megismertetéséhez így is hasznos a rövid Vajda-, Reviczky- és Komjáthy-portré. A szerző nem él a hazai tudományban egyre inkább elterjedt „preszimbolista” jelzővel, sőt, noha filológus udvariassággal utal Komlós Aladár ellentétes nézetére, azt vallja, Baudelaire hatása Vajda líráján nem mutatható ki. E három arcképvázlat finom és világos előadása ellenére mégis marad hiányérzetünk: Karátszon nem veti föl a kérdést, holott erre műve alkalmat adott volna, vajon miért észlelhető csakugyan eltérés e magyar költők és nyugati pályatársaik poétikája közt, bár filozófiai forrásaik — a francia szimboliztákról Guy Michaud beszél — azonosak. Ugyancsak nyitva marad e mű után is a szimbolizmus közvetlen hazai előzményeinek kérdése. Igaz, a szerző Czöbel Minkát, de futólag Szalay Fruzsint is ebben a vonatkozásban említi, sőt az előbbi eddig inkább csak megpendített szimbolista érdeklődését a költőnő vizionárius látása, a jelképek iránti fogékony-sága alapján találó idézetekkel szemlélteti,

mégsem érinti a szimbolista szabadvers első magyarországi visszhangját, „rhythmicus prózáját”, ami tudvalevően műfaji jelzete ellenére vers.

Nem véletlenül ír Karátson épp Kosztolányiról a legihletettebb hangon: a legtöbb újat és érdekeset róla tudja. Már a kurta beköszöntő pályakép igen meleg hangú és szinte hiánytalanul jellemző. Ezután a fiatal költő Leconte de Lisle és Baudelaire hatásának jegyében megfigyelhető parnasszista, ill. dekadens témáit, eljárásait emeli ki. Tanulságos, ahogy egy-egy vers mintájára, eszményére mutat, pl. az *Alföldét* Leconte de Lisle *Midi*, a *Fekete Vénusz*, II. c. zsenge ösztönzőjét — jobb ügyhöz méltó buzgalommal — Szilágyi Géza, ill. Baudelaire verseiben jelöli meg. Figyelemre méltó leleménye, ahogy *A szegény kisgyermek panasza*i két darabjában, *A rít varangyot* . . . és a *Most itt vagyunk* . . . kezdetűekben fedi fel a parnasszista, ill. a baudelaire-ista poétika modelljét. Kivált a varangy színes, dekoratív leírásában napfényre hozott parnasszista szemlélet bizonyítása hat hitelesen. Még néhány hasonló szemléleti vagy motívum-kölcsönzés feltárása után a *Modern költők* fordításainak szellemi forrásvidékét világítja meg, majd az ifjú költőt körülvevő „impresszionista klíma” címén, Verlaine- és Jammes-hatások nyomában egy-egy korai Kosztolányi-vers illanó légkörű, sejtelmes tájrajzában, egy zene-darab hangulatának felidézési módjában, filológiai párhuzamokkal igazolja egy kialakulóban levő impresszionista poétika jellegét.

A Kosztolányi-portré legjelentősebb felfedezése és az egész mű fontos újdonsága *A szegény kisgyermek panasza*i ciklus irodalomtörténeti helyének meghatározása. A ciklus alapeszméjét és situációját, ezen belül egyes versek témáját Verhaeren *Les premières tendresses* c. versfüzéréhez kapcsolja, és az egész művet a megfelelő világirodalmi környezetbe állítja, amikor a gyermekkort mint önálló és magasabb rendű világképet festő tematikát Verhaerenén kívül Henry Bataille, Fernand Gregh és Francis Jammes hasonló felfogású sorozatához, a szegény kisfiú problematikáját Richepin verseihez, a kisváros és vidék hangulatát, mint jellegzetes dekadens költői tárgyat Rodenbach, Maeterlinck, Mikhaél és Laforgue lírájához csatolva, Kosztolányi alkotását a szimbolista költészet prototípusának minősíti. Utal Rilke példájára is, de saját álláspontját egyes verseken eredményesen szemlélteti, pl. a *Már néha gondolkodom a szerelemre* . . . sorában egy Bataille-, a *Ti, akik zárt ajtók előtt szepesgek* . . . egyes részleteiben egy Richepin-vers reminiscenciáit deríti ki. Még vagy féltucat konkrét kép- vagy motívum-kölcsönzés hitelesnek tűnő igazolása után nagy esztétikai fogékonysággal jelzi a Kosztolányi-vers eltérő vetületeit, egyéni vere-

tét is. *A szegény kisgyermek panasza*i forrásvidékének teljességéhez egyedül a freudizmus tagadhatatlan ismeretének jelzése hiányzik. Ellentmondást lát továbbá a kritikus Kosztolányi klasszikusban világos nyelvszemlélete, lineáris syntaxisa és gyakran retorikus stílusa, valamint a csakugyan bizonyítottan vehető szimbolista ösztönzések közt, erről a problémáról azonban Karátson nem szól.

A fejezet másik újdonsága Kosztolányi abszolutizált esztéticizmusa mintájának ha nem is fölfedése, hiszen ezt részben ő maga megtette, hanem részletes és elmemozdító összevetése Esti Kornél írói magatartásával. Miután a szerző Kosztolányi „l'art pour l'art”-ra vonatkozó nézeteinek és formakultuszának ösztönzőit, Rilke-rajongásának a francia szimbolizmussal egybevágó vonásait („a dolgok szimbolumok”) s ugyanakkor panteizmusának sarkalatos különbözőségeit kimutatta, és a költő már önállóan ítélte kései lírájának maga is lírai sorokat szentelt, a „homo aestheticus” programjának eszmei összetevőit Jules de Gautier *Jésus*, *homo aestheticus* c. munkája némely tételéből származtatja. Kosztolányi csak a francia szerzőre hivatkozott, művere már nem, így ezúttal is Karátson érdeme, hogy a forrásmunkát megelente és költőnk etikaellenes esztétikai hitvallása tételeinek meglehetősen szorosan következő előképét megvilágította.

Kosztolányi költői fejlődésének egyetlen vonását látjuk másképp, mint a monográfia. Karátson olvasata szerint az öregező Kosztolányi versei a szépség és az élet gazdagságába vetett hit, a mutatványos rímek és szójátékoknak az elmúláson aratótt diadalát bizonyítják. Mi Babitscsal tartunk, aki nekrológiájában azt vallja, hogy régi barátja utolsó műveibe „egy súlyos és kemény gondolat”, a halál tudata lopódzott be. Az öregező Kosztolányit a halálfelelem nagy költőjének tartjuk.

A monográfia másik legtanulságosabb fejezete a Szép Ernő-portré. Karátson „perújrafelvétele” a tiszta hangú impresszionizmus költői meglepetésekben gazdag lírikusára hívja föl figyelmünket. Nem esik abba a hibába, mely a korszakot tárgyaló egyik-másik elődét jellemezte: költőjének jelentőségét nem a témán kívánja mérni. Ez a méltatás abban keresi és meg is találja a költő nagyságát, ami annak csakugyan erőssége: az árnyalatok megörökítésének, a világra csodálkozó szem pillanatokra szóló felfedezéseinek művészetében, s ezt a költő eredményt joggal ítéli a magyar lírában sajátosan egyéninek és megnyerőnek. Szép Ernőnek, Claudel első magyar fordítójának francia mintáit kutatva, a szerző figyelme — Kosztolányi és Tóth Árpád nyomán — Francis Jammes felé fordul, s ezen a ponton is megisztítja képzetünket. Eddig ugyanis a költő felsoroló természetű, csatangolásoktól ihletett, litániás verseiben

Ilyés, majd Komlós Aladár útmutatására Apollinaire szimulacizmusának hatására gondoltunk, ami komoly időrendi és a magyar költő olvasmányaira vonatkozó problémákat vetett föl. Karátson e versek (*De kár, Csúnya és ártalmas dolog*) néhány kevésbé érdekes Baudelaire-reminiscenciáján túl, Jammes költői eljárásainak konkrét és alapvető strukturális hatását mutatja ki. Megfigyelésének lényege abban áll, hogy a tárgyak áttelekesítésének, a színek jelkép-beszédének és az analógiás látásnak (pl. a *Hét szín*) szimbolista módszerét szövegpárhuzamokkal szemlélteti, s miután még Verlaine tő- és csonkamondatos syntaxisának visszhangjára is felfigyelt, a folt-szerű ábrázolást a szimbolista technikára, a vélt „szimulacizmust” Jammes mellérendeléses, mintegy lajstromszerű költeményeinek (pl. *Les Villages*) modelljére vezeti vissza. Mivel azonban Jammes-nak ez az eljárása a francia népköltészetből ered, fokozott hangsúllyal, tehát nemcsak a magyar népdal hatása címén vetődik fel Zsép Ernő lírájának és a népköltészetnek párhuzama.

Az arcképsor élén az Ady-portré áll. A szerző a franciás Ady problematikáját két gyújtópont köré csoportosítja: az egyik Párizs-mitosa, a másik az új költői magatartás kimunkálása. Ady újszerűsége francia gyökereinek áttekintése a szerencsésebb és eredeti meglátásokban gazdagabb.

A fejezet elsősorban Baudelaire és Verlaine poétikájának hatását követi nyomon Ady költészettanának formálódásában. Először a *Les Fleurs du Mal* néhány témájának visszhangját szűri ki, főként az első nagy Ady-kötetektől, hiszen a későbbi gyűjteményekben ennek szinte nyoma sincs. Rámutat Baudelaire szerelem-felfogásának sajátos, szadistikus egoizmusára, mely költőnk szerelmi líráját is befolyásolta, és egyszerűbb példának az *Add nekem a te szemeidet* és *A Mese meghalt*, dekadensebb változatként az *Örök harc és nász*, valamint a *Héja-nász az avaron* című versekre hivatkozik; különösen meggyőző a vér és pusztulás képzeletével összefonódott szerelem baudelaire-i felfogásának kimutatása a *Hiába kísértés hófehéren* soraiban. De Karátson a hasonlóságban megállapítja a különbséget, az Ady vitalizmusa és Baudelaire bűntudata közti, meghatározó érvényű eltérést. A szinesztézia ismertebb példái után az érzékek elvarázsolásának eddig kevésbé észlelt változatára is rámutat. (*Bolond, halálós éj*) Bár az eszmény és érzés materializálása költői eljárásában (*Bűgnak a tárnák*, stb.) szintén Baudelaire-nek a dolgok jelentését erősítő kendőzés iránti vonzódására ismer, de Babits 1909-es tanulmányának megállapításából kiindulva, az *Új versek s a Vér és arany* antropomorf mitológiájában észreveszi az újat, az egyéni szemlélet bélyegét. A szerző a két költő versbeszéde közti különbséget is tanul-

ságosan érinti, amikor a francia logikusabb, retorikusabb, a magyar affektivebb kapcsolásmódjára hivatkozik. Ezen a ponton Karátson Verlaine példáját fűzi az előzőhöz. Ez utóbbi párhuzamra ugyan már *Az új magyar lírában* utalt Komlós, de most ezt konkrét szöveg-vizsgálat szemlélteti, amikor a *Kocsiút az éjszakában*, ill. *az én virág-halmom* impresszionizmusáról: a csak atmoszférájuk révén rokon hangulatok és benyomás-töredékek, analógiás verskomponálási mód példáján két hasonló alkat formaszervező nyugtalanságáról olvassunk. Viszont nem úgy találjuk spontánnak Adyt, mint Verlaine-t: emennek csakugyan a pillanat törvényeinek engedelmességed, pszichológiai mondat-modelljéhez viszonyítva amannak lineáris versmondatai nagyobb expresszivitásra és dinamikára vallanak.

Mivel a szerző Ady többi „mitosát” nem tárgyalja, a Párizs-mitosz irreálisan erős hangsúlyt kap. A költőben kialakult Párizs-kép, „az Élet temploma” megértéséhez a fény városában szerzett — főként közvetett — benyomásokat, a Léda-szerelem szerepét, az egyidejű újságcikkeket és nem utolsósorban francia versfordításainak tanulságát sorakoztatja föl. Egységes, hatásos képet ad, ehhez azonban le kellett mondani esetleg még vitatott kérdések problémafelvetéséről, és fenntartás nélkül az egyik véleményhez kellett csatlakoznia. Nem biztos, hogy a valószínűbbet választotta, amikor Léda ösztönzésének és a Párizs-élménynek a fordulat jelentőségét tulajdonítja. Rónay György, Bóka és Komlós álláspontja szerint már a *Még egyszer* kötetben, de itt-ott még a *Verszekben*, Bóka és Varga József szerint a költő korai publicisztikájában is megfigyelhetjük későbbi nagy stílusának előképét, érzésvilágának néhány jellegzetes elemét. Karátson jelzi Nietzsche (sőt, Bergson!?) vitalizmusának hatását Adyra, súlyát azonban a valódinál kisebbnek ítéli. Nietzsche tanait pl. már a debreceni joghallgató ismerte, vitalista ösztönzésre tehát nem kellett Párizsba utaznia. Tanulságos viszont, ahogy a szerző a francia szimbolizmusnak és szakirodalmának alapos ismerőjeként kimutatja Adynak kedves franciáiról kialakított képzeletét és e költők valódi arcéle közti különbséget. Persze az ilyen elrajzolásokban az önarckép is mindig benne van: amennyit csak pedz belőle, a lázadó Ady „életessége” és Baudelaire-nek a művészet főkélyébe vetett hittel összekapcsolt profanzáló lázadása közti eltérés önmagában is elmozdító párhuzam.

Ady francia műfordításairól szólva, érzékenységére valló elemzésekkel fejleszti tovább a debreceni Kiss Sándor okos dolgozatának meglátásait és eredményeit. Kár, hogy a Verlaine-fordítás címén nem merít Zolnai Béla műfaji példának tekinthető tanulmányából, noha már Kiss Sándor is ennek a tanul-

ságaiból indul ki, Karátson viszont csak egy elmarasztaló megjegyzést tesz rá, s ez túl szigorú ítélet. A szerző maga is szembe kell hogy nézzen a műfordításkritika nehézségeivel, amikor az eredeti és az átültetés közti különbségben látja, bár nem érzi eléggé az átadó és átvevő nyelv karakterbeli tükröződését.

Jóllehet Babits elsősorban az angol irodalomhoz (és a görögökhöz) vonzódott, a monográfia az ő francia forrásairól és eszményeiről az idevágó tanulmányok után is tud újat mondani. Parnasszista poétikai modell követését figyeli meg a *Szonettekben*, melynek prerafaélita reminiscenciájára Szerb Antal hívta föl a figyelmet, és a *Turáni induló* ismertté vált Richépin-forrása után is szemléltetően szól a vers parnasszizmusáról. Kevésbé meggyőző Verlaine-hatások jelzése után a szintén többször görccs alá vett *Csipe-rőzsában* egy Tennyson, ill. Richépin-vers világának visszfényt veszi észre, de legérdekesebb eredménnyel a már kimerítettnek tűnt Baudelaire—Babits párhuzam új vizsgálata jár: vagy féltucat vers mintáját fedi föl a *Les Fleurs du Mal*-ban. Miután még újabb Rimbaud-reminiscenciákra is utal, Karátson nem áll meg a mikrofilológiai problémáknál, hanem a költő álarcai mögött a játékoság rendező elvére mutat, s ennek a meglátásnak azzal az egyéni veretel, hogy mindebben a költői személyiség-teremtés sajátos, távolságtartó magatartását, vagy ahogy a fejezet címe fogalmazza meg, a labirintusok költészetét látja. A magunk részéről a fiatal Babitsra vitathatlanul jellemző játékoságot első kötetei színeként *egyik* színének véljük. A találó és elmélyült Babits-portré végső benyomását tömpítja az utolsó alfejezet, amelyben egy szembevetendő Valéry-reminiscenciából és a helytelenül datált *Az óriások költögetéséből* von le túl messzemenő következtetéseket.

A szerző Tóth Árpád- és Juhász-értékelése tér el leginkább a köztudattól. Még a *Lélektől lélekig*ben is észlel dekadenciát, Juhász pedig szintelennek és egyhangúnak tartja. El kell ismernünk, ahogy Babits lírája egyre több izgalmat nyújt, a két költő életműve az utóbbi években romlékonyabbnak bizonyult, mint akár a hatkötetes magyar irodalomtörténet ítélete. Karátson a Tóth Árpád-portrét úgy summázza, hogy „a félig szimbolista, félig impresszionista francia örökség leghívebb képviselője”, s az még kevésbé számít dicséretnek, hogy „talán” utolsó verseskönyve vall teljes önállóságra és eredetiségre. Noha ez a kritikai törekvés nem teljesen indokolatlan, a szerző elmarasztaló megjegyzései sem mindig megalapozottak.

Mindenesetre Karátson negatív álláspontja magyarázza azt, hogy Tóth Árpádtól távolabb állván, átsiklik egy-két filológiai problémán, ill. pontatlanul határozza meg. Ez áll az egyes kötetek megjelenési körülmé-

nyeire vagy arra a hiedelmére, hogy a költő „félénkségből” nem is vizsgázott a bölcsészkaron, holott 1913. február 18-án magyar—német szakon alapvizsgát tett. Némi elfogultságra vezethetjük vissza, hogy nem látja és nem jelzi a költő magyar előzményeit (l. Csokonai), hanem saját igazolására Szabó Lőrincet idézi, aki pedig — ha helyesen olvasuk véleményét — épp az ellenkezőjét mondja: „Fiatalkori érzékenysége a magyar mesterektől átvett *annyi* formai eszközt, amennyi a folytatáshoz szükséges, a többit aztán *ő maga* építette ki, magából és külföldi tanulmányaiból.” Karátson az első kurziválást csak megszorításnak értelmezi, a másik erősítő hangsúlyát viszont elhagyja tolmácsolásából.

Mindezek ellenére ez a fejezet szintén gyarapítja ismereteinket. A költő szinesztéziáinak és hangfészenek művészi eszközeiről, ezek, valamint kép- és struktúra-alkotásának, fél-álombeli metaforáinak mintáiról tanulságos képet kapunk. Tóth Árpád antropomorfizmusát Baudelaire animizmusáé mellé állítva — pár motívum-átvétel periférikus jelenségén túl — a szerző a kölcsönzés és egyéni színezetű áthasonítás jellegéről és mértékéről is érdekes információkat közöl.

Mintha azonban túl sommásan ítélné meg Kardos László monográfiáját. Minden tudományos munka kopik idővel valamit, de ez a monográfia abban a periódusban, amikor az írók „zászlók” voltak vagy számon kívül maradtak, éppenséggel egy tabut tört meg, amikor a *Nyugat* akkor vajmi kevésbé ajnrozott költőjéhez nyúlt, sőt a formai elemzés akkori parlágára is példaadóan kimerészkedett. Csak a polémikus hévnek tulajdonítható, hogy ez a megbízható tudományos munka mégis olyasmit tulajdonít Kardosnak, amiről épp az ellenkezőjét mondja, az *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* „utolsó—kopersó” rimpárjáról. Karátson itt Baudelaire tematikus ösztönzését előbbre valónak minősíti a rimpár sugalló szerepénél, de hadd utaljunk pl. Jakobsonra, aki a rímet szimbólumnak tekinti és hadd említsük a Tóth Árpádéhoz hasonlóan teljes rímekkel élő Kosztolányi Carducci-fordításából (*Beszélgetés a fákkal*) ugyanezt a kézbe kínálkozó rimpárt, s hadd hivatkozzunk Tóth töredékeire, ahol kész rímek előtt kipontozott sorokat olvasunk. Ami pedig a tematikus párhuzamot illeti, az a lírában nem minősülhet hatásnak. Mindezt azonban mi mondjuk, nem Kardos.

Nem véletlen, hogy a Juhász-fejezet motója Béranger két programadó sora. Karátson ismételt fenntartásokkal szól a költőről; ezt előlegezi első alcíme is: „Elátkozott költősors, egyenetlen életmű”. Épp Juhász túlzott spontaneitásában, túl könnyed és szerinte nem ritkán súlytalan vénájában látja gyöngegségét. Mindamellett ebben a portréban is

nem egy kutatói eredmény akad. Igen eszméletető rész foglalkozik pl. a költő parnasszista, ill. impresszionista modorának jellemzésével, és néhány vers konkrét forrásával.

Az arcképcsarnok után a szerző a *Nyugat* körüli kisebb költőket különböző szimbolista eljárásaik alapján mutatja be. A tizennégy újabb név ellenére itt, az érdemi tárgyalás végén hiányoljuk a népdal ihletésének hatását. Példa erre a francia nyelvű költészetben Maeterlinck, s a magyarban tanítványa, Balázs Béla. A szimbolistákat poétikája címén elmélyült megállapításokat olvastunk költői képeik természetéről, arról az ún. „stíloromantikáról” azonban, melyet annak idején Horváth János mint a *Nyugat* jellegzetes „magyartalanságát” támadott, szinte nem esik szó, pedig neologizmusaik és mondatfüzési újításaik említése legalább választ adhatott volna arra a kérdésre, vajon a magyar szimbolista a kifejezés eszközein túl az irány hazai változatát felfogták-e úgy, mint a fölfedezés, a megismerés eszközeit. A *Nyugat* „stíloromantikájá”-nak jelzése hiányában érthető a negatív felelet.

Karátson jelentős eredményeket és új szempontokat sugalló forrás- és hatáskutatásának szenvedélye itt-ott túlhaltott párhuzamok feltalálására bátorítja. Így Czöbel Minka *Sirályok* c. versét (e sorok írójára hivatkozva) baudelaire-i allegóriának minősíti, de nem éri be a megállapítással, hanem a téma „közvetlen forrását” Verlaine *Sagesse*, VII.-jében látja. Am a magyar olvasó e sorok láttán: . . . *repes szárnyuk/Egyedül, egyedül/Csak fejemen felül /Zaklatott sirályok . . . Nagy tenger zúgása,/Égnek villámlása,/Besötétült lelkem legigazabb társa*, sokkal inkább Lévy *Mikesére* és nem Verlaine-re gondol, akinek jelzett verse egy sor erejéig sem mutat kifejezésbeli hasonlóságot a magyar költőnével. Ugyanígy bármennyire jó romanista is volt Babits, fiatalkori *Párizs*-a aligha tükrözi „meglepő egyszersmind meggyőző módon” annak a XVI—XVII. sz. fordulóján élt Du Perronnak a Mária-himnuszát, akire Kibédi Varga Áron, az amszterdami magyar romanista alig pár éve irányította a figyelmet, — közös latin minta fölvetett lehetőségére inkább gondolhatunk. Viszont a komparatista módszer szélesebb körre terjesztése megnyugtatóbb következtetésre vezetne, pl. a Samain—Tóth

Árpád párhuzam esetében, hiszen Ruben Darío, a spanyol 98-as nemzedék vezéralakja is — Verlaine mellett — Samaintól nyert ihletet a „modernismo” kialakításához, és ez a körülmény a kismesterek követését más, kedvezőbb megvilágításba helyezi.

A mű általában a hazai szakirodalom alapos és megértett ismeretéről tanuskodik. A félig kamaszkori Babits—Juhász—Kosztolányi levelezés valóban érdekes anyagának túlbecsülése, perdöntő tanúsággá avatása az itthoni kutatók magatartásával közös hiba. A szakirodalom felhasználásában, a nagy térbeli távolság és a feltehetően nem könnyű kutatási feltételek ellenére alig-alig tapasztalható hiányosság. Ilyen hiány pl. Németh G. Béla Komjáthy-portréja tanulságainak melőzése. A könyv verstani függeléke viszont erősebb bírálatot kíván. Itt csak arra hivatkozunk, hogy pl. Ady prozódijának kérdésében nem veszi kellőképpen figyelembe a Horváth Jánossal ellentétes álláspontot, és mintha nem ismerné a rendszerkeveredés jelenségét, hiszen egy-egy Ady-versorban jambusok és trocheusok egyidejű alkalmazását véli fölfedezni.

A francia nyelvű könyv szövege érdekes, vonzó olvasmány. Élvezetessé teszi körültekintő, mérlegelő okfejtése, könnyed és közvetlen hangú előadásmódja, erős érzeke az élenk véleményalkotásra és módjával a megjelenítésre. Talán ennek az aktív előadásmódnak tulajdonítható, hogy néha túlfogalmaz. Így miután két Ady-vers verlainéi modelljét fölfedte, olyan következtetésre jut, hogy a magyar költő társadalombírálatához az elégikus Verlaine-tőgáját öltötte fel, ami annál kevésbé helytálló általánosítás, mivel a két kimutatott forrás sem közéleti témákban figyelhető meg.

Karátson Endre könyve legújabbkori irodalmunk fényes mozgalmát anyagfeltárása, szövegelemzése révén fontos korszakhoz kapcsolta és látható szálakkal fűzte a világ-irodalom áramához. Vizsgálódásai módszertani szempontból is ösztönzők lehetnek, hiszen egyrészt a poetikai analízis eredményességét az összehasonlító képalkotás elhanyagolt területén bizonyította be, másrészt világ-irodalmi, új tájékozódási pontjai a hazai Nyugat-kutatás és értékelés felfrissítésére vezethetnek.

Rába György

IL ROMANTICISMO

Atti del Sesto Congresso dell'Associazione Letteratura Italiana. (Budapest e Venezia, e T. Kardos. Bp. 1968. Akadémiai K. 720 p.

A cím első tekintetre megtévesztő: a kongresszus témája ugyanis az *olasz* romantika volt, s nem a romantika. Am az előadások,

Internazionale per gli Studi di Lingua e 10—17 ottobre 1967.) A cura di V. Branca

hozzászólások olvastakor mihamar meggyőződik az ember arról: egyetlen nemzeti romantikáról sem lehet úgy beszélni, hogy

az egyetemes romantikáról is ne beszéljünk. Ugyanakkor az is világossá válik, hogy ha csak egyetlen lépéssel is tovább akarunk jutni a romantikakutatás terén, az elvont, egyetemes romantika helyett az egyes, konkrét nemzeti romantikákat kell vallatóna fogni. Az olasz romantika különösen alkalmas ilyen vallatásra: egyrészt a nagy európai romantikus vonulatok közt — az angol, német, francia mellett — az olasz sokáig mostoha gyermek volt, sőt 1908-ban Gina Martegini ilyen címmel adott ki könyvet: *Il Romanticismo italiano non esiste* (Olasz romantika nincs). Másrészt valamennyi (nyugati) európai romantika közt az olasz a legbonyolultabb, legellentmondásosabb, a legváltozatosabb (ha nem is a legimponálóbb vagy legértékesebb) egyéni életműveket felmutató. Ennek igazolására itt most aligha van mód, mégis utalásképpen említsünk meg olyan tényeket, hogy pl. Itáliában nem egyféle olasz romantika van, hanem tartományok, művelődési góccok, politikai határok s nem utolsósorban a különböző múltbeli hagyományok s a különböző jövőre irányuló szándékok szerint nagyon is sokféle. És ami jellemző — mondjuk — a lombardiai romantikára, nem mindig s nem mindenben jellemző a venetói, toszkán, római vagy éppen a nápolyi romantikára — és (többszörösen) megfordítva. Egy másik jellemző és a sokszínűséget magyarázó körülmény az, hogy az olasz romantika igen sok irányú (északi, nyugati, keleti) recepciós kohó, de egyszersmind a legnagyobb — „átmenő forgalmat” bonyolítja le mind Nyugat-, mind Közép- és Kelet-Európa felé. Ha hozzátesszük, hogy a XVIII. századvégi — XIX. század eleji Itália kultúrájában, polgárosodási igényében kétségkívül a nyugati modellel rokon, technikai, ipari civilizációjában, konkrét gazdasági helyzetében s politikai viszonyaiban meg aktuális nemzeti célkitűzéseiben, így többek között a műveltségi monopólium megszüntetésére irányuló szándékában, valamint az irodalomnak igen nagy fokú elkötelezettségével viszont a Rajnától keletre eső országokhoz áll közel, — akkor egyszerűen érthetővé válik, miért lehet és *kell* az olasz romantikát annyi oldalról megközelíteni, miért kerülnek — látszólag — oly gyakran egymással ellentmondásba az olasz romantika kutatói, s az is: miért érzi magához közel az olasz romantikát Kelet és Nyugat irodalomtudománya egyaránt.

Az a tény, hogy Közép- és Kelet-Európa is közel érzi magát hozzá, a magyar irodalomtudomány számára különösen kedvessé, értékessé — sőt merem mondani: nélkülözhetetlenné — teszi ezt az impozáns kiadványt. Nem is azért, mert a szövegszerű egyezkedni, a személyes kapcsolatok, műveken át történő hatások szembetűnően nagy számiak lennének (bár e tekintetben is érdekes adalékokkal

szolgál a munka), hanem főleg azért, mert egyrészt: az *azonos* jellegű jelenségek *különböző* realizálódásai ugyancsak tanulságosak. Ezek közül futólag hadd említsek egyet-kettőt. A *népiesség* kérdése Itáliában is felmerül, de folklorisztikus-etnográfikus korlátain nem tud, helyesebben: nem kell túllépnie, hiszen az olasz nyelvű *Kunstpoesie* (a „nemzeti irodalom”) már a XIII. században kialakul, s hagyománya mindvégig eleven, az olasz romantikának nem kell Erdélyi, Petőfi, Arany útját végigjárnia a népi-nemzeti ellentétben és egységben. Vagy például: az olasz felvilágosodás megérelhette nagyjait, ahogy a magyar nem érelhette meg Besenyeit, Csokonait, Kármánt stb. A klasszicizmus sem kellett az irodalomnak a németektől vagy franciáktól tanulnia, — és ez a klasszicizmus és felvilágosodás jórészt elvégezhette a romantika funkcióját stb. — Máskor viszont egészen frappáns *analógiák*, *paralelismuskok* megfelelően jól illeszkedő kulcsot szolgáltatnak egy-egy magyar életmű és életsors, nemzeti és polgárosodási harcok — meg bukások, út-tévesztések megértéséhez (pl. Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey esetében). A legfontosabb talán mégis az, hogy — a ténylegesen meglévő morfológiai, tipológiai, tematikai és formai különbségek ellenére — az olaszon kívül nincs még egy olyan nagy európai irodalom, melyben a romantika ugyanazt a funkciót töltene be, mint a magyarban. A teoretikus harcok, klasszicizmus és romantika ars poeticái körüli szenvedélyes stilisztikai és műfaji viták ugyanegy módon másodrendűek mindkét irodalomban a nemzeti fellendülés, függetlenség, egység, a nemzeti nyelv, a történelmi múlt átértékelésének s a történelmi jelen formálásának sorsdöntő kérdéseivel képest. Ahogy mindkét romantikának erősebb az etikai, morális, mint a metafizikus töltése.

De, ha elsőnek szóltam is a kiadványnak a mi, magyarok, magyar romantika-kutatók számára oly felmérhetetlenül hasznos eredményeiről, — a kongresszus fő témája mégis az olasz romantika volt... És itt mindjárt kötelességem lenne név és tárgy szerint kiemelni legalább a legfontosabb, legelmélyültebb, legtágabb perspektívájú s leginkább új eredményeket felvető előadásokat. Ebbe a vállalkozásba azonban már E. Bonora (a „résztevők listája” szerint) milánói vagy (a publikált szöveg előtti megjelölés szerint) torinói professzornak, a záró-összefoglaló s néhány szóban értékelő vagy vitakozó előadás tartójának is beletörött a bicskéja. Mit merjek ki akkor én egy kanállal az információk ezerszínű óceánjából? Még ha — csupán ismertetésre szorítkozva — minden vitától és értékeléstől igyekszem is tartózkodni. Annyit mindenesetre ki merek mondani, hogy e kiadvány után a világirodalomnak kevés olyan romantikus korszaka van,

melyet annyi oldalról, annyi kapcsolatban, annyira eleven valóságában ismernénk, mint most az olaszt. (Ami korántsem jelenti azt, hogy most már mindent tudunk róla.) Aligha van olyan vizsgálati szempont, módszertani eljárás, mellyel egyik vagy másik előadásban ne találkoznánk. A felvetett szempontok felölelnek a filozófiától, a romantika definíciójától (s ennek tartalmi kifejtésétől), a nagyon fontos terminológiai kérdésektől, a nyelv, nyelvtan, stílus kérdéseinek bonyolult komplexumán, a nyelvújításnak a magyar nyelv- és irodalomtudomány számára is példamutató tárgyalásán át az írói egyéniség, irodalom és társadalom, nemzetiség, népiség, polgárosodás kérdéseig, s még tovább a fordítás problematikájáig s a romantikus impulzusú hamisításokig mindent, ami valóban lényeges egy irodalmi áramlat megértéséhez. Közben ismételtelen változott a nézőpont is: hol Itáliából kifelé, hol kívülről az olasz romantika felé fordult a kamera. Így volt tudós, aki — látszólag nem is az olasz romantikáról beszélve — a „romantikus mítosz” egyetemes nézőpontjára helyezkedett, rendkívül szuggesztív és elgondolkodtató megállapításokat téve — többek között — a romantika és az (eddig alig méltatott) új tudományos világnézet kapcsán vagy a bűn, tragikum, halál stb. romantikus koncepciója terén (Northrop Frye). Mire Kardos Tibor „a cselekvés romantikájá”-t az olasz irodalomban vizsgálva, az egyetemes (benne a magyar) romantika megértéséhez vitt közelebb. (Az angol irodalomra alkalmazta: alkalmazhatta máris — filozófiai alapokról kiindulva — Szenci Miklós, és az olasz szemmel látott magyar romantikára Jászay Magda.) Amikor pedig Ezio Raimondi (egy általánosabb problematikájú előadás keretében) Manzoni és Shakespeare viszonyáról beszél, nehéz lenne megmondani: az előbbiről vagy az utóbbiról mond-e több reveláló megjegyzést.

Természetesen vannak ilyen, egy-egy romantika vagy a romantika egész életén végigvonuló általános kérdések (patriotizmus, polgárosodás, történetiség, valóságkeresés, menekülés, érzelmi túlfűtöttség, irónia, műfaj-és tónuskeveredés, az élő nyelv s a prózanyelv előtérbe kerülése stb., stb.), melyeket tematikai elsőbrendűségükben lehet tárgyalni, — az efféle vizsgálódások azonban nagyon is sokszor az unifikálás, leegyszerűsítés és a megoldhatatlan ellentmondás veszélyének vannak kitéve. Az „Il Romanticismo” nagyszerű elvi, elméleti, ténybeli és módszertani eredményei csak megerősítettek abban a meggyőződésben, hogy a romantika-kutatásnak (de más művészi korstilusoknak is) ma még — vagy ma újra? — leghasznosabb, legegységesebb megközelítési módja *egy-egy írói egyéniség* komplex vagy (az emlegetett s nem is emlegetett általános jellegükben is)

partikuláris szempontok szerint történő vizsgálata. A filológiai pozitívizmus sok részlet-eredményére ráépülhetett egy szellemtörténeti általánosítás, szintézis, de nem épülhet rá egy modern, komplex — forma-, eszme-, művelődés- és társadalomtörténetre egyaránt tekintettel levő — általánosítás és szintézis. Ehhez új szempontú, új módszerű (és technikájú) anyagfeltáró, szöveggközlő részletkutatásokra, más művészetek és társadalomtudományi ágazatok szilárd ténybeli alapon nyugvó bekapcsolására van szükség. Csak az efféle vizsgálódások sokrétű, de konkrét: egyénhez, műhöz kötött eredményeit lehet és kell egy későbbi fázisban irodalomtörténeti korpéppé összesíteni, — nem pedig egy madártávlatból preconciált eszmei, művészi, esztétikai rendszerbe (sémába) belekényszeríteni az egyedi jelenségeket.

A budapesti (s velencei) italianista kongresszus e vonatkozásban is példás útmutatással szolgált. A legtöbb előadás nem az általánosból haladt az egyedi felé, hanem a konkrét egyedit feltárva, azzal gazdagította, differenciálta az általánost. Jóformán nem maradt ki egyetlen jelentősebb olasz romantikus sem, de a központi alakok helyesen: Foscolo, Leopardi, Manzoni, Nievo. De ha csupán az ilyesféle fogalmazású előadáscímekre figyelünk oda: Foscolo és a romantika, Leopardi és a romantika stb. — rögtön világgossá válik: egyetlen előadó sem akarja elhitetni, hogy bármely olasz romantika-korabeli író is a romantika — vagy éppen *egyazon* romantika — „tisztá” képviselője. Ésszel megint a besorolás, periodizálás, a korstilushoz kötöttség problematikáját közelítik meg valóban példamutató korszerű metodikával. (Ezt később az olasz — francia romantika kapcsolatainak vizsgálata során mesterien alkalmazza R. De Cesare is.) Ami ugyanis egyedül vitathatatlan tény, az az, hogy ezek az írók a romantika korában éltek, alkottak, ilyen vagy olyan mértékben ezen áramlat hatása alá kerültek (miközben teremtették, formálták is azt). De emellett s ezzel egyidőben élnek bennük egyenesen antiromantikus — a romantikát megelőző vagy azt túlhaladó — művészi jegyek vagy elméletek is. Életkörülményeik, kultúrájuk, alkatuk szerint persze más és más módon, mértékben, más és más alkotó-cselekvő területen, s egyikük sem elszakadva a megelőző korok, irányzatok (felvilágosodás, a különböző korú klasszicizmusok, szentimentalizmus, rokokó, preromantika stb.) örökségétől. Az előadók nem dobják az olasz romantikusokat egy kalapba, nem futószalagon gyártják művészi modelljüket, hanem egy meghatározott történelmi korban „egyedi darabként”. Különösen Leopardi kapott ebből a szempontból igen sokoldalú megvilágítást (G. Carseniga, A. Frattini), mintegy válaszként viszont Király Erzsébet

— ugyanolyan joggal — Leopardi „romantikus én”-jének fejlődését vázolta, a dijoni Norbert Jonard pedig „A romantikusok és az álom” témakörbe vonta bele Leopardit. Talán még hangsúlyozottabb „kétfrontúság” jegyében állt elének Manzoni — sőt esetében jogosabb „sokfrontúság”-ról beszélni —, hiszen őt is csak különböző, látszólag egymást kizáró magatartás-, cselekvés- és művészi formák átmenetében lehet (és kell) bemutatni, ahogy bemutatta De Robertis „a meditáció és érzés közt” vagy a lyoni J. Goudet a gondolkodás és érzékenység egységében.

A romantikus korszakokban mindig erős a tendencia az irodalom és más művészetek közti közeledésre (olykor egyiknek bekebelező szándékára is), akárcsak a művészetek formanyelvének a tudományos eredményekkel való gazdagítására. A XIX. századi romantika elsősorban a zene iránt érzett affinitást, ezért tartom elkerülhetetlennek, hogy az ilyen vonatkozású előadásokról külön is említést tegyek. Különösen reveláló volt Massimo Mila előadása az olasz operáról, ennek funkciójáról, változó népi, polgári, nemzeti bázisáról. (Kovács János jól egészítette ki magyar vonatkozásokkal.)

A kongresszus előadásainak körülbüli egyharmada az „Olasz romantika és európai romantika” tárgykörben mozgott. Ezekkel az előadásokkal válik teljessé az olasz romantikáról kialakult képünk — s kapunk újabb, olykor meglepően újszerű vonásokat a többi romantikák arculatához és geneziséhez is. Külön-külön szólni az egyes nemzeti romantikák és az olasz romantika összefüggéseit megvilágító előadásokról megintcsak reménytelen vállalkozás lenne. Egy-két mozzanat felvetésére azonban erős a csábítás. Így az a tény, hogy az olasz romantika többet kapott az angol, francia, német romantikától, mint amennyit adott, s hogy a középkelet-európai országok esetében fordított a helyzet, önmagában nem meglepő (bár vannak meglepő esetek is, például V. Hugo „tartozásai” Manzoni elméleti írásaival, polémiáival szemben), — különös viszont az, hogy ami *romantikus* inspirációt, impulzust a nyugat-európai irodalmak az olasz irodalomtól kaptak, azt *nem a korabeli* romantikus vagy romantizáló olasz irodalomtól, hanem egyrészt az antik Róma és rómaiság XIX. századi jelenlététől (mint múltbeli-historiai egzotikumtól), másrészt a középkor, reneszánsz, barokk és a „settecento” irodalmától kapták (Petrarca, Dante, Tasso, Ariosto, Metastasio, Alfieri meg a Verdi előtti olasz opera és zene). A közép- és kelet-európai irodalmakban ugyancsak ezek a legfőbb inspiráció-források, azzal a különbséggel, hogy — főleg a Habsburg Birodalom alatt élő nemzeteknél — a „cselekvés romantikája”: a politikai mozgalmak párhuzama erősebb az irodalmi hatás-

viSSzahatás folyamatoknál. Így válik központi olasz romantikus alakká e nemzeteknél Mazzini vagy Pellico. Egy irodalmi vonatkozásban azonban vitathatatlan a közép-, kelet- és dél-európai romantikáknak (akár német—francia kerülőúton történő) befolyása az olasz romantikára: mégpedig a népköltészet iránti érdeklődés és folklórgyűjtés terén. A görög, „illir”, horvát, szlovén, cseh, szlovák példa nélkül nem indult volna meg Olaszországban az a hatalmas gyűjtő és fordítói munka, — melynek feltárása a kötet nem utolsó kellemes meglepetése.

A középkelet-európai romantikák és az olasz romantika kapcsolatairól szólók természetesen saját nemzeti romantikájukról is kellett, hogy beszéljenek. És e beszédre odafigyelve furcsának hat, hogy mai szomszédaink (annak idején jórészt honfitársaink vagy „birodalmi” társaink) nem látszanak tudomást venni nemcsak a magyar irodalom, a magyar romantika, de egyáltalán Magyarország létezéséről sem, holott — hogy csak egy példát mondjak — a románok római latin rokonságának eszméje Erdélyben meg jórészt magyarországi történeti (és szép-irodalmi) munkák révén vált a román nemzeti tudat szerves részévé. De legkirívóbb példa az, hogy amikor az előadók nemzeti romantikájuk kiteljesedését rajzolva, elkerülhetetlenül 1848—49 függetlenségi és forradalmi harcához érkeznek s e harcokat szívesen — és jogosan — hozzák összefüggésbe az olasz mozgalmakkal, hallatlanná teszik, hogy ekkortájt Magyarországon is volt „valami” (amit sok más mellett Engels is igen jelentősnek ítélt az európai forradalmak történetében), ami nélkül — és ez most a lényeg — szomszédaink függetlenségi harcai sohasem jöttek volna létre, s ami továbbá — az olasz mozgalmakkal együtt s (ekkor végre) egymásra tekintve — 1849-ben legtovább állta a sarat mint függetlenségi fegyveres harc, s legtovább jutott e harcnak társadalmi-forradalmi harccá való fejlesztésében. Az olasz példa aktivizálásában Magyarországnak, ha nem többnek mint katalizátornak, érdemes lett volna legalább egy mondatot szentelni.

... Az előadások összessége azonban — így, kiadványban olvasva — akkor válik legizgalmasabbá, amikor az önmagukban ellentmondás nélküli előadások egymással szembesítve akaratlanul is felfedik a romantika-kutatás tüskés kérdéseit és ellentmondásait. Ezek közül kettőt emelnék ki. Az egyik az ún. *romantikus realizmus* kérdése, melynek egyik apostola: Umberto Bosco itteni előadásában is nem félt kijelenteni: a két terminus (ti. romantika és realizmus) ugyanazt jelenti, az élet, a valóság betörését az irodalomba, függetlenül attól, milyen formai eszközökkel történik is ez. . . Kétségtelen mármost, hogy a nagy romantikus írók és teoretikusok

Egyik fő művészi célul a valóság mélyebb, igazabb, sokoldalúbb, korlátlanabb, teljesebb feltárását hangoztatták, — de hogy valóban megvalósították-e ezt a célt, s ha igen: ez-e a realizmus; s ha igen: hogyan viszonylik ez a realizmushoz mint történetileg kötött stíluskategóriához, — mindennek tisztázása, úgy érzem, még korántsem történt meg a kívánt egzaktussággal.

A következő kérdés több alkérdést foglal magában: így a felvilágosodás-kori irodalom, a preromantika és romantika viszonyát, a XVIII. század örökségének, valójában tehát a romantika periodizációjának kérdését. Majd tovább az ún. „örök romantika” problémáját, illetve a romantikának múlt és jövő felé szinte határtalan kiterjesztését. Főleg az utóbbi rejt magában — ha rejt — olyan romantikakoncepciót, mely az irodalom belső, autonóm fejlődésének egy meglehetősen újszerű modelljét követelné meg... Nem beszélek most a romantikus (romantika-korabeli) művészekről és teoretikusokról, akik minden megszorító jelző nélkül „romantikusnak” tartották Homéroszt, a (valódi és hamisított vagy rekonstruált) népi eposzokat, a középkori lovagköltészetet, a reneszánsz és barokk olyan alakjait, mint Tasso, Ariosto s persze mindenkit megelőzve: Shakespeare-t. Inkább olyasmire gondolok, hogy L. Testa-ferrata a romantika-kongresszuson „D’Annunzio-problémák” címen tart előadást, vagy arra, hogy Nievo (a legpregnansabb olasz romantikus költő) nem egy vonásával Baudelaire s főleg Rimbaud, sőt ha akarom Apollinaire költői világához sorakozik fel. Ahogy Frye és Szenci M. előadásából kétségtelen, hogy a híres korrespondenciák és szinesztéziás képesség terén Wordsworthtól Manzonin át egyenes út vezet Baudelaire-ig. Tehát nem egyszerűen a romantika utóéletének elhúzó-dásáról vagy egy második romantikus szakaszról van itt szó (ezzel megmagyarázhatnánk D’Annunziót vagy például Krúdyt), hanem arról, hogy a „modern”, XX. századi izmusok és avantgarde irányzatok kitapítható szálakkal *közvetlenül* egy megszakítatlan *romantikus* fejlődés szülöttei. Szauder József rövid, de ugyancsak magvas felszólalásában nem véletlenül hívja fel a figyelmet a romantika-koncepciók ellentmondásaira, főleg arra, hogy egyesek a romantikát egyetemes kategóriának, mások történeti jelenségnek fogják fel, s — ő az utóbbival rokon felfogást vallva — óva int a romantika túlzott kiterjesztésétől akár a múlt, akár a jövő felé. (Hasonló álláspont nyilvánul meg Bonora zárószavaiban is.)

Engem azonban megragadott egy ilyen kiterjesztés *reális* lehetősége, s — mintegy

utólagos hozzászólásként — azon kezdtem tündődni: nem volna-e helyesebb a szalámi-szeletelést idéző periodizáció elvét egy „fonal-elvvel” felváltani, úgy tekintve az irodalmi fejlődést, mint amelyben bizonyos (zárt számú) művészi tendenciák, szálak mindenkor megtalálhatók, egy-egy korszakban egyikük-másikuk jellegadóvá erősödik, de teljesen sohasem nyomja el a többit? Mindegyik szál töretlenül, megszakítatlanul végigvonul az irodalom egész történetén, persze más és más szinten és más és más keveredésben. Amikor is minden író és minden kor újítás és szintézis megindítás is. Így fogva fel az irodalmi fejlődést, nem kellene azzal a, majdnem minden íróra, majd minden irodalmi szelvre érvényes, — e kiadványban is ismételtelen előforduló — „szemrehányással” megközelíteni egy író, egy korszakot: hogy kibúvik minden definíció alól, beskatulyázhatatlan. Erre a történetileg végigvitt, szimultán-komplex, azaz dialektikus megközelítésre igen jó példák vannak kiadványunkban is (köztük is kiemelendőnek érzem Mario Puppo: Foscolo és a romantika vagy Lucienne Portier: Leopardi és a romantika c. előadását). És ebben a felfogásban egészen természetesnek s igaznak hat Frattini Leopardi-értékelése, mely szerint ez a csupa ellentmondás, csupa krízis, csupa rendhagyóság író — egy nagyszerű dialektikus szintézis. Ugyanez mondható el Goudet-nak arról a végkonklúziójáról, mely Manzoni alkatilag romantikus, de klasszicista-racionalista műveltségi, ízlésbeli örökségével küzd önnön romantikája ellen, — s az eredmény: egyen-súly. (Egyébként Raimondi Manzonijában is ez a kettős egység van meg.)

Mindez persze csak azt jelzi, amit Bonorának már ismételtelen idézett kitérő összefoglaló-záróbeszéde így fejezett ki: „molte ricerche particolari restano ancora da fare”... Van bizony, van még tenni, kutatni való a romantikával kapcsolatban. De ez a szép benne. És ez a vonzó. Kit érdekelne — ha egyáltalán léteznék — egy olyan kutatási terület, ahol minden meg van oldva, ahol már minden kérdésben kimondták az utolsó szót?

És talán még valamit befejezésül. A magyar italianisták általában kevés görög-tűzzel dolgoznak, olykor szinte elvesznek a szemünk elől az ilyen-olyan „-isták” látványos produkciói fényében. A budapesti italianista kongresszus azonban bizonyosság rá: italianistáink nemcsak hogy nem vallottak szegényt a kedvezőbb körülmények között dolgozó kutatók, tudósok mellett, hanem számbelileg, mennyiségileg is, de főként színvonalban kiemelkedőt nyújtottak.

Martinkó András

ARANY LÁSZLÓ: A DÉLIBÁBOK HŐSE

Juhász Ferenc előszavával. Bp. 1969. Szépirodalmi K. 159. l.

„Születünk fog, haj és illúziók nélkül, meghalunk fog, haj és illúziók nélkül.”

Ami a két időpont, a születés és halál között eltelik — az élet — teremti, növeli és sorvasztja el bennünk az illúziókat. Ezzel a gondolattal véli általános érvényűvé emelni Arany László egy nemzedék problémáját. Mindvégig úgy beszél az illúziókról, mint az ifjúkorhoz kötött ábrándvilágról, pedig csak az ő férfikorának szűkös határai voltak körülötte áthághatatlanak tetsző korlátokat.

A merész álmokat megvalósító apák fiai maguk is dicsőségről álmodoztak, szerepre vágytak, vezető egyéniséggé óhajtottak válni, s a közönség szolgálata volt legfőbb törekvésük. S ami oly könnyű volt apáik korában, a nagy nemzeti lelkesedés idején, oly nevetésesnek tűnik most. A közvetlen veszélyeztettség időszakában a tett és a szó oly közel álltak egymáshoz, s nagyságuknak hitelük volt, magasztosnak tüntek, — a század utolsó harmadában már utes handabandának tetszenek. A nemzeti létet nem fenyegeti szemmel látható pusztulás, a s belső harcnak új formái születtek, s eszközei is mások; a régi szemmel nézve az egész kor törpe, az élet lapos és színtelen.

Most tűnik csak ki igazán az egyensúlyba jutott erőviszonyok hullámmentes szakaszában, mennyire hozzánk nőttek, alkatelemünké váltak illúzióink, az eszmékért lelkesedés, s mennyivel könnyebb értük hevülni, mint nélkülük élni.

Fog és haj nélkül lehet élni, de illúziók nélkül nem is érdemes. E groteszk megfogalmazású gondolat és a keserű tehetetlenség torkot fojtogató, olykor fintorba fúló fájdalmi alkotják Arany László születésének 125. évfordulóján újra kiadott poemája alapszövegét.

Különös írói sors az Arany Lászlóé. Annak a politikába ágyazott szépírói nemzedéknek a legkiemelkedőbb alakja, mely esztétikai értékekben kívánta kifejezni koráról alkotott véleményét. Egyszerre voltak nyíltan politikáló irodalmárok, s politikát művészi eszközkel érzékeltető alkotók. Munkásságuk egésze ma már csak az irodalomtörténet számára jelentős, de nevüket egy-egy művük a köztudatban is megörökítette, mint Arany Lászlót a *délibábok hőse* (1873). Ez az oka annak, hogy általában csak ezen az egy művén igyekszünk lemérni emberi és írói értékeit, — Juhász Ferenc bevezető írása is figyelmen kívül hagy minden más szempontot, s ezen belül is, a mű egyetlen síkjára építi véleményét.

A politika, szélesebben: az élet és irodalom kettőssége áthidalhatatlan szakadéknak bizonyult Arany László számára, s ezen az egy

ponton végleg megszakította alkotói tevékenységét, s ennek útjelző darabja éppen *A délibábok hőse*. Ez a mű egyszerre kérdőjelezi meg előttünk írója egyéniségének nagyságát, s a mű önálló irodalmi becsét; de nem irodalomtörténeti jelentőségét. A XIX. századi nagy alkotók egyik fő jellemzője, hogy fanatikus vallói és vállalói eszméiknek, s hogy arról életük végéig sem mondanak le, ha gáncs, ha egy nemzet megvetése kíséri is ezért őket. Arany László nem tartozik az eszmék és az irodalom e fanatikusai közé, s ha mélyen gyökereznek is benne a kérdések, el tudja vágni azok szálaikat, s ha fájó is számára ezek elszakítása, nem okozza halálát. Ő már kételtű, gyökerei lenyúlnak ugyan a hagyományok történeti talajába, de léte fenntartásába már erősen belejátszanak az új időnek, a kapitalizmus lehetőségének tényezői is. Hasadást, törést okoz ez benne, amely után sohase nyeri többé vissza egyensúlyát, egyik énjét, egyik világot feláldozni kénytelen, s ő költői életét áldozza fel a szürke hétköznapi tevékenységért. A szakításnak, az irodalmi vágyakról lemondásnak hattyúdala *A délibábok hőse*. Értékét az a kettős szféra adja meg, amely a történelmi helyzet és az egyénben feltámadó vágyak ellentétéből fakadva, lírai felhangként mindvégig ott érezhető a művön.

Az ellentétes elemekből épült alkotás hatása is összetett, egyaránt készíthet mosolyra vagy bosszankodásra. Ha csak az egyik oldalát nézzük, hajlunk affelé, hogy Juhász Ferencel együtt mi is feldühödjünk Hübele Balázs tehetetlenségén. De ha az íróból felszakadó sóhajokra, vágyakozásokra is reagálunk, s nem is csak az íróból önkéntelenül kiszakadó lírai megnyilatkozásokra, hanem a művészi eszközök egész rendszerére, akkor esztétikai élményünk legyőzheti értelmi ítéletünkéből fakadó indulatainkat, s a sajnálkozás egy formája is helyet foglalhat érzéseink között.

A leggyakoribb — egyben a legmegtévesztőbb — eszköze az írónak a szándékos le kicsinyítés, a tettek, sőt gondolatok nagyságának dezavválása, hogy ne látszóék fájónak a nagy álmok és vágyak füstté válása. A komolyan induló elhatározásokat rendszerint maga a költő teszi nevétségessé; egy közbeszűrt mondattal vagy szójátékkal, népi bölcsességnek tetsző kifejezés beszövéssel vagy éppen egy henyé kiszólással devalválja annak komolyságát.

És lelkem egy eszmény-világba száll át . . .
Jaj, jaj — csak a szomszéd ne verné a skálát.

Az ilyen példák arra mutatnak, mintha az író maga sem venné egészen komolyan az

elhatározások nagyságát, a tettek fontosságát. Pedig nem erről van szó, a torz fintor mögött fájó seb rejtezik, de ebből nem csap nagy hűhót az író, fájdalomával nem kürtöli tele a világot, nem úgy jár el, hogy felnagyitana, abszolutizálna egyéni érzéseit, hanem éppen fordítva, egy egész nemzedék vergődése is egyéni bajjá kicsinyül az ő ábrázolásában. Mintha az elzárkózó apai szerénység törne elő a fiú magatartásában.

Juhász Ferenc éppen azért háborodik fel, hogy Balázs nem átkozódik, nem dühöng, s ebből arra következtet, hogy sem akarata, sem fájdalma nem elég mély, nem járja át testét-lelkét. Annyi bizonyos, hogy Arany László nem tör az ellentétek kifejezésére, s ez kitűnik nemcsak a mű eszmiségéből, hanem az eszközi elemekből is, az összeütközések hiányából, hanem a szerkezeti tényezőkből, s azok tagolásából is. Az egyes énekek nem „hegyszódnak ki”, a sűrűsödési góc nem a végek felé irányul, hanem a középtájr. Nem a kudarcok, sikertelenségek csattanóival végződnek az énekek, hanem egy újabb eszme felbukkanásával, s így nem készlet a forma az elmélyültebb gondolkozásra, a visszaidézésekre, a tettek elemzésére; a poéma folyton görbül tovább, s az élet mindig letompulnak.

A konfliktusok hiánya csorbítja ki a mű kritikájának élet is. Mert nemcsak a tehetetlen vágyak rajza ez az írás, hanem a széprenagyra érzéketlen koré is. Arany László tolla azonban nem ejt sebet, szellemes suhintásai nem hatolnak mélyre, csak éppen csipnek egyet a bőrön, ahova hirtelen odakap az ember, de szűnve az égő fájdalom, mire a helye sem látszik, az egészet elfelejtjük.

Nem egy eszme elértéktelenedéséről van e versesregényben szó, hanem másról, többről. Egy olyan korszakot alkotó gondolatról kell lemondani, amellyel nem is olyan régen még európai szerepet játszott a magyar nemzet, amely valóban világhírűvé tette nevünket, sőt máig hatóan őrzi azt. Erről a nagyságvágyról lemondani, ezt megtagadni, nemcsak az egyéni élet egy darabjáról való lemondást jelentette, hanem — úgy hitték — magát a halált, a további élet értelmetlenségét.

Ebben a méretben kell gondolkozni e kérdéseknek kapcsán, s ennek égető fájdalma megérzik a kor minden jelentős alkotójának a munkáin, a Madáchén éppen úgy, mint az Arany Lászlóén vagy az egészen ellentétes világú Jókai egyes művein.

Arany László a fájdalmas leszámolás hálatlan feladatát végezte el, sorra vette mindazokat a „tetteket”, amelyeket eddig oly szenteknek tartottak, s megfosztotta azokat glóriáiktól. Különállása abban van, hogy nemcsak az illúzió rombolására vállalkozik, nemcsak azt mutatja meg, hogy a tetteknek nincs jelenük, hanem azt is, hogy végképp

elveszett minden remény, ezek visszatérésére várni dőreség.

Sőt, tovább megy még ennél is. Nem elég, hogy fájó szívvel le kell mondani a megvalósíthatatlan eszméről, hanem — a realitás nevében — még meg is kell azokat tagadni. (Részben ebből érthető meg, hogy miért oly kedvelt irodalmunkban ez időben is a romantika, s miért oly ellenszenves a realizmus.) De az is nyilvánvaló, hogy valahol hiba történt, nem az valósult meg, aminek jönnie kellett volna, s ez adja a fájdalom érzése mellett azt a sajátságos, a bírálat gúnyval és öngúnyval vegyes hangját *A délibábok hőseinek*.

Egyik oldalról oly vonzó számunkra, annyira magunkénak érezzük e leszámolásban még a romantikában fogant végletességet, a vagy-vagy vállalkozás lendületét, amely tulajdonképpen hit az első „vagy”-ban, a győzelemben. „Vagy győzők vagy bukóm” — mondja Hübele Balázs, s azokról szól, akik annak idején egy nemzetet vezettek az ismeretlen jövő felé, s nem talogattak, van-e ennek értelme, megéri-e. E magatartás magyar sajátosságnak tűnt, s a katonai vereség sem törölte ki történelmi emlékezetünkben, s nem vezetett ez eszme devalválódásához, nem jelentette a személyes hősiesség bukását.

Más oldalról tekintve azonban ezek az eszmék csak nagy távlatokban, a messiás jövőben válhattak kézzel fogható valósággá, a jelenben nevetni való ábrándok voltak, amelyet a való meghazudtol.

A romantikában gyökerezik az a magatartás is, amit Petőfi még oly magabiztosan egybe kapcsolhatott, a közeleti szerep és a magánélet; ennek egysége Hübele Balázsnál már csak vágyalom, az ő körülményei között már nem őrizhető meg továbbra a nő eszményi képe. Balázs azoknak a sorát nyitja meg irodalmunkban, akik a magánélet enyhületébe menekülnek a közelet kudarcai után, azért jelent számukra végső csapást eszményképükben való csalódásuk.

Valahova ide gyökerezik az a sajátosságuk is, hogy szívük szerint Hübele Balázs és irodalmi rokonai a közeletet tartják elsődlegesnek, s csak akkor vonulnak a magánélet sáncai mögé, amikor kívül már nincs terük a cselekvésre, de újra nekilendülnek a tetteknek, ha erre egy kedvező időfordulat lehetőséget ad. Szinkronban mozog ez az egész kor tényleges politikai-társadalmi alakulásával. Balázsnál azonban az újabb kitörésre már nem kerül sor, az ő veresége végleges, női eszményképének hétköznapivá válása összeadódik előző kudarcával, s a karakter teljes lesüllyedéséhez vezet.

Balázs csak a többszöri nekilendülésig jut el, de ez a „csak” sem intézhető el egy kezelegyintéssel, felnagyítva a kérdést azt is mondhatnók, hogy Balázs vállalkozásai sem

kiseb méretűek, mint Madách *Az ember tragédiája* újrakezdéseinek a sora. A haza megvédése karddal, küzdeni érte tollal, gazdagságát felvirágoztatni, kultúráját felemelni — nem kiskaliberű gondolatok. Vagy csak annak szabad ilyenekről álmodozni, aki meg is tudja azokat valósítani? Nem túl szigorú kíváncsi ez Juhász Ferenc részéről? Biztos, hogy ez a kiskaliberű magyar Oblomov nem hordoz magában tragikus sorsot? Vagy a mód, sikertelen nekifutásai, a hübeleség olyan távol áll tőlünk? A magyar történelem viszonyai között mindig volt alkalom a józan mérlegelésre, a megfontolt és körültekintő előkészítésre, nem a fellobbanások fényei világítanak 1848 körül? Övnek e kérdések a könnyelmű ítéletektől.

Igaz, Arany László *esze* is megtagadta ezeket, nem nagyította meg negatívumaiban sem Don Quijote-i méretre Balázst, ahogyan ő elbánt alakjával, az rosszabb a nevetségesség tételnél, a részvétet is igyekszik megtagadni tőle, de *sorsa* mindenképpen meg kell hogy gondolkoztasson mindenkit. Nem tragikus hős, Arany lefosztott róla minden pátoszt, de bagatellizált élete mélyén mégis tragédia húzódik meg, társadalmilag determinált tehetetlenség.

A történet regényes kerete, verses formája az érzelmek síkjára siklatja át az egyébként erősen elmékedő-bölcselkedő jellegű írást. A verses regény-forma kiválóan alkalmas erre. A degradált hőst már nem illeti meg az ünnepélyesebb forma, de a vele eltemetett álmok még megkívánják az emelkedettebb költőiséget, s ezen belül az „ottava rima” kitágított keretei megfelelnek a cselekmény hétköznapiságainak is. A lélek elcsüggedései még kitöltik a verses keretet, de a lehúzó prózaiság ellentétben áll vele, s így a tartalmi felemasságot jól alátámasztja a formai grotteskség.

* Az irodalomtörténet valahol e gondolatok körül keresi és véli megtalálni Arany László e művének értékeit és jelentőségét. Ebből egyben kiténik a Juhász Ferenc bevezető sorait illető felfogásunk is. Ő a tehetetlen egyhelyben toporgásra zúdítja haragjának izzó szólávját, mert abszolutizálja ezt az egyetlen vonást, de még azt sem tisztázza, hogy mennyi ebből a koré vagy Arany

Lászlóé, s mennyi marad ebből a Hübele-Balázsoknak. Juhász Ferenc sorai csak ö-magára jellemzők, s igen kevés közülük van *A délibábok hőiséhez*, nem sokat tud meg belőlük az olvasó Arany László művéről, s bevezetőül tenni e kötet elé, igen bizarr ötlet volt. Pedig úgy tudjuk Arany János után, hogy: a kritikus jobban érti, a költő jobban érzi az alkotások lényegét.

Sajnáljuk, hogy Juhász Ferencet nem fogta meg az a sirással fojtogató fájdalom, amelyben az öngúny keserűségén át saját magát emésztí Arany. Nem érzi azt a minden józanságot a poklok mélységek fenekére kívánó emésztődést, amely a költőt rágja! Hogy mennyire jobban szeretne költő maradni, álmokat szőni, mint a kor fogalmai szerint „hasznos” ember lenni!

Úgy tetszik, Juhász Ferenc is áldozatul esett a verses regény nagy buktatójának, a IV. ének szorongató levegőjének, perspektívátlan alacsonyágának, amely visszavetül az előzőekben történetekre is, s innen nézve az egészet ilyen sivárnak, kilátástalannak látjuk. A jelképpé nőtt alföldi-vidéki élet holtlelkűsége borzaszt el bennünket, ennek az életformának az emléke üldöz, annál is inkább, mert még ma sem vészett ki véglegesen vidéki életünkéből.

A mi csalódásunk ezek figyelembe vételével nem akkora, mint a Juhász Ferencé, de kezdettől sem vártunk annyit Balázstól, mint ő. Már az indulásnál lehet érezni, hogy Balázs ereje csak alacsony röppályához lesz elégséges, s hogy a földre zuhanása végzetessé válhat. Az már az Arany László keserűsége, hogy a visszahullás után még mélyebbre, a teljes posványba süllyed hőse. De hogy ez nemcsak magatartás, s nemcsak egyéni adottságok hiánya, hanem bírálat is, azt ki kell érezni a műből.

Talán nem nagy tévedés arra gondolni, hogy a viszonyokat tiszteletűnkéből kimozdítani akaró, de erejüket a körülmények felőrölte „hősök” nemzedékekkel később kapnak némi méltányolást, elsősorban Németh László alakjaiban, az Égető Lőrincsekben. Az újra és újra nekilendülő, erejét próbáló, bukásai ellenére is újakezdő hős újra és újra visszatérő alakja a magyar irodalomnak.

Gergely Gergely

*

Két szigetvári Zrínyi-füzet. Hogyan halt meg Zrínyi Miklós. Szemelvények török, horvát, magyar forrásokból. Válogatta: Molnár Imre. Szigetvár, 1966. Szigetvári Várbaráti Kör. 27 l. — Molnár Imre: A Szigeti Veszedelem elemzése. Klaniczay Tibor Zrínyi Miklós c. műve alapján. Szigetvár, 1967. Szigetvári Várbaráti Kör. 56 l.

A Zrínyi-hagyomány elmélyítésére alakult Várbaráti Kör 1959 óta rendezvényeken, előadásokon és füzetkiadványokban szolgálja kitérőt célját. Ezek a kiadványok a jó értelemben vett tudományos ismeretterjesztő munka jegyében születnek, s éppen ezért új adatok számonkérése helyett mi is ennek

tudatában teszünk néhány észrevételt a sorozat első két könyvecskéjéről.

A szigetvári hős halálának 400. évfordulóján jelent meg az első füzet *Hogyan halt meg Zrínyi Miklós* címmel, Molnár Imre összeállításában. A gondosan válogatott olvasókönyvben három török (Kaťib Mohamed, Ibrahim Pecsevi, Evlia Cselebi), három horvát (Karnarutics, Kacsics Miocscs András, serbhorvát hőseinek) és három magyar (Istvánffy, a költő Zrínyi és Németh Béla múlt századi szigetvári helytörténész) kapott helyet.

A válogatással egyet lehet érteni, Németh munkája azonban sehogysem illik a forrászemelvények közé, ezért vagy elhagyható lett volna, vagy külön helyet kellett volna biztosítani az újkori szakírók idézésre méltó véleményei számára. Ami az érdemi tanulságot illeti, érdekes, hogy a sokfelől származó egykorú és közel egykorú tudósítások között mindössze annyi egyezést lehet felfedezni, hogy szigetvári Zrínyi Miklós az ostromló törökök között, de nem török kéztől halt meg.

A második füzet a *Szigeti Veszedelem* röviden, világosan megírt elemzése. Molnár Imre, a kiadvány írója, lemondott a mindenáron való eredetiségkedésről, és munkája vezérfonalául Klaniczay Tibor kitűnő eposzelemzését választotta. Amiben eltér, az főleg módszertani vonatkozású s ez érthető is, hiszen Molnárnak más közönséghez kell szólnia, mint egy tudományos monográfia írójának. De talán éppen ez a sajátos cél indokolta volna, hogy legyen egy kissé *didaktikusabb és filológusabb is egyszerre*, s olvasóit ne tekintse a Zrínyiászt alapos ismerőinek legalábbis olyan fokon, hogy jelöletlen utalásait is követni tudják.

Gondolunk itt elsősorban a *Szerkezet és cselekményvázlat* c. fejezetre (19–21.), ahol Molnár énekenként, precízen és áttekinthetően tagolja a lényegesebb eseményeket, a történet menetének fő sodrását és a jelentősebb epizódokat, ugyanakkor *egyetlen egyszer sem lokalizálja* őket versszakról versszakig. De hasonló hiba csökkent a gyakorlati használhatóságot más fejezeteknél is. (A *magyar seregszemle* [22–23.], A *török sereg mustrája* [24–25.] és A *siklósi csata* [26–27.] címűeknél), amelyek azért bosszantóak, mert aki csak bizonyos részletekre kíváncsi, csak egy frappáns idézetet, költői leírást, szemléletes jellemzést vagy érdekes epizódot szeretne visszakeresni, éppen úgy kénytelen egy-egy éneket végigolvasni, mintha semmiféle segéd-eszköz sem állna rendelkezésére. Egyáltalán: feltűnő, hogy a könyvben sehol sincsen leföldhely feltüntetve az idézetek után.

További probléma Molnár elemzésében az a pár szavas megállapítás, melyet a *Szigeti Veszedelem* nyelvéről és stílusáról tesz (51.). Szerinte Zrínyi eposzi nyelvén göcseji dialek-

lus érezhető, ami még lehet igaz, de aligha olyan szavak alapján, mint amilyeneket például képp felhoz: *csoda—csuda, tölem—tölem* stb., hiszen akkor az előbbi Tinódi, az utóbbi alapján pedig Bornemisza, s velük együtt a XVI. század számos régi magyar írója is göcseji lehetne, nem is beszélve a XVII. századról, amikor a *Szigeti Veszedelem* keletkezett.

Sz. Tinn Mária

Pražák, Richard: Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist. Brno, 1967. Universita J. E. Purkyne. 186 S. (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas Philosophica 122.)

A cseh—magyar irodalmi és általában kulturális kapcsolatokkal foglalkozó kutatás az utóbbi másfél évtizedben mindkét részről örvendetesen felélénkült, és eddigi csúcspontját a *Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből* című közös tanulmánykötettel érte el. Hogy mindezek ellenére — akárcsak egy korszakon belül is — milyen sok munka vár még a kutatásra: erre nézve is kiváló tanulságokkal szolgál Richard Pražák újabb könyve, amely Dobrovskýnak, a cseh nemzeti újjászületés kiemelkedő alakjának a magyar tudományossággal való kapcsolatát kívánta elsősorban feltárni, de valójában ennél lényegesen többet nyújtott.

Dobrovský magyarországi kapcsolatainak vizsgálata ugyanis alkalmat adott a szerzőnek arra is, hogy kitérjen a felvilágosodás kori cseh—magyar vonatkozások forrásainak és irodalmának áttekintésére és az elvégzendő feladatok vázlatos kijelölésére. Ezáltal lényegesen megnövekedett e munka jelentősége, hiszen a további kutatások számára szinte egy alapvető jelentőségű kézikönyv szerepét is betöltheti. A bevezető fejezetben példás alaposággal megírt tájékoztatást kapunk a témával kapcsolatos, legkülönbözőbb helyeken fellelhető forrásokról, amelyek eddig sehol sem voltak így összegyűjtve. Majd az eddigi irodalom számbavétele következik, Sárkány Oszkár úttörő jelentőségű munkáitól kezdve a legutóbbi cseh és magyar részről megjelent publikációkig. A források és a szakirodalom felett végzett vizsgálódásait a szerző azzal a megállapítással zárja le, hogy — az eddigi eredmények ellenére is — fontos programja kell hogy maradjon a kutatásnak a további levéltári forrásfeltárás csakúgy, mint az ezeken alapuló feldolgozó munka.

Érdekes és tanulságos az a fejezet is, amelyik a felvilágosodás kori cseh—magyar kapcsolatok előzményeivel és jellegzetes vonásaival foglalkozik. Pražák — az újabb csehszlovákiai kutatásokkal egyetértve — egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a felvilágosodás

és a romantika kora a közép-európai kis népek esetében nem határozható élesen el egymástól, hanem ugyanannak a fejlődési vonalnak csupán két fázisát képviseli. Másrészt azonban azt is kiemeli — és ennek éppen a cseh — magyar kulturális viszony alakulása szempontjából volt nagy jelentősége — hogy e két fázis azért lényeges különbségeket is eredményezett: az elsöre éppen Dobrovský felvilágosult objektivitása, a másodikra pedig Palacky romantikus nemzeti koncepciója volt jellemző. Míg Dobrovský nemzedéke alatt a cseh és magyar szellemi élet és tudományosság között széles körű együttműködés fejlődött ki, addig a Habsburg-monarchia belüli népek nemzeti fejlődése a harmincas évekre gyakorlatilag megbénította e széles körben kialakult kooperációt. Ezért is van a felvilágosodás korszakának, és ezen belül is Dobrovskýnak kiemelkedő szerepe kapcsolataink történetében.

A szerző hangsúlyozza azt is, hogy Dobrovský fellépések már jelentős hagyományai voltak a cseh — magyar kulturális és tudományos kapcsolatoknak. Ezeknek az előzményeknek a pusztá felvázolása is meggyőzően dokumentálja, hogy ezek sokkal kiterjedtebbek és sokoldalúbbak, mint azt a korábbi kutatók egy része állította. A XVIII. század hetvenes-nyolcvanas éveinek felvilágosult tudósai, írói és egyes főnemesei között kialakuló szívélyes és baráti összeköttetések mögött rejlt legfőbb indítékot elsősorban e rétegeknek azon kölcsönös felismerésével magyarázza, mely szerint a Habsburg birodalom kis népeinek szellemi fejlődése elé tornyosuló akadályokat az egymás közti kulturális együttműködés kifejlesztésével lehet és kell eltávolítani. A kulturális fellendülés — Magyarországon inkább a szépirodalom, Csehországban inkább a tudomány és a színház — mindkét országban már ekkor szoros kapcsolatban állt a nemzeti mozgalmak kibontakozásával. A párhuzamos fejlődésen belül — azonkívül, hogy nálunk a szépirodalom, Csehországban pedig a színházi és a tudományos alkotás ért el magasabb szintet — a másik lényeges eltérést abban látja Pražák könyve, hogy Magyarországon közvetlenebbül hatottak a nyugat-európai felvilágosodás eszméi, mint a cseh területeken, ahol ezek az áramlatok csaknem kizárólag bécsi és német közvetítéssel terjedtek el.

Az előzmények áttekintése és általános jellemzése után tér rá a szerző Dobrovský magyar kapcsolatainak a vizsgálatára. Számba veszi a Ribayval kezdeményezett levelezéstől kezdve e kapcsolatok valamennyi fontos állomását és a cseh tudósok a finnugor nyelvészet és ezáltal a magyarság iránti érdeklődésének a kifejlődését. Ez utóbbi szempont különösen kiemelt szerepet játszik e fejezetben, ahol számos új, levéltári kutatási

eredmény alapján, az eddigi ismereteinknél jóval határozottabban domborodik ki az, hogy a cseh felvilágosodás és kiemelkedő tudósa mily nagy aktivitással érdeklődött a magyar nyelv és kultúra iránt. A Magyarországon is nagy befolyással bíró német tudósok, Schlözernek a tanítványaként fellépő Dobrovský elsősorban a szlavisztika iránt érdeklődött, de jelentős hely illeti meg őt a finnugor nyelvészet történetében is. Pražák könyve jelentős mértékben Dobrovský hatásának tulajdonítja például annak a fontos kapcsolatnak a létrejöttét, ami Versegly és Gyarmathi, valamint Porthan között kialakult. Nagyfotosságú annak az eddig ismeretlen recenzióknak is a kötetben történt publikálása, amelyet Dobrovský 1799-ben írt az *Allgemeine Literatur Zeitung*-ba, Gyarmathi Sámuel *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata* című könyvéről.

A finnugor nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozó Dobrovský mellett képet kapunk a cseh tudós világnézetéről és politikai meggyőződéséről is, mégpedig úgy, hogy ez is szorosan kapcsolódik a két nép haladó és nemzeti mozgalmainak a közös problémáihoz. A szerző Dobrovskýnak a felvilágosodásról kifejtett nézeteit, melyek során a tekintéllyel szemben az érvek és az egyéni meggyőződésnek az elsőbbségét hirdette, Kantra és Rousseau-ra vezeti vissza, és hangsúlyozza, hogy mennyire szembeálltak ezek az elvek a Shaftesbury-féle morálfilozófiával, amelyet az udvari abszolutizmus és jozefinizmus a saját céljaira használt fel. A cseh tudósok 1784-ből származó éles kritikája és megjegyzései a bécsi udvari felvilágosodásról, meglepő hasonlóságot mutatnak a magyar felvilágosultak egy részének éppen ebből az időből származó nézeteivel, amelyek szintén kiábrándulást tartalmaznak a jozefiniszti bürokratizmusból és ál-felvilágosodásból. Orientációjuk Kant, Herder, Rousseau irányában szintén nagyon analóg Dobrovský tájékozódásával. A volt jozefinista értelmiség radikalizálódó szárnyából kifejlődő magyar jakobinusoknak a csehországi hatása még alaposabb feldolgozásra vár, noha számos adat már eddig is bizonyítja, hogy a magyarországi eseményeknek volt visszhangja Csehországban is. A politikai helyzet miatt a nyelvújításra korlátozódó magyar reformmozgalom, és annak vezére, Kazinczy — miként a szerző szép egybevetése bizonyítja — ismét számos analógiát tartalmaz Dobrovský szerepével és a későbbi, jungmanni nemzedék alatti nyelvi mozgalommal.

A felvilágosodás kori cseh — magyar irodalmi és tudományos kapcsolatok szakasza a két nép történetének emlékezésre méltó és további kutatásokra váró szép korszaka volt, amelyet még nem árnyékolnak be a későbbi

nacionalista fejlődés káros kihatásai. Richard Prazák könyve igen jó eszköz ahhoz, hogy a jövőben mindkét nép kutatói, a további közös eredmények érdekében, éppenúgy együttműködjenek, mint ahogy ezt a felvilágosodás korának cseh és magyar tudósai tették.

Kólay György

Lengyel Dénes: Jókai Mór. Bp. 1968. Gondolat K. 202 I. (Nagy Magyar Írók)

A Nagy Magyar Írók sorozat tagjaként adták ki Lengyel Dénes Jókai-könyvét. Tekintettel arra, hogy elsősorban az irodalommal most ismerkedőknek szánták a kötetet, az érdemi vizsgálat inkább a fogalmazás olvasmányosságát, az anyag gazdagságát vehetné figyelembe, s csak másodsorban az irodalomtörténet speciális szempontjait, az esetleges újabb kutatási eredményeket, az elemzések újszerűségét, részproblémákat stb. Számunkra ez utóbbi a lényegesebb, tehát az említettek fenntartásával inkább erre voltunk tekintettel. Probléma lehet az elemzések mélysége is: néhány jelentős vagy jellemző mű részletesebb vizsgálata, vagy mintegy a művészi fejlődés elemzésébe épülő, a művekre vonatkozó különböző mélységű utalások. Lengyel Dénes az utóbbi mellett döntött, lényegében a mű alap gondolatát, alapszituációját vázolja többnyire rövid, jól választott idézetek beépítésével. Még mindig izgató kérdés Jókai népszerűségének hatásának oka. Ez a hatás nem került el a szerzőt sem. Nem minden elfogultság nélkül megformált Jókai-képet kapunk. Talán éppen a bevezetésben, a szabadságharc leverését követő kétségbeesés, kiábrándulás, keserűség, reménytelenség kontrasztjában felragyogtatott Jókai a legjobb példa erre.

Lengyel Dénes könyve az egyéniség, a kor és az életmű hármására épül. Úgy bontja, vezeti az egyes szálakat, hogy lényeges mozzanatok ne maradjanak említés nélkül. Az általa megrajzolt Jókai-portré egyenletes, az emberi, művészi, politikai vonatkozásokat egyformán tükröző zárt, harmonikus egységgé rendeződik. E szerencsés ötvözet eredményeként világosan láthatjuk azt is, hogy az egyetlen művészi pálya fontosabb szakaszai a meglehetősen ellentmondásos, egyúttal egy — a külső körülményektől motívált — belső logika törvényszerűségeit követő életút jelentős periódusai is. A szerző felhasználja a nemrég publikált *Főljegyzések* anyagát is Jókai alkotói módszerének elemzésénél, azt szemléltetve, hogy a néhány szóval lejegyzett impressziók, emlékek milyen vonatkozásban, környezetben bukkannak fel az egyes művekben. (Ennek alaposabb vizsgálata, feldolgozása a Jókai-kutatás hasznos segédeszköze lehet.)

Kitüntetett figyelem illeti a politikus Jókai egyértelműbb és pontosabb megrajzolását. Ez határozza meg a mű egyik fő gondolatmenetét is, amely szerint a szabadságharc emléke, melyet az elnyomatás korában a nemzeti ellenállás jelképeként, a kiegyezés idején a függetlenségi törekvések biztosítékának tekintett, később társadalomkritikájának egyik formája volt.

Lengyel Dénes olyan Jókai-kép megformálására törekszik, amely árnyaltabban mutatja meg Jókai politikai és művészi tudatosságát, mint a következetesen végigvitt 48-asságot és az élmények, olvasmányok módszeresebb felhasználását, mintegy a „nagy mesemondóról” kialakult hamis, idealizált kép revízióját célozva ezzel.

Gazdag képanyag és a függeléként csatolt életrajzi adatok, majd a fontosabb művek kronologikus rendje egészítik ki a kötetet.

Szabó Zoltán

Acsády Ignác: Fridényi bankja. Utószó: Rejtő István. Bp. 1968. Szépirodalmi Könyvkiadó. 444 I. (Magyar Elbeszélők)

Acsádyt mint a századvég egyik jeles történészét tartja számon az utókor, a szépirodáról viszont szinte megfeledkezett az irodalomtörténet. Jóllehet pályafutásában csak *kitérőt* jelentett a szépirodalommal való alkotó találkozás, mégsem tekinthetünk el e periódus eredményeitől.

Mint politikai újságíró kezdte pályafutását. A *Pesti Napló*, az aradi *Alföld* és több más fővárosi lap munkatársa volt. Több mint tíz éves újságírói gyakorlat után, mielőtt végképp elkötelezte volna magát a történetírással, egy kisregényt írt *Pénzházasság* címen, egy vígjátéka is elkészült, az *Aranyországban*, de színpadot nem kapott. Az irodalomba való igazi belépését viszont a *Fridényi bankja* (1882.) c. regénye jelentette. Ez a műve már némi sikert is hozott, legalábbis felfigyeltek nevére. Az elismerés elsősorban a szerencsés témaválasztásnak szólt.

Acsády a *Fridényi bankjában* az 1860–70-es évek „szenzációs” bankalapítási szédeléseit, a nagytőke és az arisztokrácia érdekszövetségén alapuló pénzspekulációkat mutatta be. Nyilvánvaló, mint politikai újságíró is foglalkoztatta az aktuális téma. Bizonyítják ezt az *Alföld* c. folyóiratban megjelent cikkei is. Ezek az írások jól szemléltetik Acsády romantikus antikapitalista álláspontját, melyben azoknak a kis- és középbirtokosoknak a magatartása fejeződött ki, akiket az ipari- és banktőke növekvő koncentrációja következtében a tönkremenés,

a deklasszálódás veszélye fenyegetett. Az író, aki maga is középbirtokos családból származott, mintegy „belülről” vizsgálhatta ezt a folyamatot. A társadalom illuzórikus megítélésétől egyébként megóvta a későbbi történészre is jellemző objektív szemlélet. Ugyanis Acsády a társadalmi erők változásait, a hatalmi küzdelmeket mindig a gazdasági tényezők változásával, s azoknak a politikai életre gyakorolt befolyásával magyarázta.

A kapitalista fejlődés ellentmondásait, „árnyoldalait” felismerő és azt kritikusan vizsgáló Acsády a politikai manőverezések belső, morális indítékait is megpróbálta szépirói eszközökkel ábrázolni. Ugyanakkor a közvélemény előtt is jól ismert börzespekulációkról és azok következményeiről, sajtóbotránny nélkül, politikai cikk formájában nemigen lehetett volna beszélni. Az író számára tehát kézenfekvő volt a regényforma, amely leginkább biztosíthatta a konkrét esetek és a közismert szereplők felismerésének elkerülését. Ezért a *Fridényi bankja* — amint erre Rejtő István helyesen mutat rá az utószóban — nem kulcsregény, hanem irányszóregény, amely szorosabb értelemben a társadalom egy meghatározott intézményét, a külföldi tőke beáramlásával egyre erősödő bankhálózatok működését teszi bírálatá tárgyává. A mű végső kicsengése pesszimista, mert írója úgy érezte, hogy a pénz hatalma nagyobb hatással van azokra, akik visszaélnék vele, mint azokra, akik a társadalom javára fordítanak. Egyes kritikusok kifogásolták ezt a pesszimizmust, mások, mint például Ábrányi Kornél, úgy látta, hogy a korrajznak nem szolgál rovására és nem jogosulatlan. Bírálatában rámutatott arra, „ha mint regény ellen többféle kifogást is lehet emelni, de mint szatirikus pamfletet csak dicsérni lehet”.

Rejtő István utószavából is kitűnik, hogy a *Fridényi bankja* nem kiforrott regényíró alkotása. A mű elemzésekor találoán mutat rá a legfőbb hibára, a lélektani ábrázolás következetlenségére. Ezt elsősorban Fridényiné alakjának megformálásában tapasztaljuk. Az alapjában realista társadalomszemléletű regény éppen a főhős magatartásának hirtelen megváltozásával vesz romantikus fordulatot. Egyetértünk azonban Rejtő megállapításával, hogy „a romantika Acsády regényében sajátos funkciót tölt be. Nem írói gyengéség, hanem kortűnet”. Nyilvánvaló, hogy a Jókai regényein nevelődő olvasóközönség igényelte is ezt a romantikát, másrészt — mint Rejtő is rámutat — a nagy mester hatása alól Acsády nem tudta és nem is akarta kivonni magát. Ugyanakkor az a túlzott eszményítés, mely általában jellemző a Jókai-hősökre, Acsády regényében már nem található.

A magyar regényirodalom nagy alkotásai mellett nem érdektelen felfigyelni olyan regényekre sem, mint a *Fridényi bankja*, melyben írója élénk, olykor találó színekkel festette meg a századvég polgári világának életét.

Tódor Ildikó

Heltai Jenő: Álmodháza. Regény. A bevezető tanulmány Gyergyai Albert munkája. Bp. 1969. Szépirodalmi K. 339 l.

Különleges szerepet tölt be ez az alkotás Heltai egyéb „regényigényű” könyveinek, a pesti bohémvilág könnyű parlatainak tömegében. Az *Álmodháza* színhelye, szereplői, sőt még külső történései is azonosak ugyan velük, de ebben a műben mindezek csak díszletei egy meghasonlott ember lelki összeomlásának, önmarcangoló, halálos vívódásainak.

Mint ahogyan Gyergyai Albert megállapítja, Karmel Péter jobbára különbözik alkotójának egyéb figuráitól és csak kevésbé rokonok. A frontről rokkantán hazatérő hős énjének mélyrétegeiből feltörő, bünténynek nem nevezhető, de egy beteg lélek túlérzékenységgel gonoszságnak minősíthető vétkéit szeretné levelezni, s közben megtalálni és tovább élni ugyancsak mélybe temetett gyermeki valóját.

Gyergyai helyesen mutat rá arra, hogy Karmelt testi sérülése téríti az eddig elhanyagolt lélek tájaira, s arra is, hogy amit tesz, az mégis kevés ahhoz, hogy önző élet-szemléletét felszámolva közösségi emberré váljék. A megszokott Heltai-hősök ellenkező előjelű alakjaként tehát szabályt erősítő kivétel, amely ugyanakkor új árnyalattal gazdagítja az alkotói portrét. A tapasztalt, idős író lélektani felkészültsége kétségtelen, erre az előző is joggal utal. Olyan varázslatosan tolmácsolja a szinte patológikus jelenségeket is, amelyre néhány évvel később csak az idős Krúdy lesz képes utolsó művében, a *Purgatóriumban*.

Karmel Péternek és történetének tehát megvannak a megfelelői a kortárs irodalomban. Gyergyai elemzése azonban — mely érinti a kérdést — meggyőzőbb lett volna, ha néhány vonással párhuzamba is állítja őket. Az idő múlása, a múltban gyökerező emlékekből táplálkozó egyéniség szinkronba hozatala, megfrissítése vagy feltámasztásának kísérlete sajátos témája a húszas, harmincas évek irodalmának. Krúdy álomvilága, s különösen utolsó regényei (pl. a *Hét bagoly* és a *Purgatórium*), Kosztolányi bájos novellája, a *Két öreg úr*, a múltat újraélni akaró és lelki hajótörést szenvedő figurák sorát vonultatják fel, s ezek igen közeli rokonai Karmel Péternek.

A múlt iránti nosztalgia letűnt évtizedek kulisszái közé sodorja őket, itt azonban csak a száraz és prózai külsőségek várnak rájuk, ifjúságuk tovasuhanó álmait már soha nem lelik fel. Így támad szinte feloldhatatlan konfliktus e hősök és a mesterségesen maguk köré varázsolt környezetük között. Ezt a dilemmát Krúdy a játékszerűség súlytalanító hatásával, Kosztolányi pedig hőseinek megértéssel ábrázolt rezignációjával simítja el, míg Heltai tragédiát sejtető zsákutcába futtatja.

Az esztétika törvényeit rejtő paradoxon, hogy az olvasó mégis komolyabban itéli, magáévá teszi Krúdy és Kosztolányi hőseinek sorsát, mint Heltaiét. Az előbbieknél ugyanis megmarad a műélvezet igazi táptalaját biztosító félkomoly játék bódulata (amely nem hiányozhat a tragédiákból sem), s amely éppen az írói tartózkodás és kivülállás eszközével vonzza olvasóit, ellenben az utóbbinál a játékszerűséget elnyomja a súlyosság, s ez olyannyira megbillenti a mérleget, hogy az így adódó komor légkört aligha lehet komolyan venni. Hatása alól nem szabadul az olvasó, de ez a hatás mesterként, valószínűtlen szituációból fakad.

Mint ahogyan Gyergyai Albert előszava is megállapítja, az író ezt a történetet ugyanilyen okból írhatta ki magából, amiért Goethe öngyilkosságba kergette Wertherét: egy nyomasztó lelkiállapotból kívánt megszabadulni általa. Főhősének prousti időkergetését, lázas múltidézését is elsősorban büntudata indokolja. S bár egyénisége egy letűnt korszak panoptikumába illeszkedik, e „szimbolikus álmregény” főalakja nem idegen a pszichológiailag iskolázott mai olvasó számára sem. Méltán kéri számon tehát Gyergyai legújabb irodalomtörténetünk 5. kötetének mulasztását, amellyel Heltainak éppen ezt a „kulcsregényt” hagyja figyelmen kívül.

Külön érdeme az előszónak, hogy vállalta a feladat elvégzését és általa az irodalomtörténet részéről is a Heltai-életmű szerves részévé avatja a művet. Mulasztást pótol vele, amelyet épp oly jóleső egyetértéssel vehetünk tudomásul, mint az *Álmokháza* legújabb kiadását.

Schéda Mária

Benedek Marcell: Babits Mihály. Bp. 1969. Gondolat K. 137 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár)

„Elsőéves filozopterek voltunk, Kosztolányi Dezső meg én, gyakran kerültünk egymás mellé Négyesy László professzor stílusgyakorlatain, amik aféle egyetemi önképzőkört jelentek... 1903-at irtunk, Ady Endrének

nevét sem hallottuk még. Ha az óra kezdete előtt minden ajtónyitást izgatottan figyeltünk Kosztolányival, ez az izgalom egy harmadéves kollégának szólt: vajjon eljön-e ma Babits Mihály... Imitt-amott megjelent versei, s egy-egy írása, amit a stílusgyakorlatokon olvasott fel, vagy különös, éles orrhangján elmondott bírálat a az ifjú kollégák elmeszüleményeiről — mindez valami babonás előérzetet keltett bennünk: vezérünk születik”.

Ezekkel a sorokkal indul Benedek Marcell Babits Mihályról szóló kiterjedelmű posztumusz műve. A könyv indítása szubjektív emléket idéz, a magyar irodalom századeleji reneszánszának szép tavaszát, fiatalos nyugtalanságát, a várakozás izalmát, amikor az ifjú írónemzedék új szóra, új dallamra várt és egy új irodalmi vezér diadalmas feltűntetésére számított.

A továbbiakban azonban inkább az objektív *magyarázó* szerepére vállalkozik Benedek Marcell, a szubjektív emlék csak visszfényként villan át néha elemzésen, fejtegetésein. Rövid életrajzi vázlat után műfajonként csoportosítva ismerteti Babits életművét, előbb a versesköteteket, majd a legnevezetesebb műfordításokat, regényeket, novellákat. Végül a költő tanulmányait és kritikáit tárgyalja, ideértve Babits egyik főművét, *Az európai irodalom történetét* is.

A Gondolat Kiadó füzetsorozata, amelyben Benedek Marcell könyvecskéje megjelent, elsősorban *bevezetést* kíván adni egy-egy író életművébe, diákoknak, egyetemistáknak, kezdő olvasóknak.

Benedek Marcell könyve ennek a célnak teljes mértékben megfelel, többre nem is vállalkozik.

A legjobb hagyományokból táplálkozó, józan és reális Babits-értékelésből indul ki, más szóval: maga is elfogadja az irodalmi közvéleményben élő Babits-képet, amely ma már — úgy véljük — megtisztult a lebecsülések és túlértékelések torzító hatásától. Olymódon értékeli nagyra Babits Mihályt, hogy rámutat az életmű értékére, anélkül, hogy ezzel más költő irodalomtörténeti jelentőségét csökkentené.

Egészében nem a felfedezés, vagy értékmódosítás, hanem az *újráfogalmazás* szerepére vállalkozik. De azzal, hogy újra felidéz magában egy nagy költő életművének állomásait, újra átéli műveit és megfogalmazza a maga mondánivalóját, több részletkérdésben egy lépéssel tovább is viszi a probléma tisztázását.

Benedek Marcell tanulmányainak példáján megtanulhatjuk, hogy a szabatos megfogalmazás igénye már eleve tisztázó hatású. Pusztán abból a törekvésből, hogy a különböző megfogalmazási lehetőségek közül mindig a legjobbat, a legigazabbat, a legmegfelelőbbet választja, igen gyakran egy-

egy kérdés teljesebb megközelítéséhez jut el. A bonyolult esztétikai vagy irodalompolitikai problémákban is természetes „eleganciával” találja meg nemegyszer azt a megoldást, amelyet nehezebb fegyverzetű, merevebb mozgású elődjei és pályatársai többnyire szem elől tévesztettek.

A magyar irodalmi közvélemény évtizedek óta megbotránkozva emlegeti Babits egyik *fiatalkori* esszéjének fordulatát, amelyben azt írta Petőfiről, hogy „nyárspolgár a zseni álarcában”, Aranyról pedig, hogy „zseni a nyárspolgár álarcában”. Benedek Marcell a fiatal Babits irodalomszemléletét magyarázva *egyetlen* zárójeles mondattal, amely arra figyelmeztet, hogy Babits megállapítását „*inkább tetszetős paradoxonnak kell tekinteniünk, mint irodalomtörténeti megállapításnak*”, megóv attól, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítsunk ennek a fordulatnak. Eleve elvágja annak lehetőségét, hogy erre a paradoxonra bárki is elméleteket konstruáljon, de ugyanakkor értelmetlenné tesz minden túlzott megbotránkozást is Babits megállapításával kapcsolatban, amely szélsőséges megfogalmazásával szándékosan is ellentmondásra, vitára és végső soron a begyöpösödött közhelyek felülvizsgálatára ösztönzött.

Amit Benedek Marcell Babits *Ezüstkor*-előszavával kapcsolatban a költő sokat vitatott elefántcsonttorony-elméletéről elmond, szintén arra inspirál, hogy ezt a kérdést is az eddiginél árnyaltabban vizsgáljuk meg. Mi már csak az egykori nyilatkozat konkrét értelmét olvassuk ki a szavakból, Benedek Marcell a kortárs biztonságával a kimondott szó akusztikáját is érzi, a döbrent csendet és megrendülést, amely Babits drámái — vagy illőbb szóval: prófétái — jóslatait követte. „Mi pedig itt állunk egy kicsit morcan és vénen már, tornyunk nem véd többé, s nem tudjuk megvédeni mi sem, ablakait bezúzta a vihar, minden szél hajunkba kap s csupasra cibálja mellünket, s ha volna is erőnk fároszt gyújtani: fároszhoz tükör kell s hol van nekünk tükörünk? s különben is, milyen lángot gyújthatnánk, amit el nem oltana a szél? ... Minden, amihez legáldozatosabban tapadtunk, örökségünk és munkánk, ott áll a pusztulás lottó-lajstromán, s már sejtjük a nagy sziklát a sötétben, amiken hajóink úgy zúzódhatnak szét, mint a tojás-héj. Barbár erők feszülnek körülöttünk a sötétben”. Eddig tart a Babits-idézet és Benedek Marcell megállapítja: „*költőibb módon nem lehetne elsíratni a haladkló kultúrát és megjósolni a fasizmus uralmával járó rémségeket*”.

Ilyen minden nagyobb feltűnést kerülő, de mégis értékes *igazitások*, egészséges hangsúly-át helyezések, az eddigieknél szerencsésebb és árnyaltabb meghatározások és megfogal-

mazások jelentik az újdonságot Benedek Marcell Babits-könyvében.

Az is a szerző arányérzékét dicséri, hogy nem vág bele olyan problémákba, amelyek szétfeszítenék a kis könyv kereteit. Nem kívánja revízió alá venni a *Nyugat* körében kialakult és a legfontosabb vonásaiban ma is érvényes Babits-portrét, de amikor a költő egyéniségének szélsőségesen ellentétes vonásaira figyelmeztet: miszticizmus és naturalizmus, arisztokratizmus és élet-szomjúság, képzeletgazdagság és realizmus nem mindig harmonikus találkozására, már olyan problémákat érint, amelyek megoldására egy későbbi nagy Babits-monográfiának kell vállalkoznia, amelynek létrejöttére már régen várunk.

De amíg az megszületik és talán azután is gyakran nyúlunk Benedek Marcell szeretettel és jó ízléssel megírt kis Babits-könyvéhez.

Vargha Kálmán

Tamás Aladár: Fényben és sötétben. 1—2. köt.
Bp. 1968. Szépirodalmi K. 679; 769.

A két világháború közötti szocialista irodalom iránt az 50-es évek legvégétől fel-lendülő tudományos érdeklődés, mindenek-előtt a 100% című legális kommunista folyó-irat „felfedezése” egyre jobban előtérbe állította Tamás Aladár, az egykori szerkesztő személyét és munkásságát. Tanulmányainak, dolgozatainak, publicisztikai életművének jelentős és értékes része újra napvilágot látott a 100% c. folyóirat antológiakiadásá-ban, valamint az *aggodalom jegyében* c. kötetben; szépirodalmi működése is ismert volt, de mind ez ideig — nem kevéssé az összkiadás elmaradása miatt — nem lehetett átfogó képet alkotni munkásságának erről az oldaláról. Ezért hat a felfedezés erejével a most megjelent kétkötetes gyűjtemény, amely a Tamás Aladár-i oeuvre irodalom-történeti helyének kijelölését is lehetővé fogja tenni. Az alábbiakban csak néhány szempontot vetünk fel ezzel kapcsolatban, szándékosan eltekintve az életmű egyéb oldalainak s a tiszteletre méltó harcos élet-nek még csak utalásszerű ismertetésétől is.

A Tamás Aladár-i opusz kettős értelemben is jelentős a magyar irodalomtörténet számára. Egyrészt — elsősorban vissza-emlékező, önéletrajzszerű jellege miatt — fontos *segédeszköz* a hazai és az emigráns magyar szocialista irodalom tanulmányozá-sában; másrészt — mint a pusztá dokumentumértéken túl művészi értékeket is hordozó életmű — *alapvető tárgya* is az irodalomtörténetnek: a magyar szocialista irodalom egyik fejlődési vonulatának alkotó-elemét képezve. Kétségtelen azonban, hogy

a mai olvasónak viszonylag kevés élményt nyújtanak e regények és novellák, a legmaradandóbbnak talán lírája s néhány elbeszélése tűnik.

A tekintélyes oeuvre-nek két sajátos paradoxona van: az önéletrajzi jelleg, a memoárszerűség — néhol túlzott — dominálása és a prózai műfajok megkésettisége, az élményektől való több évtizedes távolgása. Költészetében azonban igen erősen ott érezzük a 20-as évek eszmei-politikai helyzetében gyökerező nemzedéki és egzisztenciális válság szorítását. A forradalmak bukása után szerte Európában fellendülő avantgarde líra legjobb hagyományait követi, kezdetben ugyanaz a dinamikus, mindent átfogó lendületes expresszionizmus, futurizmus jellemzi, mint a Kassák-csoportot már a tízes évek második felében. Elvont és konkrét mozzanatok egyaránt tartalmazó áhítatos szeretetkultusza a kor fojtogatásában a szaggató magány élményével párosul, s egy szép humanista perspektíva megáldására készíti („dermedt éveimet hordozom szemeimben és újraálmodom a föld össze-tört reményeit”). Áttetsző víziói fokozatosan telítődnek társadalmi konkrétsággal, s egy letisztult, „átesztétizált” politikum megszólaltatásával a szocialista líra avantgarde genézisű szárnyának jellemző típusát teremti meg. Ebben a költészetben a munkásosztálynak nem direkt politikai követelése kapnak hangot elsősorban, hanem a történelem menetében vezető szerephez jutott proletariátus humanista kiteljesedése, az emberi értéket teremtő és védő, a nembeli lehetőségeket valóra váltó küldetés-szerepe.

Prózai művei, keletkezési idejüket tekintve nehezen kapcsolhatók valamelyik hazai szocialista irányozathoz, mintegy átmenetet képeznek a 20-as, 30-as években domináló „valóságirodalom” és az 50-es, 60-as években elterjedt szocialista memoár-irodalom között. A 40-es évek Mexikójában íródott *Megsebzett ifjúság* c. regénye az avantgardista tagadásból az illegális kommunista mozgalomba javító értelmiségi-művészpályát teszi témává, számos kiváló részlettel, de az egységes megformáltság és a figurák egyénítettsége hiányának, a gyakori motiválatlanságnak és a politikum olykor túlzott didaktikusságának, a verbalizmusnak sajnos gyakran nem nélkülözött hibáival is. A mű azonban így is fontos lépcsőfok a szocialista regény fejlődésében, amely — véleményünk szerint — Déry Tibor *Feleletében* fog kiteljesedni.

A *Szétszórt paraszak* c. ciklus rövidebb-hosszabb visszaemlékezései forrásértékűek a 20-as évek hazai avantgarde-törekvései s a forradalmi-szocialista irodalom tanulmányozásának szempontjából. Csak utalhatunk a Marinetti-élményről, az Oláh

Gáborról, Szabó Lőrincről, a *Magyar Irás* c. folyóiratról, a romániai és franciaországi szürrealista iskolákról, Tristan Tzaráról, az Új Föld-csoportról, a 100%-ról s végül a bécsi, franciaországi és dél-amerikai emigrációs irodalomról szóló izgalmas elemzésekre. *Gyanús emberek* címmel — Kuncz Aladár és Markovits Rodion művei mellett is — a felszabadulás előtti magyar „lágerirodalom” jelentős darabját írta meg franciaországi internálásáról. A közvetlen önéletrajzi jellegtől távolodó, nagyrészt munkásmozgalmi témájú novellák — *Emberek a pusztában* stb. — pedig a realista magyar próza szocialista vonulatának figyelemre méltó alkotásai.

Agárdi Péter

Galla Endre: A világljáró magyar irodalom. — A magyar irodalom Kínában. Bp. 1968. Akadémiai K. 158 l. 8 t. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 5.)

Egy kis nép irodalma egy nagy és távoli nép kultúrájában: 1902-től, az első magyar témájú írás (egy Kossuth-életrajz) megjelenésétől a közelmúltig, az *Apostol* kiadásáig (1963) mutatja be a magyar irodalom útját Kínában Galla Endre kis könyve. Bevezetésképp a századforduló táján meginduló és a század első két évtizedében megerősödő szellemi kapunyitás történetét ismerteti, azt a folyamatot, amely az évezredek mozdulatlanságba zárt Kínát megmozdította és a modern történelem áramába bekapcsolta. Ebben a képben helyezi el a magyar kultúráról szóló első híradásokat, az 1898-as reformmozgalom két szellemi vezetőjének — már a mozgalom bukása után — közzétett írásait, amelyekben a távolba szakadt „rokon”, az Európában élő „sárgák” az elnyomás ellen küzdő kis nép példáját szolgáltatják a kínaiaknak. Liang Csi-csao Kossuth-életrajza és Kang Ju-vej naplójegyzetei európai körútja során tett pesti látogatásáról csak az első jeladások, az igazi irodalmi érdeklődés Lu Hszün és öccse, Csou Co-zsen cikkeiben jelentkeznek: ők már a magyar irodalomról, Petőfiről és Jókairól szereznek és tolmácsolnak információkat honfitársaiknak. Jókai az első magyar író, aki kínai nyelven olvashatóvá válik Csou tolmácsolásában: az 1908-ban megjelent „Egy különös hun lovag története” című fordítás az *Egy az Istent rejti*. 1918 táján, amikor a modern kínai irodalom megszületik, a magyar irodalom — a többi „gyenge és kis nép”, a „megalázott nemzetek” irodalmával együtt — az imperialista elnyomás elleni küzdelemből született új kínai irodalom segítő és ösztönző példajaként kelt érdeklődést. A regényíró Sen Jen-ping

fordításai, ismertetései (centenáriumi megemlékezése Petőfiről, 1923) a legfontosabbak ebben az időben. Petőfi iránt az érdeklődés 1930 táján nő meg, s megismertetésében jelentős szerepe van Lu Hszünnnek: versfordítások, tanulmányok jelzik ezt a folyamatot (legfontosabb a *János vitéz* lefordítása, 1931). A harmincas-negyvenes években aztán kiszélesedik a kép: antológiák és egyes művek kiadásai sok mindent bemutatnak már a kínai olvasó számára a magyar irodalomból — még magyaroknak vélt írókat is, csak eszperantó nyelven írogató magyar irodalmárokat is. Mert az eszperantó volt a legfontosabb közvetítő nyelv ez időben, szemben a kezdeti szakasz angolságával (évtizedekig Riedl angol nyelvű magyar irodalomtörténete volt a fő forrás). Később azután az orosz nyelv vette át ezt a szerepet: már a negyvenes években megjelentek a magyar proletárirodalmat képviselő művek Kínában (Illés Béla, Balázs Béla, Máca János, Lukács György), s az orosz közvetítés segítségével indult meg a magyar irodalom rendszeresebbnek minősülő megismertetése a Kínai Népköztársaságban is. Ennek az eredménye a nagyobb Petőfi-válogatás, a Móricz-fordítások és Fazekas *Ludas Matyi*-jának kínai fordítása. De ebben az időben már újfajta közvetítés is feltűnt: éppen a könyv szerzőjének vannak nagy érdemei József Attila és modern költészetünk megismertetésében, s ezt nyersfordításaival is segítette, műfordító barátja, Szun Jung, ezekből dolgozott. Az utolsó jelentős fordítás, amelyről beszámol, a *Csongor és Tünde* (1962), azóta a szerző nem tudta folytatni a rendszeres anyaggyűjtést. De valószínű, hogy nem is igen volna miről számot adni hiszen a „kulturális forradalom” zürzavarában az európai szerzőkre kimondották az általános anathémát.

Pedig volna még lehetőség. Adyról 1950-ben hallott először Magyarországon jártában Feng Cse költő és egyetemi tanár (a német irodalom tanára), s máig is csak öt vers olvasható kínai nyelven Adytól. Aranytól is csak hat, meg a *Toldi*, Vörösmartytól négy (meg a *Csongor és Tünde*). Babbitól egy (*Cigány a siralomházban*), Illyéstől is egy. Kalocsay Kálmántól kettő (eszperantó nyelven ír), Jókainak, Móricznak és Baghy Gyulának egyaránt három-három regénye van lefordítva. A *Bánk bán* és *Az ember tragédiája* nincs lefordítva. Igaz, hogy Shakespeare is nagyon későn kapott fordítót, s sosem lett népszerű Kínában. De az is igaz, hogy Csizmarek Mátvás *Boci-boci tarkája* le van fordítva (1957) s még színpadi bemutatásával is próbálkoztak.

A könyvecskének, amely filológiai alapossága és tárgyilagossága révén megbízható alpmunkának minősül, a leg-

érdekesebb kérdéseit maga az anyag tartalmazza. A gyöngye vagy nálunk ismeretlen művek népszerűsége, a jelentős magyar költői értékek népszerűtlensége Kínában, és a többi, a szerző által szemérmesen megemlített, de tárgyához nem illőként elutasított probléma, és maga az egész kép, az a csonka és torz magyar irodalom-kép, amellyel a kínai olvasó rendelkezhetik, ha érdeklődését olvasással párosítja — az anyagnak a legérdekesebb, de egyben leginkább elszomorító kérdései. Galla Endre tárgyilagosan ismerteti, hogy mit tudnak rólunk Kínában. De nyomban az összehasonlítás igénye merül fel: mit kellene még szerintünk tudni a kínai olvasónak? S az ilyen összehasonlítás kiábrándító eredménnyel jár: szinte semmit sem tudnak, s azt a keveset is rosszul. Gyöngye vigasz, hogy másokról sem tudnak sokkal többet, jobban; s csak részben magyarázat az a közismert tény, hogy külföldön minden nemzeti költészetéről más kép és más hierarchia alakul ki, mint odahaza, mások aratnak sikert, s másokat fogad értetlenség. A földrajzi és a nyelvi távolság a mai történelmi események fényében már-már reménytelenné növekedett, s a magyar irodalom kínai recepciójának a múltját is ebből kell magyaráznunk. Jövője is azon múlik, hogy ez a távolság csökken vagy nő. Egyelőre, sajnos, van időnk gondolkodni a tanulságokon.

Miklós Pál

Nagy József: Szép magyar szó. Út a stílus-elemzéshez. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Bp. 1967. Tankönyvkiadó V. 532 l.

Valamennyien tudjuk, mégsem felesleges ismételni, hogy a nyelv ismeretének, tudásának egyetlen nyelv területén sincs határa, úgynevezett perfekt befejezettsége. De hogy ez az igazság nemcsak idegen nyelvekre vonatkozik, hanem talán még fokozottabban saját anyanyelvünkre is, azt akkor látjuk, amikor oly könyv kerül a kezünkbe, mint a *Szép magyar szó*.

Nagy József munkája nem stilisztika kíván lenni, mégis azzá válik: de a stilisztikai könyveknél mégis sokkal többet nyújtó, sokoldalú, gazdag tartalmú nyelvtanulmány és nyelvünket megszerettető könyvvé. Művének alapelvét így fogalmazza meg: „stílusvizsgálat csakis nyelvtani alapon folyhat”. E felismerés szellemében dolgozik mindvégig, amikor a stílusérték csakis a nyelv természetéből folyó megnyilatkozási formák között keresi és mutatja be.

Már az első fejezet is tanulságosan tárgyalja a *szó jelentését*, még további meg-
lepetéseket hoz az irodalmi műelemzés szempontjából oly fontos következő fejezet.

mely a *képes értelem*, a szóképek (metafora, metonímia) és a képalakító stíluszeszközök (hasonlat, körülírás, fogalomszépités) világába vezet. Aztán a költői nyelv megértésének egyik kulcsa, a *szóhangulat* ezernyi arculatú alakja kerül bemutatásra.

A szerző kitűnően összeválogatott példái nyomán feltárul előttünk a magyar nyelv határtalan gazdagsága s ezzel élő költőink, íróink nyelv-művészete. A bizonyító anyagul szolgáló idézetek hosszú sorát csaknem két évszázad irodalmából, nagyobb részét költői és kisebb számban prózai művekből merítette a könyv írója, ezzel mintegy rejtett antológiát is csatolva az elméleti fejtegetésekhez.

A könyvnek — terjedelemben — mintegy második fele a *szóviszonyokat* és ezen belül, igen sokoldalúan a *rokonértelműséget* magyarázza. Ezt a közkeletű fogalmat — éppen bonyolultsága miatt — nagy alapossággal igyekszik megvilágítani, és hosszasan részletezi a rokonértelműség tartalmi és nyelvi formáit, nem feledkezve meg a tájnyelvi hatás szerepéről sem. Nagy József munkája ezekben a fejezetekben igen meggyőző: lényeglátó megállapításait jobbnál jobb idézetek bizonyító erejével igazolja.

A stílusgazdagító példák hosszú sorából hadd utaljunk itt néhány figyelemkeltő darabra: A *szó jelentése* c. fejezetből Németh Lászlótól vett idézetre (15.), A *képes értelem* c. fejezetből Szabó Lőrinc és Kosztolányi szövegére (106.) valamint egy jellemző Illyés-részletre (107.) A *szó hangulatából*: Adyra és Szabó Lőrinc (227.), továbbá Radnótira (231.) és ismét Németh Lászlóra (233.), A *szóviszonyok* (és ezen belül a *rokonértelműség*) c. fejezetből: Komjáthy (352.), Kölcsey (374.) és Arany (403.) ismert, de ilyen megvilágításban eddig nem olvasott soraira. Talán nem felesleges megemlítenünk a könyv néhány önként adódó irodalomtörténeti tanulságát sem: tudomásunk

szerint Nagy József könyve előtt senki eddig nem elemezte ki ennyi gondnal Áprily Lajos költői nyelvének gazdag árnyalatait, mai prózánkban pedig a kikeresett példák terén Németh László és Tamási Aron szerepel legtöbbit.

A *Függelék* a jelentéstani irodalom több mint százéves irodalmára tekint vissza röviden a német, angol, francia és orosz szakirodalomban, majd bővebben kitér a régebbi s különösen az újabbban szerencsésen gazdagodott, idevágó magyar szakirodalomra.

Miben látjuk a *Szép magyar szó* jelentőségét? Mindenekelőtt talán abban, hogy hozzájárul anyanyelvünk szépségének és kifejező erejének köztudatba viteléhez. A romantika kódébe veszi adat szerint az öregedő Jókai egy párizsi társaságban a *Zalán Jutása* Előhangja elszavalásával vívta ki a nyelvünket nem értők előtt a magyar nyelv első helyre helyezését, pusztán a hangzás alapján. Hitelesebb és nyomósabb érvek nyelvünk gazdagsága mellett már e században, Kosztolányi Dezsőnek idegen szakemberekkel folytatott levelezésében és vitáiban található. Nagy József ezt a célt vonzóan megírt, a tudományos alaposságnak mégis eleget tevő könyvével törekedett elérni — nem is eredménytelenül.

A könyv hasznos voltát egy másik — gyakorlati — szempontból is megerősítve látjuk, mégpedig abban, hogy évtizedekkel ezelőtt „az irodalom megismertetése és megszerettetése” volt az iskolai magyartanítás elsődleges célja, ma ez kiegészül a szállóigévé vált „édes anyanyelvünk” megismeretésével és megszerettetésével is. Csak ezen az úton juthatunk el ahhoz a távolabbi célkitűzéshez, hogy jó stílusérzékű, nyelvi szépségeket felismerő, műelemzésre fogékony olvasóréteget nevelhessünk az irodalom számára. Nagy József könyve ehhez nyújt jó alapvetést.

Péchy Zoltán

Hegedüs Nándor

(1884–1969)

Nevét az irodalomtörténetírás Ady-kutatásai miatt jegyzi meg. Hetvenéves elmúlt már, amikor az induló, de még nem a mai kikristályosodott elvekre alapozott, Ady kritikai kiadás első két kötete nagyváradi fejezeteinek néhány pontatlanságára rámutatott. Ez adta az ötletet első füzeté, Ady Endre Nagyváradon, elkészítésére. Ezt folytatta, most már részletesebb dokumentációval, az Ady nagyváradi napjai. Mindkét munka, olykor kissé túlburjánzó, el-elkalandozó mellékszálaival együtt is, Ady Endre élete nagyváradi éveinek legfontosabb, legmegbízhatóbb forrása. Majd néhány adattári dolgozatban derítette ki Ady szerelmi lírája egyik ihletőjének kilétét. Az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban dolgozatot publikált még Ady elnyeri a főváros irodalmi díját címmel. S nem rajta múltott, hogy utolsó munkája, az Ady–Szabolcska Mihály-polémia irodalmi aktáinak izgalmas, adat-gazdag feldolgozása, kéziratban hanyódik — immár lassan egy évtizede. Holott ha ez időben megjelenhet, a magyar irodalom története huszadik századi első évtizedeinek kutatói még sok új adatért lehetnének hálásak Hegedüs Nándornak. Nagyváradi ismerőséről, a Holnap-os Juhász Gyuláról is újatmondóan publikált.

A Holnap-alapítói közé tartozott: mindig büszkén emlékezett erre. Gazdag, munkás életet élt utolsó órájáig. Volt főszerkesztő, több nagyváradi lap tulajdonosa, a bukaresti parlament Magyar-párti képviselője. Az irodalomtörténetírás egy nagy kor jószemű, hiteles szavú tanúját vesztette el vele.

Varga József

Forgács László

(1931–1969)

A kritika nemcsak szenvedélyesen és makacs meggyőződéssel művelt területe volt, hanem sorsa is lett: írásai, megnyilatkozásai folyvást heves, nemegyszer kínos vitákba bonyolították. Közel húsz éve tűnt fel haladó kritikánk kérdéseiről szóló (ma sem érdektelen) dolgozatával (It 1952), s azóta filozofikus kritikájának látószöge fokozatosan tágult, egyre nagyobb igényű vállalkozásokba vitte. E könyvei közül az Irodalomtörténeti Füzetekben megjelent *Bajza és Belinszkij* után bizonyára kandidátusi értekezése, a márciusi ifjak világnézetéről szóló műve a leginkább maradandó, főleg filozófiatörténeti fejtegetései miatt. *Tudatosság és költőiség* c. nagyszabású sorozatában oly súlyos történelmi és esztétikai problémakörnek (és esztétika-történeti-poétikai előzményei világirodalmi méretű kifejtésének) megoldására vállalkozott, erejének a végletekig feszítésével, mely Őnála harmonikusabban fejlődött és felkészültebb tudósokat is igen nagy és kétséges próba elé állította volna. Éles dialektika, szigorú spekulativitás volt jellemző gondolkozására. Ez gyakran erőltetett, túl-sarkított vagy történelmietlen következtetésekre siklatta érvelését. Erős elméleti tehetsége, mely nagy alkotások gondolatgazdag értékelésében nyilvánult meg, azonban pozitív módon hatott érzékeny és politikus kérdés-felvetéseivel is, az irodalmi kritika — „criticism” — problémakörének kiszélesítésével és igazságkeresésével, melyet, ha vitákat támasztva is, ha elmagányosodván és szinte görcsösen, önmagát fogyasztva is, korai haláláig folytatott. Komoly tehetséget veszített el Vele filozófiai igényű és műveltségű kritikánk, melyet értékes kezdeményekkel, tovább vitatható gondolatokkal gazdagított, — és egy életsors fájdalmas tanulságával, melyen az utóbbi évek kritikai gondolkodásának, kritikust fel- vagy félreenevelő, igénylő vagy bénító kulturális légkörének negatív hatásai is lemérhetőek volnának.

Szauder József

Az Arany kritikai kiadás XI—XII. kötete¹

Prózai művek 2—3. köt. Sajtó alá rendezte: Németh G. Béla. Bp. Akadémiai Kiadó. XI.: (1860—1882.) 1968. 939 l. 3 t. — XII.: Szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások. 1963. 651 l.

Az Arany János Összes Művei kritikai kiadás, az eredeti tervezetnek megfelelően, a költő önálló, nyilvánosságának szánt s az irodalom fogalmába sorolható prózai munkáit három kötetben jelentette meg. E Prózai Művek-ciklussal, 1—2—3. sorszámú ellátott kötetek az egész Arany-sorozat X—XI—XII. számú darabjai. A még 1962-ben megjelent X. kötet (sajtó alá rendezte: Keresztury Mária) a szépprózai műveket (eredetieket és fordításokat), valamint az 1841-től 1860-ig tartó időszakban született cikkeket, tanulmányokat és iskolai jegyzeteket adja közre. A XI. kötet Arany 1860 és 1882 között írt elemző kritikáit, rövidebb recenzióit, író-portréit, elméleti és irodalomtörténeti tanulmányait, vitacikkeit, nyelvészeti és nyelvtörténeti jegyzeteit tartalmazza, akár teljesen befejezettek ezek, akár töredékben maradtak, akár eredetiek, akár fordítások. A jegyzetek mögé illesztett *Függelék* közli Arany két széljegyzet-csoportját. Az egyik az a megjegyzés-sor, amelyet Arany Gyergyai Ferenc *Magyarosan* c. könyvéről (megj.: Kolozsvár, 1871) olvasás közben jegyezgetett egy levélborítékra. Ezt az összefüggéstelen jegyzethalmazt Váczy János publikálta, a szükséges magyarázatokkal ellátva. (L. *Arany János kiadatlan bírálat*. Magyar Nyelv, 1917. 161—166.) A másik a költő *Nyelvőr*-példányainak margóján fennmaradt jegyzetek azon csoportja, amelyet még Voinovich Géza jelentetett meg, a megfelelő kommentárokkal, *Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben* címmel. (L. Magyar Nyelv, 1917. 155—161.) A *Függelék*ben mindkét esetben a teljes Magyar Nyelv-beli publikáció olvasható. E *Függelék* végül közreadja Arany László két, atyja műveinek kiadásai elé írt nagy értékű s mind nehezebben hozzáférhető bevezetőjét. A XII. kötet anyaga Arany 1860 és 1865 közötti szerkesztői munkásságának mintegy a mellékterméke: az egykorú társadalmi, tudományos és művészeti élet jelenségeit kísérő, ezekre reflektáló széljegyzetek, szerkesztői megjegyzések és üzenetek tömege. A XI—XII. kötet sajtó alá rendezője: Németh G. Béla.

Bocsássuk előre, két olyan kötettről van szó, mely magas színvonalú, kritikai kiadás-irodalmunk legjavához tartozik. Különösen ami a XI. kötet jegyzeteit illeti. Ezek lényegében egy korszerű Arany-monográfiát foglalnak magukban. A XII. kötet pedig a filológia újszerű módszereire, a nyelv- és irodalomtudomány összekapcsolására ad különleges példát. Éppen ezért úgy véljük megbecsülni e két kötetet, ha mind problematikus pontjairól, mind érdemeiről a szokásosnál részletesebben szólunk. A sorra következő más kiadások szemszögéből bizonyára nem lesz ez haszontalan.

A közlésmódról. A Prózai Művek-ciklusban a közlésrend alapelve a keletkezési kronológia. Meggyőződésem, hogy a tudományos kiadványok esetében ez az elv a helyesebb és célravezetőbb, s nem a megjelenési kronológia. Ilyen tiszta keletkezésrend érvényesül a XI. kötetben. Még a datálatlan művek is e közlési elv szerint kerültek a helyükre. A bizonyított vagy erősen valószínűsített keletkezési idejű írások, pl. a minden bizonnyal 1860 és 1862 között íródott *Népiességünk a költészetben* és *A magyar népdal az irodalomban* címűek, az ugyanabban a periódusban születettek, adott esetben tehát a *Szépirodalmi Figyelő* írásai után következnek. Az egyelőre bizonyíthatatlan keletkezési és valószínűleg különböző időszakokból származó írások pedig (pl. az ún. *Töredékes gondolatok*, egyes nyelvészeti tárgyú cikkek) az ismert dátumuk mögé, a szövegrész legvégére kerültek. Tekintettel azonban arra, hogy az Arany-próza műfaji skálája rendkívül széles, szükségesnek bizonyult az időrendi közlés kombinálása a műfaj szerint valóval, természetesen oly módon, hogy egy műfajon belül az egyes művek már keletkezésrendben következnek egymást. A X. kötet anyagát pl. szükségképpen öt műfaji csoportba kellett osztania a sajtó alá rendezőnek (*Eredeti szépprózai művek, Szépprózai fordítások, Kisebb cikkek, Tanulmányok, Iskolai jegyzetek*), a keletkezésrend az egyes műfaji csoportokon belül érvényesül. A XII. kötet szintén műfaj-tagolódású: *Glosszák, Szerkesztői üzenetek, Szerkesztői megjegyzések, Előfizetési felhívások*. E négy műfajon belül, az áttekinthetőség kedvéért, a szöveganyag még a megjelenési hely, a két folyóirat — a *Szépirodalmi Figyelő* (SzF) 1860—62 és a *Koszorú* (K) 1863—65 — egyes évfolyamai szerint is tagolódik.

A helyes közlés, beosztási alapelv gyakorlati alkalmazása általában kifogástalan. A három kötetben mindössze két olyan írás van, amelynek besorolási helyét és módját vitathatónak vélem. Ezek a *Naiv eposzunk* c. tanulmány és az ún. *Zandirhám-bírálat*. — A *Naiv eposzunk* a X. kötet *Tanulmányok*-ciklusában kapott helyét, a verstani értekezések után, a töredékben

¹ Az MTA Textológiai Munkabizottsága 1969. nov. 27-i ülésén megvitattot dolgozat. A Bizottság hasonló, a kritikai kiadásokat sajátosan textológiai szempontból megközelítő szakbírálatok szorgalmazásával kívánja biztosítani ennek a munkának fokozott megbecsülését. A kritikai kiadások eddigi bírálati ugyanis részt nem flyen módszerrel és célkitűzéssel készültek.

maradt *Bánk bán-* és *Zrínyi és Tasso-* tanulmány előtt, és pedig abból a megfontolásból, hogy Arany e tanulmányt bizonyíthatóan 1857-ben kezdte írni, s joggal feltételezve, hogy nagyobbik része el is készült ebben az évben. Mégis, szívesebben látnám a tanulmányát a XI. kötet elején, közvetlenül a SzF bevezető cikke, az *Előrajz* után. Nincs ugyanis semmiféle bizonyíték arra, hogy Arany 1860 közepe előtt be is fejezte volna e tanulmányát; 1857 végén ő maga is „abba-hagyását” emlegeti. Nagyönis valószínűnek tartom, hogy a lapkiadásra készülő Arany 1860 nyarán vette kézbe ismét a majdnem kész írást. Valószínűnek tartom azt is, hogy ekkor öntötte végleges formába. S ez az aktus nemcsak egyszerű befejezést, lezárást jelenthetett, hanem bizonyos mérvű átdolgozást is: ekkor kerülhettek a szövegbe vagy kaphattak nagyobb hangsúlyt azok a részletek, amelyek e tanulmánynak egyben esztétikai programcikk-jelleget is adnak, a *Figyelőben* megjelent, tehát a XI. kötet első felében összegyűjtött Arany-íráskor programadó-jává is teszük. Arany elsősorban ezért, s nem kézírathianyából, közölte a *Naiv eposzunkat* mindjárt a SzF első három számában, előcikként, s ezért nélkülük kissé hiányosnak is érzem a SzF anyagát a XI. kötetben. — A Dózsa Dániel *Zandirhám* c., 1858-ban megjelent eposzáról szóló bírálatát Arany mindenképpen 1859 közepe előtt írta. A bírálatot nem fejezte be, a töredék nem is jelent meg életében. A jelen kiadás, minden indoklás nélkül, a XI. kötet élére tette. Gondolom, talán műfaji megfontolásból, azért, hogy Arany kritikái mind együtt, ebben a kötetben legyenek. Csakhogy ennek a kötetnek, már címe szerint is, Arany 1860 őszétől keletkezett írásait, a pesti évek gondolati és írásművészeti (stilisztikai, modorbéli stb.) szempontból egységes termését kellett közreadnia — s ebből a gyűjteményből, különösen az írásművészet tekintetében, meglehetősen kiűt a *Zandirhám*-bírálat. Keletkezésének ideje, a tartalma s főleg a formája, stílusa, modora miatt jobb lett volna a X. kötet *Tanulmány*-ciklusának a végére tenni, a XI. kötetet pedig helyette az *Előrajz*sal nyitni.

A teljesség kérdése. XI. kötet. Arany János prózai műveinek a jelen kritikai kiadásig legteljesebb gyűjteménye a Voinovich Géza gondozásában, 1949-ben megjelent ún. Franklin--Parnasszus kiadás volt. Az 1860 és 1882 közötti évekből származó Arany-értekező próza e kiadásban közzétett anyagához viszonyítva a XI. kötet írásainak száma két kiadatlanul gyarapodott: a Rákosi László *Tulipiros bokréta* c. verseskötetéről írt rövid bírálattal (megj.: SzF 1861. január 9. 10. sz. 156.; Voinovich véletlenül hagyhatta ki a kiadásából) és a *Tájszók* c. nyelvészeti tárgyú följegyzéssel (megj.: *Nyelvőr*, 1879. 9. sz. 430—431., *Szalontai* aláírással). Így tehát a XI. kötetben együtt van és a kutatás rendelkezésére áll a mondott időszak lehetséges Arany-értekező prózájából mindaz, amelynek szerzőségét vagy evidens filológiai tény (pl. Arany aláírása, kézjegye, szignója, utalása, vallomása stb.), vagy az Arany-hagyaték egy-egy perdöntő adata, vagy pedig az eddigi filológiai, irodalomtörténeti kutatás valamely eredménye kétségbevonhatatlanul igazolta.

A szakirodalomban már ismert próza-gyűjteményt tartalmazza tehát a XI. kötet. Minden Arany-kutató, s közülük is leginkább a jelen kötet sajtó alá rendezője, tisztában van azonban azzal, hogy Arany-folyóiratainak, főleg a *Koszorúnak* hasábjain még egy kötetnyi Arany-írás lappang. Az elmúlt 50 évben több kitűnő publikáció hívta fel e tényre a figyelmet. Egy sor írás esetében már valószínűsítve is Arany szerzőségét, s e valószínűsítést Németh G. Béla bevezetőjében alá is támasztja, meg is erősíti. Mégis szándékosan, programszerűen lemond a teljesség igényéről. Vagyis arról, hogy a *Figyelőt* s a *Koszorút* újabb filológiai, stíluskritikai, kortörténeti, életrajzi stb. vizsgálatoknak alávetve ezt az Aranyénak bizonyuló, de eddig föl nem vett íráscsoportot már most beemelje a gyűjteménybe, beillesztve őket a kötet írásainak folyamatos rendjébe. Eljárását lényegileg a következő érvekkel indokolja. A XI. kötet már jelen formájában is oly vaskos, hogy az intenzív és kiterjedt ún. komplex filológiai kutatás során Aranyénak bizonyuló cikkanyag felvétele szétfeszítené a kötet kereteit. E cikkek más jellegű s igen terjedelmes jegyzetelést kívánnának: olyant, amely még a keletkezéstörténet, a tárgyi magyarázatok stb. előtt ismerteti s indokolja a szövegvizsgálat választott módszerét, felsorakoztatja az Arany szerzősége mellett s cáfolja az ellene szóló érveket. Mindez rendkívül heterogénné tenné a kötet jegyzetapparátusát. Különböznél is célszerűbb lenne a vizsgálódást előbb a szakfolyóiratokban végezni el, ahol a viták sorozatában lehetne tisztázni a SzF és a K szóbajöhető írásainak szerzőségét. Végül: e nagyarányú s bonyolult filológiai munkálatok oly sok időt vennének igénybe, hogy a kötet megjelenése évekkal tolódna el; igen komoly s hosszadalmas erőfeszítést követelnének a kutatóktól, jelentős anyagi áldozatot a kiadótól. Ellenben, „ha majd a gépi-statisztikai s kibernetikai eljárások az irodalomtudomány, a filológia részére is nyitva állnak, sokkal könnyebben és mégis sokkal valószínűbb eredményekkel járhat ez a tisztázó munka.” S bizonyos, hogy a mégoly precíz munkálatok eredménye nem állana egyenes arányban a befektetett szellemi energiákkal, anyagi eszközökkel. Mert az Aranyénak bizonyuló cikkanyag (többnyire glosszaszerű cikkek, tudósítások, különféle rovatokban; kivonatos könyvismertetések, külföldi vagy hazai tudományos munkák bemutatása; steles vagy szemelvényes tanulmány-fordítások, angol, francia, német folyóiratokból stb.) elsősorban a mennyiség tekintetében lenne jelentős, „Arany szellemi arculatának rajzán, prózai

művének karakterisztikáján aligha eredményezne lényegesebb módosításokat.” (L. a jegyzetek elé írt *Bevezetésnek A közölt anyag teljességének kérdése* c. fejezetét, XI. köt. 608—611.)

Kritikai kiadás-munkálatról lévén szó, Németh G. Béla álláspontjával e tekintetben nem értek egyet. Felfogásom szerint minden kritikai kiadásnak ab ovo feladata, egyben mércéje is a teljességre való törekvés. A XI. kötet anyagának összeállításakor tehát kár volt lemondani a teljesség-igényről: minden bizonyíthatóan vagy valószínűsíthetően Arany kezétől származó írást tanácsos lett volna közreadni; sőt talán még a kéteseket is. Ez utóbbiakat vagy függelékben, vagy kérdőjellel a főszövegbe sorolva. Több tény mutat arra, hogy viszonylag nem is túlságosan hosszú ideig tartó munkával igen jelentős számú, értékes Arany-cikket lehetett volna már most ebben a kötetben megjelentetni s ezzel a kutatás rendelkezésére bocsátani. Mindenekelőtt az, hogy a jegyzetek elé írt, fentebb már idézett bevezetésében maga a sajtó alá rendező karakterizálja s regisztrálja a folyóiratokban lappangó Arany-prózát (vö. XI. 609—611.). Négy lehetséges írástípust jellemez. Mindegyik típusnál meggyőző példákat sorakoztat fel. Ezek többségéről, mind a glossza-, tudósítás-műfajba tartozókról, mind a könyvismertetésekéről s tárcaszerű, fordított cikkekről szerintem már bizonyítható, hogy Aranytól származnak. Éspedig részben a Németh G. Béla által kifejtett tartalmi és stílusi jegyek alapján, részben azonban az eddigi vizsgálatok során elhanyagolt egyéb formai jellegzetességek alapján. Arra gondolok például, hogy Arany könyv- s tanulmányismertető, bemutató vagy fordítást is adó cikkei aránylag könnyebben elhatárolhatók munkatársai hasonló nemű írásaitól akkor, ha különös figyelmet fordítunk a szóba jöhető cikkek felütés- és lezárás-mechanizmusára is. Például: Németh G. Béla szerint is Aranyénak mondható *Hugo Victor és Chateaubriand* (K 1863. július 26. 4. sz. 86—89.) c. cikk esetében Arany tollára vall az a jellegzetes gesztus, amellyel egy Hugo-életrajzból „egy kis kostolót” nyújt az olvasónak, s az a háromsoros, *szentenciaszerű* minősítés, mellyel berekeszti a „kostoló-nyújtás” folyamatát. S ha ráadásul karakterizáljuk a szóba jöhető munkatársak azonos műfajú írásait is, akkor világlik ki igazán ennek a gesztusnak egyedi, Aranyra oly jellemző volta. 2.) Az 1963-ban megjelent XII. kötetben, a 310. lapon közölte Németh G. Béla Aranynak egy, Wagner operareformjával kapcsolatos szerkesztői megjegyzését. Ugyanő közre is adta az e szerkesztői megjegyzés nyomán támadt vita anyagát: *Arany és Ábrányi Kornél vitája Wagner operareformjáról*. Itk 1967. 5—6. sz. 638—646.; a közleményben három kiadatlan Arany-cikk van. Gondolhatnók persze, hogy Arany szerzőségének bizonyítása éppen a két megjelenés között eltelt időszakban sikerült. Csakhogy e cikkeket már Várdai Béla (l. *Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézeteihez*, EPhK 1908. 659—660.), majd Voinovich Géza is (l. *Arany János életrajza*. 3. köt. Bp. 1938. 45—46.) Aranyénak mondta; az említett publikáció bevezető részében pedig maga a szerző furcsállja, hogy az újabb kutatás nem figyel fel, Voinovich utalása nyomán, Arany e cikkeire. Mindezek után nem értjük, miért nem vette föl legalább a XI. kötet e három Arany-szöveget, miután filológiai apparátusát is elkészítette már a kötet sajtó alá rendezője. 3.) A nagyobb hányadában glosszákat közlő XII. kötet esetében Németh G. Béla, mint elemezni fogjuk, kitűnő példát adott az ún. komplex filológiai szövegvizsgálásra. Ha az ott sikerrel alkalmazott elvek s módszerek szerint a kutatás hatókörét kiterjeszti a folyóiratok más műfajú írásanyagára is, akkor, ez meggyőződésem, néhány hónapos munkával Aranyénak bizonyul s már most e kötetben olvasható volna mintegy 30—40 új Arany-cikk. S csak azt a nagy és kétes szerzőségű próza-tömeget, mely ezen a beható, de mégis csupán első szűrőn átment volna, bíztam volna a jövő filológiai kutatására: a szakfolyóiratok oly kívánatos tisztázó célú vitáira, vagy a most még illuzórikus gépi-statisztikai, kibernetikai vizsgálatokra.

Az álláspont, az eljárás kritikájából már logikusan következik, hogy annak indoklását is fenntartással fogadom. A terjedelem-növekedésre, időráfordításra vonatkozó érvek gyakorlati-praktikus jellegűek. Ha a sajtó alá rendező, már a munka megkezdésekor, a körvonalazott „jelenleg elérhető, részleges teljességet” tűzi célul maga elé, ez a megvalósítás tekintetében csupán annyit jelentett volna, hogy a terjedelem kb. 10 ívvel nő, s a kötet kb. egy évvel később jelenik meg. A jegyzetek heterogénné válásával kapcsolatos aggodalmat nem osztom. A jegyzetapparátus egyneműsége, ha kívánatos is, nem lehet kizáró követelménye kritikai kiadásnak. Ha ugyanis egy gyűjteményes kötet az evidens szerzőségű művekkel együtt néhány, addig ismeretlen vagy kétes származású írást is közread, akkor természetes, hogy a jegyzetekben, a szükséges keletkezési, tárgyi stb. magyarázatokon kívül helyet kap még a szerzőnek tulajdonítás indoklása is, tehát a részletes bizonyítás vagy valószínűsítés. Ez minden kritikai kiadás esetében (pl. a Vörösmarty-, a Batsányi-sorozatban stb.) így volt s így is lesz; sőt, az ilyenfajta kötetek jegyzetapparátusának rendszerint a legizgalmasabb újdonsága a nyomozásszerű filológiai munka folyamatának s eredményének leírása. Végül: az a megállapítás, hogy a szóban forgó filológiai vizsgálat valószínű eredménye nem állana arányban a munkaráfordítással, s hogy a munka során Aranyénak bizonyuló cikk-anyagot az író „szellemi arculatának rajzán, prózai művének karakterisztikáján aligha eredményezne lényegesebb módosításokat”, — többféleképpen értelmezhető feltételezés. Ha pl. azt jelenti, hogy az Arany-prózában megfogal-

mazott esztétikai, irodalomtörténeti és elméleti gondolatrendszer a szóbajöheto új irásanyag gondolati tanúsága csupán árnyalná, s nem módosítaná lényegesen, akkor ezt a hipotézist, a folyóiratok ismeretében, helyesnek vélem. De ha már azt is jelentené, hogy Arany hazai s külföldi tudományos és művészeti érdeklődéséhez, tájékozódásához csak mennyiségi tekintetben kapnánk új adatokat és szempontokat az AranyénaK bizonyuló prózában, s minőségileg nem, akkor vitathatónak érzem a feltevést. Főleg két okból. 1.) Feltűnőnek tartom, hogy az eddig ismert Arany-próza a tudományokat tekintve a természet tudományos, a művészeteket tekintve a színházi, a képzőművészeti, sőt a zenei vonatkozásokban is aránylag szegény. Az AranyénaK sejthető vagy kétes származású írások többsége viszont tudományos vagy művészeti tárgyú, így éppen egy gondolatrendszer hiátusait töltheti majd ki — Arany teljes „szellemi arcképe” tehát csak ezeknek az írásoknak ismeretében rajzolható meg. 2. A már ismert értekező prózából valóban kibonthatóak Arany elméleti-esztétikai rendszerének főbb vonalai s fontosabb elemei. Eddigi forrásainkból azonban e rendszer 1850-es évekbeli kialakulási folyamatának csupán a részleges rekonstrukciója végezhető el. Ha majd összegyűjtjük s feldolgozzuk a két folyóirat még ismeretlen Arany-próját s megismerjük belőle az 1860-as évek AranyénaK érdeklődési köreit, tájékozódási irányait, akkor nemcsak az egykorú európai tudományos, művészeti áramlatok s Arany gondolatvilágának a viszonyát, az utóbbiban az előbbi hatására lezajló módosulásokat (mint amilyen pl. a Taine-hatás következményeként Arany irodalomfogalmának változása) vizsgálhatjuk eredménnyel, hanem a tájékozódás formáit, módozatait, jellegzetességeit, sőt szabályait is. Arról nem is beszélve, hogy e vizsgálat eredményei milyen fontos támpontokat nyújthatnak majd a már egy évtizeddel korábban létrejött rendszer genezisének, formálódási folyamatának megértéséhez.

Annak következtében tehát, hogy a XI. kötet eleve lemondott a teljességről, az 1860 és 1882 közötti időszaK föltételezhető Arany-értekező prózájának mintegy a négyötödét tartalmazza. Nem lenne helyes azonban, ha az egész jelenlegi Arany-kiadás is lemondana az AranyénaK bizonyítható anyag közléséről, — hisz feltárása és feldolgozása nélkül korszerű Aranyképünk kialakítása el sem képzelhető. Ezért most már meg kellene állapodnia a sorozat gazdáinak abban, hogy a kiadás egy pótkötettel záruljon, amely egyéB, az elkövetkező években még előkerülő Arany-szövegek mellett, közreadja majd a *Figyelő* és *Koszoru* lappangó Aranyírásait.² Hogy e pótkötet igazán gazdag tartalommal jelenhessék meg néhány év múlva, annak három alapvető feltételét látom. 1. A most készülő levelezés-kötetek minél teljesebb szöveg- és jegyzetanyaga rendelkezésére állhasson a sajtó alá rendezőnek. 2. A tisztázó munka ne Arany-központú, hanem folyóirat-központú, vagyis lényegében Arany folyóiratainak filológiai feldolgozása legyen. Tehát minden írás szerzőségét igyekezzék meghatározni, a kéteseket közlőse meg Gyulai, Salamon, Zilahy, Arany László s más munkatársak személyisége, művei, írásművészet stb. felől is, s éljen a kizárás módszerével is. 3. Kétségtelen, hogy a feladatot a legnagyobb sikerrel Németh G. Béla tudná megoldani — az egész XII. kötetben végzett filológiai nyomozó munkája bárkit meggyőzhet erről.

A teljesség kérdése. XII. kötet. Arany Jánosnak a *Figyelő*ben és a *Koszorú*ban megjelent temérdek apróbb, alkalmi jellegű írásából a jelen kritikai kiadásig megbízható és tudományos igényű gyűjtemény nem jelent meg. Csupán Várdai Béla mutatott be belőlük egy tekintélyesebb mennyiséget még a száZadelőn, két publikációjában. (L. *Arany János kritikai állás-pontja*. Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára. Bp. 1908. 336—347. és *Kisebb adatékok Arany János esztétikai nézeteihez*. EPhK 1908. 657—663., 729—743.). De Várdai célja e közleményekkel az anyag feldolgozása volt — műfajuk tehát tanulmány és nem szövegközlés. Az egyes Arany-írásokat ezért gyakran csak szemelvényesen, töredékesen közli, filológiai szövegvizsgálatra nem törekszik, értelmező-magyarázó jegyzeteket nem ad — következésképp tanulmányai szöveginterpretációs célokra nem is használhatóak. Most, az Arany kritikai kiadás XII. kötetében, Németh G. Béla teljességre törekvő és sokoldalú filológiai gyűjtő s feltáró munkájának eredményeként, végre együtt van és a tudományos kutatás rendelkezésére áll a *Figyelő* és *Koszoru* Arany-glosszáinak nagy része, továbbá Arany valamennyi szerkesztői üzenete, megjegyzése, előfizetési felhívása.

Arany mindkét folyóiratának állandó rovata az ún. *Vegyes*, amely rendszeresen beszámol a hazai és külföldi társadalmi, tudományos, művészeti s főleg az irodalmi élet eseményeiről: pl. a különféle művészeti intézmények tevékenységéről, az egyetemes kultúra, művelődés fontosabb jelenségeiről, egyes sajtótermékek megjelenéséről. A rovat tartalmi tarkasága műfaji változottsággal párosul: van benne puszta hír, tudósítás, beszámoló; van olyan glosszázó hír, tudósítás, amelyben a közlés aktusát már helyeslő vagy kritikai állásfoglalás is követi; s van benne

² A sorozat szerkesztője, e kötetek gondozója s a kiadó eleve tervbe vette egy olyan kötet elkészítését, melybe az ezután bizonyítandó szerzőségű anyag kerül. Ennek a ténynek ismerete ellenére szívesen adjuk közre Rigó Lászlónak a teljesség kérdését illető részletes észrevételeit is, mert igen meggyőzően húzza alá e tervbe vett kötet föltétlen szükségességét. (Szerk.)

tiszta glossza, amely csupán állásfoglalás, gondolati reflexió, ítélet, amelyből tehát maga az informatív elem, pl. a tárgy ismert volta miatt kimarad. Volt időszak, amikor a *Vegyes* nagyrészt maga Arany írta, s volt, amikor összeállításában fokozott részt vállaltak munkatársai is, elsősorban Salamon, Gyulai, Szász Béla, Arany László s mások.

Ebből a hatalmas és heterogén anyagból kellett kiválogatnia a sajtó alá rendezőnek a bizonyosan vagy valószínűen Aranytól származó írásokat. Az ún. külső filológiai megközelítés az esetek csupán kis hányadában bizonyult járható útnak: ritka ugyanis az az Arany-glossza, amelynek a szerzőségét egy-egy konkrét adat, hivatkozás már perdöntően tisztázza. Maradt tehát az ún. belső filológiai megközelítés, amelyet, mint eljárási elvet s módszert, a sajtó alá rendező kettős értelemben dolgozott ki. Részint összegyűjtötte és rendszerezte azokat a témákat, tárgyakat, motívumokat stb., amelyek a *Vegyes* rovat kétségtelenül Aranytól való írásait ihlették és jellemzik; s az így formálódott összkép már adott szelektív támpontokat a kétes szerzőségű glossza-tömeghez. Részint meg stíluskritikai, statisztikai módszerekkel próbálta megállapítani a biztos Arany-glosszák nyelvének (írásjelhasználatuknak, helyesírásuknak, szókincsüknek, alak- és mondatanyaguknak stb.) és stílusának (mondatfűzésüknek stb.) néhány jellegzetes sajátosságát, s ezeket, természetesen csak valószínűsítő erejű ismérvekként, alkalmazni a kétesek vizsgálatánál.

S ez: az adott korszak társadalmi, szellemi életének, az Arany-életműnek és filológiának alapos ismeretéről, a modern irodalom- és nyelvtudományban, a nyelv- és stílustörténetben való kivételes jártasságról tanúskodó, kitűnő szemre és fülre valló szelekciós elv és módszer, valamint óvatossá és körültekintő alkalmazása meghozta az eredményt. A *Vegyes* rovat több mint 1200 darabjáról sikerült bizonyítania vagy valószínűsítetnie Németh G. Bélának Arany szerzőségét. Ebből az anyagból azonban csak kb. 550 biztosan vagy valószínűen Aranytól származó, illetve kb. 40 kétes szerzőségű írást közöl teljes szöveggel (?-lel látva el az utóbbiakat), a nagyobbik hányadot a glosszákra vonatkozó jegyzetapparátus végén, regesztázva adja. E második műfajcsoportok szerint végrehajtott szelekció szükségességét az anyagon belüli értékkülönbségek, a lényeges és kevésbé lényeges elválasztásának szempontja, s terjedelmi okok is indokolták. Nyilvánvalóan a főszövegben kellett közreadni valamennyi tiszta glosszát és glosszázó tudósítást — tehát azokat az írásokat, amelyek valamiféle érdemi (tartalmi, hangsúlybeli stb.) állásfoglalást is tartalmaznak. A tiszta hír- és tudósítás-anyagot viszont általában célszerűnek bizonyult regesztázva közölni, csupán mutatóba adva néhányat közülük a főszövegben.

Lehetséges, hogy az ilyen gondos filológiai tisztázó munka ellenére is be-bekerült a XII. kötet glosszái, hírei közé, főleg a regesztá-részbe, néhány nem Aranytól származó darab. Az meg bizonyosra vehető, hogy a folyóiratok *Vegyes* rovatában még tetemes mennyiségű Arany-írás lappang. (A jövő Arany-filológiájának lesz majd egyik fontos feladata e rovat többszöri átvizsgálása, részint Arany, részint meg a rovatba dolgozó egyes munkatársak életművének tanúsága felől is. S még e munkálatok után is fog maradni éppen elég írásocska, melynek a szerzősége valószínűleg sohasem fog már kiderülni. Talán azért, mert többen írták, pl. Arany sugallta s más fogalmazta meg, Arany belejavított más szövegébe stb., vagy mert egy-egy ismeretlen nevű vidéki levelező küldte be a laphoz.) Az e rovatból közreadott írásanyag teljességének kérdésével azonban nem kívánok foglalkozni, mert csupán szóra is alig érdemes kiegészítéseket tehetnék. Annál inkább szükséges kritikai megjegyzést fűznöm, a XII. kötet egész glossza- és tudósításanyagának teljességével kapcsolatban, a feltáró munka egy elvi s módszertani vonatkozásához. Nem tartom szerencsésnek, hogy Németh G. Béla a glosszák összegyűjtésekor és szelekciójakor rovat- s nem műfajkategóriában gondolkodott; hogy csupán a *Vegyes* rovatot vette filológiai vizsgálat alá, s nem a teljes periodikát. Hiszen ő is tudja (említi is, vö. XII. köt. 350.), hogy Arany-glosszák a folyóiratok más, pl. az *Értesítő*, sőt a *Külföldi Szemle* elnevezésű rovataiban is megjelentek. Ezek sem tartalmilag, sem formailag nem különböznek a *Vegyes* glosszáinak egyik, éspedig sajtóterméket bemutató csoportjától — sokszor csak szerkesztéstechnikai okokból kerültek más rovatba. Következésképp nem lett volna helyesebb — egy szigorúbban műfaj-központú kutatás és szelekció jegyében — minden Arany-glosszát, bármely rovatban kapott is helyet, e kötet glossza-részébe gyűjteni?

A SzF és a K hátlapján jelent meg a *Nyílt levelezés* rovat, amelyben néhánysoros szerkesztői üzenetei helyezte el Arany. Az üzenetek egyik csoportját Aranynak mint a Kisfaludy Társaság igazgatójának a tagsághoz intézett hivatalos értesítései, illetve mint szerkesztőnek a lapjaival kapcsolatos anyagi, szervezési (előfizetési, szállítási, terjesztési stb.) tárgyú közlendői alkotják. Ezek irodalomtörténeti szempontból kevésbé becsek: vagy Arany egyéniségének némely ismert vonását (udvarias modor, pedáns ügykezelés, szigorú munkaerkölcs stb.) világítják meg újabb oldalról, vagy a Kisfaludy Társaság életére, a hazai olvasó közönség- és sajtóviszonyokra vonatkozólag nyújtanak további adalékokat. A másik, az értékesebb csoporthoz tartozó üzenetekben részint íróársainak, barátainak, ismerőseinek küld — levél helyett —

magánjellegű vagy közéleti tárgyú értesítést, részint meg a lapjához benyújtott szépirodalmi művekről, esztétikai, filozófiai, művelődéstörténeti stb. témájú értekezésekről közli a véleményét, elfogadó vagy elutasító döntését.

A folyóiratok e *Nyílt levelezés* rovatából a XII. kötet majd 600 szerkesztői üzenetet közöl teljes szöveggel, a többi a jegyzet rész végéhez illesztett regisztráló lista sorolja fel. (A lista csupán azt jelöli meg, hogy folyóiratszámoként hány darab szerkesztői üzenet maradt ki a kötetből.) A főszövegbe vagy a regesztába sorolás e műfaj esetében is tartalmi vagy stílusértéken alapuló finom szelekcióval történt. Az üzenetek első csoportjából keveset vett fel Németh G. Béla a főszövegbe; a SzF első 6 számának *Nyílt levelezését* viszont, helyesen, teljes egészében közli, a rovat bemutatása céljából. A második csoportból meg igen keveset hagyott el. Az e csoportba tartozók közül néhány, ez ideig megfjejtelen értelmű és címzetű szerkesztői üzenet közlését talán meg fogják kérdőjelezni egyes szakemberek — én azonban valamennyi közzétételével egyetértek, mert meggyőződésem, hogy az 1860-as évek kutatásának előrehaladásával az Arany-filológia fontos láncszemeinek bizonyulnak majd ezek az Arany-szövegek is.

Szerkesztői koncepciójának gyakorlati érvényesítésében — elvi, módszertani, modorbéli szempontból egyaránt — hathatós eszköznek bizonyult Arany számára a szerkesztői megjegyzés műfaja. Mindkét lapjában gyakran találkozunk hosszabb-rövidebb, nevének kezdőbetűivel, *szerk.* aláírással vagy aláírás nélkül megjelent megjegyzéseivel. Az értekező írásokhoz fűzött megjegyzéseinek tartalma: tárgyi kiegészítés, tárgyi vagy nyelvi korrekció; polémia az adott cikk szerzőjének egyes állításaival; az egymással vitatkozó cikkek esetében saját álláspontjának rögzítése; közvetítés a vitapartnerek között; a vita új irányba terelése, illetve berekesztése. Pontos, precíz, tömör fogalmazás, határozott, de méltányos, tapintatos hangnem, felvilágosító, javító-nevelő szándék jellemzi ezeket az írásokat. A szépirodalmi művekhez illesztett jegyzetek tartalma viszont: tájékoztatás a mű keletkezési körülményeiről, a szerzőről; a figyelem felhívása a közölt mű fontosságára, az új, tehetséges szerző jelentkezésére; esetleg rövid tárgyi vagy stilisztikai vonatkozású magyarázat a mű egy-egy nehezen érthető szöveghelyéről vagy szokatlan, kevésbé ismert szaváról, kifejezéséről.

A XII. kötet Arany érdemi szerkesztői megjegyzéseinek teljes gyűjteményét, tehát mind a kb. 150 e műfajba tartozó írását közreadja. (Természetesen nem tartalmazza a kötet a csupán szerkesztéstechnikai érdekű hivatkozásokat, utalásokat.) A szerkesztői megjegyzések közlésére kitűnő, a kötet használhatóságát is lényegesen könnyítő módszert dolgozott ki Németh G. Béla: mindenegyes Arany-szöveg előtt, annak betűtípusától elütővel szedve, szó szerint vagy saját összegezésében közli azt a szövegrészletet is, amelyre maga a felvilágosító, magyarázó, helyesbítő Arany-megjegyzés vonatkozik.

Előfizetési felhívásait folyóiratai hátlapján tette közzé Arany. E felhívások mindig tájékoztató és sohasem rábeszélő-kapacitáló jellegűek, a SzF vagy a K terjedelméről, megjelenési idejéről, áráról adnak felvilágosítást, tárgyilagos és tartózkodó hangnemből, üzleti célú elemet (pl. szenczáció-ígéretet) azonban nem tartalmaznak. Tisztes egyezséget ajánl bennük az olvasónak: ha az olvasó hathatós szellemi s anyagi támogatást nyújt neki a szerkesztés munkájában, akkor ő, lehetőségeihez mérten, igyekszik a legkorszerűbb és legértékesebb tartalommal tölteni meg lapját. Arany olvasó-koncepciójának fontos dokumentumai ezek a felhívások. Jelzik, hogyan akar korrekt viszonyt teremteni lapja és annak tudatos olvasója között, hogyan kívánja az egyenrangú félnek tekintett olvasót a szerkesztői munka alkotó tényezőjévé tenni, együttműködésre törekedve vele mind a lap elvi programjának egyenletes megvalósításában, mind pedig a labilitás, sőt a bukás elkerülése érdekében. Kötetben először jelennek meg.

A XII. kötetben megjelentetett, eddig zömükben kiadatlan, sőt jórészt ismeretlen Arany-íráskor forrásértéke sok szempontból igen jelentős. A több ezernyi, Arany életének egyik, irodalom-közéleti munkásságának meg kétségkívül legfontosabb s aránylag kevésbé ismert szakaszából származó írás tele van számtalan személyes jellegű, pl. Arany mindennapi életére, anyagi helyzetére, baráti körére, egyes barátaihoz, a kor ismert vagy kevésbé ismert író-személyiségeihez fűződő viszonyára vonatkozó adattal, utalással. Az annyira várt új Arany-biográfia munkálataihoz — a levelezés mellett — ennek a kötetnek az anyaga (szöveg és jegyzet együttesen) adja majd a legtöbb és legmegbízhatóbb adalékot, szempontot. Nem lebecsülendő azoknak az írásoknak a száma sem — s különösen nem az értékük —, amelyek Arany művészet-s főleg irodalomelméleti, esztétikai, nyelvészeti stb. nézeteihez nyújtanak adalékokat. Egyik-másik szerkesztői megjegyzésében egy-egy esztétikai vagy konkrét művészetelméleti kategória pontos definícióját adja: szerkesztői üzeneteinek jelentős része mintha tömör, egykét mondatos magva lenne szépirodalmi vagy tudományos művekről szóló, soha meg nem írt Arany-kritikáknak. Aki az esztétikus, az elméletsszerző, a kritikus Arany hiteles portréját akarja majd megírni, annak számára is nélkülözhetetlen forrás lesz tehát e XII. kötet. S egészen különleges a glosszák, a szerkesztői megjegyzések s főleg az üzenetek jelentősége Arany prózastílusának, tagában pedig a magyar prózastílusnak a fejlődése tekintetében. Az Arany-

prózát nehézkesnek, száraznak tartó, s dinamizmusát hiányoló évszázados felfogással vitázva, helyesen mondja Németh G. Béla (XII. köt. 534—535.), hogy Arany nyelve ezekben az írásokban nagyonis dinamikus, szellemes és fordulatos, aforisztikusan s szentenciózusan tömör, hajlékony és könnyedén kifejező, polgárian modern, s hogy itt kerül legközelebb az élőbeszédhez, a korabeli pesti magyar polgár által beszélt nyelvhez. De elsősorban e kötet anyagának rendszeres feldolgozásával derül majd fény Aranynak az irodalom-közéletben játszott szerepére, Arany és a kortárs, különösképp a fiatal irodalom valódi viszonyára. Direkt módon éppen ezekkel az írásokkal kívánt beszélni Arany az irodalmi élet menetébe, a napi irodalom vitáiba, ezekkel próbálta szervezni s orientálni az írókat és olvasóközönségét — leginkább tehát belőlük ismerhetjük meg irodalmi terveit, illetőleg rajtuk mérhetjük le törekvéseinek eredményeit s kudarcait. S mivel ezek az írások 1860—65 között, a magyar társadalmi, művészeti élet nagy fordulóján keletkeztek, a kor legnagyobb magyar szellemének tollából, forrásértékük elsőrendű az 1860-as évek magyar társadalomtörténetének, kultúrájának, a kor irodalmi mozgalmainak, az új irónemzedékek jelentkezésének, a nyilvánvaló világválság folyamatának stb. jobb megismerése s megértése végett is. — Mindezekből következik, hogy szükségtelen Arany e tömördek kisebb írásának kiadását indokolni: a jelen kritikai kiadás nemcsak, hogy nem mondható le a gyűjtemény közzétételéről, hanem a sorozatnak éppen az egyik legmaradandóbb eredménye ez az egész XII. kötet.

Az alapszövegről. Sajnos, Arany prózaírói közül ma már csak igen kevésnek a kéziratával rendelkezhet a kutatás. A kéziratok tudvalevőleg a kinyomtatáskor kallódtak el, vagy a Voynovich-villa égésekor semmisültek meg.

Az Arany-próza számszerint s terjedelmileg nagyobbik része a SzF-ben és a K-ban, egy kisebb rész szétszóródva, különféle hírlapokban (*Nép Barátja, Budapesti Hírlap, Pesti Napló*), folyóiratokban, illetve füzetes vállalkozásokban (*Életképek, Pesti Röpipek, Új Magyar Museum, Budapesti Szemle, Nyelvőr*), a nagykőrösi gimnáziumi értesítőben, egy hányad pedig az *Arany János prózai dolgozatai* (1879) c. kötetben, az Arany László-féle Arany-kiadásban, az ún. Parnasszus-kiadásban (1949), illetve folyóirat-publikációkban jelent meg először.

A *periodikák* Arany-szövegei közül igen megbízhatóak azok, amelyeknek a korrektúráját maga Arany javította. Így mindenképp a saját lapjaiban, továbbá a *Budapesti Szemlében*, a *Nyelvőrben* és a nagykőrösi értesítőben napvilágot látott szövegek, melyeket az akkori sajtóviszonyok között szinte páratlan alaposággal korrigált Arany. Kevésbé pontos és megbízható viszont pl. az *Új Magyar Museum*ban vagy a hírlapokban megjelent írások szövege: ezeknek a nyomdai levonatába, úgy látszik, bele sem tekintett Arany. A különböző folyóiratok mégoly gondosan javított Arany-szövegeiben is akad azért elég sok hiba. E hibák túlnyomó többsége Aranynak s főleg az egyes lapoknak a korban annyira természetes helyesírási, hangjelzési következetlenségeiből származik; kisebb felük általában könnyen felismerhető s csak a legritkább esetben kifejezetten értelemezavaró sajtóhiba.

Az Akadémia kiadásában, 1879-ben megjelent *Arany János prózai dolgozatai* c. mű (a továbbiakban: PD) válogatás Arany értekezéző prózájából. Nincsenek biztos adataink arra nézve, hogy maga Arany milyen formában és intenzitással vett részt e gyűjteményes kötet munkálataiban. Valószínű, hogy az írások összegyűjtése, válogatása s a kötet szerkezet kialakítása még az ő intenciói szerint történt, a szöveggondozás fáradságos munkáját viszont a betegeskedő, alig-alig látó író helyett már másoknak kellett vállalniuk. A PD kiadásának folyamata tehát a következő lehetett: Arany megadta a gyűjteménybe felveendő írások listáját s folyóirati leléhelyüket a kiadói szerkesztőnek (kivéve az addig meg nem jelent Bánk bán-tanulmány, mely esetben a kéziratot adta át neki); a nyomda szedői az eléjük tett folyóiratlapokról kiszedték az Arany-szövegeket; a korrigálást maguk a nyomdai korrektorok végezték el, a levonatokkal Arany érdemben nem foglalkozott, talán nem is látta azokat. A behatóbb szövegvizsgálatok azt mutatják, hogy ez a munkafolyamat a kiadó (MTA Könyvkiadó Hivatala) és a nyomda (Franklin Társulat nyomdája) részéről ritka felületességgel ment végbe: a hanyag szerkesztői, szedői, korrektori munka „eredményeként” a PD szövegei a folyóiratokban megjelentekéhez viszonyítva írásonként ugyan el-elterő mértékű, de általában igen erős szövegromlást mutatnak.

A PD-szövegekben nem ritka az értelemezavaró hiba, pl. az elírások, a szókihagyások következményeként nem világos értelmű, a grammatikai elemi szabályai (az alany és állítmány, a számviszonyok egyeztetésére stb. vonatkozóak) ellen vétő mondatfűzés. A szövegek gondozását végző szerkesztők, korrektorok nem egyeztetették eljárási szempontjaikat, módszereiket, s ez is komoly egyenetlenségek, következetlenségek forrása lett. Így például Arany kissé archaikus hangalakú, régiesen képzett vagy ragozott szavait hol eredeti formájukban, hol meg modernizálva olvashatjuk a kötetben; az idegen, főleg a latin szavakat, kifejezéseket az egyik cikk eredeti alakjukban adja, a másik a magyar írásmód szabályai szerint átírva; az Arany-prózában oly fontos központosítás, kurzíválás visszaadására pedig a PD sajtó aló rendezői nem is törekedtek. A kínálókozó példák tömegének felsorakoztatását mellőzve, csupán az önmagában is

bizonyító erejű Orczy-cikknek a K-ban, illetve a PD-ben megjelent szövegéből az első bekezdéseket illesztjük ide, egymás mellé, minden kommentár nélkül:

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utczáiból, az Orczy-kert hús árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság-, hanem szorosabb viszonynál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, *fia* volt ama Lőrincznek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói. Ily szellemi örökség útján, a fiú *szép* iránti érzékét mintegy az apáé folytatásának, — az által létre hozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejük közös művének tekinthetni; s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a *költő Orczyak* szelleme leng körül, s az itt minden bokorból zengő fülemile-dal az ő emlékezetök hív fentartója.

(K 1863. szept. 27. 13. sz. 289.)

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befűtött utczáiból, az Orczy-kert hús árnyai alá, üdőbb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság-, hanem szorosabb viszonynál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, *fia* volt ama Lőrincznek, kinek arcképét minap vették lapunk olvasói. Ily szellemi örökség útján, a fiú *szép* iránti érzékét mintegy az apáé folytatásának, — az általa létre hozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejük közös művének tekinthetni; s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a *költő Orczyak* szelleme leng körül, s az itt minden bokorból zengő fülemile-dal, az ő emlékezetök hív fentartója.

(PD 280—281.)

A kötet szöveggondozására általánosan jellemző felületességen, hanyagságon belül szembe-tűnően komoly színvonalbeli különbség van még az egyes korrektorok munkája között is. A K szövegeit gondozó számra kétszer annyi s lényegesen súlyosabb hibát követett el, mint az SzF korrektora: pl. a K-ból közölt *Orczy Lőrincz*-cikk kb. 12—14 súlyosabbnak minősíthető hibájával szemben a hasonló terjedelmű *Irányokban* (SzF) kb. 6—7, közepesen súlyos hiba van.

A folyóiratok és a PD szövegeinek összevetése tehát a nyilvánvaló szövegromlás minőségileg és mennyiségileg egyaránt jelentékeny voltára hívja fel a figyelmet. Ugyanakkor jelez egy ezzel ellentétes, a romlás méreteihez viszonyítva aránytalanul kisebb jelentőségű, de mégis meglevő szövegjavulási tendenciát is. E javulás az esetek túlnyomó többségében a folyóirat-szövegek egy-egy nyilvánvaló sajtóhibájának (pl. betűhibáknak) a korrigálásából adódik, előfordul azonban néhány érdemi javítás is. Két példát idézek. A *Hadshi-jurt*-bírálatnak a SzF-ben megjelent szövege még, tévesen, a „Macbeth apjának szelleme” formulát használja egy hasonlólag kifejezésére (l. SzF 1861. január 9. 10. sz. 150.), a PD szövegében már a helyesbített név, a Hamlet szerepel (l. PD 506.). A *Gyöngyösi István* c. arcképben többször előfordul egy, a Dugonics András kiadásában megjelent Murányi Vénusz ajánlásából vett idézet: „sok értetlen csöcsömök.” Ebből a Gyöngyösi-ídeztből Gyöngyösi családi életére és körülményeire próbált következtetni Arany (l. K 1863. június 7. 23. sz. 533.). A PD e szövegrészlete még megegyezik a folyóiratéval (l. PD 264.), de a kötet végén levő jegyzék, a „Hibák javítása” már közli, hogy a „csöcsömök” szó Dugonics téves olvasata, helyette „csöcselék” olvasandó; a lapaljon pedig ott a magyarázó jegyzet is: a „csöcsömök” szó „Dugonics sajtóhibája, s így az erre épített okoskodás sem áll.” — Ezek az érdemi, különben igen ritka, esetleges, semmiféle törvényszerűsége sem valló helyes szövegkorrekciók túlnyomórészt (pl. a *Macbeth* kijavítása *Hamletre*) valamelyik szerkesztőtől vagy korrektortól is származhatnak. Egy-két példa viszont (pl. a „csöcsömök” szóval kapcsolatos) arra figyelmeztet, hogy nincs teljességgel kizárva Arany részvétele saját szövegeinek gondozásában. De csak elvétve és közvetett formában történetelt meg ez a részvétel: oly módon, hogy Arany felhívta vagy felhívatta (fia vagy mások útján) a szerkesztők, korrektorok figyelmét régebbi írásainak kirívó s ezért emlékezetes tárgyi elírásaira, illetve az írások megszületése óta eltelt másfél-két évtizedben tévesnek bizonyult olvasatokra, állításokra vagy feltételezésekre.

Ismeretes, hogy még a költő halálának évtizedében két nagy Arany-kiadás jelent meg, mindkettő Ráth Mórnál, Arany László irányításával és közreműködésével. Az első: *Arany János Összes Munkái* 1—8. köt. Bp. 1883. E sorozat 5. kötetében kapott helyet Arany prózai írásainak válogatott gyűjteménye; a kötet tartalma és szerkezete megegyezik a PD-jével. A másik: *Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése* 1—4. köt. Bp. 1887—1889. E sorozat 2. kötetében a kiadatlan Arany-cikkekből, kritikákból adott bő válogatást Arany László: az írások túlnyomó többségét (pl. az *Előrajzot*, a *Kemenes költeményeit*, a *Régi dán balladákat* stb. (folyóiratokból), néhányat pedig (pl. a Zandirhám-bírálatot) kéziratból közölte. Arany László azonban nem örökölte atyja egyik legjellemzőbb tulajdonságát: a megbízhatóságot, a precizitást mindenféle

írói, szerkesztői tevékenységben. Úgy látszik, a szövegek ellenőrzésének szükségességére nem is gondolt, következképpen e fáradságos munkára nemigen fordított gondot, energiát. Az 5. kötetben a sajtó alá rendezés művelete lényegileg a PD újranyomását jelentette; kevés helyen, s csakis helyesírási, hangjelölési vonatkozásban javított a szövegeken Arany László. A 2. kötet esetében a kéziratból közzétett szövegek hitelességi fokát — a kéziratok hiányában — ma már nem lehet megállapítani. A folyóiratokban megjelent Arany-íráskor újraközlése azonban itt is eléggé gondatlanul történt, meglehetősen sok a téves olvasatból, a javítás átgondolatlanságából származó hiba bennük. Egyszóval: Arany László mindkét Arany-kiadásának szövegállapota nem rosszabb, de sajnos, nem is jobb a PD-szövegekénél.

Arany prózai műveinek a századforduló óta megjelent valamennyi legfontosabb gyűjteményes kiadása aztán az 1879-i PD-t, illetve az Arany László-féle két kiadást tekintette irányadónak. S ez azt jelentette, hogy míg az egymást követő prózakötetek szövegállománya örvendesen gyarapodott, a szövegek minősége terén számottevő javulás nem következett be. Akár a Riedl Frigyes-féle válogatásban (*Arany János Munkái* 1–6. köt. Bp. 1902–1907.), akár pedig az 1949-i, Voinovich Géza irányításával készült s a jelen kritikai kiadásig kétségkívül legteljesebb s legjobb ún. Parnassus-kötetben közzétett Arany-íráskor szövegállapotát vizsgáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy az említett három alapkiadás minden súlyos tartalmi hibája, szövegtorzulása ezekben is rendre tovább él, s hogy valamelyes javulási tendencia csupán a sajtóhibák, a helyesírási fonákságok számának csökkenésében észlelhető.

A különféle perodikákban megjelent Arany-íráskor, majd a fontosabb gyűjteményes kötetek szövegállapotának már e rövid összehasonlító jellemzése is — úgy vélem — eléggé nyilvánvalóvá teszi azt, hogy Arany prózai művei kritikai kiadásának alapszövegét a következő séma szerint lehet s kell kialakítani. 1. Azoknak az írásoknak az esetében, amelyeknek megvan a kéziratuk, a kézirat szövegét kell kiindulási alapnak tekinteni. Ha a kéziratban fennmaradt írás folyóiratban, még Arany életében nem jelent meg, akkor a kézirat változtatás nélkül alapszövegnek tekintendő. Ha viszont megjelent, akkor szövegét össze kell vetni a folyóirat-közlés szövegével, és a folyóiratban bizonyíthatólag, illetve feltehetőleg Aranytól származó vagy a korrektúrákor Arany tudtával eszközölt változtatások gondos mérlegelésével kell kialakítani az alapszöveget; a jegyzetekben persze közölni szükséges a kézirat-, illetve a folyóiratbeli szövegvariánst. 2. Azoknak a prózai műveknek az esetében, amelyeknek nincs kéziratuk, alapszövegnek mindig a folyóiratokban megjelent textust kell tekinteni. Ezeket Arany kézírataiból szedték, többségüket maga Arany korrigálta. (Van néhány Arany-tanulmány, amely egyidőben két-három folyóiratban, illetve napilapban is megjelent; közülük természetesen a szerző által korrigált perodika-közlés az alapszöveg.) Mivel a PD Arany értekezési prózájának a költő életében megjelent utolsó gyűjteményes kiadása, s nem bizonyítható, hogy Arany egyáltalában, semmilyen formában nem vett részt a kötet szöveggondozási munkálataiban, a jegyzeteknek tartalmazniuk kell a PD fontosabb szövegvariánsait. 3. Azoknak az írásoknak az esetében pedig, amelyeknek nincs kéziratuk vagy Arany halála előtt, folyóiratban nem tették közzé őket, az első közlésük az alapszöveg, akár a PD-ben, az Arany-László-féle kiadásokban, valamely későbbi gyűjteményes kiadásban, akár tudományos publikációkban jelentek meg először. A prózakötetek ilyen módon megszerkesztett alapszövege aztán lényegileg meg fog felelni a szövegkritikai kiadás követelményeinek, alkalmas lesz a kutatás céljaira: hiszen minden egyes írásnak a mai tudásunk és a rendelkezésre álló választási lehetőségeink szerint az íróhoz legközelebb álló, leghitelesebb s egyszerűségi szempontból legkorábbi szövege kerül közlésre — tartalmi, helyesírási, hangjelölési, központosítási stb. szempontból egyaránt.

Az Arany kritikai kiadás Prózai Művek-ciklusának alapszövege azonban, sajnos, csak részben alakult e séma szerint. Éspedig azért, mert a sorozatszerkesztés nem dolgozott ki elegendő elméletet az Arany-kiadások szövegtörténetéről, nem foglalt félreérthetetlenül állást az egyes kiadások szövegállapotának hitelességét illetően, és nem szabta meg határozottan az alapszöveg kialakításának az egész ciklusra kötelezően érvényes alapelveit és metodusát; s mert maguk az egyes kötetek szerkesztői is kisebb-nagyobb mulasztásokat, hibákat követtek el az alapszöveg-választást megelőző, megalapozó textológiai vizsgálódásaikban, az ezek eredményeiből levont következtetéseikben és az elvek gyakorlati alkalmazásában. 1. A X. kötet sajtó alá rendezőjének szövegkritikai munkáját a végletek jellemzik. Rendkívül alapos és sokoldalú analízist adott pl. Arany helyesírási, hangjelölési gyakorlatáról, valamint arról, hogyan és milyen mértékben tükröződik ez a gyakorlat az egyes folyóiratközlésekben. A különböző közlések (főleg az SZF és a K, illetve a PD) lényeges tartalmi eltéréseinek s ezek rendszerezésének viszont nem szentelt kellő figyelmet az elemzés során. Aztán: mintha nem minden esetben s nem azonos gonddal vizsgálta volna meg a szóba jöhető összes folyóiratmegjelenés és kötetkiadás szövegállapotát, külön-külön is és szembesítve is ezeket egymással. Csakis ezzel tudom magyarázni azt a feltűnő és mélyen igaztalan különbségtevést, amelyet — a szöveg-hűség foka szempontjából — az egyes Arany által korrigált folyóiratszövegek között tesz, kivétel nélkül a SZF és a K rovására, érthetetlen módon egy szintre hozva az SZF- és a K-,

valamint a PD-szövegek megbízhatóságát. A szövegvizsgálat e néhány anomáliája végül is azzal a következménnyel járt, hogy a X. kötetben nem mindegyik Arany-írás szerepel a leg-hitelesebb szöveggel. Ahol alapos és sokoldalú szövegkritika előzte meg a választást, ott jó alapszöveget adott a kötet. A *magyar nemzeti versidomról* vagy a *Zrínyi és Tasso* (I. rész) c. tanulmányt például, helyesen, a nagykőrösi gimnázium értesítőből, illetve a *Budapesti Szemlé*ből, nem pedig a PD-ből közölte, meggyőzően bizonyítva, hogy az előbbiek Arany korrigálta szövege mennyire hiteles, és az utóbbié mennyire megbízhatatlan. Ugyanakkor a *Naiv eposzunk* c. tanulmányt a SzF helyett a PD-ből adta közre, megfelelő indoklás nélkül. Természetesen ezt az eljárást nem is lehet indokolni, hiszen a PD nemcsak más folyóirat-közlésekhez viszonyítva mutat szövegromlást, hanem — amint az Orczy-cikkből vett példával illusztráltuk — a SzF- és a K-szövegekhez képest is. 2. A XI—XII. kötet sajtó alá rendezője lényegesen sokoldalúbb, komplexebb szövegvizsgálatokat végzett. A kiegyensúlyozottabb, megalapozottabb szövegkritikai munka eredményeként alapjaiban helytálló képet alakított ki valamennyi folyóiratközlés szövegállapotának minőségéről. Különösen példás és a X. kötet szerkesztőjének álláspontját finoman módosító az az analízis, amellyel a SzF- és a K-ban megjelent Arany-szövegek megbízhatóságát bizonyítja. S bár a PD szövegkritikai elemzésére, az Arany-lapok és a PD szövegállapotának rendszeres szembesítésére érezhetően kevesebb gondot fordított, talán fel sem figyelve a PD-ben tapasztalható szövegromlás valóságos arányaira, a PD szöveghűségéről, helyesen, mindig erős szkepszissel vélekedik. Elvi álláspontjából ezért az következnék logikusan, hogy a vázolt sémánk szerint, tehát döntően Arany folyóiratainak textusaira támaszkodva válassza meg kötetei alapszövegét. De nem ezt tette. A Magyar Klasszikusok kritikai kiadásának érvényben levő szabályzatát (1.: „Alapszövegül általában az író életében megjelent utolsó szövegközlés vagy a legkésőbbi eredeti kézirat szolgál”. IV. p.) mechanikusan értelmezve és a kivételes esetekre — így az Arany-próza is! — vonatkozó záradékról (1.: „Az „ultima manus” elvétől indokolt esetben azonban el lehet térni”. IV. p.) megelégedve, azt a felemás megoldást választotta, hogy: amely szövegek a PD-ben is megjelentek, azokat onnan közli, a főbbít a folyóiratokból vagy későbbi publikációkból. Ennek a kompromisszumos eljárásnak azután — mindkét kötet viszonylatában — a részleges szöveghűség lett a nyilvánvaló következménye. Megbízható annak az írás-csoportnak az alapszövege, amely a folyóiratok textusát követi — tehát a teljes XII. kötet és a XI. kötet nagyobbik fele. Németh G. Béla aránylag hűen reprodukálta e folyóiratszövegeket, a megbízhatóság foka a magasabb színvonalú kritikai kiadásainkéval (pl.: a Batsányi-, a Vörösmarty-, a Petőfi-kiadáséval) egyezik meg. A szövegekben található hibák, pontatlanságok onnan származnak, hogy a sajtó alá rendező nem mindig ügyelt Arany kurzíválási, központoszási gyakorlatának pontos visszaadására, nem volt következetes a sajtó okozta helyesírási fonákások javításában, nem folytatott egységes gyakorlatot az idegen, főleg a latin szavak, kifejezések fonetikus átírásában. Azoknak az írásoknak a szövege azonban, amelyeket a PD-ből közölt a kötet, már kevésbé hiteles. A PD-szövegek sajtóhibáinak túlnyomó részét s az egyedi helyesírási fonákásokat korrigálta ugyan a sajtó alá rendező, egyes tartalmi érdekű hibák (pl.: az Orczy-cikkből levők) vagy a helyesírásnak a korrektorok egymástól el-eltérő gyakorlatából eredő következtelenségei azonban rendre fellelhetők a XI. kötet megfelelő szövegeiben is.

Az Arany kritikai kiadás szerkesztőinek tehát — s itt van az egész sorozat egyik sebezhető pontja — nem sikerült maradéktalanul megvalósítaniuk azt az alapvető célt, hogy a Próza Művek-ciklusban valamennyi Arany-írás „leghitelesebbnek látszó szövegét” adják közre (vö. X. köt. 573.). A ciklus három kötetében közzétett szöveganyagnak kb. a háromnegyede hiteles, megbízható. A fennmaradó kb. egynegyed részről viszont — a rendkívül tömör, precíz, definitív jellegű Arany-értekező prózában különösképp anakronisztikusan ható tartalmi hibák, félreérthető vagy félrevezető pontatlanságok miatt — nem állíthatjuk nyugodt szívvel, hogy az megfelel a tudományos kutatómunka alapszöveg-követelményeinek. Ezért az ide tartozó írások elemzésekor és idézésekor továbbra is az egyedül megbízható folyóiratszövegekhez ajánlatos majd folyamodnunk.

A jegyzetekről. Ha a Próza Művek-ciklus teljességével és az alapszöveg kialakításával kapcsolatban inkább fenntartásainkat emlegettük, a jegyzetek jellemzését viszont ama határozott véleményünk előrebocsátásával szeretnénk és illik is kezdeni, hogy a megvizsgált XI. és XII. kötet jegyzetapparátusa magas színvonalú, a legjobb kritikai kiadásainkéval egyenrangú. A lényegileg teljes gondolati és tényanyag megidézése, a korra vonatkozó már ismert, okosan szelektált irodalom-, poétika-, nyelv-, filozófia-, pszichológia-, sajtó-, színház- és történelmi, művelődés- és köztörténelmi stb. ismereteknek és a kiterjedt önálló kutatások új eredményeinek szerencsés ötvözése, az európai látókör és mérték, a rendszerint higgadt, megfontolt véleménynyilvánítás és logikus érvelés, az anyagból kinövő, a műfajnak adekvát változatos módszerek kidolgozása és alkalmazása jellemzi e kötetek sajtó alá rendezőjének munkáját. S teljesítménye értékét, legalábbis a filológus szemében, csak növeli az a köztudott tény, hogy a jegy-

zetek anyagának összegyűjtésekor és megszerkesztésekor nem mindennapi nehézségekkel kellett megküzdenie: az Arany-értekező próza filológiai feldolgozatlanságával, a róla szóló régebbi irodalom hallatlanul szegényes, az újabb eléggé kiérleletlen voltával, az 1860-as és 1870-es évek magyar és európai történelmi, társadalmi, művészeti, szociológiai, filozófiai problematikájának nálunk ez ideig rendkívül hézagos ismeretével; sőt, szüntelenül tekintettel kellett lennie még a korszakkal foglalkozó vezető tudósaink emberi érzékenységeire is.

1. A XI. kötet szövegei túlnyomórészt önmagukban is érthető írások, mégis szorosan kapcsolódnak szülőkörük különféle eseményeihez, mozzanataikhoz. Olyan, tartalmi és műfaji sajátosságaihoz igazodó, simuló jegyzeteket kívánnak tehát, amelyek részint lekerekítve summázzák keletkezési körülményeket, lényegi mondandójukat, kijelölve helyüket az író életművében és a korban is, részint meg aprólékosan kimerítő tárgyi-nyelvi magyarázatokkal világítják át a homályosabb szöveghelyeket. E bonyolult kívánalmaknak a kötet jegyzet-apparátusa, tartalmi és módszertani szempontból egyaránt kitűnően megfelel, sőt tanulmányozása hasznos tanulságokat nyújthat más kritikai kiadások szerkesztőinek is.

Minden egyes prózai mű jegyzetanyagára hármasság tagolódású. Első és legfontosabb része egy rendszerint kisebb tanulmányra kerekedő *bevezető*, amely ismerteti az adott írás geneziséjét, keletkezése külső és belső (valamely konkrét eseménnyel, elvárással, igénnyel stb. kapcsolatos, illetve az írói programból, a személyiség szubjektív indítékaiból stb. származtatható) mozzanatait; feltárja a mű tárgyának és gondolatvilágának európai és hazai forrásvidékét; megállapítja önmagában való értékét, majd kijelöli helyét és lehetőségét Arany gondolatrendszerében s szellemi fejlődésében, stílusművészetében, a teljes Arany-oeuvre-ben; látókörfébe vonva Arany kortársait is, igyekszik meghatározni a mű abszolút és viszonylagos szerepét a kor egész szervezetében, egy irányzat vagy műfaj egyetemes és itthoni fejlődéstörténetében; az eszmei vagy művészi szempontból jelentős írásoknál kitekintést ad még az utóélet fontosabb állomásaira is. E bevezetők azzal, hogy egyfelől eligazítanak egy-egy írás önálló, autonóm világában, másfelől pedig rámutatnak egy bonyolult rendszerben elfoglalt helyére is, számtalan új tényt közölnek a kor kutatóival, sok-sok eddig észre nem vett összefüggésre hívják fel a figyelmét. A kínálózó példák sorából említhetnénk az *Irányok*, illetve a *Visszatekintés* jegyzeteit, amelyekből Aranynak a romantika és a pozitívizmus határán álló történelem- és irodalomszemléletéről, illetve a korban rendkívül modern stíluseszmenyeről, mondatközponitú nyelvsemleletéről tudunk meg seregnyi izgalmas újdonságot. De idézhetnénk a Vas Gereben-, a Jókai-, a Fejes-, a Bulcsú-bírálat kommentárjait is, amelyek viszont Arany poétikai érzékének kifinomultságára, szemléletének akkor páratlan korszerűségére mutatnak rá meggyőző példákkal és érveléssel. És ismertetést érdemelnének a német, a francia stb. irodalom egyes alkotóiról, műveiről, jelenségeiről szóló eredeti cikkek (pl. a Hcbel-, a Wittgenstein-, a Frankl-bírálat stb.) vagy fordítások (pl. a *tíra*, A francia költészet 1861-ben címűk stb.) jegyzetei is, amelyekben Arany világirodalmi tájékozódására, e tájékozódás konkrét formáira és Krisztályosodási gócaira, Arany irodalmi ízlésére vonatkozó évtizedes kutatási eredményeit összegezi Németh G. Béla.

Bírálatunk alapvetően textológiai jellege nem engedi meg a bevezetők részletes kritikai ismertetését és igazán érdemi méltatását. Sajnos, azt sem, hogy itt és most vitába szálljunk a jegyzetek néhány számunkra problematikusnak tűnő fejtegetésével, például Arany irodalmi fejlődéskoncepciójának értelmezésével, a Herder—Arany-párhuzamra vonatkozó tétélekkel, vagy Aranynek és hazai pályatársainak (főleg Gyulainak, Salamonnak) valóságos eszmei és személyes viszonyáról adott értékelésekkel. Az Arany-életművel és, tágabban, a múlt század második felével kapcsolatos, napjainkban fellendülő kutatások menetkőzben úgyis kénytelenek lesznek szembenézni e bevezetők gazdag tény- és gondolatanyagával, s majd e kutatások végzik el Németh G. Béla szellemi teljesítményének beható és végleges értékelését is. Az általunk talált néhány tárgyi hibát sem soroljuk fel, egy kivételével nem minősíthetők súlyosaknak. Ez az egy: a *Visszatekintés* jegyzetében (710.) azt írja a sajtó alá rendező, hogy Jósika Miklós *Regény és regényítészet* c. (Pest, 1858.) írására Gyulai csak később, a *Néhány szó a kritikáról* c. (1861) ismert írásában reflektált. Ez nem áll, hiszen a Gyulai-filológiában ismert tény, hogy Gyulai 1859 végén nagy polemikus cikket írt Jósika rőpirata ellen és közlésre küldte Csengery *Budapesti Szemléjébe*, de ő — Kemény és Deák tanácsára — a közlés elhalasztása mellett döntött. E cikk átdolgozott változata a *Néhány szó a kritikáról* c., SzF-ben megjelent Gyulai-írás. (Vö. Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Sajtó alá rend. és a jegyz. írta Somogyi Sándor. Bp. 1961. Akadémiai K., 340., 345., 346. sz. levelek.) E tények az ún. kritikai víta genezise, helyes értékelése szempontjából különleges jelentőségűek. Ezúttal megelégedünk annak ismételt hangsúlyozásával, hogy — a teljes Arany-irodalom ismeretében, annak minden maradandó megállapítását felhasználva, s nem kevésbé saját önálló kutatásai eredményeként — Németh G. Bélának sikerült e bevezetőkben egy lényegében egységes, sok tekintetben egészen új és még a vitatható elemeivel együtt is színvonalas összképet adni a korszak első számú magyar művészettéoretikusáról, esztétájáról, kritikusáról és értekezőjéről, Arany

Jánosról; az ő irodalomtörténeti, elméleti, poétikai, esztétikai rendszeréről, nyelvészeti nézeteiről, értekező prózájának karakteréről, kritikai elveiről és gyakorlatáról, az általa kialakított és művelt változatos kritika-típusokról és módszerekről, irodalomszervezői és irányítói szerepéről, szerkesztői munkásságáról és lapjairól, sőt az egész korszak egyetemes és magyar irodalmi irányairól, életéről, művészet-szociológiai viszonyairól. Beérjük továbbá annak nyomatékosításával, hogy ez a lényegileg egységes összkep csak nagy adattömeg és gondolati anyag megidézésének, vallatásának, szigorú megrostolásának, jelentős és kontrollált filológiai apparátus állandó mozgatójának, világos, logikus és fegyelmeztet gondolkodásnak, ökonomikus szerkesztői képességnek, irmitudásnak eredményeként alakulhatott ki a jegyzetekben és sugározódhat erővel e miniatűr tanulmányok olvasói felé.

A jegyzetapparátus második szerkezeti egységét a szöveg-előfordulás egymásutánjában következő *tárgyi és nyelvi magyarázatok* adják. Nem a szöveghelytől jóformán függetlenül, afféle lexikoncikkeket ad ezekben Németh G. Béla, nem is az oda-vissza utalgatás valamiféle áttekinthetetlen szövevényét fejleszti ki, hanem egy-egy probléma, utalás, esemény, személy, mű stb. konkrét, az adott szövegben való előfordulásának és funkciójának tömörségében is tárgyyszerű, pontos magyarázatát nyújtja. Gazdag egyetemes és magyar művelődéstörténeti, művészeti, filozófiai, szociológiai stb. anyagból épülnek fel ezek a néhány mondatos jegyzetek is. Kítűnő és a szöveghelyhez simuló miniatűr portrékat olvashatunk köztük Arany hazai és külföldi kortársairól, a korszak jelentős és kevésbé jelentős művészeiről, íróiról, tudósairól, folyóiratokról és hírlapokról. Sokszor bravúros nyomozás eredménye az Arany-szövegek egy-egy, ma már homályos utalásának, hivatkozásának, problémajelzésének pársoros megfejtése. Általában igen pontosak, megbízhatóak ezek a tárgyi-nyelvi magyarázatok. Legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy a könyvrendi és periodikai megjelölések vagy például a latin szöveghelyekre való hivatkozások nem mindig teljesekek, néha el-elmarad egy-egy könyv, cikk megjelenési idejének, helyének, egy-egy latin citátum pontos előfordulásának közlése. S azt kifogásolhatjuk, hogy az egyes szövegmagyarázatok, nyilván helykimelés céljából, nem külön-külön sorban, lap- és sorjelöléssel ellátva következnek egymásután, hanem folytatólagosan, gondolatjellel tagolva; ez a rossz tipográfiai megoldás rendkívül megnehezíti a jegyzetek használatát.

A jegyzeteket záró harmadik rész a cikk „filológiai anyakönyve:” az első megjelenés helyének, időpontjának, az aláírásnak, a legfontosabb kötetközléseknek a leírása, az esetleges szöveg-változatoknak a jelzése. Érdekes, hogy a módszertani fogytékosságok és adathibák száma itt megnő, mintha a sajtó alá rendező kevesebbet törődött volna e szükséges filológiai apparátus összeállításával, megszerkesztésével. A folyóirat-megjelenés adatait így kívánta megadni: folyóirat, évfolyam, félév, szám, lap, aláírás; pl.: *Előrajz*, SzF I. I. I. sz. 1—2. l., aláírás nélkül. Többnyire így is adta meg, de gyakran előfordul, hogy elfelejtette jelezni a félévet (I. a 2., 3., 4., 7., 16. sz. írást), vagy a folyóiratszámot (I. a 43., 56. sz. írást), sőt a 70. sz. cikk esetében magát a periódikát. Az sem ritka, hogy a megadott közlés hely pontatlan vagy téves: a 28. sz. cikk pontos megjelenési helye SzF I. II. 31. sz. 486—488. l.) s nem SzF I. I. 31. sz. 486—488. l.), a 63. sz. cikké K I. II. 25. sz. 595. l. (s nem K II. I. 25. sz. 595. l.). A 42. sz. *Egy üdvözlő szó* c. cikk, a 780. l. szerint, „Arany János” aláírással újra megjelent a Kisfaludy Társaság Év-lapjai 1870-ben kiadott 1868-as folyamataiban; nem akkor jelent meg ott, hanem Madách társasági székfoglalója előtt, I. KisfTÉ Új Folyam I. köt. 1862—63. Pest, 1868. 162—164. l., és aláírás nélkül. Módszertanilag különben helyesebbnek tartjuk, ha a kritikai kiadások közlik a szöveg-megjelenés dátumát is; ez az eljárás ti. megkönnyíti a kötet használatát, időbelileg elősegíti a gyorsabb és világosabb asszociációk megteremtését a különböző íráskorok azonos vagy hasonló tematikai vonatkozásai, motívumai között.

2. A XII. kötetben közzétett gyűjtemény rendkívül heterogén anyagot tartalmaz; a szövegek önmagukban való érthetősége, autonómiája szinte hasonlíthatatlanul kisebb, mint a tanulmányoké vagy kritikáké. Ezért a hozzájuk kapcsolódó jegyzetek fő funkciója szükségképpen a kiegészítés, a tárgyi magyarázat lett. Ezen belül azonban az egyes szöveg típusok is, műfaji természetüknek megfelelően, más-más felépítésű, szerkezetű jegyzetek elkészítését követelték meg a sajtó alá rendezőtől, igen változatos, minden műfajcsoport esetében a legmegfelelőbb jegyzetelési eljárás kidolgozására készítették. Csak elismeréssel szólhatunk arról a tárgyi felkészültségről, műfaji érzékenységről, módszertani találekönységről, amelynek birtokában Németh G. Béla eredményesen oldotta meg e nem mindennapi összetett feladatot.

A glossza-műfaj esetében azt a célt tűzte maga elé a sajtó alá rendező, hogy „az egyes glosszákat jegyzeteikkel . . . zárt, kerek, világosan érthető egységgé” egészítse ki. A sokszáz különféle tárgy szerkezetét a korszak könyvtermésében, sajtójában, társadalmi és művészeti életében nem követi. Ehelyett a glosszában említett személyeket, lapokat, cseményeket néhány olyan vonással jellemez, amely Arany és Arany köre eszméinek és törekvéseinek rendszerében megszabja helyüket. A személyekről szólva megjelöli azt a szociális és művelődési réteget is, amelyből származnak, jellemzi munkásságukat, pályájuk fordulóit, személyiségük karakterét; a lapokról írva megadja filológiai leírásukat, meghatározza eszmei arculatukat;

az eseményekről, mozgalmakról összegező, eligazító tájékoztatót nyújt. Az ismertebb, közkezen forgó lexikonokban érdemileg tárgyalt nevekről, lapokról, eseményekről természetesen nem ír, hisz nem lexikoncikket kívánt átmásolni kötetének jegyzetapparátusába. Az öncélú filológiai tobzódástól mentes, szigorú ökonómiával fogalmazott jegyzetei valóságos kis portrékká (pl.: Czelder Márton 1., Zajzoni Rab István 6., Jósika Júlia 19., Kísfaludy Atala 60., Szvorényi József 107., Bartal György 103., Rózsaágy Antal 143. sz. glossza-jegyzet) vagy lapjellemzésekké (pl.: Nővilág 23., Napkelet 24., Ődög Naplója 58., Új Nemzedék 251. sz. glossza-jegyzet) kerekednek és gazdag, értékes forrásanyagot nyújtanak a korszak irodalmi életével, művelődési viszonyaival, sajtójával, közönségizlésével, stb. foglalkozó kutatóknak. — Hiányosság, következetlenség, hiba kevés akad a glosszák kitűnő jegyzetapparátusában. Néha indokolatlannak érezzük egy-egy jegyzet elmaradását: pl. a 39., illetve 127. glossza esetében tartalmi szempontból nem érdektelen, hogy megépült-e Sellner hajótulajdonos Petőfi nevű magángőzöse, illetve tényleg javasolta-e Kecskemét az Árpád-emlékmű felépítését. Másutt meg közismert dolgok kaptak magyarázó jegyzeteket: úgy érezzük, felesleges volt a 46. glossza jegyzetében közölni azt, hogy Puskin *Bahcsiszeráji szölköktűt* c. műve a tatár kán báncsiszeráji palotájában levő, ilyen nevű szölköktűről kapta a címét; és szükségtelen egy tudományos kiadásban az aggregatum, otium, bene distinguuit stb. szavakat, kifejezéseket lefordítani. Pontatlan pl. a 223. glossza jegyzete: a *Hölgyfutár* híradása feltétlenül Jókai *A Hon* c. napilapjára vonatkozik, más sajtóorgánumok is hírül adták e Times-szerű lap megindításának előkészületeit. Hibás pl. az 518. glossza jegyzete, amely *A Hon*-ról azt állítja, hogy az mindig Tisza Kálmán politikáját követte, hogy benne Jókai rokonszenvet mutatott a szélbal iránt, hogy szerkesztője mindvégig Jókai volt; az igazság az, hogy a lap történetében politikai szempontból is több korszak különböztethető meg, hogy Jókai útja az 1860-as években el-elvált Tisza útjától is, a szélbalétól is, s hogy 1863 áprilisától 1865 augusztusáig nem Jókai, hanem Úrházy György szerkesztette *A Hont*.

A szerkesztői üzenetek jegyzetelésekor, helyesen, nem vállalkozott a sajtó alá rendező arra, hogy minden üzenet tárgyát kinyomozza. Egy ilyen célkitűzés eleve irreális lett volna, hiszen ma már egyszerűen nem lehet kideríteni, hogy pl. Arany elutasító üzeneteinek többsége konkrétan mely művekre vonatkozik. Az egyes íráscskák esetében annak megállapítására törekedett, hogy az adott üzenetben mire válaszolt, kinék üzent Arany, milyen volt Aranynak mint szerkesztőnek és magánembernek a kapcsolata azzal, akinek küldte üzenetét? Az önmagukban érthető darabokat itt sem jegyzeteli, nem bocsátkozik felesleges találgatásokba, nem közöl tömөntelen s kevésbé lényeges filológiai adatot. Jegyzetei tömörek, ökonomikusak. Egy-egy érdekesebb üzenet valódi jelentését nagy leleménnyel, szinte bravúros rejtvényjáték árán oldja meg. Hibát nem találtunk a szerkesztői üzenetek kommentárjaiban; hiányt is csak egy jegyzetben fedeztünk fel: az 55. sz. üzenet *Kolozsvárra* kezdetű része nyilvánvalóan Gyulainak szól.

Említtettük, hogy a szerkesztői megjegyzéseket nem önmagukban, hanem a vonatkozó szövegrésszel együtt adja a főszöveg, a betűtípusok variálásával különböztetve meg Arany saját textusát a vonatkozó szövegrésztől és a sajtó alá rendező közlendőtől. Mindaz a tudnivaló tehát, ami egy-egy szerkesztői megjegyzés közvetlen, szöveg szerint való megértéséhez szükséges, a kisbetűs vagy kurzív főszövegben található, a másodlagos jelentőségű ismeretanyag viszont a tárgyi jegyzetekbe tömörül. Ez a kitűnő módszertani elképzelés következetesen érvényesül a kötetben, pontos, precíz, alapos filológiai munkával párosulva. Az egészében magas színvonalú jegyzetapparátusból külön is méltatást érdemelnének a frappáns íróportrék (pl. Székely József 13., Garay Alajos 19., Ormós Zsigmond 74., Pulszky Agost 146. sz. megjegyzés jegyzete), valamint a nyelvészeti, stilisztikai tárgyú fejtegetések. Itt is feleslegesnek érezzük közismert idegen szavak — pl. emendatio, eo ipso, Schwung, comicus effectus, beretváló officina stb. — magyar megfelelőinek közlését. A néhány hiányos, hibás magyarázat közül megemlítjük a 30. sz. megjegyzéshez tartozót, amelyben jelezni kellett volna, hogy Arany milyen finom érveléssel ellensúlyozza Gyulai igazságtalan ítéletét a humorista Jókairól; s amelyben tévesen áll az, hogy Tallérossy Zebulon az *És mégis mozog a föld* c. Jókai-regényben szerepel, hisz *A köszívű ember fia* ismert komikus-szatirikus figurája ő.

Lassan befejezéséhez közeledik ez az időben nagyonis elhúzódo Arany-kritikai kiadás. Még a levelezés-kötetek vannak hátra és az annyira óhajtott, szükséges pótkötet. Anélkül, hogy előre tudhatnánk, milyen színvonalúak lesznek e levelezés-kötetek és a pótkötet, annyit már most megállapíthatunk, hogy a teljes Arany-sorozat is a rendkívül egyenetlen kritikai kiadásaink közé fog tartozni. A kitűnő műfordítás-kötetek, a részhibák ellenére is színvonalasnak ítélt próza-kötetek mellett feltűnően gyengék, szövegközlésükben, jegyzetapparátusuk tartalmában és módszertanában elavultak, Arany életművének korszakos jelentőségéhez egyszerűen méltatlanok a sorozat első, a lírát és a verses epikát tartalmazó darabjai. Természetes kötelességünknek érezzük tehát, hogy — a Petőfi-kiadás példájára — már most sürüssük e kritikai kiadás rendbehozásának megkezdését, javasoljuk Arany költői oeuvre-jének szövegkritikailag korszerű, javított újrakiadását.

Rigó László

Az Irodalomtudományi Bizottság 1969. évi munkájáról

Az év elején került napirendre az irodalomtörténeti kutatóhelyek 3 éves (1966—1968) terveinek teljesítése, valamint a következő 3 éves (1969—1971) kutatási tervek elkészítése. A Bizottság előzetes megbízásából Bodnár György látta el a kutatóhelyi beszámolókat és tervek opponensi tisztségét. Az elemző áttekintést megnehezítette, hogy a Bizottság az erre vonatkozó anyagot kutatóhelyenként, ömlesztve, s nem ezek (egyetemek és főiskolák) felügyeleti szerve által feldolgozva, összesítve és valamilyen rendszerbe foglalva (mint pl. az Irodalomtudományi Intézet által benyújtott beszámolókat és tervjavaslatokat) kapta meg. A vita során az a vélemény alakult ki, hogy a tervezésnek és ellenőrzésnek, ill. az irányításnak még nem alakult ki egy olyan rendszere, amely e téren kívánatos volna. Legerőteljesebben Király István hangsúlyozta, hogy az egyetemek, mint kutatóhelyek a tudományszervezés és a kutatómunka irányítása szempontjából a felügyeleti szervek hatáskörén belül jóformán gazdátlanok. Ez a helyzet megnehezíti a Bizottságra háruló értékelő, tanácsadó-irányító feladatok ellátását. A jövőre nézve csak fokozódik e nehézség, mert az egyetemen mindinkább súlyponttá fog válni a tudományos munka. Általános észrevételként megemlíthető, hogy a tervezés egyik fő hibája a túlmeretezettség volt, ami sajátos tükrre a nem felelősségteljes végiggondolásnak, a felületes tervezésnek. Kedvezőtlen tünet, hogy a beszámolóban és a tervekben nem tapasztalható megfelelő mértékű „kádermozgás”, mobilitás. Ez annál is inkább sajnálatos, mivel a tervezés az utánpótlás biztosításának egyik eszköze is. De ez nem tükröződik eléggé a tervdokumentumokban. Bodnár megfigyelései szerint helytelenítendő a tanárképző főiskolákon tapasztalható belterjes tendencia, az irodalom helyett, a pedagógia térhódítása. Inkább az irodalomszociológia, a műelemzés, a klasszikus vagy a modern magyar irodalom tanulmányozására kellene ösztönözni e főiskolákon dolgozókat. Átmenetileg az irodalmi és didaktikai témák helyes arányának biztosítása volna célszerű az irodalom javára. A Bizottság az irodalmi témák elsőbbségét támogatja.

Szintén a januári ülésen vitatta meg a Bizottság az 1968 márciusában létrehozott Stiliztikai és Verstani Munkabizottság tevékenységét és programját. Az eredmények elismerése mellett a Bizottság több észrevételt tett. Szem előtt tartandó az a kialakult helyes elv, hogy a stiliztikai és verstani vizsgálódási irány nem az egyetlen korszerű iránya az irodalomtudományi kutatásoknak; e vizsgálatok csak a többi (történeti, ideológiai, szociológiai stb.) irányokkal együttesen vezetnek új eredményekre. Az 1968. évi novemberi verselemző vitailés tanulságait le kell vonni. Ezen volt számos olyan kísérlet, amely a tudomány végső kritériumának nem felelt meg. Megvalósítandó általános elvként javasolta a Bizottság, hogy a kutatások centrumába a történeti kérdések kerüljenek. A súlyponti témák közé kívánatos volna felvenni egy olyan alapvető kérdéskör vizsgálatát, mint a verstani-stiliztikai-poétikai kutatások, a strukturalista és neostrukturalista módszerek helye és szerepe a marxista irodalomtudományban. További részletekre vonatkozólag I. a Munkabizottság beszámolóját (ItK 1969. 126).

A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság beszámolója (Mezey László) az áprilisi ülésen került a Bizottság elé. A jelenlevők egyetértettek azzal, hogy a Munkabizottság az elmúlt évek helytelen gyakorlatát megváltoztatva újrafogalmazta feladatkörét és tevékenységének alapelveit. Feladata elsősorban a könyvtörténeti kutatások szemmel tartása és irányítása, beleértve az írás- és sajtótörténetet is. Helyes, hogy ezek a kutatások szoros kapcsolatban vannak a filológiai-szaktudományi feladatokkal és módszerekkel. A Magyar Könyvszemle eredményesen foglalja össze a Munkabizottság hatáskörébe eső tudományos kutatásokat. Az átfedések elkerülése céljából fel kellene mérni az országos nagy könyvtárakban folyó bibliográfiai tevékenységet. Az utánpótlás nevelésének hiányosságaival is összefügg, hogy néhány nagy könyvtárunkban helytelen irányba toldott el az ún. könyvtár tudományi és a könyvtörténeti, filológiai és szaktudományi kutatások egyensúlya. Kívánatos volna, hogy egyes nagy könyvtárak vezetősége nagyobb gondot fordítson az arra hivatott könyvtári dolgozók szaktudományi munkájának előmozdítására, az egészségtelen arányok megváltoztatására.

A Bizottság irányítása alá tartozó munkabizottságok és az Intézet javaslatai alapján megvitatásra került az 1970. évi külföldi kiküldetések programja. A bizottsági tagok ismételtlen megállapították, hogy más kedvező külföldi levéltári és könyvtári kutatási lehetőségek mellett, a bécsi Collegium Hungaricum intézménye — változatlanul — kevés kutatót fogadhat a társadalomtudományok s aránytalanul keveset az irodalomtudomány területéről. A Kulturális Kapcsolatok Intézete által megszabott és a Bizottság által több éve kifogásolt, rendkívül hátrányos arányok nem tarthatók fenn tovább a következő évekre. A kihasználhatatlan bécsi levéltári kutatási lehetőségek hátrányosan érintik mind a régebbi (felvilágosodás, XVIII. és XIX. szd.), mind az újabb irodalmi korszakokra vonatkozó folyamatosságot és feloldozó munkát. Ideje volna a Collegium Hungaricum által biztosított igen kedvező kutatási

lehetőségeket e nagybecsű intézmény eredeti rendeltetésének és tudományos érdekeinknek megfelelően szabályozni.

Ebben az évben is folytatódott az akadémiai szakfolyóiratok megvitatása. Júniusban együttes ülésen foglalkozott az Irodalomtudományi és a Modern Filológiai Bizottság a Helikon Világirodalmi Figyelő (1958—1968) évfolyamának s a szerkesztőség egy évtizedes munkájának mérlegével. A hozzászólók (Barta J., Bán I., Halász E., Horváth K., Dobossy L., Szabolcsi M., Bodnár Gy., Wéber A., Szenczi M.) elismeréssel szóltak a szerkesztő kollektíva egy évtizedes eredményeiről és a szerkesztő bizottságnak a színvonal emelésére tett állandó erőfeszítéseiről. A szerkesztőség arra törekedett, hogy a kulturális életet és az irodalomtudományt foglalkoztató fő kérdésköröket válassza ki, s ezekről többnyire tematikus számok formájában adjon friss, igényes kritikai tájékoztatást. A vitában kirajzolódtak a folyóirat főbb (1958, 1964) fejlődési állomásai. Termékeny vita alakult ki mind a szerkesztés elvi kérdéseiről, mind tartalmi problémákról, a tudományos műhely jellegű szerkesztői munkáról. A szerkesztőség részéről Kőpeczi B. és Hopp L. válaszoltak a fölmerült kérdésekre. A szerkesztő bizottság számára sok tanulságot nyújtó vitát nem részletezzük; ismertetése megjelent a Helikon VF 1969, 2. számában.

Az októberi bizottsági ülésen Szabolcsi Miklósnak a káderutánpótlás és az aspiránsképzés helyzetéről adott vitaindító beszámolója három problémát emelt ki: szervezeti-munkahelyi, tematikai s végül általános világnézeti kérdéseket. A kialakult vita számos időszerű problémát érintett, pl. az irodalomtörténészek elöregedése és a „fluktuáció” elégtelen volta, különösen az egyetemi tanszékeken; az újonnan bevezetett ösztöndíjrendszer; az egyetemen vagy aspirantúrán végzetek elhelyezkedési nehézségei; a publikációs lehetőségek csökkenése; a fiatal irodalomtörténészek világnézeti, szemléleti fejlődésének irányítása, a tudományos utánpótlás nevelése stb. Érzékelhető jelenség, hogy a fiatal kutatók körében a magyar irodalomtörténet tematikailag háttérbe szorul a világirodalom javára. Rendkívül károsnak mondható, hogy az irodalomtörténeti szaktevékenységet a tanárképző főiskolákon, a középiskolákban, a múzeumokban és a nagy könyvtárakban egyes vezetők és hivatalos tényezők helytelen szemlélete akadályozza. Ezen a téren változatlanul komoly feladatok várnak az Irodalomtörténeti Társaságra; jó volna, ha az Irodalomtörténet c. folyóirat is fölvetné ezt a problémát. A Bizottság külön foglalkozik majd a tanárképző főiskolákon dolgozó magyar irodalomtörténészek munkalehetőségeivel.

Az elmúlt évben a XVIII. századi magyar irodalom és felvilágosodás kutatásának megvitatásával elindított ún. programviták sorozata decemberben egy ehhez szervesen kapcsolódó témával folytatódott. A Modern Filológiai Bizottsággal, az Intézet klasszikus osztályával és az egyetemi tanszékekkel közösen tartott vitáulésen Horváth Károly volt az előadó. A magyar irodalom romantikus korszakának kutatásáról készített alapos programtanulmányában vázolt fejlődéstörténeti kép és alapkérdések fölvetése érdeklődést keltett és élénk vitát váltott ki. A romantika-kutatások föllendítését célzó vita anyaga az ItK romantika különszámában jelenik meg.

Hopp Lajos

Szlovák—magyar kapcsolattörténeti konferencia

Már jelentettük e folyóirat hasábjain (1966. 708—709.), hogy a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi és Idegen Nyelvek Intézete mellett magyar filológiai bizottság alakult, amelynek az a feladata, hogy a magyar filológiával Csehszlovákia területén foglalkozó kutatókat összefogja, munkájukat tervszerűbbé tegye.

E bizottság ténykedésének egyik fontos állomása volt az a konferencia, amely 1969. november 17—18-án zajlott le a nyugat-szlovákiai Smolenicén (Szomolányban), a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos munkatársainak otthonában. Talán nem túlzás, ha a két nemzet kulturális és irodalmi kapcsolatai szempontjából történeti jelentőségűnek tartjuk ezt az összefogást, nemcsak azért, mert ez volt az első alkalom, amikor kizárólag a szlovák és a magyar irodalom kapcsolatairól szó esz, hanem — és elsősorban — azért, mert a problémát az eddigiekhez képest teljesen új módszerrel igyekezett megközelíteni.

A három félnapból (november 17-én délelőtt és délután, november 18-án délelőtt) álló konferencián a Csehszlovákiában működő s a két irodalom kapcsolataival foglalkozó (szlovák, cseh és csehszlovákiai magyar) irodalomtörténészek csaknem teljes számban felvonultak, de aránylag népes küldöttség vett részt a magyar szlavisztika művelői közül is (Csukás István, Fried István, Käfer István, Nyíró Lajos, Sziklay László és P. Varga Rózsa). A résztvevők nagy száma nemcsak a felmerülő kérdések nagy publicitását és továbbgyűrűzését biztosította, hanem lehetővé tette azt is, hogy azokat — ha nem is mindig a nyilvánosság előtt, hanem a konferencia szüneteiben lezajlott beszélgetések alkalmával — széleskörűen meg-

vitassák. Számos jel mutat arra (s ez csak fokozza az összejövetel jelentőségét), hogy a szlovákok kezdeményezése további fontos megbeszélések és munkálatok első állomása.

Mindazon kívül, amit itt kifejtettünk, azzal tudjuk hangsúlyozni a konferencia jelentőségét, ha az első délelőtti elhangzott előadások közös mondanivalóját emeljük ki. Mind *Mikuláš Bakoš* professzor bevezetője, mind pedig *Rudolf Chmelnek*, *Dioryz Ďurišinnak*, *Rákos Péternek* s e sorok írájának elvi-módszertani előadásai — anélkül, hogy ebben előzőleg megállapodtak volna — azt hangsúlyozták, hogy a kapcsolattörténeti kutatások során a külsődleges, az irodalomtól idegen (nemzetiségtörténeti, gazdasági, politikai, szociológiai, stb.) szempontok csak másodlagosak lehetnek, a két irodalom összehasonlító vizsgálata közben is magának a műalkotásnak, az irodalmi-művészeti problémáknak kell a középpontban állniok. A múlt számos értékes kezdeményezésének csaknem kivétel nélkül közös hibája, hogy azokból a nemzetiségpolitikai problémákból indult ki, amelyek a két nemzet között — főleg a XIX. század folyamán és századunk első felében — fennállottak, de amelyek megakadályozták vagy legalábbis megnehezítették az irodalom sajátos kérdéseinek vizsgálatát a területen.

A bemutatott bevezető előadásokon kívül a másik két fél nap alatt (november 17-én délután és 18-án délelőtt) összesen 17 előadás illusztrálta, hogy a fenti szempontok teljes mértékű érvényesítése érdekében még mind a két oldalon sok a tennivaló. Rendkívül érdekes, aprólékos mikrofilológiai fejtegetések bizonyították, hogy e területen a pozitívista korszak sem végezte el a maga feladatát. De több előadásban (mint pl. *Fried Istvánnak* a szlovák és a magyar irodalomtörténetírás kezdeteiről, *Augustín Matovčíknak* a magyar Auróráról és a szlovák Zoráról, *Jozef Petrovičnak* a szlovák és a magyar történeti regény tipológiájáról, *Jaroslava Pašákovának* a szlovák s a magyar avantgarde tipológiai problémáiról, *Csukás Istvánnak* Krasko és Ady közös vonásairól, *Richard Pražáknak* a Magyarország területén a XIX. század elején működött cseh művészekről stb. szóló fejtegetéseiben) kapott helyt — a konkrét, kimutatható kapcsolatok hangsúlyozásán túl — a két irodalom egyes jelenségeinek vagy korszakainak tipológiai összevetése. Véleményünk szerint ez a módszer még nagy lehetőségeket biztosíthat a szlovák—magyar kapcsolatok kutatói számára. De nagy jövőt ígér a strukturalistáktól örökölt s újabban a matematikai módszert is igénybevevő formai elemzés is, különösen a szlovák—magyar viszonylatban igen gazdag műfordítás-irodalom területén. Erre *Anton Popovič* és *Zslika Tibor* előadásai nyújtottak jó példát.

Kívánatos volna, hogy a magyarisztika szlovák és a szlovacisztika magyar képviselői ezután a nagy jelentőségű kezdeményezés után minél több alkalommal találkozhassanak egymással. Ezt hangsúlyozta az a kerekasztal-beszélgetés is, amelyet a Slovenské pohľady című folyóirat főszerkesztője, *Ján Števec* folytatott a konferencia néhány magyar és szlovák résztvevőjével. Az előadások anyagát a szlovákok külön tanulmánykötetben publikálják, helyes volna, ha magyar nyelven is közzétennék azt, ami a mi kutatóink számára is gondolatébresztő lehet.

A konferencia megrendezéséért az Intézet igazgatójának, *Mikuláš Bakoš* professzornak, valamint munkatársainak, *Anton Popovičnak* és *Rudolf Chmelnek* kell elismeréssel adoznunk.

Sziklay László

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
A kézirat nyomdába érkezett: 1969. XII. 1.

Műszaki szerkesztő: Merkly László
Terjedelem: 11,2 (A/5) ív + 0,25 (A/5) ív melléklet.

70.68714. Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

EGY POLCON AZ EGÉSZ VILÁGIRODALOM!

Egy hézagpótló mű, amely

az egész világirodalmat magában foglalja, felsorolja a legújabb adatokat, részletesen foglalkozik a „nagy irodalmakkal” és azokról is újat tud mondani, bemutatja a kevésbé ismert népek irodalmát, feldolgozza a szomszéd népek irodalmát, bemutatja az induló írókat is, végül a klasszikusoktól a beat-irodalomig minden kérdést áttekint.

Nyilvánvaló tehát, hogy a

VILÁGIRODALMI LEXIKON

minden könyvtárban helyet kér. A hat kötetre tervezett

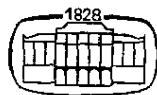
VILÁGIRODALMI LEXIKON

I. kötete (A—Catz) 1248 oldalon. 4519 címszóban és 80 képpoldalon ad számot az írókról, irodalmárokról, irodalmi társaságokról és intézményekről, irodalomtudományról, pszichológiáról, szociológiáról, irodalomtörténeti összefoglalást közöl minden nemzet irodalmáról, irodalmi irányzatokról és korszakokról.

Főszerkesztő: KIRÁLY ISTVÁN

Szerkesztő: SZERDAHELYI ISTVÁN

Ára kötve: 245,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ

СОДЕРЖАНИЕ

Дьёрфи, Д. Срок возникновения и достоверность Gesta Hungarorum Анонимуса	1
Силади, Ф.: О возникновении, политических взаимосвязях и разновидностях текста «Войны мышей и лягушек» М. Чоконан	14
Телегди, Б.: Некоторые вопросы формы стихов Д. Берженьи	27
Кабдебо, Л.: Вольные стихи Лёринца Сабо	36

Краткие сообщения

документация

В. Ковач, .: Неизвестные письма Пётера Варади	63
Маркош, А.: «Исповедь» и неопубликованные отрывки «Автобиографии Каты Арва Бетлен	67
Киши, Й.—Миклош, Д.: Стихотворения Петёфи, опубликованные в г. Папа в календаре «Друзья народа»	76
Вертеш, О. А.: Дошедший до нас отрывок «единственной эпистолы» Яноша Арань	83

Обзор

Андрэ Карачон: Le symbolisme en Hongrie (Раба, Д.)	89
Il Romanticismo (Мартинко, А.)	93
Арань, Ласло: «Герой воздушных замков» (Гергей, Г.)	98

Из жизни Института

TABLE DES MATIÈRES

Györfly, Gy.: La datation et l'authenticité de Gesta Hungarorum d'Anonymus	1
Szilágyi, F.: Sur la genèse, les rapports politiques et les textes de la Békaegé-harc (Batrachomyomachie) de Csokonai	14
Telegdi, B.: Quelques problèmes de mesure dans la poésie de Berzsenyi	27
Kabdebó, L.: Vers libre de Lőrinc Szabó	36

Notes

Documentation

V. Kovács, S.: Lettres inconnues de Péter Váradi	63
Markos, A.: Confessions de foi et fragments inédits de l'autobiographie de Catherine Bethlen, dite l'Orpheline	67
Kiss, J.—Miklós, D.: Poésies de Petöfi dans un almanach de Pápa ayant pour titre: Népmbarát (Ami du peuple)	76
Vértes, O. A.: De „l'unique épître" de János Arany connue même actuellement dans une forme mutilée	83

Revue

André Karátson: Le symbolisme en Hongrie (Rába, Gy.)	89
Il Romanticismo (Martinkó, A.)	93
Arany László: A délibábok hőse [Héros des chimères] (Gergely, G.)	98

De la vie de l'Institut

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlap üzleteiben, a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy csekkbefizetési lapon (Csekk számlaszám: egyéni 61.257, közületi 61.066), valamint átutalással a KHI MNB 8. sz. egy számlájára,

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010,
Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488, és
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612.

Ára: 13,— Ft
Előfizetés egy évre: 66,— Ft

INDEX: 25.401

A JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

című sorozat újabb kötetei

**A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE
REGÉNYES RAJZOKBAN I—II.**

Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó, 542, 733 l. 93,— Ft

**A KÉT TRENK (1892)
TRENK FRIGYES (1893)**

Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó, 546 l. 39,— Ft

A GAZDAG SZEGÉNYEK

Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó, 403 l. 30,— Ft

MINDEN POKLOKON KERESZTÜL (1883)

Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó, 297 l. 25,— Ft

